

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

AHMET KARADOĞAN

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
BİLGİ YANTASYON MERKEZİ

ANADOLU'YU TÜRKLEŞTİRENLERİN İSİMLERİ

-Kitâb-ı Cihân-nümâ'da Geçen Özel İsimler Üzerinde Bir Deneme-

Yüksek Lisans Tezi

106973

TEZ YÖNETİCİSİ
DOÇ. DR. MUSTAFA UĞURLU

106973

KIRIKKALE - 2001

KİŞİSEL KABUL / AÇIKLAMA

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “Anadolu’yu Türkleştirenlerin İsimleri. Kitâb-ı Cihân-nümâ’da Geçen Özel İsimler Üzerinde Bir Deneme” adlı çalışmamı, ilmî ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazdığımı ve faydalandığım eserlerin bibliyografyada gösterdiklerimden ibaret olduğunu, bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu şeref ve haysiyetimle doğrularım.

25. 06. 2001

Ahmet Karadoğan

ÖZET

Anadolu'nun Türkleşmesiyle ilgili meseleler, bugüne kadar bütün yönleriyle aydınlatılamamıştır. Bu çalışma, Anadolu'daki ilk dönem Türklerinin kullandıkları özel adları incelemek ve bu yönden meseleye katkıda bulunmak gayesiyle yapılmıştır. Bunun için, bu devreyi anlatan kroniklerin en hacimlilerinden olan *Kitâb-ı Cihân-nümâ* seçilmiştir. Eserde geçen bütün özel adlar tespit edilmiş; bunlardan Türkçe olanlar; ses, yapı, köken ve anlam yönünden incelenmiştir. Ayrıca, bunların temel tipleri ortaya konularak yapı ve anlamlarına göre tasnif edilmiştir. Her özel adın, öncelikle, yapı ve köken bakımından tahlili yapılmış; sonra Türkiye Türkçesindeki anlamı verilmiş; daha sonra da tarihî seyri üzerinde durulmuştur. Bundan sonra metinde geçen cümlelerden bir tanesi örnek olarak verilmiş ve Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

Eserde tespit edilen ve Türklere ait olan şahıs adlarının % 70'i Türkçe; kalan % 30'luk kısım, Arapça veya Farsça kökenlidir. Rumca kökenli şahıs adına ise hiç rastlanmamıştır. Çalışmada, şahıs adlarının yanı sıra askerî, idarî ve dinî konularda çeşitli unvan, makam, görev ve kurum adları da tespit edilmiştir. Bu tür adların % 66'sı Türkçe; kalan %34'ü ise, Arapça veya Farsça kökenlidir.

Anadolu'nun Türkleşmesi meselesine ışık tutabilecek en önemli dil malzemesi şüphesiz yer adlarıdır. Tespit edilen yer adlarının % 64'ü Türkçe, % 3'ü Arapça veya Farsça kökenlidir. Bunların Türkler tarafından verileceği göz önüne alınırsa bu oran % 67'ye çıkar. Kalan % 33'ü de Rumca veya diğer dillerindedir. Bu, 15. yüzyıla kadar Anadolu'daki yerleşim birimlerinin çoğunlukla Türkler tarafından kurulduğu anlamına gelir.

ABSTRAC

The problems related to the Turcification of Anatolia have not been clarified with all dimensions yet. The aim of this study is to investigate the proper names that were used by the Turks in Anatolia in early periods, and by this way, to contribute to the illumination of the problem through this way. Therefore *Kitâb-ı Cihân-nümâ* was chosen, because it is one of the most voluminous chronicle narratives of this period. All proper names which were chronic in the book were detected. The Turkish names were analyzed on the basis of their phonetic, etymologic and semantic. Moreover, they were classified according to their morphology structures and semantics by showing their fundamental types. Every proper name was analyzed, firstly on the basis of their structure and origin, then their meaning in Turkish were given. After that their historical developments was clarified. Lastly a sentence from the text was given as an example and it was translated into Turkish.

70 % of names were detected in the text are Turkish in origin, the rest of 30 % belong to either Arabic or Persian. No proper name was found with Greek origin. In addition to the proper names, various titles position and institution names related to the military, administration and religion were detected. 66 % of such names are Turkish, the rest of 34 % are either Arabic or Persian in origin.

Most important source which illuminates the problem of Turcification of Anatolia are the name of the places. The 64 % of the names of the places which were discovered in the book are Turkish, and the rest of 3 % are either Arabic or Persian origin. If it is taken into account that these names were given by the Turks themselves, the proportion reaches to 67 %. The rest of 33 % are either from Greek or from other languages. This means that until the fifteenth century most of the settlements in Anatolia were founded by the Turks.

ÖNSÖZ

11. yüzyıldan itibaren, bilhassa 1071 yılındaki Malazgirt zaferinden sonra Türklerin kalabalık gruplar hâlinde Anadolu'ya gelerek yerleştikleri ve fazla uzun sayılmayacak bir sürede burayı Türkleştirdikleri bilinmektedir; ancak Türklerin burada hangi siyasî ve sosyal şartlarla karşılaştıkları, karşılaştıkları kültürlerden ne ölçüde etkilendikleri, Anadolu'nun eski sakinlerinin nüfusu, yoğunluk merkezleri vb. hususlar günümüzde yeterince bilinmemektedir. Dolayısıyla Anadolu'nun Türkleşmesiyle ilgili meseleler, bugüne kadar bütün yönleriyle aydınlatılamamıştır.

Bu meselede kullanılabilecek en önemli kaynağın o devirdeki dil malzemesi olduğundan hareketle, Anadolu'daki ilk dönem Türklerin kullandıkları özel adları inceleyerek Anadolu'nun Türkleşmesi meselesine katkıda bulunmak istedik. Bunun için, bu devreyi anlatan hacimli kroniklerden olan, Mehmed Neşri'nin *Kitâb-ı Cihân-nümâ*'sından yararlandık.

Müderriş Mevlânâ Mehmed Neşri'nin, 1492 yılında tamamladığı eserini aynı tarihlerde padişaha sunduğu tahmin edilmektedir. Eser, Faik Reşit Unat ve Mehmed Altay Köymen tarafından Lâtin harflerine aktarmış ve bir sayfada asıl metin, diğer sayfada çeviri yazısı olmak üzere yayınlanmıştır. Biz, eserin 1995 yılında çıkan 3. baskısını kullandık. Eserde tıpkıbasımın da bulunması işimizi kolaylaştırdı.

“Giriş” bölümünde, “özel ad” kavramı, Türklerde ad verme gelenekleri, Türklerin şahıs adı olarak kullandığı “renk”, “hayvan” vs. adları üzerine genel bilgiler vermeye çalıştık. Bunlar, çalışmanın asıl konusu olmadığı için, çeşitli kaynaklardaki bilgileri özetledik.

Çalışmamızın esasını teşkil eden “şahıs adları”, “yer adları”, “idare ve görev adları” ve “boy adları” bölümlerinde, eserde geçen özel adları ses, yapı, köken ve anlam yönünden incelemeye çalıştık. Bu özel adların temel tiplerini ortaya koyarak yapı ve anlamlarına göre tasnif ettik.

“Sonuç” bölümünde, Anadolu’nun Türkleşmesiyle ilgili olarak vardığımız sonuçları verdik. Buna göre; 15. yüzyıla kadar Türkler, şahıs adı olarak Anadolu’nun eski sakinlerinin dillerinden etkilenmemişler ve yerleşim birimleri çoğunlukla Türkler tarafından kurulmuştur. Zira, yer adlarının ancak % 33’ü Rumca veya diğer dillerdendir.

Çalışmamızda öncelikle, eserde geçen bütün özel adları tespit ettik; bunlardan Türkçe olan veya olma ihtimali bulunanları; ayrıca bünyesinde Türkçe ve yabancı unsur bulunduran kelime gruplarını çalışmada kullandık. Her özel adın, öncelikle, yapı ve köken bakımından tahlilini yaptık; sonra Türkiye Türkçesindeki anlamını verdik; daha sonra da tarihî seyri üzerinde durduk. Bundan sonra metinde geçen cümlelerden bir tanesini örnek olarak verip Türkiye Türkçesine aktardık. Bu esnada *-Ip* zarf-fiil ekiyle bağlanmış olan ve anlam bakımından sıralı cümle özelliği gösterenleri, ayrı cümleler veya sıralı cümleler halinde verdik. Yapı bakımından tek bir cümle gibi gözükmesine rağmen, anlamına göre sıralı cümle özelliği gösterenlerin gerekli kısımlarını aldık. Metinde, *ki* edatıyla bağlanan cümlelerin Türkiye Türkçesindeki karşılığını, söz dizimine uygun olarak tek bir cümle hâlinde verdik.

Bu özel adların temel tiplerini ortaya koyarak yapı ve anlamlarına göre tasnif ettik. Bunları, “şahıs adı”, “yer adı”, “idare ve görev adı” ve “boy adı” olmak üzere dört gruba ayırdık. Boy adlarının bir kısmı, Oğuzların şeceresinin verildiği menkıbevî tarih kısmında anlatıldığından, şahıs adı olarak geçmektedir. Bunların anlamları ya da etimolojisiyle ilgili yeterli bilgiye, görebildiğimiz kaynaklarda ulaşamadık. Bazı kroniklerde zikredilen ve çoğu kere halk etimolojisi ürünü ve ilmî kıymetten uzak açıklamaları, bir fikir vermesi açısından yine de çalışmamızda kullandık.

Öncelikle, böyle bir konunun tercih edilmesinde ufkumu açan, bazı yabancı kaynaklara ulaşmamda ve yararlanmamda yardımcı olan, çalışmanın hazırlanması esnasında engin bilgilerini ve desteğini esirgemeyen değerli hocam Doç. Dr. Mustafa Uğurlu'ya; ayrıca üzerimde emeği bulunan bütün hocalarıma minnet ve şükran duygularımı sunuyorum.

Ahmet Karadoğın
25. 06. 2001 Kırıkkale

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	II
ÖNSÖZ.....	III
KISALTMALAR.....	XIII

GİRİŞ.....	1
1. ÖZEL ADLAR.....	1
1. 1. Özel Adların Alanı.....	1
1. 2. Kişi Adları.....	5
1. 2. 1. Kişilere Ad Verme Eğilimleri.....	5
1. 2. 1. 1. Dinî İsimler Koyma.....	5
1. 2. 1. 2. Ünlü ve Saygın Kişilerin Ad ve Soyadlarını Koyma.....	6
1. 2. 1. 3. Destanlarda, Masallarda Geçen Adları Koyma.....	7
1. 2. 1. 4. Yer Adlarını, Tarihî Olay ya da Kavim, Boy Adlarını Koyma.....	7
1. 2. 1. 5. Diğer Ad Verme Gelenekleri ve Eğilimleri	7
1. 3. Yer Adları Bilimi.....	9
1. 3. 1. Yer Adlarının Verilişinde Başlıca Etkenler, Eğilimler.....	11
1. 3. 1. 1. Yerleşim Yerinin veya Çevresinin Özelliklerini Belirten Adlar Verme.....	12
1. 3. 1. 2. Yerleşim Yerlerine Kişiyile İlgili İsimler Verme.....	12
1. 3. 2. Coğrafya Adları.....	13
1. 3. 3. Türk Yer Adları Üzerindeki Çalışmalar.....	13
2. Türklerde Renk Kavramı.....	15
2. 1. Ak.....	16
2. 2. Kara.....	17
2. 3. Al – Kızıl.....	20
2. 4. Gök.....	21
2. 5. Yeşil.....	22
2. 6. Sarı.....	23
2. 7. Renk – Yön ilişkisi.....	24
3. Türk Kültüründe Hayvan.....	27

1. ŞAHİS ADLARI.....	31
1. 1. Renk Adlarıyla Kurulanlar.....	31
1. 1. 1. Renk Adı.....	31
1. 1. 2. Renk Adı + Ad.....	31
1. 1. 2. 1. Renk Adı + Unvan.....	44
1. 1. 2. 2. Renk Adı + Hayvan Adı.....	49
1. 1. 3. Renk Adı + Ad+ Ad.....	53
1. 1. 3. 1. Renk Adı + Hayvan Adı + Unvan.....	54
1. 1. 3. 2. Renk Adı + Unvan +Oğlu.....	55
1. 1. 4. Ad + Renk Adı.....	56
1. 1. 5. Ad + Renk Adı + Ad.....	57
1. 1. 5. 1. Yer Adı + Renk Ad + Ad.....	57
1. 2 Hayvan Adlarıyla Kurulanlar.....	58
1. 2. 1. Hayvan Adı.....	58
1. 2. 2. Hayvan Adı + Ad	61
a. İsim Tamlaması.....	61
b. Sıfat Tamlaması.....	63
1. 2. 2. 1. Hayvan Adı + Unvan.....	65
1. 2. 3. Ad + Hayvan Adı.....	71
a. İsim Tamlaması.....	71
b. Sıfat Tamlaması.....	72
1. 3 Özellik Bildiren Kelimelerle Kurulanlar.....	82
1. 3. 1. Ad.....	82
1. 3. 2. Ad + Ad.....	83
a. İsim Tamlaması.....	83
b. Sıfat Tamlaması.....	84
1. 3. 2. 1. Ad + Unvan.....	90
1. 3. 3 Ad + Ad + Ad.....	94
1. 3. 3. 1. Ad + Ad + Unvan.....	94

1. 4 Gök Cisimlerinin Adlarıyla Kurulanlar	95
1. 4. 1. Gök Cismi Adı + Ad.....	95
1. 4. 1. 1. Gök Cismi Adı + Unvan.....	97
1. 5 Meslek Adlarıyla Kurulanlar	100
1. 5. 1. Meslek Adı + Ad.....	100
a. İsim Tamlaması.....	100
b. Sıfat Tamlaması.....	102
1. 5. 2. Ad + Meslek Adı.....	103
1. 6 Diğerleri	104
1. 6. 1. Ad.....	104
1. 6. 2. Kalıplaşmış Sıfat Fiil.....	128
1. 6. 2. 1. Fiil Tabanı + <i>-miş</i>	128
1. 6. 2. 2. Fiil Tabanı + <i>-r / -Ar</i>	131
1. 6. 2. 3. Fiil Tabanı + <i>-mAz</i>	133
1. 6. 3. Ad + Ad.....	133
1. 6. 3. 1. Ad + <i>Aga</i>	139
1. 6. 3. 2. Ad + <i>Alp</i>	140
1. 6. 3. 3. Ad + Unvan.....	142
1. 6. 3. 3. 1. Ad + <i>Han</i>	142
1. 6. 3. 3. 2. Ad + <i>Beg</i>	152
1. 6. 3. 3. 3. Ad + <i>Hatun</i>	159
1. 6. 3. 3. 4. Ad + <i>Çavuş</i>	162
1. 6. 3. 3. 5. Ad + <i>Çelebi</i>	163
1. 6. 3. 3. 6. Ad + <i>Tarhan</i>	164
1. 6. 3. 3. 7. Ad + <i>Tekin</i>	164
1. 6. 3. 3. 8. Ad + <i>Voyvoda</i>	165
1. 6. 3. 4. Ad + <i>Oğlu</i>	166
1. 6. 3. 5. Unvan + Ad.....	172
1. 6. 4. Ad + Ad + Ad.....	175
1. 6. 4. 1. Ad + Ad + Unvan.....	175
1. 6. 4. 2. Ad + Unvan + Unvan.....	177

1. 6. 4. 3. Hanedan Adı + İsim + Unvan.....	178
1. 6. 5. Ad + Ad + Ad + Ad.....	179
1. 6. 5. 1. Ad + <i>Oğlı</i> + Ad + Unvan.....	181
2. BOY ADLARI.....	182
2. 1. Ad.....	182
2. 2. Ad + Ad.....	190
3. GÖREV VE İDARE ADLARI – TERİMLER.....	197
3. 1. Ad.....	197
3. 2. Ad + Ad.....	201
3. 3. Ad + Ad + Ad.....	212
4. YER ADLARI.....	214
4. 1. Yerleşim Birimi Adları.....	214
4. 1. 1. Renk Adlarıyla Kurulanlar.....	214
4. 1. 1. 1. Renk Adı.....	214
4. 1. 1. 2. Renk Adı + Ad.....	214
a. İsim Tamlaması.....	214
b. Sıfat Tamlaması.....	215
4. 1. 1. 3. Renk Adı + Ad + Ad.....	227
4. 1. 2. Hayvan Adlarıyla Kurulanlar.....	229
4. 1. 2. 1. Hayvan Adı.....	229
4. 1. 2. 2. Hayvan Adı + Ad.....	231
4. 1. 2. 3. Renk Adı + Hayvan Adı + Ad.....	235
4. 1. 3. Diğerleri.....	235
4. 1. 3. 1. Ad.....	235

4. 1. 3. 1. 1. Ad + -li.....	249
4. 1. 3. 2. Ad + Ad.....	253
a. İsim Tamlaması.....	253
b. Sıfat Tamlaması.....	278
c. Sıfat Fiil Grubu.....	299
4. 1. 3. 3. Ad + Ad + Ad.....	301
a. İsim Tamlaması	301
b. Sıfat Tamlaması.....	302
4. 2. Akarsu Adları.....	303
4. 2. 1. Renklerle Kurulanlar.....	303
4. 2. 1. 1. Renk Adı + Ad.....	303
4. 2. 2. Diğerleri.....	304
4. 2. 2. 1. Ad.....	304
4. 2. 2. 2. Ad + Ad.....	305
a. İsim Tamlaması.....	305
b. Sıfat Tamlaması.....	307
4. 3. Dağ Adları.....	310
4. 3. 1. Renk Adlarıyla Kurulanlar.....	310
4. 3. 1. 1. Renk Adı + Ad.....	310
4. 3. 1. 2. Renk Adı + Ad + Ad.....	311
4. 3. 2. Diğerleri.....	312
4. 3. 2. 1. Ad + Ad.....	312
a. İsim Tamlaması.....	312
b. Sıfat Tamlaması.....	314
4. 3. 2. 2 Ad + Ad + <i>Tag</i>	315
4. 4. Ova Adları.....	316
4. 4. 1. Renk Adlarıyla Kurulanlar.....	316
4. 4. 1. 1. Renk Adı + <i>Ova / Yazı</i>	316
4. 4. 2. Diğerleri.....	317
4. 4. 2. 1. Ad + <i>Ova / Yazı</i>	317

a. İsim Tamlaması.....	317
b. Sıfat Tamlaması.....	320
4. 5. Deniz Adları.....	321
4. 5. 1. Renk Adlarıyla Kurulanlar.....	321
4. 5. 1. 1. Renk Adı + <i>Deniz</i>	321
4. 5. 2. Diğerleri.....	322
4. 5. 2. 1. Ad + <i>Deniz</i>	322
4. 6. Geçit Adları.....	322
4. 6. 1. Ad + <i>Boğaz / Bel</i>	322
a. İsim Tamlaması.....	322
b. Sıfat Tamlaması.....	323
SONUÇ.....	325
Özel Adların Temel Tipleri.....	329
KAYNAKLAR.....	339
ÖZEL ADLAR DİZİNİ.....	349
ÖZGEÇMİŞ.....	356

KISALTMALAR

- Ar. : Arapça
Erm. : Ermenice
Far. : Farsça
Lat. : Latince
Rum. : Rumca
Slav. : Slavca
T. : Türkçe
Yun. : Yunanca

GİRİŞ

1. ÖZEL ADLAR¹

1. 1. Özel Adların Alanı

Ad kavramı eskiden beri insanlar için çok büyük önem taşımıştır. Yapılan incelemelerde adın eskiden beri gerçekten de insanlar için çok önemli bir kavram olduğu anlaşılmaktadır. Birçok toplumda bir varlığın adını anmak onu çağırma anlamına geliyordu. İslâmiyet'te Allah'ın adları yerine sıfatları anılır. Aynı duruma Hristiyanlar ve Budistlerde de rastlanır. Almanlar şeytanın adı olan *Satan* yerine onu tersten söyleyerek *Natas* derler. Fransızlar da *Diable* yerine onun bozulmuş biçimleri olan *Diacre*, *Diantre* gibi şekilleri kullanırlar. Buradaki durum, adın insanlar için taşıdığı önemden kaynaklanmaktadır. Ayrıca bu tür kelimelerin oluşmasında güzel adlandırmanın da rolü vardır.

Kelimelerin köklerinin merak edilmesi özel adlar için de geçerli olmuştur. Ayrıca özel adların anlamları da her zaman merak edilmiştir. İnsanlar her zaman kendilerinin ya da yakınlarının; oturdukları yörenin veya yöredeki bir dağın, ovanın, akarsuyun ya da bir köyün adını da merak etmişlerdir. Bu sebeple de bu adların anlamlarını ve etimolojilerini açıklama kaygısına yönelik çeşitli çabalar harcanmıştır.

Konuya dilbilimi çerçevesinde yaklaştığımızda özel adların kendine mahsus yanlarının yanı sıra tür adlarıyla ortak özellikler taşıdığını da görürüz. Meseleyi daha iyi açıklayabilmek için özel isim kavramına kısaca bakmak gerekmektedir.

Özel adlar de aslında bir ölçüde tür adları gibidir. Onların da bir gösterilene vardır. Fakat özel adların gösterilene yeryüzünde bir tanedir. Aynı ad altında

¹ Bu bölümdeki bilgiler, genel olarak Aksan 1995, 415-448'e dayanmaktadır. Ayrıca Scheinhardt 1979 ve Karağaç 2001'den de faydalanılmıştır.

birden fazla gösterilen olsa bile gösterilenler birbirinden farklı olduğu için durum değişmez; tür adlarıyla karışmazlar.

R. M. Meyer özel adlar konusunda bazı saptamalarda bulunmuştur; bk. Aksan 1995.

1. Özel isimlerde belirtme ögesi yoktur.
2. Özel adların çokluk biçimleri yoktur.
3. Ses açısından değişebilirler.
4. Cümlenin öteki bölümleri ile ilişki kurmaksızın kullanılabilmeleri.

Meyer'in özel adlar konusundaki bu tespitleri büyük ölçüde doğrudur.

1. Gerçekten de birçok dilde önemsiz birkaç istisna dışında özel isimlerde belirtme ögesi kullanılmaz. Zaten belirtme ögesi bazı dillerde yoktur. Bünyesinde belirtme ögesi taşıyan dillerden Hollanda dilinde *La Haye* kenti bu istisnalardan bazılarıdır.

2. Özel adların çokluk biçimlerinin olamaması da yine birkaç istisnaî örnek dışında genel bir özelliktir. Türkçede bazı *durumlarda Mustafa Kemaller, Sakaryalar, İstanbullar* gibi kullanımlar varsa da buradaki çokluk sadece şekildedir, çokluk anlamı yoktur. Sadece anlamı kuvvetlendirmek ilgi çekici hâle getirmek için böyle bir kullanım tercih edilmiştir. Bu gibi istisnaî kullanımlara başka dillerde de rastlanmaktadır.

3. Özel adların fonetik olarak büyük ölçüde değişebilir olması da gerçeği yansıtan bir durumdur. Arapça *Muhammed* ismi Türkiye Türkçesinde *Mehmet*, Azerî Türkçesinde *Memmed* şeklini almıştır. Aynı şekilde Fransızca *Parī* kelimesinin Türkçede *Pāris* şeklinde söyleniyor olması da bu bahse bir örnektir. Yine *Yahya* adının Almanca *Hans* ve İngilizce *John* ile aynı kökene dayandığı; *Alexandre* ile *İskender*'in aslında aynı isim olduğu; *Sebasteapolis*'in *Sivas*'a dönüştüğü dikkate alınırsa Meyer'in tespitinin ne kadar yerinde olduğu ortaya çıkar.

4. Meyer'in özel adların cümlelerin diğer bölümleri ile ilişki kurmadan kullanılabildikleri konusundaki yargısı da günümüzün dilbilgisi anlayışına uygundur.

Karaağaç, Meyer'in tespitlerine şu eklemelerde bulunmuştur (2001):

1. Özel adlar genel ad kaynaklıdır.
2. Özel adlar; genel adlardan daha çok değişikliğe uğrarlar.
3. Özel adların başka dillerde anlam karşılıkları yoktur, ikinci bir dile çevrilemezler.
4. Özel adlarda anlam olayları görülmez.
5. Özel ad-varlık ilişkisi nedenlidir.
6. Özel adlar genelleşebilir.

Özel adlar üzerine yapılan çalışmaların amacı, önceleri yerleşme tarihi, kültür tarihi vs. konulara ışık tutmaktır. Fakat günümüzde özel adlar dilbiliminin malzemesi sayılmakta ve bu doğrultuda değerlendirilmektedir. Bu bahiste özel adların bir çok yönden tür adları ile yakınlıklarının bulunduğu görülmektedir. Bu yakınlara şu şekilde özetleyebiliriz:

Bilindiği gibi her dilin bir ses dizgesi vardır. O dili konuşanlar zaman içinde konuştukları dilin ses dizgesini kazanırlar. Bu, insanlara ana dillerinin kazandırdığı bir durumdur. Dilin bünyesindeki kelimelerin tamamı bu ses dizgesine uygundur. Hatta yabancı dillerden kelimeler de bu ses dizgesine uyar. Özel isimler de aynı şekilde bağlı bulunduğu dilin ses dizgesine uymak zorundadır. Tür adlarında olduğu gibi yabancı dillerden giren özel adlar da kullanıldığı dilin ses dizgesine uyurlar. Arapça *Bekr* ismi Türkiye Türkçesinde *Bekir* şeklinde söylenmektedir. Bu fonetik değişiklikte Türkçenin çeşitli ses özellikleri etkili olmuştur. Bilindiği gibi Türkçede hece sonunda iki sedalı ya da iki sedasız ünsüz yan yana gelemez. Ancak sedalı bir ünsüzden sonra sedasız bir ünsüz gelebilir. Yukarıdaki *Bekir* kelimesi Türkçenin bu özelliği doğrultusunda değişmiş ve Türkçenin ses dizgesine uymuştur. Bu türden örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Özel adlar bazı durumlarda birden fazla kişiyi, yeri ya da nesneyi karşılayabilir. Fakat bu durumda bile genellikle kastedilen kişi, şey, ya da yer konuşan ya da okuyan kişiler tarafından bilinir. İki konuşmacı arasında *Ahmet*'ten bahsediliyorsa Ahmet her ikisinin de tanıdığı biridir. Ya da *Horasan*'dan bahsediliyorsa konuşucular ya da okuyucular tarafından hangi Horasan olduğu bilinir. Bilinmiyorsa bile kontekse göre rahatlıkla tahmin edilebilir. *Diyarbakır*, *Yozgat*, *Kırıkkale* gibi isimlerde ise karışıklık zaten mevzubahis değildir. Bu sebeple bağlama bakılmaksızın gösterilen öge açıklanmış olur.

Trost'a göre bazı şahıs adları onları taşıyan kişilerin dini, uyruğu, statüsü, yaşı gibi bazı bilgiler verir. Bu tespit gerçekten de doğrudur: *Abraham* adı bir Musevî'yi; *Tatyana* adı Slav ırkından birini; *Hasan*, *Ahmet*, *Murat* gibi adlar da bir Müslüman'ı çağrıştırır. *Çetin*, *Oğuz* gibi adlar bunların Türk olduğunu gösterir. *Hakan*, *Serdar*, *Ediz*, *Emre* ya da *Nilgün*, *Evrin*, *Burcu* gibi isimler de genellikle son elli yıl içinde moda olan adlar olduğu için bunların kullanıcılarının yaşı hakkında bir tahmin yürütülebilir. Hatta bu kişilerin buldukları sosyal ve ekonomik durum da az çok bilinebilir.

Özel adların kaynağı şüphesiz tür adlarıdır. Bir kelimenin özel ad olarak ortaya çıkması dilbilimi kurallarına aykırıdır. Anlamı net bir şekilde bilinen tür adları çeşitli sebeplerle şahıslara veya yerlere ad olarak verildiklerinde özel ad olmuşlardır. Fakat zamanla tür adı olarak kullanımdan düşenlerin anlamları da unutulmuştur. Sadece özel ad olarak kullanımda kalan kelimelerle tür adları arasında zamanla bir fark olduğu intibai oluşmuştur. Türklerin İslâmiyet'ten önce ve İslâmî dönemde kullandıkları şahıs adlarına bakılırsa bu daha net görülebilir. İslâmiyet öncesi Türklerin *Temür*, *Börü*, *Bilge*, *Çiçek* gibi adları kullanmış olmaları bu duruma örnektir. Aynı şekilde İslâmî dönemde de *Servi* / *Selvi*, *Fatih*, *Zeki*, *Zekiye* gibi adları kullanmış olmaları da konumuz açısından önemlidir. Tür adlarının özel isimlere kaynak olması durumu yer adları için de geçerlidir.

1. 2. Kişi Adları

Şahıs adları, sayıca diğer özel adlardan fazla ve insan için değerinin diğerlerinden yüksek olması sebebiyle özel adların en önemlisi olmuştur. Şahıs adlarındaki yabancı unsurların yer adlarına göre fazla olması belki de bu yüzden. Çünkü insanlar önemli gördükleri ve konmasının gerekli olduğunu düşündükleri adları tereddüt etmeden koymuşlar; hatta çocuklarına dinî nitelikli adlar koyma kaygısını gütmüşlerdir. Halbuki aynı kaygıyı yer adlarında görmek mümkün değildir. Bu sebeple yer adları çoğunlukla millîdir.

Şahıs adları, özel adların yukarıda bahsedilen bütün özelliklerini ihtiva eder. Bunun yanı sıra kültür tarihi ve halkbilimi çalışmalarına kaynaklık edebilecek niteliktedir. Bir insana isim verme hadisesi, o milletin insana verdiği değere ışık tutacağı gibi, o ulusun kültür tarihi açısından da önemlidir.

Her toplumda birtakım isim verme gelenekleri vardır. Bu geleneklerde bir millîlik görüldüğü gibi yeryüzünün değişik toplumlarında bazı eğilimlerin ortak olduğu da göze çarpar.

Tarih boyunca hemen hemen bütün toplumlar çocuklarına isim verirken sevilen, beğenilen, saygı duyulan nesnelere ya da kavramlara ait adlar bulma kaygısında olmuşlardır. Bazı toplumlarda ise güzel adların kötü ruhların ilgisini çektiğine inanılarak kötü adlar tercih edilir. Örneğin Siyam'da, Tonking'de şeytanların çocuklara zarar vereceği endişesiyle büyüünceye kadar *Domuz*, *Yaramaz* gibi adlar verilir. Silezya'da çocuklar için *güzel*, *şirin* gibi sevgi sözleri yerine kaba ve çirkin birtakım kelimeler kullanılır.

1. 2. 1. Kişilere Ad Verme Eğilimleri

1. 2. 1. 1. Dinî Adlar Koyma

Bugün Türkiye'de, özellikle kırlık kesimde dinî kaygılarla Arapça ve Farsça kökenli adların konması yönündeki eğilim hâlâ sürmektedir. Köksal'ın

sayımına göre en yaygın erkek adı *Mehmet*, ikincisi *Mustafa*'dır. Bunları daha düşük sayılarla *Ahmet*, *Ali*, *Hüseyin*, *Hasan*, *İbrahim*, *İsmail*, *Osman*, *Ömer*, *Süleyman* izlemektedir.

Müslüman toplumlarda İslâm öncesi peygamberlerin adları saygınlık taşıdıkları için şahıs adı olarak kullanılmaktadır. Ayrıca Allah'ın sıfatları olan *Rahman*, *Rahîm*, *Rauf* gibi kelimeler ve bu sıfatlardan oluşturulmuş *Abdülkadir*, *Abdurrahim* gibi tamlamalar da şahıs adı olarak kullanılmıştır. Bunların dışında diğer din büyüklerini isimleri de saygınlıkları sebebiyle kullanılmıştır.

Aynı biçimde, Türklerde olduğu gibi dünyanın pek çok toplumunda da dinî adlar koyma geleneği tarih boyunca yaygın olarak görülen bir eğilim olmuştur. Hristiyanlık dünyasının şahıs adları da büyük çoğunlukla dinî niteliktedir. Hristiyanlar çoğunlukla Ahdiatik ve İncil'de geçen peygamber ve din büyüklerinin isimlerini kullanırlar. *Yohanna* [= *Yahya*] adı bütün Hristiyan dünyasında *Johannes*, *Johan*, *Hans*, *John*, *Yanus* gibi değişik şekillerde kullanılmaktadır. Aynı şekilde *Yakob* [= *Yakup*], *Abraham* [= *İbrahim*], *Salomon* [= *Süleyman*], *Samuel* [= *İsmail*], *David* [= *Davud*] gibi adlar da değişik şekillerde kullanılmaktadır.

1. 2. 1. 2. Ünlü ve Saygın Kişilerin Ad ve Soyadlarını Koyma

Bu eğilim de hemen hemen her toplumda yaygındır. Anne ve babaların çocukları için bu tür adları tercih etmeleri çocuklarının da bu kişiler gibi olmalarını istemelerinden kaynaklanmaktadır. Türkiye'de *Gültekin*, *Cengiz*, *Timur*, *Atilla*, *Fatih*, *Yavuz*, *Mustafa Kemal* gibi adlar sıklıkla kullanılmaktadır. Ayrıca Amerika'da hayranlık uyandıran birçok yabancı'nın isimlerinin kullanıldığı görülmektedir. Bir insanın ünü ülke sınırlarını aşarak değişik topraklara yayılmışsa bu insanın adında da bir yayılma ve genelleşme görülür. Bunun en güzel örneği *İskender* adıdır. *İskender* adı değişik toplumlarda *Alexandre*, *Alexander*, *Sandor* gibi türlü biçimler almıştır.

1. 2. 1. 3. Destanlarda, Masallarda Geçen Adları Koyma

Türkiye’de özellikle Cumhuriyet sonrasında devletin fikrî alandaki değişikliğinden sonra *Oğuz, Ayhan, Orhan, Günhan, Gökhan* gibi Oğuz Kağan destanında geçen adların konması bu eğilimin bir sonucudur.

Hemen hemen bütün ülkelerde o ülkenin destanlarında, masallarında geçen adları koyma eğilimi vardır. Almanya’da, ünlü Alman destanı Nibelungen’de geçen *Siegfried, Gunther, Brunhild* gibi adlar bu destanın etkisiyle konmakta olan isimlerdir.

1. 2. 1. 4. Yer Adlarını, Tarihî Olay ya da Kavim, Boy Adlarını Koyma

Türkiye’de *Tuna, Fırat, Dicle, Seyhan, Aral, Arda* gibi bir kısım yer adları ön ad olarak kullanılmaktadır. Ayrıca, başka birçok toplumda olduğu gibi bizde de önemli günlerde doğan çocuklara bunu belirtecek ya da hatırlatacak *Cuma, Kadir, Muharrem, Mevlüt (Mevlid), Ramazan, Bayram; Hürriyet, Kurtuluş, Devrim* gibi adların verildiği görülmektedir. Yer adları birçok toplumda soyadı olarak kullanılmaktadır. Mesela, *Berlin, Bordeaux, Derby, London* soyadını taşıyan ünlü kişiler yaşamıştır

1. 2. 1. 5. Diğer Ad Verme Eğilimleri

Oğuz Kağan destanında, çocuk bir yaşına girdikten sonra toy yapılarak bu törene katılanlar tarafından ad verildiği anlatılır. Bundan önce çocuğun adı yoktur. Günümüzde Koybal Türklerinde de doğumdan sonra bir şölen verilerek yaşlı ve saygın biri tarafından çocuğa isim verildiği görülmektedir. Saha Türklerinde de çocuğa önce iğreti bir ad verilmekte, asıl ad onun göstereceği bir kahramanlıktan sonra verilmektedir. Ad verme hadisesinin kahramanlığa dayandırılması Türklerde çok eskilere gider. Oğuz Kağan destanında Uruz Beyin oğlu, babasının kendisine saklamasını buyurduğu şeyi saklayıp Oğuz Kağana teslim ettiği için Kağan ona Saklap adını vermiştir. Yine aynı destanda Oğuz

Kağanın, buz dağına kaçan atını bulup getirene Karluk adının verdiğini görüyoruz. Dede Korkut'ta da çocuğa isim, ancak 15 yaşından sonra, göstereceği bir kahramanlık sonrasında verilmekte ve bu isim yapılan kahramanlıkla ilişkili olmaktadır. Dirse Hanın oğlu boğa ile dövüşüp onu öldürdükten sonra *Boğaç* adını almıştır.

Eski Türklerde çocuğa ad verme geleneklerinden biri de doğumdan sonra loğusanın kendine gelip ilk gördüğü şeyin adının çocuğa verilmesidir. Bu geleneğe bugün biraz değişmiş şekliyle Altay Türklerinde rastlanır. Altay Türklerinde loğusanın odasına gelen ilk kişinin adı çocuğa verilmektedir.

Türklerde ad verme geleneklerinden biri de bir inanca dayanmaktadır. Daha önceki çocukları yaşamayan aileler yeni doğan çocuğun yaşaması için çocuklarına *Durdu, Duran, Dursun, Durmuş, Turgut Durak, Yaşar, Satı, Satılmış* gibi adlar vermektedir.

Türkiye'deki şahıs adlarının çeşitlilik bakımında dünyanın diğer toplumlarına göre oldukça fazla olması ilgi çekicidir. Köksal'ın 1974 yılında üniversite sınavına giren öğrencilerin adları üzerinde yaptığı çalışmada 14740 erkek, 6595 kız adı tespit edilmiştir. Türk geleneğinden gelen isimlere İslâm kültürünün etkisiyle giren Arapça ve Farsça adların eklenmesi ve Cumhuriyet sonrası isim verme konusundaki eğilimler bu çeşitlilikte ve zenginlikte etkili olmuştur. Ayrıca birçok aile az duyulmuş ya da hiç duyulmamış adları tercih etmektedir. Kimi zaman da sadece söyleyiş güzelliği dikkate alınarak anlamına ve kökenine bakılmaksızın adlar verilmektedir. Burada şu da unutulmamalıdır: Ad verme eğilimleri ana-babanın kültür çevresine, sosyal yapısına göre değişiklik gösterir.

Başgöz, yaptığı bir çalışmada toplumdaki değişimin, özellikle kentleşmenin isimlere etkisini belirtmektedir. Değişik yörelerde yaptığı araştırmalarda adların en çok ata ve akrabaların isimlerinden seçildiğine dikkat çekmekte ve asker arkadaşı, kumandan adı, dinsel ad, komşu adı, tarih ya da politika büyüğü adı, doğum zamanına bağlı ad gibi eğilimlere değinmektedir.

S. V. Örnek ise Anadolu’da isim belirleyici etkenleri şu şekilde sıralamaktadır: a) çocuğun doğduğu gün, ay, mevsim, b) yatırımlar ve ziyaretler, c) Allah’ın sıfatları, peygamber ve peygamber yakınları, d) tarihî kahraman ya da siyasî liderler, e) hayvanlar, madenler, bitkiler, f) çocuğun doğduğu yer, g) minnet, şükran, hayranlık ve dostluk duyguları, h) ölmüş büyükler, i) toponimi, j) coğrafi öğeler, k) kozmik, meteorolojik olaylar, l) manevî organlar m) uyumlu adlar, n) moda ve kültür değişimleri, o) yaşatıcı güçler. (Örnek 1975)

Ad biliminde soyadları da diğer adlar kadar önemlidir. Türkçedeki soyadlarının da dilbilimi açısından ilginç birtakım yönleri vardır. Bunlardan biri soyadlarında Türkçe unsurların oranının fazla oluşudur.

1. 3. Yer Adları Bilimi

Ad bilimi çalışmaları içinde dünyada en geniş yeri yer adı bilimi almaktadır. Avrupa ülkelerinde kent, kasaba, köy gibi yerleşim merkezlerinin adları titizlikle incelenmiş, bu adlardaki değişme ve gelişmeler tarih kaynaklarından izlenerek göz önüne serilmiştir. Bu çalışmaların önemli bir örneği olarak Bach’ın “Alman Yeradları” adlı eseri gösterilebilir. Yer adı araştırmalarından yalnızca geçmişe ait bilgiler edinilmemekte, dil tarihine, yerleşme tarihine, ülkenin etnik yapısına ilişkin önemli bilgiler sağlanmaktadır.

Bugünkü Aksaray ili ile İstanbul’da aynı adı taşıyan bir semt vardır. İstanbul Türkler tarafından alındıktan sonra buraya Aksaray’dan getirilen halk yerleştirilmiş ve bu semte Aksaraylı Mahallesi denmiştir. Daha sonra bu ad kısaltılarak Aksaray’a dönmüştür. Bu örnekte de görüldüğü gibi bir tek ad aynı topraklarda egemen olmuş değişik kültürler hakkında önemli bilgiler vermektedir. Ayrıca, farklı yerlerdeki aynı adı taşıyan yerleşim birimlerinin birbiriyle alâkasının tespit edilmesine; bazı göçler ve yerleşim olaylarının aydınlatılmasına katkı sağlamaktadır.

Yunancada “üç şehir, üç şehir halkının birleşmesi” anlamına gelen *Tripolia* da Anadolu’da bugün değişik şekillerde yaşamaktadır. Doğu Karadeniz’deki Tirebolu, Denizli’deki Derebol bu adın değişik şekilleridir. Ayrıca Anadolu’daki Ereğli’lerin kaynağı da *Heraklea*’dır.

Yer adlarının bunlardan başka bazı özellikleri daha vardır. Burada yer adlarındaki özelliklerin değişik ülkelerde ve dil birliklerinde ortaklaştığı belirtilmelidir. Yabancı kelimeler yeni girdiği dilin ses özelliğini nasıl kazanıyorsa bazı yer adları da millileştirilip yabancılığı hissedilemeyecek duruma getirilmektedir. Mesela, İtalyan kent adı Milano, Almancada önceleri *Milan* şeklinde söylenirken daha sonra *Mailand* biçimine çevrilmiş, bu şekilde “mayıs ülkesi” anlamına gelen bir ada dönüştürülmüştür. Aynı şekilde, Avrupa’da görülen ve “Türk yuvası” anlamına gelen *Türkheim* yer adı da kökeni, anlamı bilinmeyen öğelerin bilinen kelimelerle değiştirilmesi sonucunda ortaya çıkmıştır.

Bu durumun örneklerini yer yer Anadolu’da da görmek mümkündür. Türkler Anadolu’daki yer adlarının bir bölümünü olduğu gibi kullanmışlar, az bir kısmını da Türkçeleştirmişlerdir. Bu konuda, *Galandos* > *Gelendost*, *Soandos* > *Soğanlı*, *Kankrı* > *Çankırı*, *Masius* > *Mazıdağı*, *Tekfurdağı* > *Tekirdağı*, *Bâlâhisar* > *Ballıhisar* gibi yer adları örnek olarak verilebilir.

Ayrıca, Türkçedeki bazı ses hadiseleri diğer kelimelerde olduğu gibi yer adlarında da göze çarpar. Türkçeye giren yabancı öğelerin Türkçenin ses düzenine uyması yer adlarında da göze çarpar. Örneğin *Herakleia* > *Ereğli*, *Surmari* > *Sürmeli*, *Anküra* > *Ankara*.

Bu yerlileştirme bazen de bilinçli olarak yapılır, yabancı bir ad bilinen bir doğrultuda açıklanır. Örneğin İstanbul adı “şehre doğru, şehre” anlamındaki Yunanca “*eis ten polin*” kelimesine dayandığı hâlde kaynaklarda *İslâmbol* şeklinde geçmektedir. Evliya Çelebi’de Üsküdar *Eskidâr*’a, Çoruh da *cûy-i rûh*’a dayandırılmaktadır.

Anadolu'da bazı yer adlarının kökeni hakkında bazı söylentiler vardır. Kökeni ve anlamı bilinmeyen kelimelere Türk halkı tarafından kökenini açıklama çabasıyla üretilmiş efsanevî tarzda söylentiler uydurulmuştur. *Trabzon* adının, gücünü göstermek amacıyla bir sikkenin üstündeki tuğrayı parmağıyla bastırarak bozan bir kahramandan dolayı *Tuğraboza*'na dayandığı anlatılır.

Uzunca bir müddet yer adları üzerinde derinleşen ad bilimi incelemeleri genellikle dil dışı birtakım öğeleri aydınlatma amacı gütmüştür. Birçok ülkenin yerleşme tarihinin, birtakım olayların aydınlatılmasında bu adlardan yararlanılmıştır. Bu sebeple yer adları uzun süre yalnızca tarihî kaynaklar olarak görülmüştür. Günümüzde de bu alanı kültür tarihinin ve coğrafyanın yardımcısı olarak görenler, hatta coğrafyanın ve tarihin çerçevesi içine sokanlar vardır. ancak bugün genel olarak özel adlar ve yer adları başlı başına birer dil malzemesi olarak kabul görmektedir. Bach, köken incelemesinin ad biliminin ancak yan sorunu olduğunu, yerleşme ve kültür tarihinin onun asıl alanının dışında kaldığını, dilcilerin onları birer lengüistik öge olarak kavradıklarını söylemiştir.

Ad bilimi çalışmaları Avusturya, Hollanda, Belçika, Almanya gibi ülkelerde ağız araştırmaları ile birlikte yürütülmektedir. Bu tür çalışmalar dilin birçok ses ve biçim sorunlarını gün ışığına çıkarmakta; ayrıca dilin iç yapısına da ışık tutmaktadır. Buna örnek olarak Türkiye'deki duruma bakılabilir: Bugün Türkiye Türkçesinin kelime hazinesi sen son hâliyle 70 000 dolayındadır. Ancak Türkiye'de 40 000 kadar köy adı bulunduğu, bunlardan ortak olanlar çıkarıldığında yine de binlerce kelime, birleşik kelime ve tamlama ortaya çıktığı görülür. Bunlara bir de semt, mahalle, otlak, kışlak, akarsu, dağ ve kişi adları eklenirse ortaya ikinci bir kelime hazinesi çıkmış olur.

1. 3. 1. Yer Adlarının Verilişinde Başlıca Etkenler ve Eğilimler

Yerleşim merkezlerine ad vermedeki etkenler ülkeden ülkeye değişmekle birlikte bazı ortak eğilimler bulunduğu da gözlemlenmektedir. Örneğin her ülkede ad verme sırasında yerleşim yerini durumuyla, orada egemenlik sürmüş ün-

l bir kişiyle, çevrede yaygın mesleklerle, çevredeki gl ya da akarsularla ilişi-ki kurulduğu görülmektedir. zcan Başkan'ın, Scheinhardt'ın ve bizim çalışmalarımızın sonuçlarına göre Anadolu'daki yer adlarındaki başlıca eğilimler şu Şekilde tespit edilir:

1. 3. 1. 1. Yerleşim Yerinin veya çevresinin özelliklerini Belirten Adlar Verme

a) Yer in yapısına, konumuna ilişkin adlar verme: *Belen, Yoldere, Yolatı, Gl-tepe, Petekkaya, Sırtky, Suboğazı...*

b) Yer in ve çevresini renk özelliklerini renk özelliklerini belirten adlar verme: *Alabayır, Yeşilyurt, Yeşilyayla, Sarıköy, Karaköy, Akyayla, Pembecik...*

c) Yer in bir başka yere göre durumunu belirleyen adlar verme: *Yeniköy, Eskişehir, Ortaköy, Ortapınar, Aşağı Yoldz...*

d) Yer in ve çevresinin bitki örtüsünü, ürettiği ürünleri belirleyen adlar verme: *Alabalık, Sığırlı, Tavşancıl, Yılanlı, Susurluk (< Susığırlık)...*

e) evredeki yapılara ilişkin adlar verme: *Hisarcık, Mescitli, Kkkale, Demirköprü, Alacahyk... gibi.*

f) evredeki akarsularla ilgili adlar verme: *Koldere, Kolpınar, İncesu, Murat-dere, Kayapınar... gibi.*

1. 3. 1. 2. Yerleşim Yerlerine Kişiyle İlgili Adlar Verme

a) Yerleşim yerine o yerle ilgili bir kişinin ismini ya da sanını verme: *Alifuat-paşa, Gazimehmet, Hacıbayram, Doğanbey, Hüseyinağa, Bektaş, Davutky.... gibi.*

b) Dinle ilgili adlar verme: Dinî adlar verme Anadolu'da oldukça yaygındır: *Sarışeyh, Şeyhköy, Şeyhler, Mollahasan, Mollaköy, Sofulu, Hıdırbaba* gibi.

c) Meslekle ilgili adlar verme: *Terziler, Çanakçı, Peynirci, Yağcılar, Müftüler, Müezzinler, Eğerci...* gibi.

1. 3. 2. Coğrafya Adları

Günümüzde yer adı bilimi çalışmalarının yanı sıra akarsu, dağ, ova, geçit, vadi gibi çeşitli coğrafya adları üzerinde de çalışılmaktadır. Bunlar da yer adlarında olduğu gibi çeşitli kültür meselelerinin, tarih ve kültür tarihi konularının aydınlatılmasında fayda sağlamakta ve birer dil ögesi olarak dilbilimi çalışmalarına malzeme olmaktadır. Bir milletin yerleştiği yabancı topraklarda karşılaştığı akarsu, göl, deniz dağ adları birtakım değişikliklere uğrar ve bazı kültür sorunlarını da gün ışığına çıkarır. Örneğin Karadeniz'in kıyısında oturan bütün toplumların bu deniz için *kara* tabirini kullanması ilgi çekicidir. Ukraynacada, Türkçede, Yunancada, Rumcada, Eski İran dilinde, hep *kara* tabiri kullanılmış ve kullanılmaktadır. Bu durumun renklerin yön bildirmesinden kaynaklanmaktadır; bk. 2. 7. Renk-Yön İlişkisi

Ayrıca, İç Anadolu'yu Adana ovasına bağlayan Külek Boğazı, Anadolu tarihine ait en eski kaynaklarda geçmektedir. Bu kaynaklarda *Kilikiai pūlai* şeklindedir. Bu tamlama "Kilikya kapıları" anlamına gelmektedir. Bu ad daha Türkler tarafından *Gülek / Külek* şekline çevrilmiştir.

1. 3. 3. Türk Yer Adları Üzerindeki Çalışmalar

Türk yer adları üzerine yapılan çalışmalar, diğer milletlerin kendi yer adları üzerine yaptıkları çalışmalarla karşılaştırılabilecek ölçüde değildir.

Türkiye'deki yer adı çalışmaları 19. asrın sonlarında başlamıştır. Yabancı tarihçi ve coğrafyacılardan araştırmaları daha çok, tarih kaynaklarında geçen yer adlarının bugünkülerle eşleştirilmesini sağlamaya yönelik olmuştur. Bu konu-

da Kiepert, Ramsay, Wittek gibi araştırmacılar birtakım atlas, kitap ve yazılar yayınlamışlardır. Türkiye’de Fuat Köprülü’nün çalışmasında Oğuz boylarının Anadolu’da yayılma alanlarında coğrafya ve köy adları üzerinde durulmuştur (1925). Bundan üç yıl sonra çıkan Hüseyin Nihal ve Ahmet Naci’nin ortak yazılarında Türkçe kökenli yer adları incelenmiştir (1928). Hasan Eren bir yazısında yer adı bilimi üzerinde Türkiye dışında yapılan çalışmaları özetledikten sonra yer adlarımızın bağlı buldukları kavram alanları üzerinde durmuştur (1965). Bu arada aydınlarımızın diline Arapça ve Farsçadan birçok öğe geçmişken, aydınlar *ak*’ın yanında *beyaz*’ı, *kara*’nın yanında *siyah*’ı almışken, halkın bu kelimeleri benimsemediğine dikkati çekmiş, *ak* ile yapılmış pek çok yer adı bulunmasına karşın *beyaz* ile yer adı bulunmadığına, *kara*’nın sıklığına karşı *siyah*’ın hiç bulunmadığına değinmiştir.

Başkan, bir çalışmasında ad vermede en sık kullanılan kavramları tespit etmiştir (1989). Buna göre *kara* (2500 köy), *köy* (1500), *ak* (800), *dere* (800), *pınar* (800), *aşağı* (500), *yukarı* (500) vs. en sık kullanılan kelimelerdir. Köy adlarının incelenmesi sonucunda bu adların iki ana grupta toplanabileceği görülür:

Tabiata ve fiziksel koşullara dayanan adlar,
İnsanlara ve topluluklara dayanan adlar.

Aksan’ın çalışmalarına göre Türkiye’de, adlandırılan yerin ve çevrenin özelliklerini belirten adlar verme, çok yaygın bir eğilim olarak ortaya çıkmakta, *kara* ile köy sayısı 1022’yi bulmaktadır (1974). *Ak* 400, *sarı* 230, *kızıl* 210, *akça* 165, *boz* 108, *yeşil* 85 köy adında yer almaktadır.

Yerleşim yerinin ve çevresinin genel özelliklerini belirten adlar sayıca bunlardan sonra gelmekte, insanla ilgili adlandırma yolunu gösteren örneklerin sayısının da yüksek olduğu görölmektedir. Örneğin *Hacı* 318, *Ali* 200, *Hasan* 84, *Osman* 74, *Ahmet* 65, *Ömer* 41 yer adında geçmektedir.

Scheinhardt’ın çalışması hem Türkiye ve Türkiye dışındaki Türkçe yer adları üzerine yapılmış en geniş kapsamlı çalışma hem de özel ad ve yer adı konusu-

nu dil içi ve dil dışı özellikleri açısından inceleyen bir eserdir (1979). Bu çalışma ad, özel ad, yer adı biliminin amacı ve yöntemi, yer adı tipi sorunu, Türkiye dışı Türk adlarının ortaya koyduğu sorunlar gibi çeşitli konuları içeren bir girişle başlamaktadır. Daha sonra Türkçe yer adları görev, ses bilimi, biçim bilimi, sözdizimi ve anlambilimi açılarından incelenerek bir Türkçe yer adları tipolojisine varma amaçlanmıştır. Ayrıca bu eserde, o zamana kadar Türk yer adları üzerine yapılmış çalışmaların geniş bir bibliyografyası bulunmaktadır.

Türkler, özel adlarda bazı renk ve hayvan adlarını kullanmışlardır. Bu sebeple Türk kültüründe “renk” ve “hayvan”ın yerine kısaca değinmek yerinde olacaktır.

2. TÜRKLERDE RENK KAVRAMI²

Türk kültüründe renklerin çok önemli bir yeri vardır. Türklerde renklerin temsil ettiği kavramlar, Türk kültürünün önemli bir bölümünü oluşturur. Türkçede “renk” kavramını ifade etmek üzere, *bet* ve *don* gibi kelimelerin bulunması da bunu teyit etmektedir.

Türk kültüründe renkler, tarih boyunca değişik anlamlar kazanmıştır. Türkler renkleri ifade eden söz ve kavramları, yalnız asıl anlamlarında değil, mecazî anlamlarda da kullanmışlardır. Bu kelimelere dinî, millî, coğrafi ve hissî manalar yüklemişlerdir.

Renklerin insanlar üzerinde, özellikle de sinir sistemi üzerindeki etkisi çok eski zamanlardan beri bilinmektedir. Birçok insan topluluğunda olduğu gibi Türkler de tecrübeleri sonucunda değişik renkleri belli olaylarla ilişkilendirmiştir. Meselâ; akşam olduğu zaman güneşin batması ve karanlığın dünyayı bürümesiyle insanlar, istirahat ve uyumaya, yani geçici ölüme başlamışlardır. Daha sonra bu “kara” renk, ölüm ve matem rengi olarak insanların zihnine yer-

² Bu bölümün hazırlanmasında Ögel 2000, 377-491 esas alınmıştır. Ayrıca Gabain 1968; Önder 1982; ve Tural 1996'dan da yerî geldikçe yararlanılmıştır.

leşmiştir. Bazı renkleri ise, uğurlu saymışlar; hatta Tanrı'yı bile "kök teñri" olarak adlandırmışlardır.

Türklerin sıklıkla kullandıkları ve kültürlerinde önemli yer edinmiş olan renler şu şekilde sıralanabilir:

2. 1. AK

Türklerde ak, beyazlığı göstermekle beraber, temizlik, arılık, büyüklük ve yaşlılığı da ifade etmiştir. *Ak*, devletin ululuk, adalet ve güçlülüğünün bir sembolüdür. En eski Türk devleti sayılan Hunlarda ak renk, adalet ve güçlülüğün sembolü olmuştur. Devlet büyüklerinin savaşlarda giydikleri elbise ak renklidir; komutanlar sıradan askerlerden farklı görünmek için ak elbise giyerlerdi. Çinlilerle Hunlar arasında yapılan savaşlarda Çin komutanları, beyaz giyinen insanların devletin ileri gelenleri olduğunu bildikleri için "Beyaz giyinen komutanı öldürürsek, Hunları dağıtmış oluruz" diyerek saldırılarını onlar üzerine yoğunlaştırmışlardır. Cengiz Han da ak elbise giyer ve ak ata binerdi. Selçuklular ve Osmanlılardaki ak sancak da bu geleneğin devamını göstermektedir. Dede Korkut Kitabında geçen *ak alemli* tabiri bayrağın rengini değil, ululuk, kutluluk, azamet ve yüceliği ifade etmektedir; Ergin 1994, 240.

Ak, eskiden beri iyiliğin, kara renk ise kötülüğün sembolü olmuştur. Altay Türklerinde *ak ata*, destanlarda insanlığın ulu babası ve Hz. Âdem'in karşılığı olmuştur. Aklık Hz. Âdem'in üstün ve arı yaratılışının bir sembolü gibidir. Türk mitolojisinde devletin başına milletin isteği ile ve meşru bir şekilde geçen hanlar için *ak han* tabiri kullanılmıştır. *Kara han* ise devlet ve milletin başına, zorbalık veya hile yoluyla geçmiş, meşru olmayan, kanun ve töre ile tanınmayan kimsedir. Dede Korkut'ta çok geçen *ağ sakallı baba*, *ağ pürçekli ana* deyimleri aklığın önemini vurgulamaktadır; Ergin 1993, 93; 95. Bugüne kadar gelen *ak süt emmiş olma* da Dede Korkut'ta bir dilektir; Ergin 1994, 89.

Türklerde yas elbisesi kara olduğu hâlde şehit bayrağı aktır. Anadolu'nun fatihi, Alp Arslan, Malazgirt Savaşı'na giderken ak elbise giymiş ve atının kuy-

ruğunu kestikten sonra namazını kılıp savaşa hazırlanmıştır. Ak elbise giymek aynı zamanda kefeni hatırlatmaktadır. At kuyruğunu kesmek de, ölüme hazırlık ve aynı zamanda bir yas alâmetidir.

Evin ve otağın ak olması Dede Korkut'ta uğur alâmetidir. Oğuz geleneğinde üç renkli otağ olduğu anlaşılıyor: *Ağ otağ, kırmızı otağ, kara otağ*. Dede Korkut'ta anlatılan ilk hikâye bu açıdan çok önemlidir: *Bayındır Han bir toy yaptı ve şöyle dedi: "Oğlu olanı ak otağa, kızı olanı kızıl otağa, oğlu kızı olmayanı da kara otağa konuk etsinler"*; Ergin 1994, 78 Burada aklık, temizlik, arılık, kutluluğun; kızıl erginlik (bulûğ) ve muradın; mutluluğun remzidir. Kara da uğursuzluğun, kutsuzluğun sembolüdür. Tabiat varlıklarından dağ, bulut, taş, yıldızlar da ak renkle adlandırılmıştır. *Ak dağ, ak bulut, ak yıldız* vb.

Yüzü ak, alını ak gibi ifadelerde de ak isminin manevî bir anlam içerdiği açıktır. Dede Korkut'ta "ağ alını Bayındır Han" tabiri kullanılmaktadır; Ergin 1994, 217. Yine burada Beyrek'in boynu ile ellerinin bağlandığı anlatılırken, eli ile boynu için, *ağ boynu, ağ elleri* şeklinde bir kullanım vardır; Ergin 1994, 171. Yine aynı eserde bir sevgiliden söz edilirken *ağca yüzlü görklü* denmektedir; Ergin 1994, 238. Burada *ağca* sözü hem güzelliği hem de arılık ve temizliği anlatmaktadır.

Türklerde atların da ak renkli olanları makbuldür. *Ak at, ağ-boz at* deyimini çok yaygındır. Buradaki *ak at* tam süt beyazı bir at değil, hafif grimsi bir attır. Dede Korkut'ta bir yiğidin "Ağ donuma kir eklendi" demesi bu bakımdan önemlidir. Burada mecazî bir mana ifade edildiği açıktır; Ergin 1994, 171. Türkmenler arasında kullanılan *yolun ak bolsun*. "yolun açık olsun veya işin iyi olsun" sözü de bu açıdan önemlidir:

2. 2. KARA

Kara sözü eski Türklerde kuzeyin sembolü olmuştur. *Kara yel* kuzey rüzgârı demektir. *Kara yel* soğuktur. *Kara kış* sözü de "soğuk kış" manasına gelir.

Türkler güney ve batıdan gelen sıcak yellere *ak yel* demişlerdir. Türkler bu ak yelleri Tanrı'nın gezintisi olarak adlandırmışlardır.

Kara gece, kata tün sözü renkten çok karanlığı yani ışıksız bir dünyayı ifade eder. *Kara* yeryüzünün sıfatıdır. Kutadgu Bilig'de *yağız yer* olarak görülmektedir. Dede Korkut'ta *ağ otağın, kara yerin üzerine diktürmiş idi* şeklinde kullanılmıştır. *Kara toprak* deyişi çok eskilere dayanmaktadır. Bugün Anadolu'da *kara* denince denizin dışında kalan toprak parçaları hatıra gelir. Bu, Anadolu Türklerinin keşfi değil; binlerce yıllık bir geleneğin devamıdır.

Kara aynı zamanda büyüklüğü gösteren bir mefhum gibi de kullanılmıştır. Meselâ, Çağatay kültür çevresinde *kara çerik* büyük ve yürüyüş hâlinde olan ordu demektir. *Kara orman, kara yış* da "sık orman" manasını ifade etmektedir. *Karadağ* da yüce ve göklere yükselen büyük dağdır.

Kara renk uğursuzluk ve yas alâmetidir. Dede Korkut'ta *kara donlu kâfir* sözü Hristiyan keşişlere işaret etmektedir; Ergin 1984, 87. Elbette ki bu sözlerden, o çağdaki bütün Hristiyanların siyah elbise ve Türklerin de başka bir renk elbise giydiği sonucu çıkarılamaz. Buradaki *karalık* veya *kara donlu* tanımlaması, Hristiyanların din ve duygu ayrılığı veya onların küçültülmesi ve kötümsemesi sonucunda söylenmiş olmalıdır. Yine Dede Korkut'ta onlar için *kara arpa ekmekli, kara domuz damlı* gibi başka sözler de söylenmiştir; Ergin 1984, 169. *Kara dinli* yakıştırmaları da bunlara katılabilir; Ergin 1994, 161.

Eski Türklerde çingeneye *karacı* derlerdi. Çünkü bunlar, ne devlet ne de töre tanırlardı. Türkler de konar göçerdi; ama köklü töreleri ve askerî disiplinleri vardı. Bugün bile nezaket, yol, tedbir bilmeyen kimselere *kara cahil* denmektedir. Köktürk kitabelerinde;

türk kara kamag bodun ança timiş. "Türk halk kitleleri şöyle demiş" (KT D 8-9) cümlesinde *kara bodun* ifadesi "halk tabakası" anlamında kullanılmıştır.

Eski Türklerde esarete düşen millet kara sıfatını almaktadır. Türklerden Bolak kavmine, Kıpçaklara esir olunca *Kara Bolak* denmiştir. Sonra esaretten kurtulunca *kara* sıfatından da kurtulmuşlardır. Eski Türklerde hükümdar mağlup olduğu zaman *Kara Han* yahut *Kür Han* adını alırdı. İntikamını alıncaya kadar bu unvan kalırdı. Ayrıca, Oğuz Destanında töreyi çiğneyen ve İslâmiyet'e karşı gelen, Oğuz Hanın babası da *Kara Han* unvanı ile tanınmıştır.

Eski Türklerde Şamanların da *ak* ve *kara*'sı vardır. Ak şaman yaz ayinlerini, kara şaman kış ayinlerini icra ederdi.

Kara kelimesi *siyah*'a göre manevî bir anlam ifade eder. *Kara bağır*, *kara gönüllü*, *kara gün*, *karalar bağlamak*, *kara giymek*... gibi kullanışlar pek çoktur: "Ayıp" anlamında kullanılmaktadır;

Kara yanına varma, kara bulaşır.

Kara yumakla uğarmaz.

Karadan öte renk yoktur.

Dağ-ı siyah-ı sinemiz örtüle mevc-i eşk ile

Bir gün ola ki Bâkiyâ görmeye kimse karamız.

"Ey Baki, göğsümüzün siyah yarası durumunda olan ayıbımız kimse görülmesin diye göz yaşlarının çokluğu ile örtülmelidir."

"Kuvvet ve şiddet" anlamlarında kullanılmaktadır;

Kara kış "şiddetli kış"

Kara kuvvet "kuvvetin çokluğu"

Bunların dışında çeşitli mecazî anlamda kullanılışları vardır;

Kara kaygu "acı düşünce"

Kara bağır "dertli yürek"

Kara baş "dertli baş"

Karalamak “iftira atmak”

Yüz karası “ayıp, hicap sebebi”

2. 3. AL – KIZIL

11. yüzyıl Türk kaynaklarında *al* sözü renk bildirmesinin yanında “bayrak” anlamında da kullanılmıştır. Bu durum bayrağın renginden ileri geliyor olmalıdır.

Kaşgarlı Mahmud’un Divanı’nda *al* ve turuncu rengini Türklerin uğurlu saydığı ifade edilmektedir. Birçok doğu toplumunda olduğu gibi Cengiz Handa da hakanlık sembolü *al damga* olmuştur. Oğuzlar damgaya *toğra* veya *tuğra* demişlerdir. *Al* uğurlu bir renktir ve hakanların rengidir. Oğuz Destanında Oğuz Hanın gözlerinin *al* olduğu bildirilmektedir.

Türk kızları ya *al* ya da *yeşil* giyerlerdi. *Türkün gözü aldadır* sözü bunun için söylenmiş olmalıdır. Dede Korkut’ta *kırmızı kaftanlar* gerdeğe girecek gelin ile güveyinin giydiği elbiselerdir. *Al duvağımın iyesi* ifadesi Banu Çiçek tarafından Beyrek için söylenmiştir.

Yüzün allığı bir utanma ifadesidir. Kutadgu Bilig’de *kıl yağı benzini al* şeklinde bir dua görüyoruz. Benzini *al* kılmak, utandırmak, mahcup etmek, yüzünü kızartmak anlamında kullanılmıştır.

Dinde ve sihirde *al* renk iyi ve uğurlu değildir. Meselâ gebe kadınlara kötülük yapan *al bastı ruhu*, *al kanatlı Azrail* gibi.

Türklerde *gök kurt* gibi bir de *al kurt* vardır. Bu *al kurtlar* insanlara yalnızca felâket getirir.

2. 4. GÖK

Gök, gökyüzünün ve suyun rengidir. Türkler tarafından gök ve su mukaddes sayılmıştır. Gök, sonsuzluğu, türeyişi, emniyet ve huzuru çağrıştırır. Gök, dostluk, sadakat, vefa, aydınlık, temizlik, ruhanîlik sembolüdür. Gök rengin hudutları geniştir; yeşil ve gri de buna dahildir.

Gök renk mübarektir. Günümüzde gök, göğün hem rengi hem de adıdır. Türklerde eskiden beri gök, Tanrı'nın, ululuğunun bir sembolü olmuştur. Oğuz Han Destanında *gök* bir kurt, Oğuz Kağana kılavuzluk etmiştir. Bu gök kurt, Tanrı'nın alâmeti ve habercisi gibi Türklere yol göstermiştir. Bu kurt Tanrının rengine bürünmüş, bir alâmettir.

Bunun gibi *gök sakallı*, *kökçin sakal*, *gökçe sakal* deyişleri de önemlidir. Gök sakallı insan da Tanrı'nın rengine bürünmüş, Tanrı'nın bir alâmeti, belki de bir meleğidir.

Kuzey Türklerinin destanlarında zaman zaman gök sakallı bir kişi çıkmakta ve insanlar ile yiğitlere yardım etmektedir.

Hayvanlarda *göklük*, *gök teke*, *gök şahin*, *gök güvercin* gibi isimlerde görülmektedir. Gök renkli hayvanlar Tanrı'nın bir habercisi olarak kabul edilmiştir. Dede Korkut'ta *gök bidevî atlar* sözü görülmektedir. Burada atın renginin *gök* olduğu değil, Tanrı'nın sembolü olması ifade edilmiş olmalıdır; çünkü gök renkli atın olamayacağı açıktır. Bu atların gökten gelen atlar olduğu, normal atlardan farklı olduğu anlatılmak istenmiştir.

Dede Korkut'ta gök renk yas işareti olarak kullanılmıştır. Beyrek'in "Anam benim için, gök geyip; kara sarınsın." şeklindeki ifadesi önemlidir; Ergin 1994, 170.

2. 5. YEŞİL

Yeşil sözünün eski şekli *yaşıl*'dir. *Yaş* kökünden gelmektedir. Yeşil renk, mavi ve sarı rengin terkiinden meydana gelir. Sarı renkteki sıcaklıkla mavi renkteki sakinlik ve huzur yeşil renge verilmiştir. Yeşil renk tabiatta ağaçların ve bitkilerin sembolüdür. Bitkilerin göğürme ve büyümelerini sağlayan güneş ışığı (sarı) ve sudur (mavi). Yeşil bitki genç ve diridir. Bu yüzden yeşillik, gençlik ve hayat alâmetidir.

Yeşil renk, din, iman ve ebediyet simgesidir. İslâm dininde bu renk üzerinde çok durulmuştur. Hz. Muhammed'in ehl-i beyti ve evlâtlarının da alâmet ve simgeleri *yeşil* olmuştur ve bugün peygamber soyundan geldiği sayılan seyyidlerin şan ve alâmeti yeşildir. Dinî hüviyetli kimseler yeşil kisve giymiş, yeşil cübbe, yeşil sarık kullanmışlardır.

Türk mitolojisinde hayır ilâhı Ülgen'in koruyucu olarak kabul edilen yedi oğlundan birinin adınının *Yaşıl*'dir. *Yaşıl*, yaş olan, yani yeşeren, biten, topraktan çıkan şeylerin adıdır. Ülgen'in oğlunun umumiyetle bitkilerin yetişip büyümesini düzenlediğine inanılmaktaydı.

Osmanlı sancaklarında *beyaz*, *kırmızı*, *yeşil* ve *sarı* renkler kullanılmıştır. Bu kullanım Orhan Gazi dönemine kadar gitmektedir.

Kutadgu Bilig'deki *kılını bilse kızıl keyer, yaranu bilse yaşıl keyer* "kendini sevdirmeyi bilse kırmızı giyer; yaranmayı, cilveyi, naz etmeyi bilse yeşil giyer" ifadelerinden zarif, ağır başlı, kızların kırmızı; kadınlık tarafları ağır basan, kırılmayı cilveyi bilen kızların ise yeşil giydiği anlaşılmaktadır; Atalay 1998, 394.

Köktürk yazıtlarında *yeşil* sözü ancak ırmak adlarında görülmektedir. Yeşil yerine *kök* kelimesi kullanılmıştır. Kutadgu Bilig'de yeşil renk bol bol kullanılmaya başlamıştır.

Yağız yer, yaşıl torku, yüze badı. “Yağız yeryüzüne yeşil ipek tül bağladı.”
Kurumuş ağaçlar tonandı yaşıl. “Kurumuş ağaçlar yeşille donandı.”

Dede Korkut'ta *yeşil* kelimesine rastlanmamaktadır. Sadece *yeşermek* fiili kullanılmıştır.

2. 6. SARI

Sarı renk güneşin rengi ve alâmetidir. Bazı estetikçiler bu rengi parlaklık, aydınlığından dolayı ferahlatıcı renk olarak değerlendirmişler; onu ilim, marifet, zekâ, akıl ve hakikat timsali saymışlardır. Çin ve Hristiyan medeniyetinde sarı renk mukaddestir. Bu yüzden kiliselerde ve mukaddes kişilerin resimlerinde bir ışık hâlesi gibi sarı rengi kullanılmıştır.

Sarı, Çin imparatorluğunun rengidir. Çin imparatoru sarı elbise giyinir ve birçok armaları, amblemleri hatta Çin ejderhası bile sarıdır. Çin vatandaşlarından birisi sarı bir elbise giyinip sokağa çıksa, imparatorluğunu ilân etmiş sayılırdı.

Cengiz Han imparatorluğunun genişlemesinden sonra, Türk-İslâm devletlerinde sarı renkli semboller yaygınlaştı. Belki de Cengiz Han bu inancı Çin'den almıştı. Ancak Cengiz Han'ın sancağı beyazdır.

Türk destanlarında sarı renk kötülük ve felâket sembolü olmuştur. Kötü ruhlar, hastalıklar, çöller, uzun kış günleri, yokluklar hep sarı renkle sembolleştirilmiştir. Ancak tabiat ve bahardaki çiçek tasvirlerinde olumlu bir şekilde kullanılmıştır.

Büyük çöller Türklerde sarı renkle anılmıştır. Sonsuzluğa doğru gidiyormuş gibi uzanan bu uçsuz bucaksız ölüm çöllerinin sembolü sarı renkti. Türkler kurumuş sahralar için de *sarı dala* tabirini kullanmışlardır. Bu çöllere *sarı cazı* “sarı yazı” derlerdi. Kırgızlar bozkırlara *sarı kır* derlerdi.

Türklerce uzun ve dondurucu kışa *sarı soygok* denilmiştir. Yani soğğun en büyüğünün sembolü de sarı renktir.

Türkler yılan, çıyan gibi hayvanların rengini de sarı olarak belirtmişlerdir. Beddua edilirken *sarı çıyan soksun* denilir. Dede Korkut'ta "sarı yılan sokmadan, ağca tenim kalkar, şişer" ifadesine rastlanır. Bugün, sarı yılanların çok zehirli ve korkunç olduklarına dair herhangi bir bilgi yoktur. Buradaki *sarı* da semboliktir.

Sarı renk aynı zamanda hastalık sembolüdür. Yüzün sararması bir hastalık alâmeti olarak görülür.

Sarı rengin de Türk mitolojisindeki Ülgen'le doğrudan doğruya bağlantılı olduğu görülmektedir. Çünkü inanışa göre, Ülgen'in sarayının kapıları altındandır ve Ülgen de altın bir taht üzerinde oturmaktadır. Bugün kullanılan sarı da, Osmanlı Devleti'nde *sırma sarısı* olarak ifade edilen sarı da hep *altın sarısı* olmuştur. Dolayısıyla, sarı renk Türklerde Ülgen'in sarayının ve tahtının ifadesi olduğu için, aynı zamanda dünyanın merkezinin de sembolüdür.

2. 7. RENK – YÖN İLİŞKİSİ

Eski Türklerde her renk bir yönü ifade etmekteydi. Bu sistem sadece Türklerle değildi; Çin'de, Hindistan'da ve başka toplumlarda da buna benzer kullanışlar vardır.

Eski Türkler, gök, kara, ak ve al (kızıl) ile dört yönü sembolleştirmişlerdir. Bu sistem şu şekilde gösterilebilir:

Kara: Kuzey

Ak: Batı

Al (kızıl): Güney

Gök: Doğu

Türklerin M.Ö. 7. asırda renklerle yönler arasındaki bu ilişkiyi sembolleştirdikleri bilinmektedir. M.Ö. 3. asırda (daha sonra) Çinlilerin bu sistemi kullandıkları görülmektedir. Çinlilerin sistemi beşlidir. Onlarda “sarı” renk dört rengin ortasını temsil etmektedir.

Daha sonra Türkler merkez için “altın” kelimesini kullanmaya başlamışlardır ki bu da “sarı” demektir. Altın ordu vb.

Hunların savaş sırasında bu sisteme uygun olarak davrandıklarını görülmektedir. Mo'tun (Mete) “ak” atlıları batı yönüne, “gök” atlıları doğu yönüne, “kara” (siyah) atlıları kuzey yönüne, “kırmızı” (kırmızı) atlıları da güney yönüne göndererek Çinlileri kuşatmıştır. Bu yönlere uygun davranmak bir inanç şeklini almıştır.

Buna göre bin yıl önce Anadolu'yu fetheden Türkler, Türkiye'nin kuzeyindeki denizi “Karadeniz”, batısındakini “Akdeniz”, güneyindekini “Kızıldeniz” şeklinde isimlendirmiş, fakat doğuda bu isimle adlandırılacak deniz bulunmadığı için büyükçe bir gölün adını da “Gökçe Göl” olarak belirlemişlerdir. Eskiden Ege Denizi'nin adı da “Akdeniz” olarak geçmekteydi. Atatürk'ün “Ordular ilk hedefiniz Akdeniz'dir ileri!” komutu bugünkü Akdeniz'i değil, Ege Denizi'ni kastetmektedir. Çünkü bu komut sonucunda ordu İzmir'e yönelmiştir.

Orhun Kitabelerinde geçen Kök Türk ibaresi Türk Kağanlığının doğu kanadı için kullanılmıştır. Yine Hun Devleti'nin batıdaki bölümünün adı Ak Hun biçiminde ifade edilmekteydi. Avrupa'ya giren Hunlar da, Kuzey Hunlarının devamı olmaları hasebiyle Macar kaynaklarında *Kara Hunlar* olarak bilinir.

Hatta Osmanlı tarihinde günümüzde Moldovya Cumhuriyeti toprağı olan Boğdan'ın kuzeyi ifade edilmek istendiği zaman *Kara Boğdan* şeklinde söylenmiştir.

Yine Altın Ordu Hanlığının batı kanadına *Ak Orda*, doğu kanadına ise *Gök Orda* denmiştir.

Karahanlı Devletinin adında da yönle alâkalı bir durum olsa gerektir.

Bazı Türk masallarında eşit olarak birbirlerinin karşısına konulmuş iki şahsiyet *ak* ve *kara* diye adlandırılır. *Ak han*, *kara han* gibi. Burada bir değer yargısı değil, yalnız bir eşit düzenleme vardır. Bu ikisinden biri diğerinden daha üstün değildir. Renklerin gerçek değerini göstermeye *ak* ile *kara* sadece “o ve öteki” anlamı verilmektedir. Böylece adı geçen iki kişinin birbirleriyle ilgili oldukları anlaşılmaktadır.

Doğu Anadolu ve güneybatı Azerbaycan’da yaşamış olan Ak Koyunlular ve Kara Koyunlular muhtemelen diğer Türk boyları gibi koyun güdücü idiler. Türk olarak kendilerini çevrelerindeki İranlı, Ermeni ve Gürcülerden özellikle de Osmanlı Türklerinden bilinçli bir şekilde ayırt etmek için böyle isim almışlardır. Benzer ad almaları birbirleriyle akrabalıklarının bilincinde olmalarındandır.

Eski Türkçe bir mani metninde güneşin tam *Kökmen Dağı* üzerinden doğduğu kaydedilmektedir. Bu dağın yeri hiçbir zaman tespit edilemeyecektir. Çünkü bu kelime sadece “doğuda olan yer” anlamındadır.

Batı Türkistan’da üç kum sahrası vardır; güneyden kuzeye doğru *Kara Kum*, *Kızıl Kum* ve gene *Kara Kum* adlarını almışlardır.

Batı Liao hükümdarı Gazneli Mahmut’u *Kara Han* diye adlandırmaktaydı. Böylece onu “kara” yani “Kuzey hükümdarı” diye adlandırmış oluyordu.

Bu ana renkler dışında *yağız* ve *boz*’a da değinmek gerekir. Türk kültüründe *yağız yer* ifadesi çok yaygındır. Yağız, toprak rengidir. Ancak at rengi olarak siyah manasına kullanılır. Yağız kelimesi “yağız yiğit, yağız delikanlı” ifadelerinde yiğit, kuvvetli anlamındadır. *Boz* ise hem *kara* hem de *beyaz*’ın karışmasından oluşmuştur. Kurşunî renge yakındır. Toprak ve at rengi olarak kullanılır. *Boz*, olumlu manalara sahiptir. *Boz atlı Hızır* tabiri çok yaygındır. Böylece *boz* biraz manevî bir hava kazanmıştır.

Renk adları her zaman yön bildirmezler. Bu tür kullanımlar yan kullanımdır. Çoğunlukla gerçek anlamlarında kullanılırlar.

3. TÜRK KÜLTÜRÜNDE HAYVAN

Türklerin, en eski zamanlardan beri bozkırda yaşadıkları bilinmektedir. Bozkır-daki hayat tarzında hayvan en önemli ekonomik unsurdur. Aynı zamanda boz-kırın coğrafya ve iklim şartları da hayvan besleyiciliğini gerekli kılmıştır.

Türklerin hayatındaki en önemli hayvan şüphesiz at olmuştur. Çünkü atı binek hayvanı olarak kullandıkları gibi etinden ve sütünden de faydalanmışlardır. Hepsinden önemlisi at üzerindeki Türkler kendisini diğer insanlardan üstün hissetmiş ve atın sürati ile uzun mesafelere o zamanın şartları bakımından çok kısa sayılabilecek sürelerde ulaşmışlardır. Bu da onlardaki cihangirlik anlayı-şına temel teşkil etmiştir. Atın Türk kültüründe ne kadar önemli olduğu Kök-türk Yazıtlarından da anlaşılmaktadır. Bu yazıtlarda, Türklerin kullandıkları atlara birer ad verdikleri görülmektedir (Aalto 2000).

Atın evcilleştirilmesi insanlık tarihinin en önemli dönüm noktalarından biridir. Atın kullanılması tarihçiler tarafından bir uygarlık alâmeti olarak görülmüştür. Sırf bu sebeple bazı Avrupalı araştırmacılar atın evcilleştirilmesini sahiplenmek istemişlerdir. Fakat atı ilk olarak Asyalı kavimlerin (Türkler, Moğollar) evcil-leştirdiği araştırmacılar tarafından ittifakla kabul edilmektedir. Türklerin de ya-şadığı topraklar, atın ilk evcilleştirildiği yer olarak bilinmektedir. Bu toprak-larda sekiz bin yıl öncesine ait evcil at kemiklerine rastlanmıştır (Çınar 1998).

Türklerin hayatındaki diğer önemli hayvan da koyundur. Koyun tam anlamıyla bir bozkır hayvanıdır. Diğer hayvanlar gibi sürekli yeşil kalan otlaklara ve su-lak alanlara ihtiyaç duymaz. Sert geçen bozkır kışlarına dayanıklıdır. Ayrıca insanlara et, süt, yün gibi bir çok yönden hizmet vermektedir.

İnek, manda, öküz gibi sığır cinsinden hayvanlar aslında bozkır hayvanı olma-masına rağmen Türk kültüründe göz ardı edilemeyecek yere sahiptir. Özellikle

boğa her zaman gücün timsali olarak görülmüştür. Çeşitli destan ve halk hikâyelerinde gücü, kuvveti, yiğitliği temsil etmiştir. Dede Korkut'ta geçen Boğaç Han hikâyesi bu bahiste hatırlanmalıdır.

Bunların dışında aslan, pars gibi yırtıcı hayvanlar da gücü dolayısıyla Türk kültüründe her zaman önemli olmuşlardır.

Türk kültüründe hayvanların mitolojik olarak da önemli yerleri vardır. Türk mitolojisinin en önemli hayvanı şüphesiz kurttur. Özellikle Köktürklerle ilgili kurttan türeme efsanelerinin varlığı bilinmektedir. Bu kurt genellikle dişidir. Fakat erkek kurtla ilgili efsanelere de rastlanır. Ayrıca kurt, Köktürklerden önce de Türk efsanelerinde önemli yer tutar. Hunlar zamanında anlatılan bir efsanede kurt, çölde ölüme terkedilen çocuğu emzirmiştir. Diğer taraftan Oğuz Kağan destanındaki boz kurt da yol gösterici rolündedir (Ögel 1993, 13-29).

Türk mitolojisindeki önemli hayvanlardan biri de geyiktir. Orijinal hiçbir efsanede Türklerin geyikten türediğine dair bir iz yoksa da geyik kutsal sayılmıştır. Bununla birlikte Sibiryaya yöresinde ren geyiği ile ilgili bazı türeyiş destanlarına rastlanmaktadır. Fakat bunlar önemsenecek kadar fazla değildir. Türk destanlarındaki geyik, dişi tanrı ya da dişi ruh durumundadır. Çin kaynaklarında anlatılan bir efsaneye göre Köktürklerin atalarından biri, bir deniz tanrısıyla sevişirmiş. Bu deniz tanrısı da bir ak geyikmiş. Geyikle ilgili efsanelere Avrupa Hunlarında da rastlanır (Ögel 1993, 569-583).

Kartal ve doğan gibi yırtıcı kuşlar da Türk mitolojisinde önemli yeri olan hayvanlardır. Kırgız Türklerinin bir doğandan türediklerine dair bir efsane vardır. Aynı şekilde Yakut Türklerinin kartaldan türediklerine dair efsaneler vardır. Ayrıca Teleüt Türkleri arasında da dev bir kartaldan türediklerine inanılan bir boy vardır (Ögel 1993, 586-599). İslâmî dönemde de bu tür yırtıcı kuşlarla ilgili menkıbeler vardır (Ögel 1993, 29-33).

Yakut Türklerinde her boy bir hayvandan türediğine inanır. Bu hayvanlara büyük saygı gösterilir, eti yenmez. Fakat diğer boyların kutsal hayvanlarına say-

gı duyma zorunluluğu yoktur. Bu hayvanlar genellikle at, karga, kuğu, atmaca, kartal, turna ve inehtir. Her boy, türediğine inandığı hayvanın adı ile anılır (Ögel 1993, 33-34).

Hayvanların, Türklerin ekonomisinde, günlük yaşayışında, askerî sisteminde ve mitolojisinde çok önemli bir yeri olduğu kesindir. Bu sebeple Türkçe özel adlarda çeşitli hayvan adlarına veya motiflerine rastlamak gayet tabiidir.

Bir çok dilde özel adlar, tür adlarından oluşur. Zamanla bu kelime tür adı olarak kullanımdan düşünce anlamı unutulur. Ya da dinî faktör sebebiyle yabancı dillerden alınan özel adların anlamı hiç bilinmez. Fakat çok fazla dışarıya açılmamış olan toplumlarda özel adların anlamını tespit etmek daha kolaydır. Çünkü yabancı dillerden girme adlar olmadığı gibi çoğu zaman özel ad haline gelen tür adları da kullanımdan düşmemiştir. Kelime hem tür adı hem de özel ad olarak kullanılmaktadır.

“Özel ad durumuna geçen tür adları hangileridir?” sorusunun cevabı çok zor değildir. Toplumlar genellikle hayatlarında önemli yer işgal eden ve değer verdikleri şeylerin adını özel ad olarak kullanmışlardır. Türkler gibi hayatının birçok yönü hayvan merkezli olan bir milletin özel adlarında bu hayvanların adlarına rastlamak çok tabiidir. Aynı duruma Kızılderililerde de rastlanır. Çünkü onların hayatında da hayvanın önemi çok büyüktür.

Bu gibi sebeplerle verilen ya da kullanılan özel adlar zamanla gelenek hâline gelmekte ve kullanım sebepleri unutulmaktadır. Gücüne, kuvvetine istinaden “boğa” adını alan bir insanın torunu da aynı adı sırf dedesinin adını yaşatma kaygısıyla alabilir. Bu gibi adlar zamanla sıradanlaşarak asıl kullanım sebeplerindeki kaygı tamamen unutulmakta ve dikkate alınmamaktadır. Bu durumda boğa, aslan, pars gibi adları kullananların her zaman güçlü, kuvvetli kimseler olmasını beklememek gerekir.

Bunların dışında bir hayvanın herhangi bir özelliği ile ilgi kurularak verilen lâkaplar zamanla o kişinin adı durumuna da gelmiş olabilir. Bu durumda o hayvanın toplum tarafından değer verilmiş olduğu yargısına varmamak gerekir.

Kimi hayvanların mitolojideki yerlerini tespit etmek şu an için m¼mk¼n görünmemektedir. şu an için bilinmeyen ama T¼rk mitolojisinde yeri olan daha başka hayvanların da var olması muhtemeldir.

1. ŞAHIS ADLARI

1. 1. RENK ADLARIYLA KURULAN ŞAHIS ADLARI

1. 1. 1. Renk Adı

Çaraman:

çaraman < çara - man: isim kökü – isimden isim yapan ek.

Türkiye Türkçesinin sözlüklerinde *çaraman* kelimesi için “Orta Anadolu’da yetiştirilen bir koyun” şeklinde anlam verilmektedir (Eren 1988, 793). Fakat bu kelimenin *çara* ile ilgili bir çıkış anlamının olması gerekmektedir.

Kelime *çara* köküne dayanmaktadır. Anlamı için bk. 1. 1. 2. Çara Muçbil. *-man / -men* eki ile türetilen kelimelere Eski Türkçe döneminden beri rastlanmaktadır: *kögmen*; Tekin 1968, 361.

Örnek: *büyük oğluna çaraman* (قرامان) *dirlerdi* (14a). “Büyük oğluna Çaraman derlerdi.”

1. 1. 2. Renk Adı + Ad

Ak Baş:

akbaş < ak + baş: isim kökü + isim kökü.

Türkiye Türkçesinde *ak* kelimesi “kar, süt gibi şeylerin rengi, beyaz, kara ve siyah karşıtı; bu renkte olan; mecazî olarak temiz, namuslu” gibi anlamlarda kullanılır (Eren 1988, 32).

Köktürkçe döneminden beri yazılı metinlerde sıkça görülür; fonetik ve semantik olarak fazla bir değişiklik göstermeden kullanılarak günümüze kadar gelmiştir; Tekin 1968, 300; Caferoğlu 1968, 9; Ata 1998, 10; Ergin 1997, 7.

Günümüzde *baş* kelimesi “insan ve hayvanlarda beyin, göz, kulak, burun, ağız gibi organları kapsayan, vücudun üst veya önünde bulunan bölüm, kafa, ser; bir topluluğu yöneten kimse” anlamlarındadır; Eren 1988, 147.

Türkçenin en eski yazılı kaynaklarında rastlanmaktadır; Tekin 1968, 309; Daha sonraki dönemlerde de fazla değişikliğe uğramadan kullanılarak günümüze kadar gelmiştir; Arat 1979, 63; Ata 1998, 50; Ergin 1997, 39. Genel Türkçenin en yaygın kelimelerindendir; Ercilasun 1992, 52-53.

Örnek: *ermenî bāzārını yahşıluya ve kandrı vilâyetini ak başa* (اق باش) *verdiler* (49b). “Ermeni Bazarı’nı Yahşılı’ya, Kandrı vilâyetini Ak Baş’a verdiler.”

Ak Temür:

ak temür < ak + temir: isim kökü + isim kökü.

Ak: Anlamı için bk. 1. 1. 2. Ak Baş

Türkiye Türkçesinde *demir* “yeryüzünde bol miktarda bulunan ve bütün madenlerden fazla kullanılan, her çeşit alet yapımına yarayan sert, gri renkli bir maden; demirden yapılmış çeşitli aletler; demirden yapılmış” anlamlarında kullanılır (Kardaş 1995, 617).

Köktürkçe metinlerde *temir* biçiminde rastlanmaktadır; Tekin 1968, 379. Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde *temür* şeklinde kullanılmıştır; Arat 1979, 435. Ata 1998, 420. Eski Anadolu Türkçesinde de *demür* şeklinde geçmektedir; Ergin 1997, 81.

Örnek: *karaca hisâr alunduğı vaqt ak temürle* (اق تمر) *gönderdi didiler.* (35b). “Karaca Hisar alındığı zaman (davul ve alemi) Ak Temür’le gönderdi, dediler.”

Akça Koca:

akça koca < ak - ça + koca: isim kökü – isimden isim yapan ek (küçültme eki)
+ isim kökü.

Türkiye Türkçesinde *akça* kelimesi, oldukça beyaz, beyazca anlamında kullanılmaktadır (Eren 1988). Etimolojik olarak *ak* köküne dayanmaktadır. Anlamı için bk. 1. 1. 2. Ak Baş

Günümüzde *koca*, “büyük, iri; kocaman; yaşlı, ihtiyar; mecazî olarak, büyük, ulu” anlamlarındadır; Eren 1988, 881.

Eski Anadolu Türkçesinde “erkek, yaşlı erkek, ihtiyar” anlamlarında rastlanmaktadır; Ergin 1997, 186. Günümüzde kullanılan *hoca* ile bağlantılı olabilir; *Kara Hoca*.

Örnek: *ümiddür ki haq te’âlâ zafer vire deyüp akça kocayı* (اقچه قوجه) *ve koñur alpı ve gâzî ‘abdu’r-rahmânu ve köse miħali bile koşup kara çepişe ve kara tegine gönderdi. (40a).* “Hak Teâlâ’nın zafer vereceğini ümit ederim, diyerek Akça Koca’yı, Konur Alp’ı ve Gazi Abdurrahman’ı Köse Mihal’in yanına katıp Kara Çepiş ve Kara Tegin’e gönderdi.”

Boz Luğan:

boz luğan < boz + luğan: isim kökü + isim kökü.

Günümüzde özellikle ağızlarda kullanılan *boz* kelimesi “açık toprak rengi; bu renkte olan” anlamındadır (Eren 1988, 217).

Eski Türkçe döneminden beri kullanılmaktadır; Tekin 1968, 320. Sonraki dönemlerde de kelimenin aktif olarak kullanıldığı görülmektedir; Arat 1979, 105; Ata 1997, 135; Ergin 1997, 56.

Luğan < ?

Örnek: *bu neseb-i büzürgvār oğuz bin kara hana yitişür ki bulcas yāfeş bin nūh 'aleyhi's-selām evlādındandır işbu nesa k üzerine /.../ bozluğan* (بوز لوغان) /.../ (18a). “Bu büyük soy, Kara Han oğlu Oğuz Han’a kadar gider. Bulcas, Nuh aleyhisselam oğlu Yafes’in çocuklarındandır. Bu yol üzerine /.../ Bozluğan /.../.”

Çil Oğlu:

çil oğlu < çil + oğul – ı: isim kökü + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki.

Günümüzde de kullanılan *çil* kelimesi “çoğunlukla yüzde oluşan kahverengi küçük benekler” anlamındadır (Eren 1988, 310). Ayrıca bir çeşit keklik ve benekli atlar için de bu kelimenin kullanıldığı bilinmektedir (Dilçin 1983, 56).

Kaşgarlı Mahmud kelimenin Oğuzca olduğunu söylemiştir; Atalay 1999, 153. Kaşgarlı’nın tespitinde haklı olduğu bugünkü lehçelere bakılarak da anlaşılabilir; Ercilasun 1992, 132-133.

Kelimenin çeşitli anlamları görülmektedir. Yüzdeki renkli lekeler, bir çeşit av hayvanı, keklik çeşidi ve alaca at için kullanılan bu kelime yukarıda zikredilen kimi sözlüklerde iki ayrı madde başı olarak alınmıştır. Bu kelime muhtemelen karışık renk bildiren bir kelimedir. Diğer anlamların hepsi de kelimenin yan anlamlarıdır. Zira av hayvanı, keklik veya ata renginden dolayı *çil* adının verildiği açıktır.

Türkiye Türkçesinde *oğul* “erkek evlât; yaşlı kimselerin genç erkeklere söylediği bir seslenme” anlamlarında kullanılmaktadır (Eren 1988, 1100).

Günümüzde “erkek çocuk” anlamında kullanılmaktadır. Fakat Eski Türkçede erkek - kız ayrımı yapılmadan bütün çocuklar yerine kullanılmaktaydı. Erkek-kız ayrımı yapılacağı zaman cinsiyet bildiren kelimeler kullanılırdı. *Tabğaç bodunğa beglik urı oğlın kul boltı eşilik kız oğlın küñ boltı.* (KT D 7); Tekin 1988, 40. Cümlesinde *oğul* kelimesinden önce *urı* “erkek” ve *kız* kelimelerinin getirilmesi bu kelimenin cinsiyet ayrımı yapmadığını göstermektedir.

Türkçenin en eski metinleri olan Köktürk yazıtlarında *oğul* ve türevlerinin sıkça kullanıldığı görülmektedir; Tekin 1968, 356. Kelime Eski Uygur Türkçesinde de kullanılmıştır; Caferoğlu 1968, 139. Daha sonraki dönem metinlerinde *oğul* / *oğıl* şeklinde geçmektedir; Arat 1979, 334; Ata 1998, 318; Ergin 1997, 226.

Örnek: *birine çil oğlı* (چیل اوغلی) *birine zağarcı ya'kūb dirlerdi bunlar sul'fūnuñ sevgili yiğitlerinden idi* (117 b). “Birine Çil Oğlu, birine Zağarcı Yakup derlerdi. Bunlar sultanın sevgili yiğitlerindendi.”

Gök Alp:

gök alp < *kök* + *alp*: isim kökü + isim kökü

Türkiye Türkçesinde *gök* kelimesi “içinde gök cisimlerinin hareket ettiği sonsuz boşluk, uzay feza; yeryüzünün üzerine mavi bir kubbe gibi kapanan boşluk, sema; gökyüzünün, denizin rengi, mavi veya yeşile çalan mavi” anlamlarında kullanılmaktadır (Eren 1988, 557).

Gök, Türk dilinin şüphesiz en eski kelimelerinden biridir. Türk mitolojisinde ve dininde de önemli bir yeri vardır³. Orhun yazıtlarında *kök* “mavi, yeşil”

³ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Ögel 1997.

şeklinde geçmektedir; Tekin 1968, 351. Uygur Türkçesinden itibaren “mavi, yeşil” anlamının yanı sıra “sema” anlamını da kazanmıştır; Tekin 1976, 416. Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde de *kök* şeklinde kullanılmıştır; Arat 1979, 274-275; Ata 1998, 258. Eski Anadolu Türkçesinde *gök* şeklini alan kelimenin “sema” anlamı da yaygınlaşmıştır; Ergin 1997, 122.

Kelime önce “sema”nın rengini ifade ederken daha sonra doğrudan “sema” yerine kullanılmıştır. Eski Türk dinî inancı sebebiyle *kök* “mavi” ve *teñri* “gökyüzü” kelimeleri birlikte çok fazla kullanılmıştır. Daha sonra *teñri* kelimesi “Allah” anlamı kazanınca yeri boş kalmış ve *kök* kelimesi *teñri* kelimesinin boşalttığı alanı doldurmuştur.

Günümüzde tür adı olarak kullanılmayan *alp* kelimesi “yiğit, kahraman” anlamındadır (Eren 1988, 58).

Türkçenin en eski metinlerinde rastlanır. Köktürkçede *alp* biçimindedir; Tekin 1968, 301. Uygur Türkçesinde de kelimenin kullanıldığı görülmektedir; Caferoğlu 1968, 12. Sonraki dönemlerde de kullanılarak günümüze kadar gelmiştir; Arat 1979, 18; Ata 1998, 14; Ergin 1997, 14.

Örnek: *bu neseb-i büzürgvār oğuz bin ara ana yitişür ki bulcas yāfeş bin nūh ‘aleyhi’s-selām evlādındandır işbu nesa üzerine /.../ gök alp (كوك الب) /.../ (18a).* “Bu büyük soy, Kara Han oğlu Oguz Hana kadar gider. Bulcas, Nuh aleyhisselam oğlu Yafes’in çocuklarındandır. Bu yol üzerine /.../ Gök Alp /.../.”

araca ızr:

araca ızr < ara - ca + ızr: isim kökü – isimden isim yapan ek (küçültme eki) + isim kökü.

Karaca: Kökünün *ķara* olduđu açıktır. Kūçültme eki ile kurulmuştur. *ķara* için bk. 1. 1. 2. Ķara Muķbil

Arapça kökenli olan *hızır* kelimesi “halk inanışına göre ölümsüzlüğe kavuştuğuna inanılan ulu kimse; çabuk davranan kimse” anlamlarındadır (Eren 1988, 642).

Örnek: *ķaraca hızr* (قره جه حص) *inüp başın kesmek isteyicek gospodar murād gospodar murād diye çağırdı. (188b).* “Karaca Hızır inip başını kesmek isteyince “gospodar Murad, gospodar Murad” diye bağırdı.”

Ķara Muķbil:

ķara muķbil < ķara + muķbil: isim kökü + isim kökü

Türkiye Türkçesinde *ķara* kelimesi “en koyu renk, siyah; bu renkte olan; esmer; mecazî olarak kötü, uğursuz, sıkıntılı” anlamlarında kullanılmaktadır (Eren 1988, 789).

İlk olarak Köktürk dönemi metinlerinde görölmektedir; Tekin 1968, 342. Sonraki dönemlerde de fonetik ve semantik açıdan fazla değişikliğe uğramadan kullanılmıştır; Caferoğlu 1968, 167; Arat 1979, 222; Ata 1998, 200; Ergin 1997, 167. Aynı şekilde günümüzde de Türk lehçelerinde yaygın olarak kullanılmaktadır; Ercilasun 1992, 436-437.

Arapça kökenli olan *Mukbil*, “ikbâlli, kutlu, mutlu” anlamındadır (Devellioğlu 1996, 680).

Örnek: *andan temür taş oğlı yağşı beg ve rum ilinüñ yaya başısı ulu beg řu başı ki şaruca paŗa dimekle ma ‘rūfdur ve ķara mukbil* (قره مقبل) *ve bāzūrlu toğan ve incecük balaban ki yaya başıdur ve sekbān başı müstecāb ve papas oğlı řāhñ ve ķutluca ve lālā řāhñ ve paŗa yiğit bunlar ‘askerlerin derüp*

cümlesi paşa yanına cem' oldılar. (75a). "Sonra Temürtaş oğlu Yahşi Beg, Sarıca Paşa diye bilinen Rumeli yayabaşısı Ulu Beg subaşı, Kara Mukbil, Bâzârlı Doğan, yayabaşı olan İncecik Balaban, sekbanbaşı Müstecap, Papaz oğlu Şahin, Kutluca, Lala Şahin ve Paşa Yiğit'in hepsi askerlerini toplayıp paşanın yanına toplandılar."

Ƙara Mürsel:

Ƙara mürsel < Ƙara + mürsel: isim kökü + isim kökü

Kara: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. Ƙara Muğbil

Mürsel < Ar.

Örnek: *ve ol zamānda Ƙara mürsel (قره مرسل) dirlerdi bir bahadır varıdı. (49b). "O zaman Kara Mürsel denen bir bahadır vardı."*

Ƙara Oğlan:

Ƙara oğlan < Ƙara + oğul - an: isim kökü + isim kökü – çokluk eki

Ƙara: Anlamı için bk. 1. 1. 2. Ƙara Muğbil

Türkiye Türkçesinde *oğlan* kelimesi "erkek çocuk; yetişkin erkek" anlamlarında kullanılmaktadır (Eren 1988, 1100).

Köktürkçede *oğlan* biçiminde geçer; Tekin 1968, 356. Eski Uygur Türkçesinde de kullanıldığı görülür; Caferoğlu 1968, 139. Daha sonraki dönem metinlerinde de kullanılarak günümüze kadar gelmiştir; Arat 1979, 334; Ata 1998, 318; Ergin 1998, 225.

Eren, kelimenin *oğul* köküne dayandığı ve Eski Uygurçadan beri sıklıkla kullanılan *an/-en* çokluk eki ile yapılmış olduğu kanaatindedir (1999, 304). Kelimenin günümüzdeki şeklinde çokluk anlamı görünmemektedir. Fakat Eski Türkçedeki *oğlan* kullanımında çokluk anlamı sezilmektedir. Daha sonra kelime teklik zannedilerek çokluk anlamı unutulmuş olmalıdır. Bu gibi durumlara özellikle yabancı dillerden giren kelimelerde rastlamaktayız. Örneğin *evlat* ve *eşkiya* kelimeleri çokluk olduğu hâlde Türkçede teklik anlamda kullanılmakta çokluk yapılacağı zaman *-lar* eki almaktadır.

Örnek: *bu neseb-i büzürgvār oğuz bin qara hana yitişür ki bulcas yāfeş bin nūh ‘aleyhi’s-selām evlādındundur işbu nesaq üzerine /.../ kara oğlan (قراوغلان) /.../ (18a).* “Bu büyük soy, Kara Han oğlu Oguz Hana kadar gider. Bulcas, Nuh aleyhisselam oğlu Yafes’in çocuklarındandır. Bu yol üzerine /.../ Kara Oğlan /.../.”

Qara Raḥmān:

qara raḥmān < *qara* + *raḥmān*: isim kökü + isim kökü

Qara: Anlamı için bk. 1. 1. 2. *Qara Muḫbil*

Dilimize Arapçadan girmiş olan *rahman* kelimesi “herkese, her canlıya merhamet eden (Tanrı)” anlamındadır (Eren 1988, 1212).

Örnek: *hattā anuñ zamānunda istanbul kāfir iken oğlancuq ağlasa kāfirler kara raḥmān (قره رحمان) geldi deyü oğlancuqların qorqudurlardı. (46b).* “Hatta onun zamanında, İstanbul kāfir iken bir çocuk ağlasa kāfirler “Kara Rahman geldi” diye çocuğu korkuturlardı.”

Kara Yülük:

ğara yülük < ğara + yülü – k: isim kökü + fiil kökü – fiilden isim yapan ek

Ğara: Anlamı için bk. 1. 1. 2. Ğara Mukbil

Günümüzde sadece ağızlarda kullanılan *yülük* kelimesi “ustura ile kesilmiş, tıraş edilmiş” anlamındadır (Eren 1988, 1652).

Orta Türkçe metinlerde *yülü-/yüli-* fiili “saç veya sakalı tıraş etmek” anlamında geçmektedir; Ata 1998, 492; Ergin 1997, 343. Bu fiile, isim yapan *-k* eki getirilerek *yülük* kelimesi yapılmıştır.

Kara Yülük adlı şahıs, sakal ve bıyık bırakmanın çok yaygın olduğu bir toplumda ve dönemde sakalını veya bıyığını kestığı için böyle bir lâkap almış olmalıdır. Ayrıca Kutadgu Bilig’de *yülüğ* “saçı, sakalı düzgün” anlamında da kullanılmıştır; Arat 1979, 562. Buna göre bu şahsa saç ve sakalı düzgün, iyi tıraş edilmiş olduğu için bu ad verilmiş de olabilir.

Örnek: *andan ğara yülük (قره يولك) varup şah ruğı getirüp ğara yüsuf oğlı iskender beg üzerine gelüp ğara yüsuf oğlı kaçup şah ruđ türkmenlerüñ řavretlerüñ ve oğlanların ve kızların esir idüp ordusun ğaret etdi. (177b).*

“Ondan sonra Kara Yülük gidip şah Ruh’u getirerek Kara Yusuf oğlu İskender Begin üzerine gitti. Kara Yusuf oğlu kaçtı. şah Ruh Türkmenlerin kadınlarını, oğlanlarını ve kızlarını esir edip ordusunu yağmaladı.”

Ğızıl Ağmed:

ğızıl Ağmed < ğız – ı – l + ağmed: isim kökü – yardımcı ses – isimden isim yapan ek + isim kökü.⁴

⁴ *ğızıl* kelimesi Ergin 1993, 168’de bu şekilde izah edilmiştir. Fakat Korkmaz 1995d ve 1995e’de Türkçede *-l* şeklinde bir isimden isim yapma eki olmadığı, bu tür kelimelerin önce *-l* ile fiil yapılp

Günümüz Türkçesinde *kızıl* kelimesi “parlak kırmızı renk; bu renkte olan; mecazî olarak aşırı derecede olan; anlamında kullanılmaktadır (Eren 1988, 868).

Köktürk metinlerinde bugünkü anlamıyla rastlanmaktadır; Tekin 1968, 345. Eski Uygur Türkçesinde de aynı şekilde kullanılmıştır; Tekin 1976, 411. Daha sonraki dönemlerde de kelime işlek olarak kullanılmıştır; Arat 1979, 255; Ata 1998, 241; Ergin 1997, 185. Kökü *kız* kelimesine gider. İsimden fiil yapan *-i* ekiyle önce fiil yapılmış daha sonra *-l* ekiyle isim yapılmıştır. Buradaki *-l* eki isimden isim yapma eki olarak düşünülemez; bu ek fazla işlek olmamakla birlikte fiilden isim yapmaktadır. Bu ek hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Korkmaz 1995d; Korkmaz 1995e.

Arapça kökenli olan *Ahmed* kelimesi “pek çok methedilmiş olan” anlamındadır (Devellioğlu 1996, 17).

Örnek: *ismā'îl beg qarındaşı kızıl ahmed (قزل احمد) ol vaqt hünkâr yanında idi. (207b)*. “İsmail Begin kardeşi Kızıl Ahmed o zaman hünkârın yanındaydı.”

Kızılca Koca:

kızılca koca < kız - i - l - ca + koca: isim kökü – yardımcı ses – isimden isim yapan ek – isimden isim yapan ek (küçültme eki) + isim kökü.

Türkiye Türkçesinde *kızılca* kelimesi “kızıla çalar, az kızıl” anlamındadır (Eren 1988). Kelime bir çeşit buğday için de kullanılmaktaysa da buradaki birinci anlamı olmalıdır. Kökü *kızıl*'a gider. Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1.

2. Kızıl Ahmed

Koca: Anlamı için bk. 1. 1. 2. Aqça Koca

daha sonra *-l* ile isim yapıldığı belirtilmektedir. Şu ana kadar hiçbir metinde *kızı-* biçiminde bir fiile ya da bu fiilden türemiş başka fiillere rastlanmaması sebebiyle Ergin'in görüşü benimsenmiştir.

örnek: *andun evvel kendüleri ħarāmîlük etdüklerinden ġarî bu kızilca koca (قزله قوجه) oġlanları varup zü'l-kâdir oġlı ve ħara yülük oġlı ħâbil begi kendü vaġtlerine ħomayup taħrîk idüp memlekete bunları ħavâle iderlerdi.* (174a). “Bu Kızılca Koca Oġlanları gidip Zü'l-Kâdir oġlu ve Kara Yülük oġlu Hâbil Begi kendi hallerine bırakmadan tahrik ederek memlekete gönderdiler.”

Ķoñur Alp:

koñur alp < koñur + alp: isim kökü + isim kökü.

Üst dilde pek kullanılmayan *konur* kelimesi aġızlarda “esmer, açık kestane renginde olan” anlamlarındadır; (Eren 1988, 895).

Eski Türkçede rastlanmayan *koñur* kelimesi ilk olarak Orta Türkçe metinlerde görülmektedir; Dilçin 1983, 144; Ergin 1997, 189. Bu kelime renk bildirdiġi halde sadece at veya diġer büyükbaş hayvanların rengi için kullanılmıştır. Bu durum Türkçenin eski dönemlerinde oldukça yaygındır. Sadece at veya diġer büyükbaş hayvanlar için kullanılan renk adları vardır. Bu kelimeler asla bir başka nesne için kullanılmazlar. Hatta *koñur* veya benzerî kelimeler Anadolu'da hâlâ sadece hayvanlara özel renk bildirmektedir.

Alp: Anlamı için bk. 1. 1. 2. Gök Alp

Örnek: *ümîddür ki ħaġ te'âlâ zafer vire deyüp aġça kocayı ve koñur alpı (قوکور الپ) ve ġâzi. 'abdu'r-raħmâni ve köse miħali bile ħoşup ħara çepişe ve ħara tegine gönderdi.* (40a). “Hak Teâlâ'nın zafer vereceġini ümit ederim, diyerek Akça Koca'yı, Konur Alp'i ve Gazi Abdurrahman'ı Köse Miħal'in yanına katıp Kara Çepiş ve Kara Tegin'e gönderdi. “

Şaru Yatı:

şaru yatı < şarıĝ + yat – ı - ĝ: isim kökü – fiil kökü – yardımcı ses – fiilden isim yapan ek.

Türkiye Türkçesinin işlek kelimelerinden biri olan *sarı* “yeşil ile portakal rengi arasında olan renk, altının rengi; bu renkte olan; soluk, solgun” anlamlarındadır (Eren 1988, 1260).

Eski Türkçede *sarıĝ* şeklindedir; Tekin, 1968, 109; Caferoĝlu 1968, 197. Orta Türkçe döneminde *sarı* / *saru* / *sarıĝ* şeklinde geçmektedir; Arat 1979, 383; Ata 1998, 361; Dilçin 1983, 180; Ergin 1997, 260.

Metindeki *yatı* kelimesi *yat-* fiilinden gelmiş olmalıdır. Türkiye Türkçesinde *yat-* fiili “bir yere veya bir şeyin üzerine uzanmak; uyumak veya dinlenmek için yataĝa girmek” anlamlarını yanı sıra halk arasında “çalışmamak” anlamında da kullanılır (Eren 1988, 1607).

Türkçenin en eski metinleri olan Orhun Abidelerinde *yat-* fiili geçmektedir; Tekin 1968, 399. Eski Uygurca metinlerde kelimenin fonetik olarak hiç bir deĝişiklik göstermeden kullanıldığı görülmektedir; Caferoĝlu 1968, 290. Fiil, Orta Türkçe metinlerde de aynı şekilde kullanılmıştır; Arat 1979, 531; Ata 1998, 474; Ergin 1997, 323. Bu fiile Türkçenin eski devirlerinden beri oldukça işlek olan ve günümüzde de türevlerinin hemen hemen bütün lehçelerde kullanıldığı *-ĝ* eki getirilerek isim yapılmıştır. Oĝuz Türkçesinde bu ekteki “*ĝ*” sesinin düşerek yardımcı ses olan “*ı*”nın ekin yerine geçtiği bilinmektedir.

Örnek: *ertuĝruluñ üç oĝlı varıdı biri ‘oşmān ve biri gündüz ve biri şaru yatı* (صرو ياتی) (21b). “Ertuĝrul’un üç oĝlu vardı Biri Osman, biri Gündüz ve biri de Saru Yatı.”

1. 1. 2. 1. Renk Adı + Unvan

Gök Han:

gök han < kök + kağan: isim kökü + isim kökü

Gök: Anlamı için bk. 1. 1. 2. Gök Alp

Günümüzde pek kullanılmayan *han* kelimesi “Osmanlı padişahlarının adlarının sonuna getirilen unvan; doğu ülkelerinde yerli beyler ve Kırım girayları için kullanılan unvan” olarak kullanılmıştır (Eren 1988, 605).

Kimi eserlerde Farsça kökenli olarak gösterilmiştir (Ata 1997, 237). Kimi eserlerde de Türkçe kabul edilmiştir (Arat 1979, 174), (Ergin 1997, 135), (Parlatır 1998, 939). Bu kelime Eski Türkçe metinlerde devlet başkanlarının unvanı için kullanılan *kağan* kelimesinin fonetik olarak değişmiş şeklidir. Günümüzde kullanılan *han*, *hakan*, *kağan* kelimelerinin hepsi aslında Eski Türkçe *kağan* kelimesinden gelmektedir. Eski Türkçe *kağan* kelimesindeki *k* sesi Genel Türkçenin normal ses denkliklerine göre *h* sesine dönüşebilir. Aynı şekilde *ğ* sesi de *g* sesine dönüşebileceği gibi bir derece daha ileri giderek düşüp diğer ünlülerle kaynaşabilir ve kelime uzun ünlülü tek heceli bir hâle gelebilir. Bu durumda *han* kelimesi Türkçeden diğer dillere geçmiş daha sonra da tekrar Türkçeye geçmiş denilebilir.

Köktürk yazıtlarında *kağan* kelimesi yaygın olarak kullanılmıştır; Tekin 1968, 338. Eski Uygur Türkçesinde de *kağan*'ın fonetik ve semantik olarak değişmeden kullanılmış olduğu görülür; Caferoğlu 1968, 161. Bunun yanı sıra aynı anlamda *han* kelimesi de vardır; Caferoğlu 1968, 81. Karahanlı Türkçesinde *kağan* görülmez. Bunu yerine aynı anlamda *hakan* ve *han* kelimeleri görülmektedir; Arat 1979 172;174. Harezmi Türkçesinde *hakan* da kullanılmaz, sadece *han* vardır; Ata 1997, 237. Aynı şekilde Eski Anadolu Türkçesinde de

sadece *han* kullanılmıştır; Ergin 1997, 135. Bu durumda önce *kağan* kelimesi Köktürkçede tek başına kullanılmıştır. Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesinde *han / kağan / hağan* şekilleri birlikte kullanılmıştır. Daha sonra *kağan* kelimesi unutulmuş ve *han* ile *hağan* kelimeleri kullanılmıştır. Bu fonetik değişme veya gelişme Türkçenin kendi bünyesinde olmuş görünmektedir.

Önek: *oğuzın şulbünden altı oğlu oldu biri gün han ve biri ay han ve biri yıldız han ve biri gök han (𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰰𐰪𐰆𐰰𐰽𐰏𐰤) ve biri tağ han ve biri dingiz han. (4a, 1). “Oğuz’un altı çocuğu oldu: Biri Gün Han, biri Ay Han, biri yıldız Han, biri Gök Han ve biri Dingiz Han.”*

Karaca Beg:

karaca beg < kara – ca + beg: isim kökü – isimden isim yapan ek (küçültme eki) + isim kökü.

Türkiye Türkçesinde *karaca* kelimesi “rengi karaya yakın, esmer; geyikgillerden boynuzları küçük ve çatallı bir av hayvanı; anlamlarındadır (Eren 1988, 791). Fakat bu isimde kastedilen birinci anlamı olmalıdır.

Karaca: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. Karaca Hızır

Günümüzde *bey* kelimesi erkek adlarından sonra saygı sözü olarak kullanılmaktadır. Tarihî dönemlerde ise “boy gibi küçük bir toplumun veya küçük bir devletin başkanı; komutan” anlamlarında kullanılmıştır (Eren 1988, 177).

Köktürk metinlerinde *beg* şeklinde geçmektedir; Tekin 1968, 311. Eski Uygur Türkçesinde de kelimenin aynı şekilde kullanıldığı görülmektedir; Caferoğlu 1968, 37. Orta Türkçe metinlerde ise *beg / bæg / big* şekillerinde kullanılmıştır; Arat 1979, 68; Ata 1998, 52; Ergin 1997, 46.

Göçebe Türkler zamanında sadece boyların başı için kullanılan bu kelime günümüzde hiçbir üst düzey idarî görevi olmayan erkekler için kullanılmaktadır. Bu sebeple anlamında genişleme olmuştur.

Örnek: *emîr süleymân katında hemân bellü beglerden karaca beg (قرجه بك) ve ķara muķbil ve oruķ beg kaldı. (142a).* “Emir Süleyman’ın yanında önemli beylerden Karaca Beg, Kara Mukbil ve Oruç Beg kaldı.”

Ķara Ħan:

ķara Ħan < ķara + ķaĦan: isim kökü + isim kökü.

Ķara: Anlamı için bk. 1. 1. 2. Ķara Muķbil

Ħan: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. 1. Gök Ħan

Örnek: *ķulbünden dōrt oĦlı oldu birisi ķara Ħan (قرخان) ve birisi or Ħan ve biri gūz Ħan ve biri gūr Ħan. (2b, 18).* “Soyundan dōrt oĦlu oldu (soyu dōrt oĦlu ile devam etti): Biri Kara Han, biri Or Han, biri Gūz Han ve biri Gūr Han.”

Ķara Ħ^wācc:

ķara Ħ^w:ce < ķara + ķoca: isim kökü + isim kökü

Ķara: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. Ķara Muķbil

Günümüzde *hoca* kelimesi “Müslümanlıkta din görevlisi; öğretmen” anlamlarında kullanılmaktadır. Eskiden “medresede öğrenim gören sarıklı, cübbeli din adamı” anlamında da kullanılmaktaydı (Eren 1988, 649).

Harezmi Türkçesinden beri yaygın bir şekilde kullanılan *hoca* birçok indeks ve sözlükte Farsça kökenli olarak gösterilmektedir; Ergin 1997, 140; Ata 1997, 230; Ata 1998, 173; Parlatır 1998, 1000. Fakat bu kelimenin gerek fonetik gerekse semantik bakımdan Türkçe *koca* ile bağlantılı olma ihtimali göz ardı edilmemelidir.

Örnek: *hiṭābeti kara h^wāceye* (قره خواجه) *virüp nice zamān izniḳi taht idindi.* (52a). “Hatipliği Kara Hocaya vererek uzunca bir süre İznik’te ikâmet etti.”

Ƙara Tekin:

Ƙara tekin < Ƙara + tigin: isim kökü + isim kökü

Kara: Anlamı için bk. 1. 1. 2. Ƙara Muḳbil

Günümüzde sadece özel isimlerde kullanılan *tekin* kelimesi “Eski Türklerde bir babanın taşınmaz mallarının mirasçısı olan en küçük oğul” anlamında kullanılmıştır (Eren 1988, 1441).

Türkçenin en metinlerinde rastlanır. Köktürkçede *tigin* “prens” şeklindedir; Tekin 1968, 381. Uygur metinlerinde ise *tigin* ve *tegin* şekillerinde geçmektedir, bk. Caferoğlu 1968, 230; 238. Karahanlı Türkçesinde *tigin* şeklindedir; Arat 1979. Eski Anadolu Türkçesinde *tekin* şeklindedir; Dilçin 1983, 206.

Köktürçe ve Karahanlı Türkçesinde *tigit* şeklinde çokluk anlamı olarak kullanılmıştır. Eğer *tigin* kök kabul edilirse çokluk ekinin bu kökün üzerine gelmesi gerekir. Fakat böyle olmamış, sondaki bir veya birkaç ses düşmüştür. Bu durumda düşen seslerin ek olma ihtimali düşünülmelidir. Şu anki bilgilerle kökenini tespit etmek zor görünmektedir.

Örnek: *ümİddür ki haḳ te‘ālā zafer vire deyüp aḳça Ƙocayı ve Ƙoñur alpı ve ğūzī ‘abdu’r-raḥmānı ve köse miḫali bile Ƙoşup Ƙara çepişe ve Ƙara tegine*

(قره تكن) gönderdi (40a). “Hak Teâlâ'nın zafer vereceğini ümit ederim, diyerek Akça Koca'yı, Konur Alp'ı ve Gazi Abdurrahman'ı Köse Mihal'in yanına katıp Kara Çepiş ve Kara Tegin'e gönderdi.”

Şaruca Paşa:

şarıca paşa < şariğ - ca + paşa: isim kökü – isimden isim yapan ek (küçültme eki) + isim kökü.

Türkiye Türkçesinde *şarıca* kelimesi “sarıyı andıran, sarıya yakın; yaban arısı” anlamındadır. Osmanlı döneminde ise “eyalet valilerinin buyruğundaki başbozuk asker” anlamında kullanılmıştır (Eren 1988, 1260).

Kökünün *sarı* olduğu açıkça görülmektedir. İsimden isimden isim yapan *-ca* eki getirilerek yapılmıştır. bk. *sarı* 1.1.3. Şaru Yatı

Günümüzde kullanım sıklığı düşmüş olan *paşa* kelimesi özellikle Osmanlılar zamanında “yüksek sivil memurlara ve albaydan üstün rütbede bulunan askerlere verilen unvan” olarak kullanılmıştır. Ayrıca halk arasında ağır başlı ve uslu insanlar için de kullanılır (Eren 1988, 1167).

İlk olarak Orta Türkçe döneminde görülmektedir; Dilçin 1983, 172; Ergin 1997, 249. Eren, kelimeyi Türkçe olarak göstermiştir (1988, 1167). Parlatır da aynı görüştedir (1998, 1775). Buna rağmen kelime eski dönem metinlerinde geçmemektedir. Bu kadar önemli bir askerî ve idarî terimin eski dönem metinlerinde geçmemesi, kelimenin Türkçe olma ihtimalini azaltmaktadır. Diğer taraftan çok köklü bir askerî ve idarî geleneği olan bir milletin bu tarz bir terimi yabancı bir dilden almış olması da dilbilimi kurallarıyla çelişmektedir.

Örnek: *yaya başları şaruca paşa* (صروجه باشا) ve *incecük balaban ve torica balaban ve ilyās beg ve müstecāb şu başı bunları cümle şağa şola kıdı.* (70b).

“Yayabaşları Sarıca Paşa, İncecik Balaban, İlyas Beg ve Müstecap Subaşının hepsini sağa ve sola koydu.”

Şaruhan:

şaru han < şarığ + kağan < isim kök + isim kökü.

Şaru: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1.1.3. Şaru Yatı

Han: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. 1. Gök Han

Örnek: *şaruhan* (صارو خان) ve *karasi ki sultân mes'ud nökerlerindendir* (16a).

“Saruhan ve Karasi Sultan Mesud'un adamlarındandır.”

1. 1. 2. 2. Renk Adı + Hayvan Adı

Ala Yundlı:

ala yundlı < ala + yunt - lığ: isim kökü + isim kökü – isimden isim yapan ek.

Türkiye Türkçesinde *ala* “karışık renkli, çok renkli; açık kestane renginden, elâ” anlamlarında kullanılmaktadır (Eren 1988, 43).

İlk olarak Eski Uygurca metinlerde görülür; bugünkü anlamıyla geçmektedir; Caferoğlu 1968, 10. Daha sonraki dönem metinlerinde de ses ve anlam bakımından değişikliğe uğramadan kullanılarak günümüze kadar gelmiştir; Arat 1979, 16; Ata 1998, 13; Ergin, 1997, 11.

Günümüzde pek kullanılmayan *yund* kelimesi “kısrak” anlamındadır (Dilçin 1983, 253).

Eski Uygur Türkçesinde *yunt / yont* şeklinde “at” anlamıyla rastlanmaktadır; Caferoğlu 1968 302-305. Karahanlı Türkçesinde *yond* şeklinde ve “at” anlamında kullanılmıştır; Arat 1979, 552. Eski Anadolu Türkçesinde ise *yunt / yund* şeklinde “kısırak” anlamında kullanıldığı görülür; Ergin 1997, 341.

Reşidüddin tarihinde *ala yuntlı* için “hayvanları iyi”, Yazıcıoğlu tarihinde “ala kısıraklı” anlamları verilmiştir; Sümer 1999, 230-231.

Örnek: *evlād-ı taq han salur eymür ala yundlı* (الايو ندلى) *üregir* (4a). “Tak Hanın çocukları: Salur, Eymür, Ala Yundlu, Üregir.”

Kara Koyunlu:

kara koyunlu < kara + koñ - luğ: isim kökü + isim kökü – isimden isim yapan ek.

Kara: Anlamı için bk. 1. 1. 2. Kara Muqbil

Türkiye Türkçesinin işlek kelimelerinden olan *koyun* “geviş getirenlerden, eti, sütü, yapağısı ve derisi için yetiştirilen evcil hayvan” anlamında kullanılmaktadır (Eren 1988, 905).

Genel Türkçenin en işlek ve en yaygın kelimelerinden olan *koyun*, Köktürk kitabelerinde *koñ* şeklinde geçmektedir; Tekin 1968, 347. Uygur döneminde ise kelime üç değişik şekilde görülür: *koñ, koyun, koy*; Kaya 1994, 557; Hamilton 1998, 188. Sonraki dönemlerde *kon, koyun, koy* şeklinde devam etmiştir; Atalay 1999, 342; Ata 1998, 256; Ergin 1997, 192.

Çağdaş Türk lehçelerindeyse Oğuz grubu lehçelerinde *koyun / göyun*, diğerlerinde *koy* şeklindedir; Ercilasun 1992, 504-505. Bu kelime, Oğuzca olmayan Başkurt Türkçesinde de *kuyın* şeklindedir; Ercilasun 1992, 504. Bu durum Osmanlı Türkçesinin güçlü zamanlarında Tatar Türkçesini etkilemiş olma-

sından kaynaklanabilir. Türklerin bilinen en eski zamanlarda hayvancılıkla uğraştıkları ve koyunun da bir bozkır hayvanı olduğu dikkate alındığında bu kelimenin Türkçe olduğundan şüphe edilemez.

Örnek: *ğara yūsuf bin meğmed ki ħara koyunlınuñ* (قره قيونلنك) *emīriydi* (101a). “Mehmed ođlu Kara Yusuf, Kara Koyunlı’nın komutanıydı.”

Ğara Ȓay:

ğara Ȓay < ħara + Ȓay: isim kökü + isim kökü

Ğara: Anlamı için bk. 1. 1. 2. ħara Muğbil

Günümüzde *tay* kelimesi “üç yaşına kadar olan at yavrusu” anlamında kullanılmaktadır (Eren 1988, 1431).

Köktürk yazıtlarında çokluk şekli olan *taygun* biçiminde geçmektedir; Tekin 1968, 377. Kelimenin Karahanlı ve Eski Anadolu Türkçesinde de *tay* şeklinde geçtiği görölmektedir; Arat 1979, 429; Ergin 1997, 287.

Örnek: *bu neseb-i büzürgvār oğuz bin ħara ħana yitişür ki bulcas yāfeş bin nūğ* ‘aleyhi’s-selām evlādındandır işbu nesak üzerene /.../ *ħara tay* (قره طای) /.../ (18a). “Bu büyük soy, Kara Han ođlu Oğuz Han’a kadar gider. Bulcas, Nuh aleyhisselam ođlu Yafes’in çocuklarındandır. Bu yol üzerine /.../ ħara Tay /.../.”

Ğızıl Buğa:

ğızıl buğa < ħız - ı - l + buğa: isim kökü – yardımcı ses – isimden isim yapan ek + isim kökü.

Ğızıl: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. ħızıl Ağmed

Türkiye Türkçesinde *boğa* kelimesi “damızlık erkek sığır; anlamında kullanılmaktadır (Eren 1988, 204).

Eski Türkçe metinlerde *boğa* kelimesi *buğa* şeklinde geçmektedir; Tekin 1968, 321; Caferoğlu 1968, 51. Karahanlı Türkçesinde de *buğa* şeklindedir; Arat 1979, 113. Orta Türkçe döneminde ise *buğa* şeklinde kullanılmıştır; Ergin 1997, 60.

Örnek: *bu neseb-i büzürgvār oğuz bin kara hana yitişür ki bulcas yāfeş bin nūh ‘aleyhi’s-selām evlādındandır işbu nesağ üzerine /.../ kızıl buğa (قزل بغا) /.../ (18a). “Bu büyük soy, Kara Han oğlu Oguz Hana kadar gider. Bulcas, Nuh aleyhisselam oğlu Yafes’in çocuklarındandır. Bu yol üzerine /.../ Kızıl Buğa /.../.”*

Ꞥula Şāhīn:

Ꞥula şāhīn < Ꞥula + şāhīn: isim kökü + isim kökü.

Türkiye Türkçesinin ağızlarında kullanılan *kula* kelimesi “kırmızı ile kır arası bir at donu; bu renkte olan at anlamlarındadır (Eren 1988, 923).

Kelime ilk olarak Dīvānū Lūgātī’t-Türk’te geçmektedir; Atalay 1999, 375. Bunun yanı sıra Kısāsū’l-Enbiyā’da da geçer; Ata 1997, 398. Genel olarak at rengi için kullanılan *kula* kelimesi burada şahin için de kullanılmıştır. “Şahin”in de hayvan olması böyle bir kullanıma imkân sağlamış olmalıdır.

Farsça kökenli olan *şahin* kelimesi “kartalgillerden, 50-55 cm uzunluğunda, Avrupa ve Asya’nın ormanlık ve çalılık yerlerinde yaşayan yırtıcı bir kuş” anlamında kullanılmaktadır (Eren 1988, 1366).

Örnek: *ķula ŗāhīn* (قوله شاهين) *bu kez aēzındaki loķmasın yemedin atına binüp kaçmaēa yüz tutdı.* (185a). “Kula ŗahin bu defa aēzındaki lokmasını yutmadan kaçmaya baŗladı.”

1. 1. 3. Renk Adı + Ad+ Ad

ķara Temür Taŗ:

ķara temür taŗ < ķara + temir + taŗ: isim kökü + isim kökü + isim kökü.

ķara: Anlamı için bk. 1. 1. 2. ķara Mukbil

Temür: Anlamı için bk. 1.1.3. Aķ Temür

Türkiye Türkçesinde oldukça iŗlek olarak kullanılan *taŗ* “kimyasal veya fiziksel durumu deēiŗlikler gösteren, rengini içindeki maden, tuz ve oksitlerden alan sert ve katı madde” anlamındadır (Eren 1988, 1423).

Türkçenin en eski kelimelerinden olan *taŗ* fonetik olarak da çok fazla deēiŗmemiŗtir. Köktürk yazıtlarında *taŗ* biçimindedir; Tekin 1968, 376. O devirden günümüze kadar bütün tarihî metinlerde *taŗ* biçiminde kullanılmıŗtır; Caferoēlu 1968, 227; Arat 1979, 427; Ata 1998, 405; Ergin 1997, 286. Günümüzde Türk lehçeleri arasında *daŗ* ve *tas* gibi istisnalar dışında en eski ŗeklini koruyarak kullanılmaktadır; Ercilasun 1992, 854-855.

Örnek: *sultān murād ĥan ġāzī ‘asker cem’ idüp def‘a-i ŗāniye bāyezīd ėelebiyi ķara temür taŗile* (قره تمور تاش) *anaēolıda koyup kendü sürüp gelibolıdan geēüp miēalķaraya varup ġāzī evrenoz ve ŗāhīn lālā daēi rūm ilinūñ tamām ‘askerin cem’ idüp gelüp buluŗdılar* (65b). “Gazi Sultan Murat Han asker toplayıp ikinci defa olarak Kara Temürtaŗ ile Bayezit ėelebiyi Anadolu’da bira-

karak kendi Gelibolu'dan geçip Migalkara'ya vardı. Evrenoz Paşa ve Şahin Lala da Rumeli askerinin tamamını toplamış olarak gelip buluştular.”

1. 1. 3. 1. Renk Adı + Hayvan Adı + Unvan

Ak Sunkur Ağa:

ak sunkur ağa < ak + sunkur + ağa: isim kökü + isim kökü + isim kökü.

Ak: Anlamı için bk. 1. 1. 2. Ak Baş

Türkiye Türkçesinde *sungur* çok fazla kullanılmamasına rağmen “doğana benzeyen, yırtıcı, avcı kuş” anlamındadır (Eren 1988, 1348).

Karahanlı Türkçesinde *sungkur* şeklindedir; Arat 1979, 409. Orta Türkçe metinlerde de geçmektedir; Ergin 1997, 274. Eren, kelimenin etimolojisi bahsinde Eski Uygurcada bulunduğunu belirttikten sonra Moğolcada da *şingkur* biçiminde bulunduğunu kaydetmiştir (1999, 377).

Tarihî dönemlerde çeşitli anlamlarda kullanılmış olan *ağa*'nın Türkiye Türkçesinde, “kırlık kesimde geniş toprakları olan, sözü geçen, varlıklı kimse; halk arasında sayılan ve sözü geçen erkeklere verilen san; büyük kardeş, ağabey” gibi anlamları vardır (Eren 1988, 20).

İlk olarak Eski Uygur Türkçesinde görülen *ağa* “ağabey” anlamında kullanılmıştır; Caferoğlu 1968, 8. Orta Türkçe metinlerde “ağabey, erkek kardeş, baba” anlamlarında rastlanmaktadır; Ata 1997, 8; Ergin 1997, 4. Buna karşılık Eski Türkçe metinlerdeki *eke* “abla” kelimesi ile alâkalı olabileceği de düşünülmelidir; eke Tekin 1968, 325. Kelimenin anlamındaki böyle bir değişiklik Türkçede rastlanan bir hadisedir. Özellikle akrabalık adları sıklıkla birbirinin yerine kullanılabilir. Özellikle akrabalık adları sıklıkla birbirinin yerine kullanılabilir.

Örnek: *gelin almağa gidenler bursa kâzîsî koca efendi ve kapu kullarından 'emîr-i 'âlem ak sunkur ağa (أق سنقور اغا) kim anuñ evlâdundan şimdi dañi vardur çavuş başı süle çavuş oğlu temür hânı ve kapu halkından biñ yarar sipâhî bile gönderdiler (64b).* “Gelin almaya gidenler Bursa kadısı Koca Efendi ve Kapı Kullarından evlatları bugün de hayatta olan emîr-i âlem Ak Sungur Ağa ve çavuş başı Süle Çavuş oğlu Temür Hanı Kapı halkından bin tane sipahi ile gönderdiler.”

1. 1. 3. 2. Renk Adı + Unvan +Oğlı

Şaru Han Oğlı:

şaru han oğlı < şarığ + kağan + oğıl - ı: isim kökü + isim kökü + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki.

Şaru: Anlamı için bk. 1.1.3. Şaru Yatı

Han: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. 1. Gök Han

Oğul: Anlamı için bk. 1. 1. 2. Çil Oğlı

Örnek: *sulfân murâd gâzî dañi eṭṭāfuñ beglerine okuyucılar gönderüp karaman oğlını ve hamîd oğlınıve menteşâ oğlını ve şaru han oğlını (صارو خان اوغلى) ve aydın ve teke oğlını ve kâstamonıda isfendiyaṛı ve mıṣṣr sulfânını düğüne okıdılar (63b).* “Sultan Murat Gazi de etrafın beylerine adam göndererek Karaman oğlunu, Hamit oğlunu, Menteşe oğlunu, Saruhan oğlunu, Aydın oğlunu, Teke oğlunu, Kastamonu’dan İsfendiyar’ı ve Mısır sultanını düğüne davet etti.”

1. 1. 4. Ad + Renk Adı

Şolak Karaca:

şolak karaca < şol - a - k + kara - ca: isim kökü - isimden fiil yapan ek - fiilden isim yapan ek + isim kökü - isimden isim yapan ek (küçültme eki).

Günümüz Türkçesinde *solak* kelimesi “eller ve ayaklar kullanılarak yapılan işlerde daha çok sol elini kullanan” anlamındadır. Osmanlı İmparatorluğu zamanında “Yeniçeri ocağının, padişahın gözeticiliğini yapan asker sınıfı” anlamında kullanılmıştır (Eren 1988, 1323).

Kökü “*sol*”a dayanmaktadır. İlk olarak Eski Uygur Türkçesinde rastlanmaktadır; Caferoğlu 1968, 208. Kelime Orta Türkçe metinlerde de geçmektedir; Arat 1979, 400; Ata 1998, 376; Ergin 1997, 269. Eren, kelimenin etimolojisini açıklarken *-(a)k* ekini isimden isim yapan ek olarak almıştır (1999, 373).

Karaca: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. Karaca Hızır

Örnek: *hâl böyle olucağ solak karaca* (صولاق قرجه) *dirlerdi sulfân bāyezīdūn bir kılı varıdı eytdi. (106a)*. “Hâl böyle olunca Sultan Bayezid’in Solak Karaca denilen adamı şöyle dedi”

Dayı Karaca:

dayı karaca < dayı + kara - ca: isim kökü + isim kökü - isimden isim yapan ek (küçültme eki).

Günümüzde *dayı* kelimesi “annenin erkek kardeşi; mecazî olarak bir kimsenin kayıncısı olan, sözü geçer kimse; cesur yiğit” anlamlarında kullanılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde ise Tunus, Cezayir ve Trablusgarp’ta seçimle başa getirilen yöneticiler için kullanılmıştır (Eren 1988, 343).

Kelimeye ilk olarak Orta Türkçe metinlerde rastlanır; Ergin 1997, 287. Türkçe olduğunu düşündüğümüz bir kelimedir. Kökeni belli değildir.

Çaraca: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. Çaraca Hızır

Örnek: *tayı karaca* (طایى قرجه) *rum ilinüñ begler begisiydi.* (200b). “Tayı Çaraca, Rumeli’nin beylerbeyiydi.”

1. 1. 5. Ad + Renk Adı + Ad

1. 1. 5. 1. Yer Adı + Renk Ad + Ad

Çaramanlu Çara Rüstem:

çaramanlı çara rüstem < çara – man - lıg + çara + rüstem: isim kökü – isimden isim yapan ek – isimden isim yapan ek + isim kökü + isim kökü.

Çaramanlu: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1.1.2. Çaraman

Çara: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. Çara Muğbil

Rüstem < Far.

Örnek: *bu ihdüş evvel danışmend çaramanlı çara rüstem* (قره مانلو قره رستم) *etdi.* (61b). “Bu uygulamayı ilk olarak Danışmend Çaramanlı Çara Rüstem yaptı.”

1. 2. HAYVAN ADLARIYLA KURULANLAR

1. 2. 1. Hayvan Adı

urd:

urd < urt: isim kökü.

Türkiye Türkçesinin işlek kelmelerinden olan *kurt* “kpekgillerden, Avrupa, Asya ve Kuzey Amerika’da yaşayan, gri, sarı renkli, yırtıcı, etil memeli hayvan” anlamındadır (Eren 1988, 932).

İlk olarak Eski Uygur Türkçesinde görülen *urt* “böcek, solucan” anlamındadır; Caferoğlu 1968, 421. Karahanlı Türkçesinde de aynı anlamda geçmektedir; Arat 1979, 292. Harezmi Türkçesinde “böcek, solucan” anlamının yanı sıra “yabanî, yırtıcı hayvan” anlamını da kazanmıştır; Ata 1997, 401. Eski Anadolu Türkçesinde “yırtıcı hayvan” anlamı iyice yaygınlamıtır; Ergin 1997, 195.

Bu kelimenin “böcek, solucan” anlamında kullanıldığı zamanlarda “yırtıcı hayvan” için *br / bri* kelimesi kullanılmaktaydı; Tekin 1968, 320; Caferoğlu 1968, 50; Arat 1979, 105; Ata 1998, 84. Günümüzde Oğuz lehçelerinde *kurt* kelimesi her iki anlamı da karşılarken, diğer lehçelerde ikili kullanım hl devam etmektedir; Ercilasun 1992, 518; 519.

Türk mitolojisinde “kurt” çok önemli bir hayvandır. Bu sebeple Türk kültüründe her zaman saygın bir yeri olmuştur. Sayılan, sevilen, hatta korkulan Şeylerin adlarını doğrudan söylemek bazen insanlar için tehlikeli veya yanlış sayılmıştır. Bu sebeple önceleri *bri / br* kelimesiyle adlandırılan bu hayvan sonradan *urt* kelimesi ile adlandırılmıştır. Şahıs adı olarak kullanılması da bu saygınlıındandır.

Örnek: 'azab ağası kurd (قورد) meymenede ırdı (89a). "Azap Ağası Kurd sağ kanatta durdu."

Teke:

teke < teke: isim kökü

Günümüzde *teke* kelimesi "keçinin erkeği" anlamındadır (Eren 1988, 1440).

İlk olarak "keçi" anlamıyla Eski Uygur Türkçesinde rastlanmaktadır; Caferoğlu 1968, 232. Karahanlı Türkçesinde "geyik" anlamıyla geçmektedir; Arat 1979 434. Kelimeye Harezmi Türkçesi metinlerinde rastlanmaz. Eski Anadolu Türkçesinde günümüzdeki anlamıyla kullanılmıştır; Ergin 1997, 288.

Örnek: teke ki (تەكە) egridir kethüdāsı oğlıdır (16a). "Teke, Egridir kethüdāsının oğludur."

Toğan:

Günümüzün işlek kelimelerinden biri olan *doğan* "kartalgillerden, küçük kuş, fare vb. hayvanlarla beslenen ve alıştırılarak kuş avında kullanılan yırtıcı bir kuş" anlamındadır (Eren 1988, 389).

İlk olarak Eski Uygur metinlerinde görülür; Gabain 1995, 300. Kelime sonraki dönemlerde de kullanılarak günümüze kadar gelmiştir; Arat 1979, 456; Ergin 1997, 290.

Kelime ilk bakışta *toğ-* fiilinin sıfat-fiili gibi görünse de, *-an* ekinin *-ğan* şeklinde olduğu dönemlerde de *toğan* şeklinde geçiyor olması bu ihtimalin aleyhindedir. Zira bu ihtimâlâ göre kelime o dönemlerde *toğğan* şeklinde söylenmeliydi. Diğer taraftan kelimedeki *ğ* seslerinden biri düşmüş de olabilir. Ayrıca

toğ- fiili ile *toğan* arasında semantik bir ilişki kurmak kolay görünmüyorsa da bu kelime önce kuşun yavrusu için sonra da kendisi için kullanılmış olabilir.

Türkçedeki *toğan* ile *tuğrul / toğrul* “yırtıcı bir kuş” kelimelerinin ilk heceleri birbiriyle aynıdır. Bu durumda *toğ / tuğ* kelimesinin uçan yırtıcı bir hayvanın adı olma ihtimalini düşünmek gerekir. Eski Türkçe *añ* “av hayvanı, yırtıcı hayvan” kelimesinin *toğ* ile birleştirilmesi sonucunda *toğan* ortaya çıkmış olabilir.

Örnek: *hünkârūñ ƙal'ada toğan (طوغان) nām bir ƙulı vardı.* (99a). “Hünkârın kalede Doğan adlı bir adamı vardı.”

Toşbağa / Tosbuğa:⁵

toşbağa < toş + bağa: isim kökü (ses yansıması) + isim kökü.

Anadolu ağızlarında işlek olarak kullanılan *tosbağa* “kaplumbağa” anlamındadır (Eren 1988, 1487).

Cihân-nümâ dışında kalan tarihî metinlerde rastlanmaz. Fakat kelimenin dayandığı *bağa* kelimesi “kurbağa, kaplumbağa” anlamıyla Kısâsu'l-Enbiyâ'da geçmektedir; Ata 1997, 71. Önceleri *bağa* kelimesi genel olarak kurbağa, kaplumbağa gibi küçük hayvanlar için kullanılırken daha sonra bu kelimeye çeşitli eklemeler yapılarak her hayvan için farklı kelimeler oluşturulmuştur. Hayvanların çıkardığı seslerden dolayı *kurbağa* ve *tosbağa* kelimeleri kurulmuştur. Diğer taraftan *kaplumbağa* kelimesinde hayvanın kabuğu dikkate alınmıştır.

Böyle bir kelimenin hangi düşünceyle bir insana ad olarak verilmiş olabileceğini tahmin etmek zordur. Fakat bu kişi ile *tosbağa* arasında bir benzerlik kurulması sonucunda lâkap olarak verilmiş olma ihtimali fazladır.

⁵ Kelime metinde *Toşbağa* (تصبغه) okunmaya daha müsait görünüyorsa da *Tosbuğa* ihtimali de göz ardı edilmemelidir.

Örnek: *ulus-ı tatar begi teberrük ve şamağar oğlu hıızr beg ve barambay ve çaygazan ve şuga ve toşbağū (تصبغه) cümlesi karaman oğlu 'alāü'd-dīn beg yanına cem' oldılar (68a). "Tatar ulusunun beyi Teberrük, Samagar oğlu Hızır Beg, Barambay, Çaygazan, Suga, ve Tosbağa hep birlikte Karaman oğlu Alaeddin Begin yanına toplandılar."*

1. 2. 2. Hayvan Adı + Ad

a. İsim Tamlaması

Çoyun Mūsāsı:

çoyun mūsāsı < çon + mūsā + sı: isim kökü + isim kökü - 3. teklik şahıs iyelik eki.

Çoyun: Anlamı bk. 1. 1. 2. 2. Çara Çoyunlu

Mūsā < Ar.

Örnek: *andan koyun mūsāsı (قيون موساسی) varup anı boğup şehid etdi. (143a). "Sonra Koyun Musası gidip onu boğarak şehit etti."*

Köpek Oğlu:

köpek oğlu < köpek + oğul - ı: isim kökü + isim kökü - 3. teklik şahıs iyelik eki.

Günümüzün işlek kelimelerinden olan *köpek* "köpekgillerden, boy ve biçim bakımından pek çok cinsleri olan, çok iyi koku alan, sadık, bekçilik ve avcılık gibi işler için beslenen memeli hayvan; mecazî olarak aşağılık niyetlerle yaltaklanan veya davranışları kötü olan kimse için sövgü sözü" anlamlarında kullanılır (Eren 1988, 910).

İlk olarak Karahanlı Türkçesi metinlerinde rastlanan *köpek* kelimesinin kullanım sıklığı bu lehçede fazla yüksek değildir; Arat 1979, 280. Harezmi Türkçesi metinlerinde ise hiç görülmemektedir. Ancak Eski Anadolu Türkçesinde yaygın bir şekilde kullanıldığı görülür; Ergin 1997, 207.

Ergin, *köpek* kelimesini Farsça saymıştır (1997, 207). Buna karşılık kimi eserlerde Türkçe kökenli kabul edilmiştir (Arat 1979, 280), (Eren 1988, 910). Eren, etimoloji sözlüğünde bu kelimenin köpeğin çıkardığı sestem (göv göv, köv köv) geldiği görüşündedir (1999, 257; 258).

Oğul: Anlamı için bk. 1. 1. 2. Çil Oğlu

Örnek: *kendüsi devlet ve sa'adetle süvâr olup rum merdânelerin yanına alup gece ve gündüz dimeyüp yürüyüp bir şabâhın artuğ ovasında köpek oğluna* (كويك اوغلى) *irdi* (119b). “Kendisi devlet ve saadetle atlanarak Rum kahramanlarını yanına alıp gece gündüz demeden yürüyerek bir sabah Artuk Ovasında Köpek Oğluna yetişti.”

Teke Oğlu:

teke oğlu < teke + oğul - ı: isim kökü + isim kökü - 3. teklik şahıs iyelik eki.

Teke: Anlamı için bk. 1. 2. 1. Teke

Oğul: Anlamı için bk. 1. 1. 2. Çil Oğlu

Örnek: *sulḫān murād ġāzī dahi eṭṭāfuñ beglerine okuyucılar gönderüp karaman oğlını ve ḫamīd oğlını ve menteşe oğlını ve şaru ḫan oğlını ve aydın ve teke oğlını* (تکه اوغلى) *ve ḫastamonıda isfendiyarı ve mişr sulḫānını düğüne okıdılar* (63b). “Sultan Murad Gazi de etrafın beylerine adam göndererek Karaman oğlunu, Hamid oğlunu, Menteşe oğlunu, Saruhan oğlunu, Aydın oğlunu,

Teke oğlunu, Kastamonu'dan İsfendiyar'ı ve Mısır sultanını düğüne davet etti.”

b. Sıfat Tamlaması

Balabancık Bahadır:

balabancık bahadır < balaban – cık + bağatur: isim kökü – isimden isim yapma eki + isim kökü.

Türkiye Türkçesinde çok işlek olmayan *balaban* “atmaca veya doğan gibi yırtıcı bir kuş” anlamındadır. Ayrıca “iri, büyük; şişman, gürbüz kimse, çocuk” anlamı da vardır (Eren 1988, 135).

Kökü *balaban*'a gider. İlk olarak Orta Türkçe metinlerde rastlanmaktadır; Dilçin 1983, 23. Kelimenin kökeni tam olarak belli değilse de Türkçe *bala* “çocuk, hayvan yavrusu” kelimesiyle ilişkili olma ihtimali dikkate alınmalıdır. Zira *bala* kelimesi Nehcü'l-Ferâdis'te kuş yavrusu için kullanılmıştır; Ata 1998, 44. Daha sonra kuşun kendisi için kullanılmış olabilir.

Günümüzde sadece özel isimlerde kullanılan *bahadır* kelimesi geçmişte “sa-vaşlarda ve çarpışmalarda gücü ve yılmazlığıyla üstünlük kazanan kimse” anlamında kullanılmıştır (Eren 1988, 130).

Bazı eserlerde Farsça kökenli olarak gösterilmiştir; Ergin 1997, 35. Eren ise kelimeyi önce Farsçaya, oradan da Moğolcaya göndermiştir (1988, 130). Eski Türkçe *bağatur* kelimesine ses ve anlam bakımından çok benzemektedir. Eski Türkçe *bağatur* ile ilgili görülen *batır* ve *bâtır* kelimeleri günümüz Türk lehçelerinde de kullanılmaktadır; Ercilasun 1992, 424-425. Kaynağı tartışmalı olan *bahadır* ve *bağatur*'un aslında aynı kelime olması kuvvetle muhtemeldir. Bu kelime köken olarak Türkçe *boğa* / *buğa* kelimesiyle de ilgili olabilir.

Örnek: *bir hişār daği tağ tarafuna yapıdurup içine qarındaşı ulı balabancık bahadırı* (بلابانجق بهادر) *odı* (38a). “Bir hisar da dağ tarafına yaptırarak içine kardeşinin adamı Balabancık Bahadır’ı koydu.”

urd Hasan:

urd hasan < urd + hasan: isim kökü + isim kökü.

urd: Anlamı için bk. 1. 2. 1. urd

Hasan: Anlamı için bk. 1. 3. 2. Uzun Hasan

Örnek: *gördi urd hasan* (ورد حسن) *anda oturur* (170b). “Kurd Hasan’ın orada oturduğunu gördü.”

orla Hū Kemāl:

orla hū kemāl < or - la -  + hū + kemāl: isim kökü - isimden fiil yapan ek - fiilden isim yapa ek + isim kökü + isim kökü.

Günümüzde kullanılmayan *torlak* kelimesi “küçük bir kuş; genç, acemi, toy; parlak, güzel, tüysüz oğlan” anlamlarındadır (Dilçin 1983. 211).

Kökü *or* “acemi, toy” kelimesine gider. İlk olarak Eski Anadolu Türkçesinde *orla* biçiminde görölmektedir; Dilçin 1983. 211.

Kelime “kuş” anlamı sebebiyle şahıs adı olarak verilmiş olabileceği gibi “acemi, toy” anlam da etkili olmuş olabilir.

Arapça kökenli olan *Hū* 3. tekil şahıs zamiridir. Ayrıca “Allah” anlamında kullanılır (Develliođlu 1996, 394).

Türkçeye arapçadan girmiş olan *Kemāl* kelimesi “olgunluk, yetkinlik; mükemmellik” anlamlarındadır (Devellioğlu 1993, 505).

Örnek: *andan bāyezīd paşa bōrklücenüñ işin tamām idüp mağnisaya gelüp torlak hū kemāli* (طورلق هو كمال) *anda bulup anı dañi bir kaç müridiyle boğazından aşa kıdı.* (159a). “Daha sonra Bayezid Paşa, Börklüce’nin işini bitirip Manisa’ya gelerek Torlak Hû Kemal’i orada bulup onu da birkaç adamıyla boğazından astı.”

1. 2. 2. 1. Hayvan Adı + Unvan

Arslan Han:

arslan han < ar - sıl + añ + kağan: isim kökü – isimden isim yapan ek + isim kökü + isim kökü.

Türkiye Türkçesinde *aslan* “kedigillerden, erkekleri yeleli, yırtıcı, Afrika’da yaşayan, uzunluğu 160 cm, kuyruğu 70 cm ve ucu püsküllü, çok koyu sarı renkli güçlü bir memeli türü” anlamındadır (Eren 1988, 93).

Eski Türkçeden beri görülür. Eski Uygur Türkçesinde *arslan* biçimindedir; Cafferolu 1968, 20. Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde de aynı şekildedir; Arat 1979, 24; Ata 1998, 21. Eski Anadolu Türkçesinde *arslan*’ın yanında *aslan* da kullanılmıştır; Ergin 1997, 19; 20.

Kökeni en çok tartışılan kelimelerdendir. Patrübany, *arsıl* (< ar + sıl) “sarı” ve *añ* “canavar” kelimelerinin birleşmesinden oluştuğu kanaatindedir. Bang, *arsıl ilan* veya *arıs ilan* kelimelerinin birleşmesinden meydana geldiğini tahmin etmiştir. Németh’e göre *arsıl* kelimesine *-an* ekinin eklenmesiyle kurulmuştur. Eren de Németh ile aynı görüştedir. Egorov, Kırgız Türkçesindeki *arsılda-* “kükremek” fiiliyle ilişkilendirmiştir. Şçerbak da *arsıl* kelimesi ile *añ*

kelimesinin birleşmesinden oluştuğu yolundaki görüştedir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Eren 1999, 20-23; Şçerbak 2000.

Han: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. 1. Gök Han

Örnek: *andan karındaşı arslan han (ارسلان خان) ebu'l-muzaffer manşūr bin 'ali pādīšāh olup māverāünnehrūn küllīsine mālīk olup şeref'ūd-devleyle mü-laqqeb olup hicretūn dōrt yüz tokuzunda müteveffā oldu (5b).* “Sonra kardeşi Arslan Han Ebu'l-Muzaffer bin Ali padişah olup Maveraünnehir'in tamamına sahip olup Şerefü'd-devle lâkabını alarak hicretin dört yüz dokuzunda vefat etti.”

Buğra han:

buğra han < buğra + kağan: isim kökü + isim kökü.

Günümüzde işlekliliğini yitirmiş olan *buğra* kelimesi “erkek deve, iki hörgüçlü deve” anlamlarındadır (Eren 1988, 225).

İlk olarak Eski Uygur Türkçesi metinlerinde rastlanmaktadır; Gabain 1995. 270. Karahanlı ve Eski Anadolu Türkçesinde de *buğra* şeklinde geçmektedir; Arat 1979, 113; Ergin 1997, 60. Dede Korkut'ta *buğra*'nın yanı sıra *buğur* şekli de vardır; Ergin 1997, 60.

Han: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. 1. Gök Han

Örnek: *etrafdan işitdügi 'ulemāyı ve fuqarāyı cem' idüp mescid ve medrese ve zāviyeler yapup āhīr müteveffā olıcaq 'ammūsı buğra han (بغراخان) hārūn bin süleymān melik oldı. (5a).* “Etraftan duyduğu âlimleri, fakirleri toplayarak mescit, medrese ve zaviyeler yaptı. Daha sonra vefat edince amcası Buğra Han bin Süleyman melik oldu.”

Geyikli Baba:

geyikli baba < ked – i – k – lig + baba: fiil kökü – yardımcı ses – fiilden isim yapan ek – isimden isim yapan ek + isim kökü.

Türkiye Türkçesinin işlek kelimelerinden olan *geyik* “erkeklerinin başında uzun ve çatallı boynuzları olan memeli hayvan” anlamında kullanılmaktadır (Eren 1988, 546).

Köktürk yazıtlarında *keyik* biçiminde geçmektedir; Tekin 1968, 350. Eski Uygur Türkçesinde de fonetik olarak değişmeden kullanılmıştır; Caferoğlu 1968, 108. Kelimeye Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde *keyik* şeklinde rastlanmaktadır; Arat 1979, 242; Ata 1998, 223. Eski Anadolu Türkçesinde ise *geyik* şeklindedir; Ergin 1997, 118. Ayrıca Nehcü'l-Ferâdis'te bir yerde Köktürk döneminden daha arkaik olarak *kezik* şeklinde geçmektedir; Ata 1998, 213.

Zaman içerisinde anlam daralmasına uğramıştır. Köktürkçe ve Eski Uygurca metinlerde evcil olmayan bütün hayvanlar için kullanılan bu kelime, daha sonraları sadece bir hayvan için kullanılır duruma gelmiştir. Kelimenin önceleri vahşi hayvanlar için kullanılması ve Nehcü'l-Ferâdis'te bir yerde *kezik* şeklinde geçmesi etimolojik açıdan önemlidir. Bu durumda kelimenin kökü *kez-* < *ked-* “gez-” fiiline kadar götürülebilir.

Günümüzde yaygın bir şekilde kullanılan *baba*, “çocuğu olmuş erkek; bir çocuğa göre kendisin dünyaya gelmesinde etken olan erkek” anlamındadır (Eren 1988, 123). “Ata” ve “hürmete lâyık yaşlı adam” anlamında da kullanılır. Aynı zamanda herhangi bir zümrenin, bir teşekkülün başında bulunan kimselere de, yaşlı olmasalar bile, hürmet maksadıyla *baba* denilir. Örnek: *Baba Oruç* “Oruç Reîs”.

Tasavvuf terimi olarak *baba*, Selçuklular devrinde görülmektedir. Yesevîlik tarikatının ve Ahmed-i Yesevî'nin tesiri ile Türkler arasında çok yayılmıştır.

Baba unvanlı sofilere, İran'da bilhassa 12. asırda başlayarak, en fazla da Azerbaycan ve Tebriz'de rastlanmaktadır.

Baba, Bektaşî şeyhlerinin, ulularının unvanıydı. Bektaşîlik, kendinden çok önce kullanılmaya başlayan bu saygı kelimesini bir paye olarak almıştır. Babalar pir evinin "eyvallah kapısı"nda yetiştirilir. Eyvallah tam bir feragat, tam bir fedailik demektir ve tarikatın felsefesinin mühim bir noktasını izah eder. Mürit, dervişlik sınıfında yetişmek istiyorsa "eyvallah kapısı"ndan geçmesi gerekir. Burada çapa sallanacak, kürek atılacak, mütemadiyen feyz alınacak, neticede beğenilecektir.

Babalığa aday kimselerin yüzünün güzel, sözünün tatlı olmasına dikkat edilir ve feyz aldığı sıralarda birçok şeyler arasında musikîye intisabı da temin olunurdu. Bu vasıflar gerek müritler, gerek hariç üzerinde tesir yapar, gönüllere vecd verir ve dolayısıyla tarikata bağ yapardı. Böylece yetişen baba, ya açılacak bir baba makamını bekler, yahut kendisine başka bir tarafta tekke açmaya izin verilirdi; Pakalın I 1983, 136.

Köktürkçede *baba* kelimesi geçmemektedir ama Eski Uygur Türkçesinde kullanılmaktadır; Caferoğlu 1968, 29. Harezmi ve Eski Anadolu Türkçesinde de ses ve anlam bakımından değişmeden kullanılarak günümüze kadar gelmiştir; Ata 1998, 41; Ergin 1997, 33. Türkçenin tarihi boyunca akrabalık isimlerinde anlam bakımından birçok değişme görüldüğü hâlde *baba* kelimesinde böyle bir değişiklik olmamıştır. Günümüzde sadece Türkiye Türkçesinde kullanılmaktadır.

Örnek: *geyikli baba* (گيکلی بابا) *zāviyyesi dirler* (54b). "Geyikli Baba zaviyesi derler."

Qaz Han:

qaz han < qaz + qağan: isim kökü + isim kökü.

Günümüzde *kaz* kelimesi “perde ayaklılardan, uzun, beyaz veya gri boyunlu, suda ve karada yaşayan, uçan, yabanî veya evcil bir kuş” anlamında kullanılmaktadır (Eren 1988, 824).

İlk olarak Eski Uygur Türkçesinde *kaz* biçiminde rastlanır; Caferoğlu 1968, 173. Karahanlı, Harezmi ve Eski Anadolu Türkçesinde ses ve anlam bakımından değişmeden günümüze kadar kullanılmıştır; Arat 1979, 231; Ata 1998, 210; Ergin 1997, 177.

Han: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. 1. Gök Han

Örnek: *bu neseb-i büzürgvâr oğuz bin kara ħana yitişür ki bulcas yāfeş bin nūħ ‘aleyhi’s-selām evlādındandır işbu nesağ üzerine /.../ kaz han (قاز خان) /.../ (18a).*

“Bu büyük soy, Kara Han oğlu Oğuz Han’a kadar gider. Bulcas, Nuh aleyhisselam oğlu Yafes’in çocuklarındandır. Bu yol üzerine /.../ Kaz Han /.../.”

Pars Beg:

pars beg < pars + beg: isim kökü + isim kökü.

Türkiye Türkçesinde *pars* kelimesi “kedigillerden, genellikle Asya ve Afrika’nın sıcak bölgelerinde yaşayan, postu benekli, bazen de düz siyah, çevik, yırtıcı, etçil memeli hayvan, leopar” anlamındadır (Eren 1988, 1164).

Türkçenin en eski yazılı kaynaklarında geçmektedir; Tekin 1968, 309. Buna rağmen kelime Parlatır tarafından Farsça kökenli olarak gösterilmiştir; 1998, 1770. Kimi eserlerde ise Türkçe olarak gösterilmiştir; Ata 1997, 79; Ata 1998, 49. Köktürk döneminden beri kullanılıyor olması bu kelimenin Türkçe kökenli olma ihtimalini arttırmaktadır. Şayet İran dillerinden alınmışsa da çok eski dönemde alınmış olmalıdır.

Beg: Anlamı için bk. 1. 1. 2. 1. Karaca Beg

Örnek: *dolañısı yıl tatar beg vāqı'aya uğrayup pars beg (پارس بك) mışra sulñan oldı. (162a)* “Sonraki yıl Tatar Beg ölünce Pars Beg Mısır’a sultan oldu.”

Sunğur Tekin:

sunğur tekin < sunğur + tigin: isim kökü + isim kökü.

Sunkur: Anlamı için bk. 1. 1. 3. 1. Aq Sunğur Ağa

Tekin: Anlamı için bk. 1. 1. 2. 1. Kara Tekin

Örnek: *çünki süleymān šāh müteveffū oldı dört oğlu kaldı biri sunkur tekin (سنقور تكين) ve biri gün toğdı ve biri ertuğrul gāzī ve biri fundar (19b).* “Süleymān Şah ölünce dört oğu kaldı: Biri Sunkur Tekin, biri Gün Togdı, biri Ertugrul, ve biri de Tundar.”

Tuğrul Beg:

tuğrul beg < tuğrul + beg: isim kökü + isim kökü.

Günümüzde sadece özel isimlerde kullanılan *tuğrul* kelimesi “yırtıcı bir kuş” anlamındadır (Atalay 1999, 632).

İlk olarak Eski Uygur Türkçesi metinlerinde görülür; *toğrul / toğrul* biçimindedir; Caferoğlu 1968, 243. Kelime Divānū Lügāti’t-Türk’te de geçmektedir; Atalay 1999, 632. Kelimedeki *toğ* hecesi *toğan* ile ortaktır. Ayrıca her ikisi de birbirine benzer kuşlardır. Bu sebeple iki kelime arasında ilgi aranmalı, “yırtıcı kuş” anlamında *toğ* diye bir kelimenin olabileceği ihtimali düşünülmelidir. Bu konuda bk. 1. 2. 1. Toğan. Ayrıca bu kelime *toğ-* fiili ile ilgili de olabilir.

Bu fiile *-r* eki (fiilden fiil yapma eki) getirildikten sonra fiilden isim yapma *-l* eki getirilerek isim yapılmış olabilir.

Beg: Anlamı için bk. 1. 1. 2. 1. Karaca Beg

Örnek: *iki ođlu çaldı birisi ebū ālib memed tuđrul beg* (طغرل بك) ve *birisi dāvud ca'fer beg* (7b). “iki ođlu kaldı: Biri Ebu Talib Mehmed Tuđrul Beg diđeri de Davud Cafer Beg.”

1. 2. 3. Ad + Hayvan Adı

a. İsim Tamlaması

arman anası:

arman anası < arman + ana - sı: isim kökü - 3. teklik şahıs iyelik eki.

Günümüzde sadece ağızlarda yaşayan *harman* kelimesi halk arasında “tahıl demetlerinin üzerinden döven geçirilerek tanelerin başaklarından ayrılması işi; bu işin yapıldığı yer veya mevsim” anlamında kullanılmaktadır (Eren, 1988, 613).

arman < Far. ırmen

Türkiye Türkçesinin işlek kelimelerinden biri olan *dana* “ineğin sütten kesilmesinden bir yaşına kadar olan erkek yavrusu” anlamında kullanılmaktadır (Eren 1988, 337).

Eski Türkçe metinlerde görülmez. İlk olarak Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde rastlamaktayız; Ergin 1997, 284. Daha nceki dönem metinlerinde kelimeye rastlanmamaktadır. Göçebe Trkelerin hayatında hayvanın önemi dikka-

te alınarak *šana* kelimesinin Türkçe kökenli olduğu söylenebilir. Bu kelimenin şahıs adı olarak kullanılması hayvanın gücü sebebiyle olmalıdır.

Örnek: *harman tanası* (خرمن طنسی) *dirlerdi gāyet semiz bir büyük eridi* (153a). “Harman Tanası denilen gayet iri yapılı bir adamdı.”

Niş Toğanı:

niş toğanı < niş + toğan - 1: isim kökü + isim kökü - 3. teklik şahıs iyelik eki.

Niş (< ?): Şehir adı.

Toğan: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 2. 1. Toğan

Örnek: *sulṭān murād edirne de oturup etrafın beglerine ilçiler gönderüp niş toğanını* (نیش طوغاننی) *vulḡ oğlına gönderdi* (165a). “Sultan Murad Edirne’de oturup civar beylere elçiler gönderdi. Niş Toğanını Vulk Oğluna gönderdi.”

b. Sıfat Tamlaması

Alp Arslan:

alp arslan < alp + ar – sıf + añ: isim kökü + isim kökü – isimden isim yapan ek + isim kökü.

Alp: Anlamı için bk. 1. 1. 2. Gök Alp

Arslan: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 2. 2. 1. Arslan Han

Örnek: *sulṭān alp arslanuñ* (آلب أرسلان) *ḡızını tezevvüc idüp sulṭān melikṣāh daḡı bunuñ hemşiresi terken ḡatun-ı celāliyyeyi tezevvüc itdi* (5b). “Sultan

Alpaslan'ın kızı ile evlendi. Melikşah da bunun kız kardeşi Terken Hatun-ı Celaliyye ile evlendi.”

Baş Buğa:

baş buğa < baş + buğa: isim kökü + isim kökü.

Baş: Anlamı için bk. 1.1.3. Aķ Baş

Buğa: Anlamı için bk. 1. 1. 2. 2. Kızıl Buğa

Örnek: *bu neseb-i büzürgvār oğuz bin ara ana yitişür ki bulcas yāfeş bin nūh ‘aleyhi’s-selām evlādındandır işbu nesaķ üzerine /.../ baş buğa (باش بوغا) /.../ (18a). “Bu büyük soy, Kara Han oğlu Oğuz Han’a kadar gider. Bulcas, Nuh Aleyhisselam oğlu Yafes’in çocuklarındandır. Bu yol üzerine /.../ Baş Buğa /.../.”*

Baybars:

bay bars < bay + pars: isim kökü + isim kökü.

Günümüzde sadece isimlerden önce unvan olarak kullanılan *bay* kelimesi eskiden “parası, malı çok olan, zengin” anlamında kullanılırdı (Eren 1988, 158).

Bu kelime, Türkçenin en eski metinlertinden itibaren görülür. Köktürkçede *bay* biçiminde rastlanmaktadır; Tekin 1968, 310. Uygur döneminde de kelimenin kullanıldığı görülür; Caferoğlu 1968, 36. Kelime Orta Türkçe metinlerde de yaygın bir şekilde kullanılmıştır; Arat 1979, 65; Ata 1998, 51.

Bars: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 2. 2. 1. Pars Beg

Örnek: *bunuñ eyyāmında hicretüñ altı yüz yetmiş beşinde sulṭān-ı mıṣr melikü'z-zāhir baybars bunduḡdāri (بيبرس) oḡlu el-melikü'l-mes'ūd meḡmede seyfü'd-dīn ḡalavun ḡızın alıvirüp 675 cemāziyelevvelinüñ beşinde düḡün it-dükden ṣoñra 'asākir cem' idüp ŧevvālüñ on yedisinde dımeşke dāḡil olup andan bilād-ı rūma 'azm idüp zilḡa'denüñ toḡuzuncı günü 'asākir-i mıṣr-ı cibāle ŧu'ūd idüp ablustāna yaḡın yitdiler (13a)* “Onun zamanında hicretin altı yüz yetmiş beşinde Mısır sultanı Melikü’z-zahir Baybars Bundukdarî oḡlu el-Melikü’l-Mesut Mehmed’e Seyfeddin Kalavun’un kızını alıverip 675 yılının Cemaziyelevvelinin beşinde düḡün yaptıktan sonra asker toplayıp ŧevvalin on yedisinde Dımeşk’e girerek daha sonra Bilad-ı Rum’a niyetlenip zilkadenin dokuzuncu günü Mısır askeri daḡa çıkıp Ablustan’a yaklaştılar.”

Çar Buḡa:

çar buḡa < çar + buḡa: isim kökü + isim kökü.

Çar < ?

Buḡa: Anlamı için bk. 1. 1. 2. 2. Kıızıl Buḡa

Örnek: *bu neseb-i büzürgvār oḡuz bin ḡara ḡana yitişür ki bulcas yāfeş bin nūḡ 'aleyhi's-selām evlādındandır işbu nesaḡ üzerine /.../ çar buḡa (چار بوغا) /.../ (18a).* “Bu büyük soy, Kara Han oḡlu Oḡuz Han’a kadar gider. Bulcas, Nuh aleyhisselam oḡlu Yafes’in çocuklarındandır. Bu yol üzerine /.../ Çar Buḡa /.../.”

Delü Balaban:

delü balaban < telü + balaban: isim kökü + isim kökü.

Türkiye Türkçesinin işlek kelimelerinden olan *deli* “aklını yitirmiş olan, akli dengesi bozulmuş olan, mecnun; coşkun, azgın; mecazî olarak davranışları aşırı ve taşkın olan kimse” anlamlarındadır (Eren 1988, 349).

Eski Türkçe metinlerde rastlanmamaktadır. İlk olarak *telü*, *telwe* şekillerinde Dîvânü Lûgâti't-Türk'te rastlamaktayız; Atalay 1999, 597. Daha sonraki dönem metinlerinde de kelime *telwe*, *deli*, *delü* şekillerinde görülmektedir; Ata 1997, 621; Ata 1998, 107; Ergin 1997, 80. Bu kelimenin “cesaretli ve taşkın” kimseler için de kullanıldığı bilinmektedir. Muhtemelen burada da aynı maksatla kullanılmıştır.

Balaban: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 2. 2. Balabancık Bahadır

Örnek: *delü balabanı* (دلو بالابان) *siroz üzerine komuşdı* (66b). “Delü Balaban'ı Siroz üzerine koymuştu.”

Er Tana:

er tana < er + tana: isim kökü + isim kökü.

Günümüzde sadece “asker” anlamıyla kullanılan *er* kelimesi “erkek; kahraman, yiğit; asker” anlamlarındadır (Eren 1988, 460).

Türkçenin en eski kelimelerinden bir olan *er* Köktürkçe ve Eski Uygurcada işlek olarak kullanılmıştır; Tekin 1968, 325; Caferoğlu 1968, 73. Karahanlı Türkçesinde kullanılmış olduğu görülen *er*, bu dönem metinlerindeki kullanım sıklığı en yüksek kelimelerdendir; Arat 1979, 150; 151;152. Kelimenin sonraki dönem metinlerinde de yaygın olarak kullanıldığı görülür; Ata 1998, 124; Ergin 1997, 105.

Ṭana: Anlamı için bk. 1.2.4. Ḥarman Ṭanası

Örnek: *rivāyet olunur ki ol vaqt ki bāyezi.d han malayayı türkmen elinden ve divriki kürdden aldı bunlar qadīm pādīshāh degüllerdi ertanadan (ارتندن) soñra ellerine girmişdi (102b).* “Şöyle rivayet edilir: Bayezid Han o zaman Malatya’yı Türkmen elinden, Divrik’i de Kürt’ten aldı. Bunlar eskiden beri padişah değillerdi, Ertana’dan sonra buralar ellerine geçmişti.”

Er Tuğrul:

er tuğrul < er + tuğrul: isim kökü + isim kökü.

Er: Anlamı için bk. 1. 2. 3. Er Tana

Tuğrul: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 2. 2. 1. Tuğrul Beg

Örnek: *bu neseb-i büzürgvār oğuz bin qara hana yitişür ki bulcas yāfeş bin nūh ‘aleyhi’s-selām evlādındandır işbu nesaq üzerine ertuğrul (ارطغرل) /.../ (18a).* “Bu büyük soy, Kara Han oğlu Oğuz Han’a kadar gider. Bulcas, Nuh aleyhisselam oğlu Yafes’in çocuklarındandır. Bu yol üzerine Er Tuğrul /.../.”

İncecük Balaban:

incecük balaban < inçe - cük + balaban: isim kökü – isimden isim yapan ek (küçültme eki) + isim kökü.

Türkiye Türkçesinde *incecik* kelimesi “çok ince; ince bir biçimde, ince olarak” anlamlarındadır ve *ince* kelimesinden türetilmiştir (Eren 1988, 705).

Bu kelimeye ise ilk olarak Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *inçe* / *yinçe* şeklinde rastlanır; Caferoğlu 1968, 94; 95. Harezmi Türkçesinde *yinçe* şeklindedir; Ata 1998, 487. Eski Anadolu Türkçesinde *ince* biçimindedir; Ergin 1997, 152. Orta Türkçe döneminde Oğuz lehçelerinde ek başında ve hece sonundaki *g* sesinin düştüğü bilinmektedir.

Balaban: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 2. 2. Balabancık Bahadır

Örnek: *yaya başları şaruca paşa ve incecük balaban* (انجهك بلابان) ve *torica balaban ve ilyās beg ve müstecāb şu başı bunları cümle şuga şola kodı* (70b).
“Yayabaşları Saruca Paşa, İncecük Balaban, İlyas Beg ve Müstecap Subaşının hepsini sağa ve sola koydu.”

Kazancı Toğan:

kazancı toğan < kazğan - çı + toğan: isim kökü – isimden isim yapan ek + isim kökü.

Çok işlek olmayan *kazancı* kelimesi Türkiye Türkçesinde “kazan yapan, satan veya onaran usta; kazanı ateşleyen kimse, ateşçi” anlamlarındadır ve *kazan* kelimesinden türemiştir (Eren 1988, 825).

Bugünkü anlamıyla ilk olarak Harezmi Türkçesinde *kazğan / kazan* şekillerinde rastlanmaktadır; Ata 1998, 210. Dîvânü Lügâti't-Türk'te “sel sularının yardığı yer” anlamında bir *kazğan* kelimesi vardır. Bu ikisi arasında bir ilgi kurulmalıdır. Eski Anadolu Türkçesinde *kazan* şeklinde geçmektedir; Ergin 1997, 177.

Eren, kelimenin etimolojisini açıklarken Kaşgarlı'daki *kazğan*'a değinmiş ve *kaz-* fiilinden gelmiş olma ihtimalinden bahsetmiştir (1999, 223; 224).

Toğan: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 2. 1. Toğan

Örnek: *ol vaqt kazancı toğan* (قرنجی طوغان) *derlerdi bir yeniçeri ağası varıdı.* (188a). “O zaman Kazancı Toğan denen bir yeniçeri ağası vardı.”

Kılıç Arslan:

kılıç arslan < kıl - ı - n - ç + ar - sıl + añ: fiil kökü - yardımcı ses - fiilden fiil yapan ek (dönüşlülük eki) - fiilden isim yapan ek + isim kökü - isimden isim yapan ek + isim kökü.

Günümüzde *kılıç* “uzun, düz veya eğri, ucu sivri, bir veya iki yüzü keskin, kın içinde bele takılan, çelikten silah” anlamındadır (Eren 1988, 849).

Köktürkçede *kılıç* kelimesi kendi başına geçmemesine rağmen bu kelimedenden türemiş olan *kılıçla-* fiilinin geçtiği görülmektedir; Tekin 1968, 344. Eski Uy-gur Türkçesinde bugünkü anlamıyla kullanılmış olan *kılıç* kelimesinin yanı sıra bir de “iş, amel” anlamında *kılınç* kelimesi vardır. Bu ikinci kelimedeki fonetik ve semantik durum bize *kılıç*’ın etimolojisi hakkında ip ucu vermektedir. Zira *kılınç* kelimesindeki “n” sesi (eki) kelimeyi *kıl-* fiiline götürmektedir. Kelimedeki “iş, icraat” anlamı da aynı şekilde *kıl-* fiiline gitmektedir. “Türk”ün muhayyilesinde savaş ve akın gibi önemli olan her iş “kılıç” ile yapıldığı için kolayca anlam kayması olmuştur.

Karahanlı Türkçesinde de *kılıç* “kılıç” ve *kılınç* “iş, davranış” ayrımının yapıldığı görülmektedir; Arat 1979, 248; 249. Harezmi Türkçesinde sadece *kılıç* kelimesinin kullanıldığı, *kılınç*’ın ise artık unutulmuş olduğu görülür; Ata 1998, 238. Eski Anadolu Türkçesinde de *kılıç* şeklinde kullanılmıştır; 1997, 180.

Arslan: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 2. 2. 1. Arslan Han

Örnek: *andun şāhib-i dimeşķ ammūsi oğlı tutuş bin alp arslan ki melikşāhuñ karındaşıdur gelüp haleb ilinde uğraşup hicretüñ dört yüz yitmiş toközunda süleymān ma‘reke de maqtül olup oğlı kılıç arslan (قليچ ارسلان) bin süleymān kāyimmaķam oldı. (8a). “Ondan sonra, Melikşah’ın kardeşi olan, amcasının*

oğlu Dimeşk hakimi tutuş bin Alparslan gelip hicretin dört yüz yetmiş dokuzunda Halep ilinde savaştı. Süleyman savaş meydanında öldü ve yerine oğlu Kılıçarslan bin Süleyman geçti.”

Ꞑutlu Buğa:

Ꞑutlu buğa < Ꞑut – luğ + buğa: isim kökü + isimden isim yapan ek + isim kökü

Türkiye Türkçesinde *kutlu* kelimesi “uğur getirdiğine inanılan, uğurlu, mübarek” anlamlarındadır (Eren 1983, 939).

Kökü olan *Ꞑut* Köktürk yazıtlarında geçmektedir; Tekin 1968, 348. Eski Uygur Türkçesinde de aynı şekil ve anlamda kullanılmıştır; Tekin 1976, 421. Karahanlı Türkçesinde hem *Ꞑut* kelimesine hem de türevlerine rastlanır; Arat 1979, 294; 295. Harezmi Türkçesinde *Ꞑut* kelimesinin kullanımdan düştüğü ancak türevlerinin kullanıldığı görülür; Ata 1998, 269. Eski Anadolu Türkçesinde de *Ꞑut* kelimesine rastlanmamaktadır. Fakat bu kelimedenden türemiş olan *Ꞑutlu* ve *Ꞑutsuz* kelimelerinin kullanıldığı görülmektedir; Ergin 1997, 196; 197.

Boğa: Anlamı için bk. 1. 1. 2. 2. Kızıl Buğa

Örnek: *yancı begle kutlu buğaya* (قوتلو بوęا) *daği ki uc begleridür üdem gönderüp leşkerle paşaya yanına gelmeğe ’emr oldı* (75a). “Uç beyleri olan Yancı Beg ile Kutlu Boğa’ya da adam gönderip askerleriyle Paşanın yanına gelmelerini emretti.”

Büzārlu Toğan:

büzārlu toğan < büzār - lığ + toğan: isim kökü – isimden isim yapan ek + isim kökü.

Farsçadan gelen *pazar* kelimesi Türkiye Türkçesinde “satıcıların belirli günlerde mallarını satmak için sergiledikleri belirli geçici yer; belli bir şeyin satıldığı yer; alım satım, alış veriş” anlamında kullanılmaktadır (Eren 1988, 1171).

Toğan: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 2. 1. Toğan

Örnek: *andan temür taş oğlu yahşi beg ve rum ilinün yaya başısı ulu beg şu başı ki şaruca paşa dimekle ma'rūfdur ve kara muqbil ve bāzārlu toğan* (بازارلو طوغان) *ve incecük balaban ki yayabaşıdur ve sekbān başımüstecāb ve papas oğlu şāhīn ve kutluca ve lālāşāhīn ve paşa yiğit bunlar 'askerlerin derüp cümlesi paşa yanına cem' oldılar (75a).* “Sonra Temürtaş oğlu Yahşi Beg, Saruca Paşa diye bilinen Rumeli yayabaşısı Ulu Beg subaşı, Kara Mukbil, Bazarlı Doğan, yayabaşı olan İncecik Balaban, sekbanbaşı müstecap, Papaz oğlu Şahin, Kutluca, Lala Şahin ve Paşa Yigit’in hepsi askerlerini toplayıp paşanın yanına toplandılar.”

Torica Balaban:

torica balaban < torıg-ca + balaban: isim kökü – isimden isim yapan ek (küçültme eki) + isim kökü.

Günümüzde ağızlar dışında çok fazla kullanılmayan *doru* kelimesi “gövdesi kızıl, ayakları ve yelesi kara olan at; bu renkte olan at donu; anlamındadır (Eren 1988, 399).

Bu kelimenin kökeni *torıg*'a dayanır. Köktürkçe ve Eski Uygurca metinlerde kelimeye *toruğ* / *torıg* şeklinde rastlanmaktadır; Tekin 1968, 384; Caferoğlu 1968, 247. Eski Anadolu Türkçesinde de *torı* şeklinde kullanıldığı görülmektedir; Ergin 1997, 292. Bu kelime genellikle atların rengi için kullanılır. Burada istisnaî olarak balaban için kullanılmış.

Balaban: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 2. 2. Balabancık Bahadır

Örnek: *yaya başları şaruca paşa ve incecik balaban ve toruca balaban* (طوریجه بلابان) *ve ilyās beg ve müstecāb şu başı bunları cümle şağa şola kodı* (70b). “Yayabaşları Saruca Paşa, İncecik Balaban, İlyas Beg ve Müstecap Subaşının hepsini sağa ve sola koydu.”

Ṭovuca Balaban:

ṭovuca balaban < ṭovuca + balaban: isim kökü + isim kökü.

Günümüzde kullanılmayan *tovuca* “bir tür gönüllü asker” anlamındadır (Dilçin 1983, 211).

Dilçin’in yukarıda bahsedilen eseri haricinde herhangi bir eserde rastlanmamaktadır. Kelimenin sonundaki *ca* ses grubu isimden isim yapma eki (küçültme eki) görünümündedir. Bunun haricinde kökü hakkında söylenebilecek fazla birşey yoktur.

Balaban: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 2. 2. Balabancık Bahadır

Örnek: *incecik balabanla tovuca balaban* (طووجه بلبان) *ve sırf hamza bunlar daği şağa şola tırdılar* (89a). “İncecik Balaban Tovuca Balaban ve Sırf Hamza da sağa sola durdular.”

1.3 ÖZELLİK BİLDİREN KELİMELERLE KURULANLAR

1.3.1. Ad

Argun:

argun < ar - ğun: fiil kökü - fiilden isim yapan ek.

Günümüzde kullanımdan düşmüş olan *argun* kelimesi “yorgun” anlamındadır; ilk olarak Eski Anadolu Türkçesinde görülür (Dilçin 1983, 11).

Kelime *ar-* fiiline dayanmaktadır. Bu fiil “yorulmak” anlamındadır; Dilçin 1983,13. Aynı anlamda Eski Uygur Türkçesinde kullanılmıştır; Caferoğlu 1968, 20.

Örnek: /.../ *olcaytu bin arğun* (ارغون) *zamānında kendü nefsin depeledi* (16a).

“Olcaytu bin Argun zamanında kendini öldürdü.”

Yaşılı:

yaşılı < yak - ı - ş - ı - lığ: fiil kökü – yardımcı ses – fiilden fiil yapma eki (işteşlik eki) - fiilden isim yapan ek (zarf-fiil eki [kalıplaşmış]) – isimden isim yapan ek.

Türkiye Türkçesinde pek kullanılmayan *yaşılı* kelimesi “iyi, güzel, çok güzel” anlamındadır; (Eren 1988, 1579).

İlk olarak Eski Uygur Türkçesinde *yaşılı* biçiminde rastlanır; Caferoğlu 1968, 281. Karahanlı Türkçesinde de aynı biçimdedir; Arat 1979, 516. Harezmi ve Eski Anadolu Türkçesinde *yaşılı* şeklinde geçer; Ata 1998, 465; Ergin 1997, 317. Doğu Türkçesine has bir kelimedir. Aslı *yaşılı* biçimindedir. Bu kelime Anadolu’da bilinmemektedir. Doğudan gelen insanlara tarafından Anadolu’ya

taşınmıştır. Yazının yanlış yorumlanması sonucunda Anadolu’da *yaḥşi* biçiminde standartlaşmıştır (Uğurlu 1994). Kökü *yak*- “hoşa gitmek” fiiline dayanır. Bu fiil günümüzde de Kırgız Türkçesinde *cak*- biçiminde kullanılmaktadır; Yudahin 1998, 162.

Örnek: *ermenî bazarını yaḥşılıya (بخشلو) ve kandrı vilâyetini ak başa virdiler* (49b). “Ermeni Bazarı’nı Yahşılı’ya, Kandrı vilayetini Ak Baş’a verdiler.”

1. 3. 2. Ad + Ad

a. İsim Tamlaması

Ḳubad Oğlı:

Ḳubad oğlı < Ḳubad + oğul – ı: isim kökü + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki.

Günümüzde işlekliliğini yitirmiş olan *Ḳubat* “kaba, biçimsiz; davranışları kaba olan” anlamlarındadır (Eren 1988, 920).

Metnimiz dışında taranılan tarihî metinlerde *Ḳubad*’a rastlanmamıştır. Kökenini bilmiyoruz.

Oğul: Anlamı için bk. 1. 1. 2. Çil Oğlı

Örnek: *Ḳubad oğlı (قباد اوغلى) daḥi tenhâ zalâlet şahrâsına düşüp kaçup taşan oğlına ilticâ idüp ol tarafa değin başın Ḳurtardı gitdi (113a)*. “Kubad oğlu da yanılarak tek başına kaçıp Taşan Oğlı’na sığınıp o tarafa doğru giderek kurtuldu.”

Küpelü Oğlı:

küpelü oğlı < küpe – lig + oğul – ı: isim kökü – isimden isim yapan ek + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki.

Türkiye Türkçesinde *küpelü* “küpe takmış olan; küpeye benzer bir deri uzantısı olan” anlamında kullanılmaktadır (Eren 1988, 949).

Kökü *küpe*’dir. Eski Türkçede görülmez. İlk olarak Eski Anadolu Türkçesinde rastlanır; Ergin 1997, 208. Eren, kelimenin Eski Kıpçakçada kullanıldığını belirtmiş ancak kökü hakkında kesin bir şey söylememiştir (1999, 275).

Oğul: Anlamı için bk. 1. 1. 2. Çil Oğlı

Örnek: *bu seferde rum meħmed paħa küpelü oğlını* (كبلو اوغلنی) *ķāzī* ‘askerlükden ‘azl etdürüp yerine mevlānā vildānı ķāzī ‘asker etdi (220a). “Bu seferde Rum Mehmed Paħa, Küpelü Oğlı’nı kazaskerlikten azlettirip yerine Mevlāna Vildan’ı kazasker yaptı.”

b. Sıfat Tamlaması

Alp Arslan:

alp arslan < alp + ar – sı + añ: isim kökü + isim kökü.

Alp: Anlamı için bk. 1. 1. 2. Gök Alp

Arslan: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 2. 2. 1. Arslan Ĥan

Örnek: *sulfān alp arslanuñ* (آلب أرسلان) *ķımnı tezevvüc idüp sulfān melikšāħ daħı* *bunuñ hemširesi terken ĥatun-ı celāliyyeyi tezevvüc itdi* (5b). “Sultan Alpaslan’ın kızı ile evlendi. Melikšah da bunun kız kardeři Türkan hatun-ı Celaliyye ile evlendi.”

Delü Balaban:

delü balaban < telü + balaban: isim kökü + isim kökü.

Delü: Anlamı için bk. 1. 2. 3. Delü Balaban

Balaban: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 2. 2. Balabancık Bahadır

Örnek: delü balabanı (دلو بالابان) siroz üzerine *komuşdı* (66b). “Delü Balaban’ı Siroz üzerine koymuştu.”

Düzme Muştafâ:

düzme muştafâ < tüz - me + muştafâ: fiil kökü – fiilden isim yapan ek + isim kökü.

Türkiye Türkçesinde *düzme* “gerçek olmayan, aslına benzetilerek uydurulan, uydurma, sahte” anlamındadır (Eren, 1988, 427).

Kelime *düz-* fiilinden gelmektedir. Bu fiile kök hâlinde olmasa da *tüzül-* şeklinde Köktürkçede rastlanmaktadır; Tekin 1968, 389. Eski Uygur Türkçesinde *tüz-* biçimindedir; Caferoğlu 1968, 260. Karahanlı Türkçesinde de aynı biçimdedir; Arat 1979, 484. Eski Anadolu Türkçesinde ise *düz-* şeklindedir; Ergin 1997, 101.

Arapça kökenli olan *Muştafâ* kelimesi “seçilmiş” anlamındadır. Ayrıca Hz. Muhammed’in adlarından biridir (Devellioğlu 1996, 688).

Örnek: düzme mustafâ (دزمه مصطفى) *daği gelüp köprinüñ öte başında *qondı** (163a). “Düzme Mustafa da gelip köprünün öte başına *kondı*.”

Gedik Aḥmed:

gedik aḥmed < ged – i – k + aḥmed: fiil kökü + yardımcı ses – fiilden isim yapan ek + isim kökü.

Kullanımı oldukça seyrek olan *gedik* kelimesi “bir düzey üstündeki yıkık, çatlak veya aralık; dağ geçidi; eksik dişli” anlamlarındadır (Eren 1988, 533).

Eski Türkçe metinlerde rastlanmaz. İlk olarak Eski Anadolu Türkçesinde görülür; Dilçin 1983, 90. Kökü *ged-* “kertmek; diş diş, gedik gedik yapmak” fiiline dayanır. Ayrıca *ged-* fiili *kert-* kelimesinin fonetik olarak değişmiş biçimi de olabilir. Bu konuda bk. Clauson 1972, 700-7001; 738.

Aḥmed: Anlamı için bk. 1. 1. 2. Kızıl Aḥmed

Örnek: *bu tarafta gedik aḥmed* (كدك احمد) *silifkeyi alıcaḥ mut hişārına yürüdi* (223b). “Bu tarafta Gedik Ahmed, Silifke’yi alınca Mut Hisarına yürüdü.”

İncecük Balaban:

incecük balaban < inçke - cük + balaban: isim kökü – isimden isim yapan ek (küçültme eki) + isim kökü.

İncecük: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 2. 3. İncecük Balaban

Balaban: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 2. 2. Balabancık Bahadır

Örnek: *yaya başları şaruca paşa ve incecük balaban* (انجه جك بلابان) ve *torıca balaban ve ilyās beg ve müstecāb şu başı bunları cümle şaḡa şola ḡodı* (70b). “Yayabaşları Saruca Paşa, İncecük Balaban, İlyas Beg ve Müstecap Subaşının hepsini saḡa ve sola koydu.”

Ƙara Yülük:

Ƙara yülük < Ƙara + yl - k: isim kökü + fiil kökü – fiilden isim yapan ek.

Kara: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. Ƙara Mubil

Yülük: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. Ƙara Yülük

rnek: *andan Ƙara yülük (قره يولك) varup Şah ruħi getirüp Ƙara ysuf oğlı iskender beg üzerine gelüp Ƙara ysuf oğlı Ƙaup Şah ruħ trkmenern ‘avretlern ve oğlanların ve Ƙızların esir idüp ordusun gret etdi (177b). ‘Ondan sonra Kara Yülük gidip Şah Ruh’u getirerek Ƙara Yusuf oğlu İskender Begin zerine gitti. Kara Yusuf oğlu kaçtı. Şah Ruh Trkmenerin kadınlarını, oğlanlarını ve kızlarını esir edip ordusunu yağmaladı.’*

Kötürüm Byezid:

kötürüm byezid < kötü – r –  - m + byezid: isim kökü – isimden fiil yapan ek – yardımcı ses – isimden fiil yapan ek + isim kökü.

Türkiye Türkçesinde *kötürüm* ‘yaŐlılık veya sakatlık sebebiyle yürüyemeyen; (bacak için) yürüyemeyecek derecede sakat; anlamında kullanılmaktadır (Eren, 1988, 917).

Kökü *kötü*’ye dayanmaktadır. Bu kelimeye *-r* eki getirilerek fiil yapılıŐ daha sonra da *-m* ekiyle isim yapılıŐtır.

Byezid < Far.

rnek: *hnkr yıldırım gibi Őaraėlı borlıya ıup anı fetħ idüp ƘaŐamontıya varıcağ kötürüm byezid (كوترم بايزيد) oğlı isfendiyr Ƙal‘adan ıup sinoba*

kaçdı (97b). “Hünkâr, yıldırım gibi Taraklı Borlı’ya çıkararak onu fethedip Kastamonu’ya varınca Kötürüm Bayezid oğlu İsfendiyar kaleden çıkıp Sinop’a kaçtı.”

Küçücük Muştafâ:

küçücük muştafâ < *kiçig* - *cik* + *muştafâ*: isim kökü – isimden isim yapan ek (küçülme eki) + isim kökü.

Türkiye Türkçesinde *küçücük* “çok küçük” anlamındadır (Eren, 1988, 943).

Köktürk kitabelerinde ve Eski Uygurcada *kiçig* biçiminde geçmektedir; Tekin 1968, 350; Caferoğlu 1968, 109. Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde de *kiçig* biçimindedir; Arat 1979, 255; Ata 1998, 241. Eski Anadolu Türkçesinde ise *kiçi* şeklindedir; Ergin 1997, 203.

Eski Türkçedeki kelime sonu *g* / *ğ* sesinin Orta Türkçe dönemi Oğuzcasında düştüğü bilinmektedir. Bu kelimedede de aynı durum olmuştur; Uygur-Karluk kolunda *g* devam ederken batıda düşmüştür. Oğuz Türkçesinde *kiçi* ve *küçük* şeklinde ikili kullanılmaktadır. Kelimenin *küçük* şekline dönmesinde *büyük* kelimesinin analogik baskısı etkili olmuştur.

Muştafâ: anlamı için bk. 1. 3. 2. Düzme Muştafâ

Örnek: *şöyle rivâyet olunur ki küçücük muştafâyı (كوججك مصطفى) sultân murâd ğâyed severdi* (167a). “Sultan Murad’ın Küçücük Mustafa’yı çok sevdiği rivayet edilir.”

Şolağ Karaca:

şolağ karaca < *şol* – *a* - *ğ* + *ğara* - *ca*: isim kökü – isimden fiil yapan ek – fiilden isim yapan ek + isim kökü – isimden isim yapan ek (küçültme eki).

Şolak: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 4. Şolak Karaca

Karaca: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. Karaca Hızır

Örnek: *hâl böyle olıcağ solak karaca* (صولاق قرجه) *dirlerdi sulţān bāyezīdūñ bir ıulı varıdı eytdi* (106a). “Hâl böyle olunca Sultan Bayezid’in solak Karaca denilen adamı şöyle dedi”

Uğurlı Meħmed:

uğurlı meħmed < uğur - lığ + meħmed: isim kökü – isimden isim yapan ek + isim kökü.

Günümüz Türkçesinde *uğurlu* kelimesi “uğuru olan, iyilik getirdiğine inanılan, kutlu, tekin, mübarek” anlamında kullanılmaktadır (Eren 1988, 1512).

Kökü *uğur*’dur. İlk olarak Eski Uygur Türkçesinde “fırsat” anlamıyla rastlanmaktadır; Caferoğlu 1968, 263. *Divānū Lûgâti’t-Türk*’te “vakit, zaman” anlamında bir *uğur* kelimesi vardır; Atalay 1999, 687. Eski Anadolu Türkçesinde bugünkü anlamıyla kullanılmıştır; Ergin 1997, 301.

Meħmed kelimesi, Arapça kökenli *Muħammed*’in Türkçenin ünlü uyumları, kökte aynı sesin peşpeşe gelmemesi gibi ses özelliklerine göre değişmesi sonucunda ortaya çıkmıştır; “tekrar tekrar övülmüş” anlamındadır. Aynı zamanda İslâm dininin peygamberinin adıdır (Devellioğlu 1996, 667).

Örnek: *uğurlı meħmedūñ* (اوغرلى محمد) *ıurıuğı yerūñ altında meħmed bakır derede bulunup /.../ (288 b)*. “Mehmet, Uğurlu Mehmet’in durduğu yerin alt tarafındaki Bakır Dere’de idi.”

Uzun Hasan:

uzun hasan < uz - ı - n + hasan: isim kökü - isimden fiil yapan ek - fiilden isim yapan ek + isim kökü.

Türkiye Türkçesinde *uzun* “iki ucu arasında fazla uzaklık olan” anlamındadır (Eren 1988, 1528).

Eski Türkçeden beri metinlerde görülür. Köktürkçede *uzun* biçimindedir; Tekin 1968, 391. Sonraki dönemlerde de aynı şekildedir; Caferoğlu 1968, 270; Atalay 1999, 706; Ergin 1997, 305. Ancak Harezmi Türkçesinde *uzun*'un yanında *uzın* da vardır; Ata 1998, 451;

Dilimize Arapçadan girmiş olan *Hasan* kelimesi “güzel” anlamındadır (Develiöğlu 1996, 334).

Örnek: *bu ol uzun hasandır (اوزن حسن) ki bayındır han neslinden turhan beg oğlını şıdı* (229b). “Bu, Bayındır Hanın neslinden Turhan Begi öldüren Uzun Hasan’dır.”

1. 3. 2. 1. Ad + Unvan

Argun Şah:

argun şah < ar - ğun + şah: fiil kökü + fiilden isim yapan ek + isim kökü.

Argun: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 3. 1. Argun

Günümüzde kullanımdan düşmüş olan Farsça asıllı *şah* kelimesi “İran veya Afgan hükümdarı” anlamında kullanılmıştır (Dilçin 1983).

Örnek: *melik nizāmü'd-dīn argun şah* (ارغون شاه) *şāhib-i amasya idi* (9b).

“Melik Nizameddin Argun Şah, Amasya'nın hâkimiydi.”

Delü Paşa:

delü paşa < telü + paşa: isim kökü + isim kökü

Delü: Anlamı için bk. 1. 2. 3. Delü Balaban

Paşa: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. 1. Şaruca Paşa

Örnek: *hünkâr bursada düğün iderken vulk oğlu uç sancağı beginün bir oğlın tutdı ki adına paşa beg dirlerdi ve laķabı delü pāşaydı* (دلو پاشا) *bir hişārda habs etdi* (169a). “Hünkâr Bursa'da düğün ederken Vulk Oğlu, uç sancağı beyinin, lâkabi Deli Paşa olan Paşa Beg adlı oğlunu yakalayıp hapsetti.”

Koca Efendi:

ķoca efendi < ķoca + efendi: isim kökü + isim kökü.

Koca: Anlamı için bk. 1. 1. 2. Aķça Koca

Türkiye Türkçesine Rumcadan girmiş olan *efendi* kelimesi “eğitim görmüş kişi için özel adlardan sonra kullanılan unvan; günümüzde bey unvanlarında farklı olarak özel adlardan sonra kullanılan ikinci derecede bir unvan; buyruğu yürüten, sözü geçen kimse; saygıdeğer, ince, ķelebi” anlamlarında kullanılmıştır (Eren 1988, 432).

Örnek: *gelin almağa gidenler bursa ķāzısı koca efendi* (قوجه افندی) *ve ķapu ķullarından 'emīr-i 'ālem aķ sunķur ağa kim anuñevlādundan şimdi daħi vardur ķavuş başı süle ķavuş oğlu temür hānı ve ķapu hālķından biñ yarar*

sipāhī bile gönderdiler (64b). Gelin almaya gidenler Bursa kadısı Koca Efendi ve Kapı Kullarından -evlatları bugün de hayatta olan- emîr-i âlem Ak Sunkur Aga ve çavuş başı Süle Çavuş oğlu Temür Hanı kapı halkından bin tane sipahi ile gönderdiler.”

Ulu Beg:

ulu beg < uluğ + beg: isim kökü + isim kökü.

Günümüzde fazla işlek olmayan *ulu* “erdemleri bakımından çok büyük, yüce; (somut şeyler için) çok büyük; saygı duyulan büyük” anlindedir (Eren 1988, 1513).

Türkçenin en eski kelimelerindendir. Köktürk kitabelerinde *uluğ* biçiminde geçer; Tekin 1968, 390. Eski Uygur Türkçesinde de aynı biçimdedir; Caferoğlu 1968, 264. Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde de yaygın olarak kullanılmıştır; Arat 1979, 493; Ata 1998, 446. Eski Anadolu Türkçesinde ise *ulu* biçimindedir; Ergin 493.

Beg: Anlamı için bk. 1. 1. 2. 1. Karaca Beg

Örnek: *andan temür taş oğlu yahşi beg ve rum ilinüñ yaya başısı ulu beg* (اولو بك) *şu başı ki şaruca paşa demekle ma'rûfdur ve kara mukbil ve bāzārlu toğan ve incecük balaban ki yayabaşıdur ve sekbān başı müstecāb ve papas oğlu şāhīn ve kutluca ve lālā şāhīn ve paşa yiğit bunlar askerlerin derüp cümlesi paşa yanına cem' oldılar* (75a). “Sonra Temürtaş oğlu Yahşi Beg, Sarıca Paşa diye bilinen Rumeli yayabaşısı Ulu Beg subaşı, Kara Mukbil, Bāzārlı Doğan, yayabaşı olan İncecik Balaban, sekbānbaşı müstecap, Papaz oğlu Şahin, Kutluca, Lala Şahin ve Paşa Yiğit'in hepsi askerlerini toplayıp paşanın yanına toplandılar.”

Uyuz Beg:

uyuz beg < uyuz + beg < isim kökü + isim kökü.

Günümüzde *uyuz* kelimesi “uyuz böceğinin, üst derinin altına girerek yaptığı kaşındırıcı, bulaşıcı bir deri hastalığı; bu hastalığa tutulmuş olan; mecazî olarak hareketli, canlı olmayan, uyuşuk, pısırik, miskin” anlamlarındadır (Eren 1988, 1525).

İlk olarak Eski Uygur Türkçesinde rastlanan *uyuz*, bu lehçede *uduz* şeklindedir; Caferoğlu 1968, 263. Dîvânü Lûgâti't-Türk'te *uzuz* biçimindedir; Atalay 1999, 686.

Muhtemelen lâkap olarak verilmiştir. Ayrıca *oğuz* kelimesinin değişmiş biçimi de olabilir.

Beg: Anlamı için bk. 1. 1. 2. 1. Karaca Beg

Örnek: *andan varsaḡ begceğüzleri uyuz bege* (اوبوز بك) *karşu gelüp eyitdiler* (221b). “Ondan sonra Varsak beyceğizleri Uyuz Begin karşısına gelip şöyle dediler:”

Yaḡşı Beg:

yaḡşı beg < yak - ı - ş - ı - + beg: fiil kökü - yardımcı ses - fiilden fiil yapma eki (işteşlik eki) - fiilden isim yapan ek (zarf-fiil eki [kalıplaşmış]) + isim kökü.

Yaḡşı: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1.3.1. Yaḡşılı

Beg: Anlamı için bk. 1. 1. 2. 1. Karaca Beg

Örnek: *andan sulḡān murād gāzī ḡara temür taş oğlı yahşi bege* (بخشى بك) *eytdi* (65b). “Sonra Sultan Murad Gazi, Kara Temür Taş oğlu Yahşi Bege şöyle dedi”

1. 3. 3 Ad + Ad + Ad

1. 3. 3. 1. Ad + Ad + Unvan

Ditrik Sinān Beg:

ditrik sinān beg < tirtir - e - k + sinān + beg: isim kökü (ses yansıması) – isimden fiil yapma eki – fiilden isim yapan ek + isim kökü + isim kökü.

Türkiye Türkçesinde *titrek* kelimesi “titreyen” anlamındadır (Eren, 1988, 1478).

Kökü *tirtir-* şeklinde bir taklidî sese dayanmaktadır. Daha sonra *-a* ile fiil yapılmıştır. Bu fiile ilk olarak Eski Uygur Türkçesinde *titri-* / *titre-* şeklinde rastlanmaktadır; Caferoğlu 1968, 241. Harezmi Türkçesi metinlerinde sadece *titre-* biçiminde kullanılmış olduğu görülür; Ata 1998, 428. Eski Anadolu Türkçesinde ise *ditre-* şeklindedir; Ergin 1997, 93.

Sinan < Ar.

Beg: Anlamı için bk. 1. 1. 2. 1. Karaca Beg

Örnek: *ditrik sinān beg* (دترك سنان بك) *ođlınıñ ḡünkār boynın urdı* (229a).

“Hünkār, Ditrik Sinan Begin oğlunun başını kesti.”

Hādım Reyḡān Ağa:

ḡādım reyḡān ağa < ḡādım + reyḡān + ağa: isim kökü + isim kökü + isim kökü.

Arapça kökenli olan *hadım* “kısırlaştırılmış, enenmiş erkek” anlamındadır (Eren 1988, 594).

Türkiye Türkçesine arapçadan girmiş olan *reyhan* “fesleğen” anlamındadır (Eren 1988, 1224).

Ağa: Anlamı ve için bk. 1. 1. 3. 1. Ağ Sunğur Ağa

Örnek: *undan hādım reyhān ağayı* (حادم ريحان اغا) *oruz beg ağayı kapudan üskübe gönderdiler ki varup işhāk begüñ hatunıyla gelini getüreler* (180a).
“Ondan sonra Hadım Reyhan Agayı ve Oruz Beg Agayı İshak Begin karısıyla gelinini getirmesi için Kapı’dan Üsküp’e gönderdiler.”

1. 4 GÖK CİSİMLERİNİN ADLARIYLA KURULANLAR

1. 4. 1. Gök Cismi Adı + Ad

Ay Toğdı:

ay + toğdı < ay + toğ - dı: isim kökü + fiil kökü – bilinen geçmiş zaman eki [kalıplaşmış].

Yaygın olarak kullanılan *ay* “yer yuvarlağının uydusu olan gök cismi, kamer” anlamındadır (Eren 1988, 108).

Türkçenin en eski ve en yaygın kelimelerinden olan *ay*’a ilk olarak Köktük yazıtlarında rastlanmaktadır; Tekin 1968, 306. Daha sonraki dönemlerde de yaygın olarak kullanılmıştır; Caferoğlu 1968, 26; Arat 1979, 38; Ata 1998, 28; Ergin 1997, 26.

Türkiye Türkçesinde *doğ-* fiili “dünyaya gelmek; (gök cisimleri için) ufuktan yükselerek görünmek” anlamlarında kullanılmaktadır (Eren 1988, 389).

Orhun yazıtlarında *toğ-* biçiminde rastlanmaktadır; Tekin 1968, 382. Eski Uygur Türkçesi metinlerinde de kullanıldığı görülür; Caferoğlu 1968, 243. Sonraki dönemlerde de yaygın bir şekilde kullanılmıştır; Arat 1979, 456; Ergin 1997, 289.

Örnek: ‘*oṣmām ġūzīnūñ qarındaşı gündüzün oġlı ay toġdı* (أى طوغدى) *anda şehīd oldı* (37 a). “Osman Gazinin kardeşi Gündüz’ün oğlu Ay Togdı o zaman şehit oldu.”

Gün Toġdı:

gün toġdı < kün + toġ - dı: isim kökü + fiil kökü + bilinen geçmiş zaman eki [kalıplaşmış].

Yaygın olarak kullanılan *gün* kelimesi “Güneş; güneş ışığı; gündüz” anlamlarındadır (Eren 1988, 583).

Köktürkçede *kün* biçiminde görülür; Tekin 1968, 354. Eski Uygurcada da aynı şekildedir; Caferoğlu 1968, 122. Karahanlı Türkçesinde de *kün* şeklinde frekansı oldukça yüksek olarak kullanılmıştır; Arat 1979, 300; 301. Harezmi Türkçesinde de aynıdır; Ata 1998, 271; 272. Eski Anadolu Türkçesinde *gün* şeklindedir; Ergin 1997, 129. Günümüzde de Türk lehçelerinde yaygın bir şekilde kullanılmaktadır; Ercilasun 1992, 292; 293.

Toġdı: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 4. 1. Ay Toġdı

Örnek: *çünki süleymān šāh müteveffā oldı dört oġlı kaldı biri sunķur tekin ve biri gün toġdı* (كون طوغدى) *ve biri ertuġrul ġūzī ve biri tundar* (19b). Süleyman Şah ölünce dört oğlu kaldı: Biri Sunkur Tekin, biri Gün Togdı, biri Ertugrul ve biri de Tundar.

Ay utluğ:

ay utluğ < ay + ut - luğ: isim kökü + isim kökü – isimden isim yapan ek.

Ay: Anlamı için bk. 1. 4. 1. Ay oğdı

utluğ: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 2. 3. utlu Boğa

rnek: *bu neseb-i hzrgvr oğuz bin ara ana yitişür ki bulcas yfeş bin nh ‘aleyhi’-s-selm evldndandır işbu nesa üzerine /.../ ay kutluğ ( tluğ) /.../ (18a). “Bu büyük soy, Kara Han oğlu Oğuz Han’a kadar gider. Bulcas, Nuh aleyhisselam oğlu Yafes’in ocuklarındandır. Bu yol zerine /.../ Ay utluğ /.../.”*

1. 4. 1. 1. Gök Cismi Adı + Unvan

Ay an:

ay + an < ay + ağan: isim kökü + isim kökü.

Ay: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 4. 1. Ay oğdı

an: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. 1. Gök an

rnek: *oğuzn şulbünden altı oğlu oldu biri gün an ve biri ay an ( an) ve biri yıldız an ve biri gök an ve biri ta an ve biri dingiz an (4 a). “Oğuz’un altı çocuğu oldu: Biri Gün Han, biri Ay Han, biri yıldız Han, biri Gök Han ve biri Dingiz Han.”*

Gün Han:

gün han < kün + kağan: isim kökü + isim kökü.

Gün: Anlamı için bk. 1. 4. 1. Gün Toğdı

Han: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. 1. Gök Han

Örnek: *oğuzın şulbünden altı oğlu oldu biri gün han (گون خان) ve biri ay han ve biri yıldız han ve biri gök han ve biri tağ han ve biri dingiz han (4a).*
“Oguz’un altı çocuğu oldu: Biri Gün Han, biri Ay Han, biri Yıldız Han, biri Gök Han ve biri Dingiz Han.”

Yıldırım Han:

yıldırım han < yıl - ı - t - ı - r - ı - m + kağan: fiil kökü - yardımcı ses - fiilden fiil yapan ek (ettirgenlik eki) - yardımcı ses - fiilden fiil yapan ek (ettirgenlik eki) - yardımcı ses - fiilden isim yapan ek + isim kökü.

Türkiye Türkçesinin işlek kelimelerinden olan *yıldırım* “gök gürültüsü ve şimşekle görülen, hava ile yer arasındaki elektrik boşalması” anlamındadır (Eren 1988, 1630).

İlk olarak Harezmi Türkçesinde rastlanır; Ata 1998, 485. Eski Anadolu Türkçesinde *ıldırım* ve *yıldırım* şekillerinde geçer; Ergin 1997, 142; 330. Eski Uygurcada *yiltıra-* “parlamak” şeklinde bir fiil vardır; Caferoğlu 1968, 294. Bu fiilin sonundaki *a* sesi muhtemelen fiilden fiil yapma ekidir. Aynı ek *tıka-* < *tık - a-* fiilinde de vardır. Diğerinin ise (*-tır*) fiilden fiil yapma / ettirgenlik eki olduğu kesindir. Bu durumda kelimenin kökü rahatlıkla *yıl-* fiiline götürülebilir.

Han: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. 1. Gök Han

Örnek: *ol zamāndan tū yıldırım han* (بلدرم خان) *zamānına dek ašlā ‘adāvet itmediler* (40a). “O zamandan Yıldırım Han zamanına kadar asla düşmanlık etmediler.”

Yıldız Han:

yıldız han < yıl - ı - t - ı - z + kağan: fiil kökü – yardımcı ses – fiilden fiil yapan ek (ettirgenlik eki) – yardımcı ses – fiilden isim yapan ek + isim kökü.

Türkiye Türkçesinde yaygın olarak kullanılan *yıldız* “Güneş ve Ay dışında gök yüzünde görülen ışıklı gök cisimlerinden her biri” anlamındadır (Eren 1988, 1631).

Eski Uygur Türkçesinde *yultuz* şeklindedir; Caferoğlu 1968, 305. Karahanlı Türkçesinde *yulduz* biçimindedir; Arat 1979, 557. Harezmi Türkçesinde *yılduz* ve *yulduz* şekillerinde görülür; Ata 1998, 485; 491. Eski Anadolu Türkçesinde *ılduz* şeklinde kullanıldığı görülür; Ergin 1997, 142.

Clauson, kelimenin tarihî ve modern lehçelerdeki şekillerine değinmiş fakat kökü hakkında bir şey söylememiştir (1972, 922-923).

Kelimenin kökü *yıl-* / *yal-* “parlamak” fiiline dayanmaktadır. Fiile bu hâliyle hiçbir yerde rastlanmaz; ancak türevleri çeşitli lehçelerde ve metinlerde görülmektedir. Türkçede *yıldıra-* fiili Eski Uygur Türkçesinden beri kullanılmaktadır; Caferoğlu 1968, 294; Arat 1979, 539; Ergin 1997, 330. Bu fiildeki *-dir* ve *-a* kısımlarının fiilden fiil yapma ekleri olduğu açıktır. Bu durumda fiil rahatlıkla *yıl-* köküne indirilebilir.

Han: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. 1. Gök Han

Örnek: *oğuzıñ şulbünden altı oğlu oldı biri gün han ve biri ay han ve biri yıldız han* (بلدر خان) *ve biri gök han ve biri tağ han ve biri dingiz han* (4 a).

“Oguz’un altı çocuğu oldu: Biri Gün Han, biri Ay Han, biri yıldız Han, biri Gök Han ve biri Dingiz Han.”

1. 5. MESLEK ADLARIYLA KURULANLAR

1. 5. 1. Meslek Adı + Ad

a. İsim Tamlaması

Dilenci Oğlu:

dilenci oğlu < til – e – n – gü - çi + oğul – ı: isim kökü – isimden fiil yapan ek - fiilden fiil yapan ek (dönüştürme eki) – fiilden isim yapan ek – isimden isim yapan ek + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki.

Oldukça işlek olan *dilenci* kelimesi “geçimini dilenerek sağlayan kimse” anlamındadır (Eren 1988, 377.)

Kökü *til*’e dayanmaktadır. Köktürk yazıtlarında *til* ve *tile-*’nin kullanıldığı görülür; Tekin 1968, 381. Eski Uygur Türkçesinde de *til* ve *tile-* kelimelerinin değişmeden kullanıldıkları görülür; Caferoğlu 1968, 239. Karahanlı Türkçesinde *til* ve *tile-*, *tilek*, *tilekçi*, *tilen-*, *tilet-* gibi türevlerinin oldukça işlek olarak geçtikleri görülür; Arat 1979, 446; 447; 448; 449; 450. Kelimeler aynı yaygınlıkla Harezmi Türkçesinde de kullanılmıştır; Ata 1998, 425; 426; 427. Eski Anadolu Türkçesinde kelimeler *dil*, *dile-*, *dilek* biçimlerini almışlardır; Ergin 1997, 90; 91.

Eski Türkçede *tile-* biçiminde kullanılan fiil *til* “konuşma organı” kökünden türediğine göre önceleri muhtemelen genel olarak “konuşma” anlamında kullanılmış olmalıdır. Daha sonra anlam daralmasına uğrayarak bir şeyi istemek maksadıyla yapılan konuşmalar için kullanılır olmuştur.

Oğul: Anlamı için bk. 1. 1. 2. Çil Oğlu

Örnek: *ķaraman oğlı bu ħaberi işidüp baş baş beglerini ķatına oķuyup istimā-letledi evvel samağar oğlı ħızr begi /.../ andan dilenci oğlı (دلنجى اوغلى) pīr ‘alī begi (68b). “Karaman oğlu bu haberi duyunca baş beylerini huzuruna davet etti ve önce Samagar oğlu Hızr Begin /.../ sonra da Dilenci oğlu Pir Ali Begin gönüllerini aldı”*

Yazıcı Oğlı:

yazıcı oğlı < yaz – ı - ğ – çı + oğul – ı: fiil kökü – yardımcı ses - fiilden isim yapan ek – isimden isim yapan ek + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki.

Günümüzde *yazıcı* kelimesi “orduda yazı işleri ile uğraşan er veya erbaş” anlamında kullanılmaktadır; Eren 1988, 1612.

Kökü *yaz-* fiilidir. Köktürkçede *yaz-* fiili kullanılmamıştır. Bunun yanı sıra bu fiilden türemiş olan *yazı* “ova” kelimesinin kullanıldığı görülür; Tekin 1968, 399. Eski Uygur Türkçesinde de *yazı* kelimesi aynı anlamda kullanılmıştır; Caferoğlu 1968, 292. Karahanlı Türkçesinde *yaz-* fiili “yaymak” anlamında kullanılmıştır; Arat 1979, 534. Harezmi Türkçesinde kelimenin bugünkü anlamıyla kullanıldığı *yazıçı* “kâtip” kelimesinden anlaşılmaktadır; Ata 1998, 476. Eski Anadolu Türkçesinde de bugünkü anlamıyla kullanılmıştır; Ergin 1997, 326. Kelimedeki *-ıcı* birleşik bir ektir. Eski *-g* ve *-gU* ile *-çI* eklerinin birleşmesinden oluşmuştur (Ergin 1993, 181).

Köktürkçede *yaz-* ile aynı anlamda *yañ-* şeklinde bir fiil vardır; Tekin 1968, 399. Bu iki fiil aynı kelime olabilirler. Fakat *ñ* ile *z* sesi arasındaki münasebet açıklanmalıdır. Köktürkçenin tartışmalı seslerinden olan *ñ*’nin *y* sesi ile ilişkisi bilinmektedir⁶. Bu ikisi arasında *y* sesi aracılık yapmış olabilir.

Oğul: Anlamı için bk. 1. 1. 2. Çil Oğlı

⁶ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Sertkaya 1994; Sertkaya 1995; Tuna 1995.

Örnek: *büyük oğlu bāyezīdūñ üç oğlın sünnet itdi ve yazıcı oğlın* (يازىجى اوغلن) *mışra ilçiliğe göndermişti* (73b). “Büyük oğlu Bayezid’in üç oğlunu sünnet etti ve Yazıcı Oğlu’nı Mısır’a ilçiliğe gönderdi.”

b. Sıfat Tamlaması

Kazancı Toğan:

kazancı toğan < kazğan - çı + toğan: isim kökü – isimden isim yapan ek + isim kökü.

Kazancı: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 2. 3. Kazancı Toğan

Toğan: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 2. 1. Toğan

Örnek: *ol vaqt kazancı toğan* (قزنجى طوغان) *derlerdi bir yeniçeri ağası varıdı.* (188a). “O zaman Kazancı Toğan denen bir yeniçeri ağası vardı.”

Topçı Haydar:

topçı haydar < top - çı + haydar: isim kökü – isimden isim yapan ek + isim kökü.

Türkiye Türkçesinde *topçu* kelimesi “topların kullanılışı, bakımı üzerine yetiştirilen asker sınıfı” anlamında kullanılmaktadır; Eren 1988, 1483.

Bu kelimenin kökeni *top* kelimesine dayanmaktadır. İlk olarak Eski Uygur Türkçesinde “hep, bütün” anlamında rastlanmaktadır Caferoğlu 1968, 247. Eski Anadolu Türkçesinde bugünkü anlamıyla kullanılmıştır; Ergin 1997, 292. Kelime yuvarlak nesnelere için kullanılır olduktan sonra silah olan “top”a ad olmuştur. Bunda topun attığı güllenin biçiminin yuvarlak etkili olmuştur.

Haydar < Ar.

Örnek: *topçı haydar* (طوبچی حیدر) *şadra furdı ki top atmakda üstād-ı kāmildi* (89a). “Top atmakta çok usta olan Topçı Haydar ortada durdu.”

1. 5. 2. Ad + Meslek Adı

‘Alī Kuşçı:

‘alī kuşçı < ‘alī + kuş-çı: isim kökü + isim kökü – isimden isim yapan ek.

‘ali < Ar.

Türkiye Türkçesinde *kuşçu* kelimesi “süs kuşları yetiştirip satan kimse” anlamındadır. Osmanlı İmparatorlu zamanında ise “saraylarda şahin, doğan gibi avcı kuşların bakımıyla görevli kimse; suç işleyen saray hasekilerini cezalandırmak ve yola getirmekle görevli haseki subayı” anlamlarında kullanılmıştır (Eren 1988, 938).

Kökü *kuş*’tur. Bu kelime ilk olarak Eski Uygur Türkçesinde *kuş* biçiminde görülür; Gabain 1995, 284. Sonraki dönemlerde de ses ve anlam yönünden fazla bir değişikliğe uğramadan kullanılmıştır; Arat 1979, 293; Ata 1998, 269; Ergin 1997 196. Günümüz lehçelerinde de yaygın olarak kullanılmaktadır; Er-cilasun 1992, 520-521.

Örnek: *Semerqanddan faḥru’l-‘ulēmā mevlānā ‘alī kuşçıyı* (علی قوشچی) *cemī’ ta‘alluḳātıyla getürüp bī kıyās mübālīg i‘fā idüp emvāle ğarḳ etmişdi* (235a). “Semerkant’tan saygın âlim Ali Kuşçı’yı bütün maiyetiyle birlikte getirip sayısız mal ve mülk vererek zengin etti.”

1. 6. DİĞERLERİ

1. 6. 1. Ad

Artuq:

artuq < art – u - q: fiil kökü – yardımcı ses – fiilden isim yapan ek.

Türkiye Türkçesinde *artık* “içildikten, yenildikten veya kullanıldıktan sonra geriye kalan; kalan veya artan bölüm; bir şey harcandıktan sonra onun artan bölümü; daha çok, daha fazla” anlamlarındadır (Eren 1988, 89).

Köktürkçede *artuq* şeklinde, “fazla, sayıca çok” anlamındadır; Tekin 1968, 303. Eski Uygur Türkçesinde de aynı şekildedir; Caferoğlu 1968, 21. Karahanlı Türkçesinde ses ve anlam yönünden değişmeden kullanılmıştır; Arat 1979, 26. Harezmi Türkçesinde önceki anlamlarının yanı sıra “değerli, kıymetli” anlamında da kullanılmıştır; Ata 1998, 21. Eski Anadolu Türkçesinde de *artuq* biçimindedir.

Örnek: *bu neseb-i büzürgvār oğuz bin qara hana yitişür ki bulcas yāfeş bin nūh ‘aleyhi’s-selām evlādındandır işbu nesaq üzerine /.../ artuq (ارتوق) /.../* (18a). “Bu büyük soy, Kara Han oğlu Oğuz Hana kadar gider. Bulcas, Nuh aleyhisselam oğlu Yafes’in çocuklarındandır. Bu yol üzerine /.../ Artuq /.../.”

Avşar:

Günümüzde etnik ad olarak kullanılan *avşar*’ın kelime anlamı bilinmemektedir. Türkiye Türkçesinde “Oğuz Türkleri soyundan İran’ın kuzeyinde, Anadolu’nun daha çok güneyinde, Afganistan’ın bazı bölgelerinde yaşayan topluluk” için kullanılır (Eren 1988, 1100).

Reşidüddin ve Yazıcıoğlu'na göre “çevik, kuş ve canavar avlamayı seven” anlamlarındadır; Sümer 1999, 230-231. Bu anlamlara bakılarak *av - çı + er* gibi birleşik bir yapıdan gelmiş olabileceği düşünülebilir: *avçı er > avçer > avçar > avşar*.

Örnek: *evlād-ı yıldız han avşar* (اوشى) *kartık big dil karkın* (4a). “Yıldız Hanın çocukları: Avşar, Kartık, Big Dil, Karkın.”

Ayas:

ayas < ay – az: isim kökü – isimden isim yapan ek.

Geçmişte *ayas* kelimesi “ kölelere verilen ad” olarak kullanılmıştır (Atalay 1999, 54). Günümüzde “duru ve sakın havada çıkan kuru soğuk; (hava ve gece için) soğuk” anlamlarında kullanılmaktadır (Eren 1988, 112).

Bu kelimeye Eski Uygur Türkçesinden beri rastlanmaktadır; Caferoğlu 1968, 27. Dîvânü Lûgâti't-Türk'te *ayas* biçimindedir. Eski Uygurcada aydınlık geceler için kullanılan *ay ayaz* tabiri bu kelimenin *ay*'dan türediğine açık delildir. Eren de, kelimeyi *ay* köküne götürmüştür. Ayrıca kelimenin Çuvaş Türkçesinde *uyar* biçiminde olduğuna dikkat çekerek sondaki sesin Dîvânü Lûgâti't-Türk'teki gibi *s* değil *z* olduğunu işaret etmiştir (1999, 26; 27). Günümüzde hemen hemen bütün lehçelerde kullanılmaktadır; Ercilasun 1992, 36; 37.

Örnek: /.../ *merhûm mevlânâ ayas* (اياس) *eytdi* (19b). “Merhum Mevlânâ Ayas şöyle dedi”

Balcuq:

balcuq < ba – l – cık: fiil kökü – fiilden isim yapan ek – isimden isim yapan ek (küçültme eki).

Günümüzde *balçık* kelimesi “içinde çeşitli organik maddeler bulunan, daha çok killi, koyu, yapışkan çamur, mil” anlamındadır (Eren 1988, 136).

Kelimeye ilk olarak Harezmi Türkçesi metinlerinde *balçık* biçiminde rastlanır; Ata 1998, 44. Eski Anadolu Türkçesinde de aynı biçimde kullanılmıştır; Ergin 1997, 36.

Kökü *ba-* köküne gitmektedir. Tarihî ve modern lehçelerde böyle bir fiile rastlanmıyorsa da *bat-* ve *ban-* fiilerinin *ba-* gibi bir ortak şekilden geldikleri açıktır. Fiilden isim yapma eki *-l*, günümüzde işlek olmamasına rağmen *ışıl* (< *ışıl - l*) gibi birkaç kelimedede kullanılmaktadır; Ergin 1993, 185.

Örnek: *bu neseb-i büzürgvâr oğuz bin kara hana yitişür ki bulcas yāfeş bin nūh ‘aleyhi’s-selām evlādındandır işbu nesak üzerine /.../ balcuk (بالجق) /.../* (18a). “Bu büyük soy, Kara Han oğlu Oguz Han’a kadar gider. Bulcas, Nuh aleyhisselam oğlu Yafes’in çocuklarındandır. Bu yol üzerine /.../ Balcuk /.../.”

Bayındır:

Türkiye Türkçesinde *bayındır* kelimesi “(yer için) gelişip güzelleşmesi, hayat şartlarının uygun duruma getirilmesi için üzerinde çalışılmış olan, mamur” anlamındadır (Eren 1988, 159).

İlk olarak Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde rastlanır; Ergin 1997, 41. Eren, Türkçe Sözlük’te kelimeyi Türkçe kökenli olarak göstermiştir (1988, 159). Anlamı düşünüldüğünde Türkçe *bay* “zengin” kelimesiyle ilgili olabilir.

Reşidüddin ve Yazıcıoğlu, kelimenin “daima yiyeceklerle dolu olan yer, nimetli” anlamlarında olduğunu söylemişlerdir; Sümer 1999, 230-231. Bu anlamlar dikkate alındığında kelimenin Türkçe *bay* ilgili olma ihtimali kuvvetlenmektedir: *bayındır* < *bay - ı - n - dır*: isim kökü - isimden fiil yapan ek - fiilden fiil yapan ek. Sonundaki *-dır* kısmı açıklanmaya muhtaçtır. Bu ekin ya da ses

grubunun *çavuldur* ~ *çavundur*, *iñdir* ~ *yiñdir* ~ *yigdir* gibi diğer bazı boy adlarında da bulunduğu görülmektedir. Hatta Türkçedeki r ~ z denkliği dikkate alındığında *bügdüz* kelimesinde de aynı ses grubu vardır.

Örnek: *evlād-ı gök han bayındır* (بايندى) *beçene çavundur çepni* (4a). “Gök Hanın çocukları: Bayındır, Beçene, Çavundur, Çepni.”

Beçene:

İlmî kaynaklarda anlamı ya da etimolojisiyle ilgili bir bulguya rastlanamamıştır. Fakat Reşidüddin tarihinde “iyi çalışır”, Yazıcıoğlu tarihinde de “iyi savaşır” şeklinde anlam verilmiştir; Sümer 1999, 230-231.

Örnek: *evlād-ı gök han bayındır beçene* (بچنه) *çavundur çepni* (4a). “Gök Hanın çocukları: Bayındır, Beçene, Çavundur, Çepni.”

Bulğay:

bulğay < bul – ğay < gelecek zaman eki [kalıplaşmış].

Bulğay: Kökenine dair bir bilgi edinilememişse de *bul-* fiili ile ilgili olabilir.

Köktürk yazıtlarında *bul-* şeklinde kullanılmıştır; Tekin 1968, 321. Eski Uygur Türkçesinde de kullanıldığı görülür; Caferoğlu 1968, 57. Sonraki dönemlerde de kullanılarak günümüze kadar gelmiştir; Arat 1979, 113; Ata 1998, 88; Ergin 1997, 60. Çağdaş Türk lehçelerinde sadece Türkiye Türkçesinde ve Azerî Türkçesinde kullanılır; Ercilasun 1992, 84.

Örnek: *bu neseb-i büzürğvār oğuz bin kara hana yitişür ki bulcas yāfeş bin nūh ‘aleyhi’s-selām evlādındandır işbu nesağ üzerine /.../ bulğay* (بولغاي) /.../ (18a). “Bu büyük soy, Kara Han oğlu Oguz Hana kadar gider. Bulcas, Nuh aleyhisselam oğlu Yafes’in çocuklarından. Bu yol üzerine /.../ Bulğay /.../.”

Büldür:

Kökenine dair bir bilgiye rastlanmamıştır. Deniz Hanın çocukları Reşidüddin ve Yazıcıoğlu gibi diğer kronikçiler tarafından *Yigdir ~ İgdir, Bügdüz, Yive ~ Yıva* ve *Kınık* biçiminde verilmiştir; Sümer 1999, 230; 231. Kitâb-ı Cihân-nümâ'daki *Büldür* adı diğer kronikledeki *Bügdüz*'e denk gelmektedir. Bu yazımda bir müstensih hatası olabileceği gibi aynı adın değişik varyantı da olabilir. Burada bazı boy adlarının sonundaki *-dur* ses grubu hatırlanmalıdır. Bk. 1. 6. 1. Bayındır.

Örnek: *evlād-ı dingiz han ingdir büldür (بولدر) yive kınık* (4a). “Dingiz Hanın çocukları: İngdir, büldür, Yive, Kınık.”

Çakmak:

çakmak < çak - mak: fiil kökü – fiilden isim yapan ek.

Türkiye Türkçesinin işlek kelimelerinden olan *çakmak* “taşa vurulup kıvılcım çıkarılan çelik parçası; çelik, taş ve tutuşacak maddeden yapılmış tutuşturma aleti” anlamlarında kullanılmaktadır (Eren 1988, 270).

Kelime *çak-* fiilinden gelmektedir. Bu fiile ilk olarak Eski Uygur Türkçesinde rastlanır; Caferoğlu 1968, 58. Eski Anadolu Türkçesinde *çakmak* kelimesinin kullanılmış olduğu görülür; Ergin 1997, 68.

Örnek: *emîr āhūr çakmak (چقماق) pars beg oğlın tutup mısır tahtına geçüp kendü sulţân oldu* (183b). “Emir-ahûr Çakmak, Pars Beg Oğlu'nı yakalayıp Mısır tahtına geçerek kendi sultan oldu.”

Çavdar:

Kırlık kesimde işlek olarak kullanılan *çavdar* “buğdaygillerden, unlu tane veren bir bitki” anlamındadır (Eren 1988, 284).

Eren, Farsça *çūdār*’dan geldiği görüşündedir (1999, 81).

Örnek: *çavdar* (چودار) *nām bir tatarla kâh kâh gelüp karaca hisârı incidürlerdi* (20b). “Çavdar adlı bir Tatar ile bazen gelip Karaca Hisar’a saldırırlardı.”

Çavundur:

Kaynaklarda *çavuldur* / *çovaldur* gibi değişik şekillerde de geçmektedir. Anlamı ve etimolojisiyle ilgili ilmî kaynaklarda bir bilgi yoktur. Ancak Reşidüddin ve Yazıcıoğlu tarihlerinde “şerefli, ünü yaygın, namuslu” anlamları verilmiştir; Sümer 1999, 230-231. Bu açıklamalara bakılarak kökü *-çav* “ün” kelimesine götürülebilir. Kaynaklarda *çavuldur* ve *çavundur* biçiminde ikili geçmesi *l* ve *n* seslerinin iki farklı ek olduğuna işaret etmektedir. Diğer taraftan Türkçede *-(a)l*, biçiminde isimden fiil yapma eki olduğu bilinmektedir. Bazı boy adlarının sonunda olan *-dur* ses grubu bunda da vardır; bk. Bk. 1. 6. 1. Bayındır.

Örnek: *evlād-ı gök han bayundur beçene çavundur* (چاوندور) *çepni*.(4a). “Gök Hanın çocukları: Bayındır, Beçene, Çavundur, Çepni.”

Çepni:

Reşidüddin Yazıcıoğlu tarihlerinde “düşmanı görür görmez hemen savaşır” şeklinde anlam verilmiştir; Sümer 1999, 230-231. Buradaki anlama bakılarak kökü *çap-* “vurmak” fiiline götürülebilir. Bunun dışında anlamı ve etimolojisiyle ilgili ilmî kaynaklarda bir bilgiye rastlanamamıştır.

Örnek: *evlād-ı gök han bayundur beçene çavundur çepni* (چېنى) (4 a). “Gök Hanın çocukları: Bayındır, Beçene, Çavundur, Çepni.”

Doğak:

doğak < toğ - a - k: isim kökü (ses yansıması) – isimden fiil yapan ek – fiilden isim yapan ek.

Kökü *toğ* şeklinde bir yansıma sese gider. Böyle bir ses “durma”yı, “duraksama”yı anlatıyor olmalıdır. Günümüzde Doğu Türkçesinde kullanılan *tokta-* < *tok - la-* “durmak” fiili de aynı mantıkla yapılmıştır. Eski Uygur Türkçesinde *Toğak*, *Toğtamış*, *Toğtı* gibi şahıs adları vardır; Caferoğlu 1968, 244. Günümüzde Doğu Türkleri tarafından da kullanılan *Toğtamış* adı bizdeki *Durmuş* ile anlam ve verilme mantığı bakımından aynıdır.

Bunun yanısıra *toğ* sesi “vurma, saldırma” gibi hareketleri de kastediyor olabilir. *doku-* (< *tok - ı-*) fiili aynı mantıkla kurulmuştur.

Örnek: *dokakuñ* (دقاق) *hüsni re yin görüp etrâkle cenklerinde bunuñla müşâvere kılip bunuñ fikrini şavâb bilüp tedbirin iderdi.* (6 b). “Dokak’ın güzel düşüncesini görerek Türklerle yapılan savaşlarda müşavere edip fikrini kabul alarak ona göre tedbir alırdı.”

Dorduga (Dodurga):

Kaynaklarda daima *dodurga* biçiminde geçmektedir. Neşrî Tarihindeki *dorduga* şekli müstensih hatası olmalıdır. Yazıcıoğlu ve Reşidüddin tarihlerinde de *dodurga* biçiminde ve “ülke almak, yönetmek” anlamlarında geçmektedir; Sümer 1999, 230-231. Bunun dışında etimolojisi ya da anlamıyla ilgili ilmî bir bilgiye rastlanamamıştır.

Örnek: *evlād-ı ay han yazır düger dorduga* (دردوغا) *yaparlı*. (4 a). “Ay Hanın çocukları: Yazır, Düger, Dorduga, Yaparlı.”

Döger:

döger < tög – er: fiil kökü – fiilden isim yapan ek (sıfat-fiil eki).

Türkiye Türkçesinde *döv-* fiili “vurarak canını acıtmak; bir şeyi toz durumuna getirmek için ezmek; ateşte kızdırılarak yumuşatılmış bir madeni vurarak istenilen biçime sokmak; çarpmak, vurmak” anlamlarındadır (Eren 1988, 407).

Muhtemelen *tög-* “dövmek” fiilinden gelmektedir. Bu fiile ilk olarak Harezmi Türkçesinde rastlanır; Ata 1979, 430. Eski Anadolu Türkçesinde *dög-* biçimindedir; Ergin 1997, 94. Savaşçılığın artı değer olduğu bir toplumda böyle bir ismin verilmesi şaşırtıcı değildir.

Yazıcıoğlu ve Reşidüddin’e göre “bir yere derlenmek, toplanmak” anlamındadır; Sümer 1999, 230-231.

Örnek: *evlād-ı ay han yazır düger* (د و گ ی) *dorduga yaparlı*. (4a). “Ay Hanın çocukları: Yazır, Düger, Dorduga, Yaparlı.”

Eymür:

İlmî kaynaklarda anlamı veya kökenine dair bir bilgiye rastlanamamışsa da Reşidüddin ve Yazıcıoğlu tarihlerinde “son derece iyi, zengin (boy)” anlamı verilmiştir; Sümer 1999, 230-231.

Örnek: *evlād-ı tağ han salur eymür* (ا ی م و ر) *ala yundlı üregir* (4a, 6). “Tak Hanın çocukları: Salur, Eymür, Ala Yundlu, Üregir.”

Gündüz:

gündüz < kün – ü – t – ü - z: isim kökü – isimden fiil yapan ek – fiilden fiil yapan ek (ettirgenlik eki) – yardımcı ses – fiilden isim yapan ek.

Günümüzde de işlek olarak kullanılan *gündüz* “günün sabahtan akşama kadar süren aydınlık bölümü, gece karşıtı” anlamındadır (Eren 1988, 585).

Köktürkçede *küntüz* biçiminde görülmektedir; Tekin 1968, 354. Eski Uygur Türkçesinde *kündüz* / *küntüz* biçimindedir; Caferoğlu 1968, 122; 123. Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde *kündüz* biçiminde olduğu görülür; Arat 1979, 302; Ata 1998, 272. Eski Anadolu Türkçesinde *gündüz* şeklindedir; Ergin 1997 130.

Bu kelime *kün* köküne dayanmaktadır. Bu kök daha sonra fiil yapılmış, en sonunda da tekrar isim yapılmıştır. Eren, kelimeyi *kün* köküne götürmüş ve *-düz* ekiyle tekrar isim yapmıştır (1999, 167). Fakat Türkçede isimden isim yapan *-düz* ekinin başka örneklerini bulmak pek mümkün değildir.

Örnek: *ertuğruluñ üç oğlı varıdı biri ‘oşmān ve biri gündüz (کوندوز) ve biri şaru yatı* (21b). “Ertugrul’un üç oğlu vardı: Biri Osman, biri Gündüz ve biri de Saru Yatı.”

İngdir:

İlmî kaynaklarda *ingdir* kelimesinin anlamı veya kökeniyle ilgili bir bilgiyle rastlanamıştır. Fakat Reşidüddin tarihinde *yigdir* biçiminde ve “iyilik, büyüklük, yiğitlik” anlamındadır. Yazıcıoğlu tarihinde ise *igdir* biçiminde ve Reşidüddin tarihiyle aynı anlamdadır; Sümer 1999, 230; 231. Burada da sonu *-dur* ile biten boy adları hatırlanmalıdır; bk. Bk. 1. 6. 1. Bayındır.

Örnek: *evlād-ı dingiz han ingdir (اینگدن) büldür yive kınık* (4a). “Dingiz Hanın çocukları: İngdir, büldür, Yive, Kınık.”

Kalavun:

Kalavun < ?

Örnek: *bunuñ eyyāmında hicretüñ altı yüz yetmiş beşinde sulţān-ı mısr melikü'z-zāhir baybars bunduqdāri oğlı el-melikü'l-mes'ūd meħmede seyfü'd-dīn kalavun (قلاوون) kızın alıvirüp 675 cemāziyelevvelinüñ beşinde düğün itdükten soñra 'asākir cem' idüp şevvālün on yedisinde dimeşke dāħil olup andan bilād-ı rūma 'azm idüp zilka'denüñ toķuzuncı günü 'asākir-i mısr-ı cibāle şu'ūd idüp ablustāna yaķın yitdiler (13a). “Onun zamanında hicretin altı yüz yetmiş beşinde Mısır sultanı Melikü'z-zahir Baybars Bundukdarı ođlu el- melikü'l-Mes'ud Mehmed'e Seyfeddin Kalavun'un kızını aliverip 675 yılının Cemaziyelevvelinin beşinde düğün yaptıktan sonra asker toplayıp şevvalin on yedisinde Dimeşk'e girerek daha sonra Bilad-ı Rum'a niyetlenip zilkadenin dokuzuncu günü Mısır askeri dađa çıkıp Ablustan'a yaklaştılar.”*

Karasi:

Karasi < ? *kara* ile ilgili olabilir.

Örnek: *şaruħan ve karasi (قرهسى) ki sulţān mes'ūd nökerlerindendir (16a). “Saruhan ve Karasi Sultan Mesud'un adamlarındandır.”*

Karaytu:

Karaytu < ?

Örnek: *bu neseb-i büzürgvār ođuz bin ĳara ĳana yitişür ki bulcas yāfeş bin nūħ 'aleyhi's-selām evlādındandır işbu nesaķ üzerine /.../ karay - tu (قرای تو) /.../ (18a). “Bu büyük soy, Kara Han ođlu Oguz Hana kadar gider. Bulcas, Nuh*

aleyhisselam oğlu Yafes'in çocuklarındandır. Bu yol üzerine /.../ Karaytu /.../.”

Ƙarkın:

Anlamı veya etimolojisi ile ilgili ilmî bir bilgiye rastlanamamışsa da Yazıcıoğlu ve Reşidüddin tarihinde “çok ve doyurucu yemek” biçiminde anlam verilmiştir; Sümer 1999, 230-231.

Örnek: *evlād-ı yıldız han avşar Ƙartık big dil Ƙarkın* (قرقین) (4a). “Yıldız Hanın çocukları: Avşar, Kartık, Big Dil, Karkın.”

Ƙartık:

Reşidüddin ve Yazıcıoğlu tarihlerinde Yıldız Hanın oğulları Avşar, Kızık, Beg-Dili ve Karkın olarak verilmiştir; Sümer 1999, 230-232. *Ƙızık* ve *Ƙartık* kelimelerinin imlâları (قرق / قزیق) düşünülüğünde Kitâbı-ı Cihân-nümâ'daki *Ƙartık* biçiminin müstensih hatası olduğu anlaşılmaktadır. *Ƙızık* kelimesine zikredilen eserlerde “güçlü, kuvvetli, mücadeleci; düzene sokmada başarılı” biçiminde anlam verilmiştir.

Örnek: *evlād-ı yıldız han avşar Ƙartık* (قرق) *big dil Ƙarkın* (4a). “Yıldız Hanın çocukları: Avşar, Kartık, Big Dil, Karkın.”

Ƙınık:

Oğuz Türklerinin 24 boyundan biri için kullanılmaktadır (Parlatır 1998, 1293). Fakat burada şahıs adı olarak geçmektedir. Etimolojisi ya da kelime anlamına ilişkin ilmî kaynaklarda bir bilgiye rastlanamamıştır. Fakat Reşidüddin, Yazıcıoğlu ve Ebu'l-Gazi Bahadır Hana göre “aziz, kıymetli, değerli” anlamlarında geçmektedir; Sümer 1999, 320-231; Karabörk 2000.

Örnek: *evlād-ı dingiz han ingdir büldür yive kınık* (قنيق) (4a). “Dingiz Hanın çocukları: İngdir, Büldür, Yive, Kınık.”

Қорғав:

Bu kelimenin kökünün *kork-* fiili olabileceği dikkate alınmalıdır. Eski Türkçe-deki fiilden isim yapma -(I)ğ eki Kazak Türkçesinde *-v, -uv / -üv* biçimine dönüşmüştür (Ercilasun 1992, 1049). Burada da buna benzer bir ses değişikliği aranabilir. Kelimenin *kork-* köküne dayandığı farz edilirse anlamına ve tarihî seyrine bakmak gerekir. Bu fiil günümüzde “korku duymak, ürkmek, dehşete kapılmak; kaygı duymak, endişe etmek” anlamlarındadır (Eren 1988, 899).

En eski zamanlardan beri kullanılan bu kelime ses yönünden pek fazla değişmemiştir. Köktürk kitabelerinde *қork-* biçiminde geçer; Tekin 1968, 347. Sonraki dönemlerde de değişmeden kullanılmıştır; Tekin 1976, 415; Arat 1979, 271; Ata 1998, 225. Ayrıca Eski Anadolu Türkçesinde *қorқ-* biçiminin yanı sıra *қорғ-* da kullanılmıştır; Ergin 1997, 190.

Örnek: *bu neseb-i büzürgvār oğuz bin қара хана yitişür ki bulcas yāfeş bin nūh ‘aleyhi’s-selām evlādındandır işbu nesaқ üzerine /.../ kōrhāv* (قورخاو) /.../ (18 a). “Bu büyük soy, Kara Han oğlu Oğuz Hana kadar gider. Bulcas, Nuh aleyhisselam oğlu Yafes’in çocuklarındandır. Bu yol üzerine /.../ Қорғав /.../.”

Қорғулу:

қорғулу < қорқ - u - ğ - luğ: fiil kökü – yardımcı ses - fiilden isim yapan ek – isimden isim yapan ek.

Günümüzde *korkulu* “ korku veren, korkutan; kendisinden kötülük gelebilen, tehlikeli” anlamlarında kullanılmaktadır (Eren 1988, 900).

Kelime *korq-* köküne dayanmaktadır. Bu köke işlek olan *-g* ve *-lıg* ekleri getirilerek yapılmıştır. Kök olan *korq-* fiilinin anlamı için bk. 1. 6. 1. *Qorhav*

Örnek: *bu neseb-i büzürgvār oğuz bin qara ḥana yitişür ki bulcas yāfeş bin nūḥ ‘aleyhi’s-selām evlādındandır işbu nesak üzerene /.../ korḥulu (قورخلو) /.../ (18a).* “Bu büyük soy, Kara Han oğlu Oğuz Han’a kadar gider. Bulcas, Nuh aleyhisselam oğlu Yafes’in çocuklarındandır. Bu yol üzerine /.../ *Qorḥulu* /.../.”

Quvaç:

Quvaç < ?

Örnek: *ol quvacuñ (قواج) oğlı pādişāh yanında olurdı (214b).* “O *Quvaç*’ın oğlu padişahın yanında bulunuyordu.”

Olçaytu:

Olçaytu < ?

Örnek: *olçaytu (اولچایتو) bin argun zamānında kendü nefşün depeledi (16a).* “*Olçaytu* bin Argun zamanında kendini öldürdü.”

Selçuk:

Selçuk < ?

Örnek: *ol müteveffā olucaq selçuk (سلجق) nām bir oğlı kaldı (6b).* “O ölünce *Selçuk* adlı bir oğlu kaldı.”

Sevinç:

sevinç < seb – i – n – ç: fiil kökü – yardımcı ses – fiilden fiil yapan ek (dönüştürme eki) – fiilden isim yapan ek.

Türkiye Türkçesinin işlek kelimelerinden olan *sevinç* “istenen veya hoşça giden bir şeyin olmasıyla duyulan coşku” anlamındadır (Eren 1988, 1290).

Kelime *sev-* kökünden gelmektedir. Bu fiil Köktürkçede kök hâlinde geçmiyorsa da *sebin-* şeklinde geçmektedir; Tekin 1968, 367. Eski Uygur Türkçesinde *sev-* biçimindedir; Caferoğlu 1968, 201. Karahanlı Türkçesinde *sev-* fiilinin yanında *sevinç* kelimesi de vardır; Arat 392; 393. Daha sonraki dönemlerde de hem *sev-* hem de *sevinç* kelimesinin kullanıldığı görülür; Ata 1998, 369; 371; Ergin 1997, 265; 266.

Örnek: *bu neseb-i büzürgvâr oğuz bin kara hana yitişür ki bulcas yâfeş bin nūh ‘aleyhi’s-selām evlādındandır işbu nesağ üzerine /.../ sevinç (سو نچ) /.../* (18a). “Bu büyük soy, Kara Han oğlu Oguz Hana kadar gider. Bulcas, Nuh aleyhisselam oğlu Yafes’in çocuklarındandır. Bu yol üzerine /.../ Sevinç /.../.”

Toğa:

Dîvânü Lûgâti’t-Türk’te “hastalık, iç ağırlığı” anlamında geçmektedir (Atalay 1999, 631). Bunun yanısıra *toğ-* “doğmak” fiilinden de türemiş olabilir. Anlamı için bk. 1. 4. 1. Ay Toğdı

İkinci ihtimal daha mantıklı görünmektedir. Fiil köküne getirilen fiilden isim yapma eki (zarf-fiil eki) *-a* eki ile yapılmış olması muhtemeldir. Lâkap olma ihtimali dikkate alınarak birinci ihtimal de göz ardı edilmemelidir.

Örnek: *tuda* ve *toġa* (توغا) *maġtül olup pervāne kaçup kendi nefsini güçle kırtardı* (13b). “Tuda ve Toga öldürüldü. Pervane kaçarak kendi canını zor kurtardı.”

Tuda:

Kelime Eski Uygur Türkçesinde “tehlike” anlamında geçmektedir; Caferoġlu 1968 251. Bunun dışında herhangi bir eserde bu kelimeye rastlanmamıştır.

Örnek: *tuda* (تودا) ve *toġa* *maġtül olup pervāne kaçup kendi nefsini güçle kırtardı* (13b). “Tuda ve Toġa öldürüldü. Pervane kaçarak kendi canını zor kurtardı.”

Ṭuġra:

Günümüzde işlek olamayan *tuġra* Osmanlı İmparatorluğu zamanında “padişahlarının imza yerine kullandıkları, özel bir biçimi olan sembolleşmiş işaret” anlamında kullanılmıştır (Eren 1988, 1493).

Kullandığımız metin haricindeki tarihî metinlerde rastlanmamıştır.

Örnek: *bu neseb-i büzürgvār oġuz bin ħara ħana yitişür ki bulcas yāfeş bin nūḫ ‘aleyhi’s-selām evlādındandır işbu nesak üzerene /.../ tuġra (طوغرا) /.../* (18a). “Bu büyük soy, Kara Han oġlu Oġuz Han’a kadar gider. Bulcas, Nuh aleyhisselam oġlu Yafes’in çocuklarındandır. Bu yol üzerine /.../ Ṭuġra /.../.”

Ṭundar:

Günümüzde kullanılmayan *ṭundar* Eski Anadolu Türkçesinde “arkayı gözeten, koruyan asker, artçı” anlamında kullanılmıştır (Dilçin 1983, 213). Daha önceki metinlerde görülmez. Kökenini bilmiyoruz.

Örnek: *çünki süleymān šāh müteveffū oldı dört ođlı çaldı biri sunur tekin ve biri gūn tođdı ve biri eruđrul gāzī ve biri tundar* (طوندار) (19b). “Süleyman Şah öldü, dört çocuđu kaldı biri Sunkur Tekin, biri gün Doğdu, biri Ertuđrul Gazi ve biri de Dündar.”

uraç:

turaç < tur - aç: fiil kökü – fiilden isim yapan ek.

Günümüzde kullanılmayan *uraç* Eski Anadolu Türkçesinde “sülün, sülüne benzer bir kuş, bir çeşit keklik” anlamlarında kullanılmıştır (Ergin 1997, 296). Kelime *tur-* fiilinden türemiş görünmektedir. Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 6. 1. Turaç. Doerfer, bu kelimeyi kuş adlarında kullanılan *tur* kökü ile ilişkilendirirken Eren, kelimenin Arapça *durrāc*’dan geldiği görüşündedir (1999, 123).

Örnek: *bu neseb-i büzürgvār ođuz bin ara ana yitişür ki bulcas yāfeş bin nū ‘aleyhi’s-selām evlādındandır işbu nesa üzerine /.../ turaç (طورج) /.../* (18a). “Bu büyük soy, Kara Han ođlu Oguz Hana kadar gider. Bulcas, Nuh aleyhisselam ođlu Yafes’in çocuklarındandır. Bu yol üzerine /.../ uraç /.../.”

Turaç:

turaç < tur - a: fiil kökü – fiilden isim yapan ek.

Kelime *tur-* fiilinden türemiştir. Türkiye Türkçesinin işlek kelimelerinden olan *dur-* “hareketsiz kalmak, yürümez olmak; işlemez olmak, çalışmamak; bir yerde bir süre oyalanmak, eğlenmek, eğleşmek, tevakkufl etmek; varlığını sürdürmek; var olmak; yaşamak” anlamlarındadır (Eren 1988, 412).

İlk olarak Eski Uygur Türkçesinde görülür; Caferoğlu 1968, 253. Sonraki dönem metinlerinde de kullanılmış olduğu görülür; Arat 1979, 466; Ata 1998, 432. Eski Anadolu Türkçesinde yardımcı fiil olarak kullanıldığında *dur*, esas fiil olarak kullanıldığında *tur-* biçimindedir; Ergin 1997, 98; 294. Bu fiilden türemiş adlara her dönemde rastlanmaktadır.

Örnek: *bu neseb-i büzürgvār oğuz bin kara hana yitişür ki bulcas yāfeş bin nūh 'aleyhi's-selām evlādındandır işbu nesağ üzerine /.../ turak (توراق) /.../* (18a). “Bu büyük soy, Kara Han oğlu Oğuz Han’a kadar gider. Bulcas, Nuh aleyhisselam oğlu Yafes’in çocuklarındandır. Bu yol üzerine /.../ Turak /.../.”

Ṭurgudlu:

ṭurgudlu < ṭur - ğud - lıĝ: fiil kökü – emir kipi eki [kalıplaşmış] – isimden isim yapan ek.

Bu kelimenin kökü *ṭur-* fiiline dayanır. Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 6. 1. Turak. Bu konuda Durmuş, Dursun, Duran, Turgul gibi şahıs adları hatırlanmalıdır. Fakat *-ğud* kısmı açıklanmaya muhtaçtır. İkinci teklik şahıs emir kipi eki olan *-gil*’ın zaman zaman *-gIn* biçiminde de kullanıldığı görülmektedir (Caferoğlu 1988). Köktürkçede *tarkan*, *tigin* gibi kelimelerinin *tarkat* ve *tigin* biçiminde çokluk yapıldığı dikkate alındığında *-gut* ~ *-gud* ekindeki *t* ~ *d* sesinin de 2. çokluk şahıs eki olabileceği görülmektedir. Bu adın seçilmesindeki etkenler düşünüldüğünde emir anlamının olması kuvvetle muhtemeldir.

Eski Uygur Türkçesinden beri *ṭur-* fiiline ve bu fiilden yapılan şahıs adlarına rastlanır. Bu lehçede *ṭur-* fiilinin yanında *Ṭurmuş* adı da vardır; Caferoğlu 1968, 253.

Örnek: *ṭurğudlu (طورغودلو) dañi bulğar tağına çıkmışdı* (219a). “Turgudlu da Bulgar Tagına çıkmıştı.”

Tutuş:

tutuş < tut – u - ş: fiil kökü – yardımcı ses - fiilden isim yapan ek.

Türkiye Türkçesinde *tut-* fiili “elde bulundurmak, ele almak; ele geçirmek, yakalamak; avlamak” anlamlarındadır (Eren 1988, 1497).

Kökü *tut-* fiiline dayanır. Köktürkçede *tut-* biçimindedir; Tekin 386. Eski Uygur Türkçesinde de aynı şekildedir; Caferoğlu 1968, 255. Karahanlı Türkçesinde *tut-* fiiline rastlanmıyorsa da türevi olan *tutğun* kelimesinin kullanıldığı görülür; Arat 1979, 475. Harezmi ve Eski Anadolu Türkçesinde *tut-* biçimindedir; Ata 1998, 43; Ergin 1997, 297. Öte yandan Nehcü’l-Ferâdis’te “süreklili” anlamında bir *tutuş* kelimesi vardır. Fakat bu kelimenin şahıs adı olma ihtimali az görünmektedir.

Örnek:

/.../ *tutuş* (تتش) *bin alp arslan ki melikşahuñ qarındaşıdur* /.../ (8 a). “Tutuş bin Alp Arslan Melikşah’ın kardeşidir.”

Türk:

türk < tür – ü - k: isim kökü – isimden fiil yapma eki - fiilden isim yapan ek.

Türkiye Türkçesinde “Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan halk ve bu halktan olan kimse; Asya ve Doğu Avrupa’da yaşayan, Türkçenin çeşitli lehçelerini konuşan soy ve bu soydan olan kimse” anlamındadır (Eren 1988, 1504).

Türkçenin en eski metinlerinde kullanılmış olduğu görülür. Köktürkçede *türk* ve *türük* biçimlerindedir; Tekin 1968, 387; 388. Bu ikili kullanım Eski Uygur Türkçesinde de devam etmiştir; Caferoğlu 1968, 259. Karahanlı Türkçesinde sadece *türk* şeklindedir; Arat 1979, 481. Harezmi Türkçesi metinlerinde görülmez. Eski Anadolu Türkçesinde *türk* biçimindedir; Ergin 1997, 215.

Eski Uygur Türkçesinde tür adı olarak “güç, kuvvet” anlamında kullanılır. Karahanlı Türkçesinde de aynı anlamdadır. Eski Anadolu Türkçesinde de tür adı olarak “güzel, civan” anlamında kullanılmıştır.

Çin kaynaklarında *türk* kelimesi Köktürklerden bahsedilirken geçmektedir. Fakat Çin yazısının fonetik esaslı bir alfabe olmamasından dolayı Kelimenin okunuşu ve telaffuzu konusunda araştırmacılar arasında tam bir fikir birliği yoktur. Buna rağmen kelimenin çift heceli olduğu konusunda anlaşılmıştır. Pelliot, Çin kaynaklarındaki bu kelimenin *türküt* biçiminde okunması gerektiğini; sonundaki *-t*'nin de Moğolca çokluk eki olduğunu belirtmiştir. Boodberg ve Cafferoglu kelimenin sonundaki ekin *-t* değil, Türkçe çokluk eki olan *-z* olduğu; bu sebeple de *türküz* biçiminde okunması gerektiği kanaatine varmışlardır; ayrıntılı bilgi için bk. Kafesoğlu 1987.

Kelimenin son hecesindeki sesin çokluk eki olduğu yönünde ısrar etmek Çin kaynaklarında *türk* kelimesinin her zaman çokluk biçiminde geçtiği anlamına gelir. Bunun da pek mümkün olmayacağı aşikârdır. Bunun yerine kelimenin Köktürk metinlerindeki yazılışına bakmak daha yerinde olur. Yukarıda da belirtildiği gibi Orhun Yazıtlarında hem *türk* biçiminde tek heceli, hem de *türük* biçiminde iki heceli olarak geçmektedir. Çin kaynaklarındaki çift heceli şekil de muhtemelen bizzat Köktürklerin kullanımlarının bir yansımasıdır.

Bu arada *türk* adı ve Türk soyu etrafında bir çok efsanevî anlatımlar toplanmıştır. Çeşitli İslâm kaynaklarında ve İslâmî dönem Türkçe kaynaklarda Türk soyu Nuh'un oğlu Yâfes'e; *türk* adı da Yâfes'in oğlu Türk'e dayandırılmaktadır. Bu arada Firdevsî'nin 11. asra ait olan meşhur eserinde de *türk* adı geçmektedir (Kafesoğlu 1987).

Birçok araştırmacı *türk* adının anlamı meselesiyle ilgilenmiş ve görüş bildirmiştir. Birçok İslâm kaynağında kelimenin yazılışı (ترك “te-re-ke yerine göre *tü-ri-ke*”) sebebiyle “terkedilmiş” biçiminde anlam verilmiş ve bu anlam et-

rafında efsaneler uydurulmuştur⁷. Köktürk devrindeki bir Çin kaynağında ise *t'u-küe* kelimesinin Türk dilinde “miğfer” anlamına geldiği biçiminde bilgi vardır. de Guignes, Klaproth, Schmidt, Gobelentz, Schott ve Hess gibi araştırmacılar Çince kaynaktaki bu anlama itibar etmişlerdir. Dîvânü Lûgâti't-Türk'te “olgunluk çağı” anlamı verilmiştir. W. Thomsen ve Gy. Nemeth *türk* kelimesinin “güçlü, kuvvetli” anlamında olduğunu belirtmişlerdir (Kafesoğlu 1987).

Bu konudaki ilmî sayılabilecek çalışmaların ilki Vambery tarafından yapılmıştır. ona göre *türk* kelimesi *türe-* / *törü-* “türemek” fiilinden türemiş olup “yaratılmış mahluk” anlamına gelmektedir. Bartold, Ziya Gökalp'a göre Orhun Kitabelerinde sıkça kullanılmış olan *törü* “töre, kanun” kelimesinden türemiştir ve “törelî” anlamındadır (Kafesoğlu 1987). Bu görüşe göre sondaki *-k* isimden isim yapma eki olabilir; ancak Türkçede böyle bir ek yoktur. Sadece, küçültme fonksiyonunda kullanılan bir *-ak* eki vardır; fakat millet adında küçültme ekinin kullanılmış olabileceği düşünülemez.

Daha sonra Bazin de Vambery gibi *türk* adını *törü-* “türemek” fiiline dayandırmıştır. Ona göre kelime önceleri “var olmuş, şekil kazanmış” anlamında iken sonraları “gelişmiş, tamamıyla gelişmiş” en sonunda da “güç, kuvvet” anlamını kazanmıştır (Kafesoğlu 1987).

Vambery'nin hem köken incelemesi hem de anlam gelişimini izahı oldukça isabetli görünmektedir. Kelimenin Köktürk metinlerindeki çift heceli kullanımı, *törü-* fiilinden türemiş olduğu yolundaki kanaati doğrular niteliktedir. Ayrıca insanların çevresindeki topluluğu ifade etmek için “yaratılmış olan” gibi bir ifade kullanması da akla yatmaktadır. Muhtemelen, Türkler bu kelimeyi önceleri sadece kendileri için değil bütün insanlar için “halk” anlamında kullandılar. Daha sonra ise bir dil ve kültür birliği içinde olan Türk boyları için kullanılır hâle geldi.

⁷ İbn al-Fakih al-Hamadani'ye göre Türkler Ye'cuc-Me'cuc settinin arkasında “terkedilmiş” oldukları için bu adı almışlardır. Ayrıntılı bilgi için bk. Kafesoğlu 1987.

Örnek: *bulcasuñ iki oğlı vardı biri türk (ترك) ve biri moğul (2b)*. “Bulcas’ın iki oğlu vardı: Biri Moğol, biri Türk.”

Üregir:

İlmî kaynaklarda anlamı veya etimolojisiyle ilgili bir bilgiye rastlanamamıştır. Fakat Reşidüddin tarihinde “daima iyi ve düzen kurucu”, Yazıcıoğlu tarihinde ise “sürekli iyilik ve ihsan eden” anlamları verilmiştir; Sümer 1999, 230-231.

Örnek: *evlād-ı tağ han salur eymür ala yundlı üregir (اورگیر) (4a)*. “Tak Hanın çocukları: Salur, Eymür, Ala Yundlu, Üregir.”

Yaparlı:

Bütün Oğuz boylarının adlarının anlamını veren Reşidüddin ve Yazıcıoğlu gibi tarih yazarları *yaparlı* kelimesinin anlamını vermemişlerdir.

Örnek: *evlād-ı ay han yazır düger dorduga yaparlı (يابرلى) (4a)*. “Ay Hanın çocukları: Yazır, Düger, Dorduga, Yaparlı.”

Yalavaç:

yalavaç < yala - baç < yala – maç: fiil kökü – fiilden isim yapan ek.

Günümüzde kullanılmayan *yalavaç* kelimesi Köktürkçede *yalabaç* biçiminde “elçi” anlamında geçer; Tekin 1968, 395. Eski Uygur Türkçesinde *yalavaç* biçimindedir; “elçi” anlamının yanı sıra, peygamber” anlamını da kazanmıştır; Caferoğlu 1968, 281. Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde de aynı şekildedir; Arat 1979, 517; Ata 1998 466. Tekin’e göre *yala-* “göndermek” fiilinden - *maç* eki ile türetilmiştir (1968, 110).

Örnek: *bu neseb-i büzürgvār oğuz bin qara hana yitişür ki bulcas yāfeş bin nūh ‘aleyhi’s-selām evlādındandır işbu nesaķ üzerine /.../ yalavaç (يلواچ) /.../* (18a). “Bu büyük soy, Kara Han oğlu Oğuz Han’a kadar gider. Bulcas, Nuh aleyhisselam oğlu Yafes’in çocuklarındandır. Bu yol üzerine /.../ Yalavaç /.../.”

Yamaķ:

Türkiye Türkçesinde *yamak* “bir işte yardımcı olarak çalışan erkek” anlamındadır. Osmanlı İmparatorluğu zamanında “Yeniçeri ocağında topçu ve humbaracı gibi askerî kuruluşlarda aday olarak bulunan kimse” anlamında kullanılmıştır (Eren 1988, 1587). Eski Anadolu Türkçesinden sonra kullanılmaya başlanmış olmalıdır. Bu dönem metinlerinde görülmemektedir.

Örnek: *bu neseb-i büzürgvār oğuz bin qara hana yitişür ki bulcas yāfeş bin nūh ‘aleyhi’s-selām evlādındandır işbu nesaķ üzerine /.../ yamak (يماق) /.../* (18 a). “Bu büyük soy, Kara Han oğlu Oguz Hana kadar gider. Bulcas, Nuh aleyhisselam oğlu Yafes’in çocuklarındandır. Bu yol üzerine /.../ Yamak /.../.”

Yasaķ:

yasaķ < yasa - ķ: fiil kökü – fiilden isim yapan ek.

Türkiye Türkçesinde işlek olarak kullanılan *yasaķ* “bir işin yapılmasına karşı olan yasal veya yasa dışı engel, memnuiyet; yapılamaması istenmiş olan, memnu” anlamlarındadır (Eren 1988,1602).

İlk olarak Eski Uygur Türkçesinde “kanun, yasa” anlamıyla *yasaķ* biçiminde rastlanır; 289. Kökü *yasa-* “yapmak, düzenlemek” fiiline gitmektedir. Kök-Türkçede *yasa-* biçimindedir; Tekin 1968, 398. Harezmi Türkçesinde “yapmak” anlamındadır; Ata 1997, 714.

Örnek: *bu neseb-i büzürgvār oğuz bin qara hana yitişür ki bulcas yāfeş bin nūh ‘aleyhi’s-selām evlādındandır işbu nesağ üzerine /.../ yasak (ياساق) /.../*
(18 a). “Bu büyük soy, Kara Han oğlu Oguz Hana kadar gider. Bulcas, Nuh aleyhisselam oğlu Yafes’in çocuklarındandır. Bu yol üzerine /.../ Yasak /.../.”

Yasuv:

Taranılan eserlerde anlamı ya da kökeniyle ilgili herhangi bir bulguya rastlanamamışsa da *yasa-* fiili ile ilgili olabilir: *yasuv* < *yasa* – *gu* ya da *yasuv* < *yasa* – *g*: fiil kökü – fiilden isim yapan ek. Eski Türkçedeki kelime sonu *ğ* sesinin Orta Türkçe döneminde Kıpçak Türkçesinde *v* olduğu bilinmektedir. Bu *v* sesinin etkisiyle ikinci hecedeki *a* sesi yuvarlaklaşabilir. bk. *yasa-*

Örnek: *bu neseb-i büzürgvār oğuz bin qara hana yitişür ki bulcas yāfeş bin nūh ‘aleyhi’s-selām evlādındandır işbu nesağ üzerine /.../ yasuv (ياسو) /.../*
(18a). “Bu büyük soy, Kara Han oğlu Oguz Hana kadar gider. Bulcas, Nuh aleyhisselam oğlu Yafes’in çocuklarındandır. Bu yol üzerine /.../ Yasuv /.../.”

Yazır:

yazır < *yaz* – *ı* – *r*: fiil kökü – yardımcı ses – fiilden isim yapan ek (sıfat-fiil eki).

Bu kelimenin kökü *yaz-* fiilidir. Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 5. 1. Yazıcı Oğlu. Geniş zaman eklerinin lehçeler arasında farklılık gösterebildikleri bilinmektedir.

Reşidüddin ve Yazıcıoğlu tarihlerinde “çok ülkeye sahip olan” şeklinde anlam verilmiştir; Sümer 1999, 230-231.

Örnek: *evlād-ı ay han yazır (ياز) düger dorduga yaparlı (4a)*. “Ay Hanın çocukları: Yazır, Düger, Dorduga, Yaparlı.”

Yive:

Reşidüddin ve Yazıcıoğlu tarihlerinde “derecesi herkesten üstün” anlamları verilmiştir; Sümer 1999, 230-231. Bu kaynaklarda *yiva* biçiminde geçmektedir.

Örnek: *evlād-ı dingiz han ingdir büldür yive* (بیوه) *kınık* (4a). “Dingiz Hanın çocukları: Ingdir, Büldür, Yive, Kınık.”

Yörgüç:

yörgüç < yörü - güç: fiil kökü – fiilden isim yapan ek.

Türkiye Türkçesinde *yürü-* fiili “adım atarak ilerlemek, gitmek; karada veya suda, herhangi bir yöne doğru sürekli olarak yer değiştirmek; üzerine doğru gitmek, akın etmek, saldırmak, hücum etmek” anlamlarındadır (Eren 1988, 1654).

Bu kelimenin *yürü-* fiilinden gelmektedir. Oratadaki ünlü, vurgusuzluk sebebiyle düşmüştür. Tarih boyunca kalın ve ince sıradan olmak üzere iki şekilde seyretmiş olan *yürü-* fiili Köktürkçede *yori-* şeklindedir; Tekin 1968, 406. Eski Uygurcada da aynı şekildedir; Caferoğlu 1968, 302. Karahanlı Türkçesinde *yor-* ve *yori-* olmak üzere ikili şekilde kullanılmıştır; Arat 1979 552; 553. Harezmi Türkçesinde *yöri-* / *yörü-* şeklindedir; Ata 1998, 489. Eski Anadolu Türkçesinde *yori-* biçimindedir; Ergin 1997, 339.

Örnek: *lālāsı yörgüçe* (یورکچ) *amasyayı virdi* (167 b). “Lalası Yörgüç’e Amasya’yı verdi.”

1. 6. 2. Kalıplaşmış Sıfat-fiil

1. 6. 2. 1. Fiil Tabanı + *-miş*

Çıktulmuş:

Türkiye Türkçesinde işlek olarak kullanılan *kurtul-* “tehlikeli veya kötü bir durumu atlatmak; istenmeyen, sıkıntı veren, hoşlanılmayan bir kimseden, bir yerden, bir durumdan uzaklaşmak” gibi anlamlardadır (Eren 1988, 933).

Türkiye Türkçesinde *kurtul-* fiili kök olarak görünmesine rağmen *kurtar-* fiili düşünüldüğünde kökün daha gerilere gitmesi gerektiği sonucu çıkmaktadır. Ses ve anlam yönünden bakıldığında bu iki fiilin ortak bir köke dayandığı kolaylıkla görülür. Fakat bu ortak köke hiçbir tarihî lehçede rastlanmamaktadır. Bu iki fiildeki *-l* ve *-ar* ekleri çıkarıldığında geriye kalan kısım muhtemelen köktür. Bu kök Türkçenin çok eski zamanlarında unutulmuş olmalıdır; çünkü daha Eski Uygur Türkçesinde bile fiil *çurtul-* biçimindedir; Tekin 1976, 421. Harezmi Türkçesindeki *çurtul-* fiilinin yanında *çurtar-* / *çurtğar-* / *çutğar-* / *çutçur* “kurtarmak” gibi şekiller görülmektedir; Ata 1998, 268; 269. Bu durum fiilin etimolojisini iyice karıştırmakta aynı zamanda kelimenin *çut*’tan türemiş olabileceği ihtimalini düşündürmektedir. Yine aynı lehçede *çutul-* / *çutıl-* “kurtulmak” fiili de görülür. Bu fiil kelimeyi *çut*’a götürüyorsa da aralarındaki anlam ilişkisi şimdilik açıklanmaya muhtaçtır.

Örnek: *bu neseb-i büzürgvâr oğuz bin çara çana yitişür ki bulcas yâfeş bin nüh ‘aleyhi’s-selâm evlâdındandır işbu nesak üzerine /.../ kurtulmuş (لمش قورنو) /.../ (18a).* “Bu büyük soy, Kara Han oğlu Oguz Hana kadar gider. Bulcas, Nuh aleyhisselam oğlu Yafes’in çocuklarındandır. Bu yol üzerine /.../ Çıktulmuş /.../.”

Ꞑutalmıř:

Ꞑutalmıř < Ꞑut + al - mış: isim kökü + fiil kökü – fiilden isim yapan ek (sıfat-fiil eki).

Kelime *Ꞑut* ve *al-*'in birleşmesiyle oluşmuştur.

Ꞑut: Anlamı için bk. 1. 2. 3. Ꞑutlu Boğa

İşlek bir fiil olan *al-* “bir şeyi elle veya başka bir araçla tutarak bulunduğu yerden ayırmak, kaldırmak; yanında bulundurmamak; ele geçirmek; kazanmak, elde etmek” gibi anlamlarda kullanılmaktadır (Eren 1988, 56).

Köktürkçede işlek olarak kullanılmıştır ve *al-* biçimindedir; Tekin 1968, 300. Eski Uygur Türkçesinde de aynı şekildedir; Caferoğlu 1968, 12. Daha sonraki dönemlerde de kelimenin ses ve anlam yönünde değişmeden kullanılmış olduğu görülür; Arat 1979, 15; Ata 1998, 11; Ergin 1997, 9.

rnek: *l-i seluğdan Ꞑonyaya ve ağsarya ve niğdeye ve ğayr bild-ı ma'rfe-i ruma evvel mlik olan suln rkn'd-dn sleymn bin Ꞑutalmıř (Ꞑulmıř) bin arslan bin seluğ bin doğağdı (7b)*. “Dokak oğlu Selçuk soyundan Konya, Aksaray, Niğde ve Anadolu'nun diğer meşhur şehirlerine ilk önce hkim olan Arslan oğlu Kutalmış oğlu Sultan Rükneddin Süleyman'dı.”

Sülemiş:

sülemiş < s – le - miş: isim kökü – isimden fiil yapan ek – fiilden isim yapan ek (sıfat-fiil eki).

Günümüzde kullanılmayan *sle-* fiili “harp etmek, savaşmak” anlamındadır (Gabain 1995, 295). Türkçenin en eski yazılı metinleri olan Köktürk yazıtlarında rastlanmaktadır; Tekin 1968, 370. Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesinde

de aynı şekilde kullanıldığı görülür, Caferoğlu 1968, 213; Arat 1979, 410. Sonraki dönemlerde kelime unutulmasına rağmen *subaşı* tamlamasında kalıplaşarak kullanılmıştır. *Sü* kelimesi hem bir tek asker, hem de ordu için kullanılmıştır. Fiil tabanına getirilen sıfat-fiil eki kalıplaşarak kalıcı isim yapmıştır.

Örnek: *sülemiş* (سلمش) *nām bir qarındaşı daşı vardı* (28b). “Sülemiş adlı bir kardeşi daha vardı.”

Toğmuş:

toğmuş < toğ - muş: fiil kökü – fiilden isim yapan ek (sıfat-fiil eki).

Toğ-: Anlamı için bk. 1. 4. 1. Ay Toğdı. Sıfat-fiil ekiyle *toğ-* fiilinden türemiştir. Bu tür isimlere günümüzde de rastlanır. Örneğin *Durmuş, Toktamış*.

Örnek: *bu neseb-i büzürgvār oğuz bin kara hana yitişür ki bulcas yāfeş bin nūh ‘aleyhi’s-selām evlādındandır işbu nesağ üzerine /.../ toğmuş* (طوغمش) /.../ (18a). “Bu büyük soy, Kara Han oğlu Oguz Hana kadar gider. Bulcas, Nuh aleyhisselam oğlu Yafes’in çocuklarındandır. Bu yol üzerine /.../ Toğmuş /.../.”

Turutmuş:

turutmuş < tur – u – t – miş: fiil kökü – yardımcı ses – fiilden fiil yapma eki (ettirgenlik eki) – fiilden isim yapma eki (sıfat-fiil eki).

tur- fiili için bk. 1. 6. 1. Turak

Örnek: *bu neseb-i büzürgvār oğuz bin kara hana yitişür ki bulcas yāfeş bin nūh ‘aleyhi’s-selām evlādındandır işbu nesağ üzerine /.../ turutmuş* (طورتمش) /.../ (18a). “Bu büyük soy, Kara Han oğlu Oguz Hana kadar gider. Bulcas, Nuh aleyhisselam oğlu Yafes’in çocuklarındandır. Bu yol üzerine /.../ Turutmuş /.../.”

1. 6. 2. 2. Fiil Tabanı + -r / -Ar

Sağur:

sağur < sağ - ı - r: isim kökü – isimden fiil yapan ek – fiilden isim yapan ek (sıfat-fiil eki).

Kelime “dikkat, itina; uyanık” anlamlarındaki *sağ* kökünden gelmektedir. Eski Uygur Türkçesinde *sağ* kelimesinin yanında yine bu kelimedenden türemiş olan *sağı-* “dikkat etmek” fiiline de rastlanır; Caferoğlu 1968, 194. Karahanlı Türkçesinde *sağ*’ın yanında *sağıcı* “nöbetçi” kelimesi de kullanılmıştır; Arat 1979, 378. Harezmi ve Eski Anadolu Türkçesinde de *sağ*’ın kullanılmış olduğu görülür; Ata 1998 359; Ergin 1997, 256. Türkiye Türkçesindeki *sakın-* fiili de aynı köktendir.

Örnek: *bu neseb-i büzürgvār oğuz bin qara hana yitişür ki bulcas yāfeş bin nuḥ ‘aleyhi’s-selām evlādındandır işbu nesāğ üzerine /.../ sağur (ساقور) /.../* (18a). “Bu büyük soy, Kara Han oğlu Oguz Hana kadar gider. Bulcas, Nuh aleyhisselam oğlu Yafes’in çocuklarındandır. Bu yol üzerine /.../ Sağur /.../.”

Salur:

salur < sal - ı - r: fiil kökü – yardımcı ses – fiilden isim yapan ek (sıfat-fiil eki).

Kelime *sal-* kökünden gelmektedir. Türkiye Türkçesinde *sal-* fiili “serbest bırakmak, koyuvermek; göndermek; saldırmak” gibi anlamlarda kullanılmaktadır (Eren 1988, 1251). Eskiden beri kullanılan *şal-*, günümüzdeki *saldır-* fiilinin de köküdür. İlk olarak Eski Uygur Türkçesinde *şal-* biçiminde görülür; Caferoğlu 1968, 195. Dah sonra da hiç değişmeden kullanılmıştır; Arat 1979,

380; Ata 1998, 360; Ergin 1997, 257. Şecere-i Türk'te "kılıçlı" anlamı verilmiştir; Karabörk 2000.

Reşidüddin ve Yazıcıoğlu tarihlerinde "kılıcı her yerde iş görür" biçiminde anlam verilmiştir; Sümer 1999, 230-231. Bu anlam dikkate alınırsa *sal-* fiilinden geldiği yolundaki kanaatin yanlış olmadığı anlaşılır.

Örnek: *evlād-ı taḡ ḡan salur* (سالور) *eymür ala yundlı üregir* (4a). "Tak Hanın çocukları: Salur, Eymür, Ala Yundlı, Üregir."

Sançar:

sançar < sanç - ar: fiil kökü – fiilden isim yapan ek (sıfat-fiil eki).

Türkiye'de ancak ağızlarda kullanılan *sanç-* "saplama, batırmak" anlamındadır (Eren 1988, 1254).

Köktürkçede *sanç-* biçiminde geçer; Tekin 1968, 367. Eski Uygur Türkçesinde *sanç-* fiilinin yanında, şahıs adı olarak kullanılan *sançmış* kelimesi de vardır; Caferoğlu 1968, 196. Sonraki dönem metinlerinde de ses yönünden değişmeden kullanılmıştır; Arat 1979, 381; Ata 1998, 360; Ergin 1997, 258.

Örnek: *ḡadir ḡan cibrīl bin yūsuf bin hārūn pādīḡāh oldı tā sulṡān sancar* (سنجر) *bin melikḡāh depeleyüp yerine meḡmed ḡan bin süleymān bin dāvud bin ibrāhīm bin tamḡaç bin naḡr ilik ḡanı naḡb idince* (6a). "Harun oğlu Yusuf oğlu Kadir Han Cibril Melikşah oğlu Sultan Sançar'ı yenip yerine Nasr İlik oğlu Tamgaç oğlu İbrahim oğlu Davud oğlu Süleyman oğlu Mehmed'i yerine geçirinceye kadar padişahlık yaptı."

1. 6. 2. 3. Fiil Tabanı + -mAz

Ƙomas:

Ƙomas < Ƙo – maz: fiil kökü – fiilden isim yapan ek (sıfat-fiil eki).

Türkiye Türkçesinin işlek kelimelerinden olan *ko-* fiili “bir şeyi belli bir yere yerleştirmek; bırakmak” gibi anlamlarda kullanılır (Eren 1988, 905).

Bu kelimenin kökü *Ƙo-* fiilidir. Köktürk kitabelerinde *Ƙod-* / *Ƙot-* biçiminde geçmektedir; Tekin 1968, 345; 347. Eski Uygurcada *Ƙod-* şeklinde görülür; Tekin 1976, 413. Karahanlı Türkçesinde *Ƙoz-* biçiminde kullanılmıştır; Arat 1979, 266. Harezmi Türkçesinde *Ƙoz-*’un yanında *Ƙoy-* biçimi de vardır; Ata 1998, 252; 257. Eski Anadolu Türkçesinde *Ƙo-* / *Ƙoy* biçimindedir. Bu arada fiildeki *d > z > y* seslerinin fiilden fiil yapma eki olduğu hatırlanmalıdır.

Örnek: *bu neseb-i büzürgvār oğuz bin Ƙara ħana yitişür ki bulcas yāfeş bin nūħ ‘aleyhi’s-selām evlādındandır işbu nesağ üzerine /.../ Ƙomas (قو ماس) /.../ (18a). “Bu büyük soy, Kara Han oğlu Oguz Hana kadar gider. Bulcas, Nuh aleyhisselam oğlu Yafes’in çocuklarındandır. Bu yol üzerine /.../ Ƙomas /.../.”*

1. 6. 3. Ad + Ad

‘Alī Dede:

‘alī dede < ‘alī + dede: isim kökü + isim kökü.

‘Alī < Ar.

Türkiye Türkçesinin işlek kelimelerinden olan *dede* “çocuğa göre babanın veya annenin babsı, büyük baba; büyük bababdan başlayarak geriye doğru atalar-

dan her biri; Mevlevî tarikatında çile doldurmuş olan dervişlere verilen unvan; çok yaşlı kimselere seslenme sözü” anlamlarında kullanılmaktadır (Eren 1988, 343).

Bu kelime Eski Türkçede görülmez. İlk olarak Eski Anadolu Türkçesinde rastlanır; Ergin 1997, 79. Bu kelime sadece Anadolu Merkezli Batı Türkçesine aittir. Diğer lehçelerde kullanılmaz; Ercilasun 1992, 152; 153. Çocuk diline ait bir kelimedir.

Örnek: *çünki ‘alī dede (على دده) başı gövdesinden cüdā düşüp ba‘dehū cesedinüñ üzerinde bir nice zamān dönüp bülend āvāz ile kelime-i tevḥīd iderdi (185 b). “Çünkü Ali Dedenin başı gövdesinden ayrı düşmüş, daha sonra cesedinin üzerinde bir zaman dönüp yüksek sesle kelime-i tevhid getiriyordu.”*

Bay ḥwāce:

bay ḥwāce < bay + ḳoca: isim kökü + isim kökü.

Bay: Anlamı için bk. 1. 2. 3. Baybars

ḥwāce: Anlamı ve etimolojisi için bk.1. 1. 2. 1. Ḳara Hwāce

Örnek: *ceng ‘azīm olup ‘oṣmānuñ birāderi ṣaru yatı oğlu bay ḥwāce (باى خواجه) anda ṣehīd olup ermeni bili dükendügi yerde ḥamza beg kūymuñ nevāḥīsinde defn olundu (25b). “Cenk şiddetli geçti. Osman’ın kardeşi Saru Yatı’nın oğlu Bay Hoca şehid olup Ermeni Bili’nin bittiği yerdeki Hamza Beg Köyi’nin yanına defnedildi.”*

Bay Soy:

bay soy < bay + soy: isim kökü + isim kökü.

Bay: Anlamı için bk. 1. 2. 3. Baybars

Günümüzde işlek olarak kullanılan *soy* kelimesi “biyolojik özellikleri nesilden nesile değişmeyen kandaş birey topluluğu, ırk; bir atadan gelen kimselerin topluluğu, sülâle; iyi ve üstün nitelikleri bulunan” anlamlarındadır (Eren 1988, 1329).

Soy kelimesine ilk olarak Eski Anadolu Türkçesinde rastlanır; Ergin 1997, 270. Günümüz lehçelerinde çok yaygın değildir; Azerî Türkçesinde ve Kazak Türkçesinde kullanılmaktadır; Ercilasun 1992, 790. *Soy sop* ikilemesinde geçen *sop* kelimesi ile ilgil olabilir.

Örnek: *bu neseb-i büzürgvâr oğuz bin kara hana yitişür ki bulcas yāfeş bin nūḥ ‘aleyhi’s-selām evlādındandır işbu nesaḳ üzerine /.../ bay soy (باى سوى) /.../ (18 a).*
“Bu büyük soy, Kara Han oğlu Oguz Hana kadar gider. Bulcas, Nuh aleyhisselam oğlu Yafes’in çocuklarındandır. Bu yol üzerine /.../ Bay Soy /.../.”

Bay Temür:

bay temür < bay + temür: isim kökü + isim kökü.

Bay: Anlamı için bk. 1. 2. 3. Baybars

Temür: Anlamı için bk. 1.1.3. Aḳ Temür

Örnek: *bu neseb-i büzürgvâr oğuz bin kara hana yitişür ki bulcas yāfeş bin nūḥ ‘aleyhi’s-selām evlādındandır işbu nesaḳ üzerine /.../ bay temür (باى تمور) /.../ (18 a).* “Bu büyük soy, Kara Han oğlu Oguz Hana kadar gider. Bulcas, Nuh aleyhisselam oğlu Yafes’in çocuklarındandır. Bu yol üzerine /.../ Bay Temür /.../.”

Börklüce Muştafā:

börklüce muştafā < bürü - k - lüg - ce + muştafā: fiil kökü – fiilden isim yapan ek -- isimden isim yapan ek – isimden isim yapan ek (küçültme eki) + isim kökü.

Türkiye Türkçesinde kullanımdan düşmüş olan *börk* “genellikle hayvan postundan yapılan başlık” anlamındadır (Eren 1988, 222).

Kökü *börk* kelimesine dayanır. İlk olarak Karahanlı Türkçesi metinlerinde rastlanır; Arat 1979, 105. Harezmi Türkçesinde *börük* biçimindedir; Ata 1998, 84. Eski Anadolu Türkçesinde *börk* biçiminde görülür; Ergin 1997, 60. Harezmi Türkçesindeki *börük* biçimine bakarak kelimenin kökünü *bürü-* / *hürü-* “bürümek, örtmek” fiiline götürebiliriz. Böyle bir etimoloji, anlam yönünden de mümkündür. Bu konuda *bürük* “bir çeşit baş örtüsü” kelimesi de hatırlanmalıdır.

Muştafā: Anlamı için bk. 1. 3. 2. Düzme Muştafā

Örnek: *bu simavne kâzısı oğlunuñ bir kethüdâsı varıdı adına börklüce mustafâ (بوركلوجه مصطفى) derlerdi (159a).* “Bu Simavne kadısının oğlunun Börklüce Mustafa denen bir kethüdası vardı.”

Sebütey Bahadır:

sebütey bahadır < sebütey + bağatur: isim kökü + isim kökü.

Sebütey < ?

Bahadır: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 2. 2. balabancık bahadır

Örnek: *cebe ve sebütey bahadırı* (سبتای بهادر) *irāna musallaṭ idüp /.../* (18b).

“Cebe ve Sebütey Bahadır’ı İran’a musallat etti.”

Toḫ Temür:

toḫ temür < to - ḳ + temir: fiil kökü – fiilden isim yapan ek + isim kökü.

Türkiye Türkçesinde *tok* kelimesi “açlığını gidermiş, doymuş; (kumaşlar için) sık ve kalın dokunmuş; kalın ve gür” anlamlarında kullanılmaktadır (Eren 1988, 1479).

Kelimenin kökü olan *to-* fiili günümüzde kullanılmamakla birlikte türevi olan *doy-* fiili oldukça işlektir. Köktürkçede *to-* fiili ve *toḫ* kelimesi işlek sayılabilecek şekilde kullanılmıştır; Tekin 1968, 382; 383. Köktürkçeden sonra fiil kök hâlinde kullanılmaz. Eski Uygur Türkçesinde *toḫ*, hem tür adı hem de şahıs adı olarak kullanılmıştır; Caferoğlu 1968, 244. Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde *toḫ* biçimindedir; Arat 1979, 457; Ata 199, 639. Eski Anadolu Türkçesinde *toḫ* kelimesine rastlanmaz. Bunun yanısıra *doy-* / *toy-* fiilinin kullanıldığı görülür; Ergin 1997, 94; 293. Daha sonra sadece *doy-* şekli kullanılacaktır. Anadolu Merkezli Batı Türkçesinde kelime başı *t* sesleri *d* olduğu hâlde *toḫ* kelimesinde korunmuş olması ilginçtir.

Temür: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1.1.3. Aḳ Temür

Örnek: *bu neseb-i büzürgvār oḡuz bin ḳara ḥana yitişür ki bulcas yāfeş bin nūḥ* ‘aleyhi’s-selām evlādındandır işbu nesaḳ üzerene /.../ *toktemür* (توقتمور) /.../ (18a). “Bu büyük soy, Kara Han oğlu Oguz Hana kadar gider. Bulcas, Nuh aleyhisselam oğlu Yafes’in çocuklarındandır. Bu yol üzerine /.../ toḫ Temür /.../.”

Ṭursun Faḳīh:

ṭursun faḳīh < ṭur - sun + faḳīh: fiil kökü – emir kipi 3. teklik şahıs eki [kalıplaşmış] + isim kökü.

Ṭursun: Kelime *tur-* kökünden gelmektedir. Anlamı için bk. 1. 6. 1. Turak. Emir ekinin kalıplaşmasıyla kurulmuştur. Bu tür adlar genellikle önceki çocukları ölen aileler tarafından tercih edilmiştir. Daha sonra gelenek haline gelmiş ve diğer aileler tarafından da kullanılır olmuştur.

Türkiye Türkçesinde kullanım alanı iyice daralmış olan *fakih* “fıkıh bilgini” anlamındadır (Eren 1988). Arapça kökenlidir.

Örnek: *karaca hişāra tursun faḳīhi* (طورسون فقيه) *hem każī ve hem haṭīb itdiler* (35a). “Tursun Fakih’i Karaca Hisar’a kadı ve hatip yaptılar.”

Ya‘ḳūb Ece:

ya‘ḳūb ece < ya‘ḳūb + ece: isim kökü + isim kökü.

Ya‘ḳūb < Ar.

Türkiye Türkçesinde tür adı olarak kullanılmayan *ece* “kraliçe; ana; ağabey veya abla; ihtiyar, ak sakallı; baş, reis” anlamlarındadır (Kardaş 1995, 776).

Köktürk yazıtlarında “amca, ağabey” anlamında *eçi* şeklinde kullanılmıştır; bk. Tekin 1968, 324. Eski Uygur Türkçesinde *eçi / eçe* “ağabey” şeklinde geçer; bk. Caferoğlu 1968, 68. Türkçedeki akrabalık isimlerinin birbirinin yerine kolaylıkla kullanılabilmesi *ece*’de de görülmektedir. Bu kelime tarih boyunca farklı akrabalıklar için kullanılmıştır. Burada muhtemelen “ağabey” anlamında olmalıdır.

Örnek: *ya'kūh ece* (يعقوب أجه) *ol vilāyeti tīmār virdi* (58a). “Yakub Ece'ye o vilayeti tımar olarak verdi”

1. 6. 3. 1. Ad + Ağa

Bulğur Ağa:

bulğur ağa < bulğa - r + ağa: fiil kökü – fiilden isim yapma eki + isim kökü.

Halk arasında yaygın olarak kullanılan *bulgur* kelimesi “kaynatılıp kurutulduktan ve kabuğu çıkarıldıktan sonra kırılan buğday; sert ve ufak taneler durumunda yağın kar, ebe bulguru” anlamlarındadır (Eren 1988, 228).

Bulgur'un imal edilme tarzı düşünüldüğünde *bulga-* “karıştırmak” fiili ile ilgili olabilir. Ayrıca *bur-* “bükmek” fiili ile de açıklanabilir: bulğur ağa < bur – ğul. Burada *-gil* eki açıklanmaya muhtaçtır. Türkçede böyle bir fiilden isim yapma eki yoktur. Ancak birleşik bir ek olabilir. Ya da 2. teklik şahıs emir ekinin kalıplaşmış kalıcı isim yapmasıyla izah edilebilir.

Ağa: Anlamı için bk. 1. 1. 3. 1. Aşk Sunğur Ağa

Örnek: “*andan eyne eyne h̄wāce ve bulğur ağa* (بولغور اغا) *mektūbı alup gelirken bulğur ağa ve eyne eyne h̄wāceyi yolda tutup 'alī paşa katına getürdiler* (135b). “Sonra Eyne Hoca ve Bulgur Ağa mektubu alıp gelirken onları yolda yakalayıp Ali Paşanın huzuruna getirdiler.”

Şavcı Ağa:

şavcı ağa < şab - çı + ağa: isim kökü – isimden isim yapan ek + isim kökü.

Kelimenin kökü *sav*'dır. Günümüzde sadece terim olarak kullanılan *sav* kelimesi "söz, haber, salık; mektup; risale; atalar sözü, darbimesel; kıssa, hikâye, tarihsel şeyler" anlamındadır (Atalay 1999, 498).

Bu kelimenin kökü olan *sav*, Köktürk yazıtlarında *sab* biçiminde kullanılmıştır; Tekin 1968, 365. Eski Uygur Türkçesinde *şaw* şeklindedir; Hamilton 1998, 205. Karahanlı Türkçesinde *şav* kelimesinin yanında "elçi, peygamber" anlamında *şavçı* kelimesi de vardır; Arat 1979, 384. Harezm ve Eski Anadolu Türkçesinde *şav* kelimesini artık kullanılmadığı görülür. Günümüzde Türkiye Türkçesinde terim olarak kullanılan kelime, Cumhuriyetin ilk yıllarındaki dil inkılâbında yeniden diriltirmiştir.

Ağa: Anlamı için bk. 1. 1. 3. 1. Ağ Sunkur Ağa

Örnek: *āḥī teberrük begle savcı ağa* (صاوجى اغا) *şaga turup /.../* (71a). "Ahi Teberrük Beg ile Savcı Ağa sağ kanada geti."

1. 6. 3. 2. Ad + Alp

Hasan Alp:

hasan alp < *hasan* + *alp*: isim kökü + isim kökü.

Hasan : Anlamı için bk. 1. 3. 2. Uzun Hasan

Alp: Anlamı için bk. 1. 1. 2. Gök Alp

Örnek: *yar ḥiṣāri hasan alpa* (حسن آلپ) *viridi* (36a). "Yarhisar'ı Hasan Alp'a verdi."

Ꞑaya Alp:

Ꞑaya alp < Ꞑaya + alp: isim kökü + isim kökü.

Günümüzün iŖlek kelimelerinden olan *Ꞑaya* “büyük ve sert taŖ kütlesi” anlamındadır (Eren 1988, 818).

Eski Türkçeden beri görülür. Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *Ꞑaya* biçiminde rastlanmaktadır; Caferoğlu 1968, 173. Karahanlı Türkçesinde de aynı biçimdedir; Arat 1979, 229. Harezmi Türkçesi metinlerinde görülmez. Eski Anadolu Türkçesinde *Ꞑaya* Ŗeklindedir; Ergin 1997, 175. Tarih metinlerde ses olarak deđiŖmeden kullanıldığı görülür.

Alp: Anlamı için bk. 1. 1. 2. Gök Alp

rnek: *bu neseb-i bzrgvr oğuz bin Ꞑara ħana yitiŖr ki bulcas yfeŖ bin nħ ‘aleyhi’s-selm evldndandır iŖbu nesaċ üzerine /.../ Ꞑaya alp (Ꞑيا الب) /.../ (18a). “Bu büyük soy, Kara Han oğlu Oguz Hana kadar gider. Bulcas, Nuh aleyhisselam oğlu Yafes’in ocuklarndandır. Bu yol zerine /.../ Kaya Alp /.../.”*

Ŗaltuċ Alp:

Ŗaltuċ alp < Ŗal - tuċ + alp: fiil kökü – fiilden isim yapan ek (sıfat-fiil eki) + isim kökü.

Kökü *sal-* fiilidir. Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 6. 2. 2. Salur. Sıfat-fiil ekiyle kurulmuŖtur.

Alp: Anlamı için bk. 1. 1. 2. Gök Alp

Örnek: saltuk alp (صالتق الب) dirlerdi anı dañi bile koşdı tã ki karaca hişãrı germiyãn oğlından hıfz ideler (39 a). “Saltuk Alp denilen şahsı da Karaca Hissar’ı Germiyan Oğlundan koruması için görevlendirdi.”

Ṭurgud Alp:

ṭurgud < ṭur - ğud: fiil kökü – emir kipi eki [kalıplaşmış].

Ṭurgud: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1.6.1. Ṭurgudlu

Alp: Anlamı için bk. 1. 1. 2. Gök Alp

Örnek: andan turğud alpi (طورغود الب) tĩzcek ine göle şaldılar (33 a). “Ondan sonra Turgud Alp’i hemen İnegöl’e gönderdiler.”

1. 6. 3. 3. Ad + Unvan

1. 6. 3. 3. 1. Ad + Han

Abaka Han:

abaka han < abaka + kağan: isim kökü + isim kökü.

Abaka < ?

Han: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. 1. Gök Han

Örnek: *bu vãqı’ayı abaka hana* (اباقا خان) haber virdiler (13b). “Bu olayı Abaka Hana anlattılar.”

Bayındır Han:

bayındır han < bayındır + қаған: isim kökü + isim kökü.

Bayındır: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 6. 1. Bayındır

Han: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. 1. Gök Han

Örnek: *bu ol uzun hasandur ki bayındır han* (بايندر خان) *neslinden turhan beg oğlını şıdı* (229b). “Bu, Bayındır Hanın neslinden Turhan Begi öldüren Uzun Hasan’dır.”

Berke Han:

berke han < berke + қаған: isim kökü + isim kökü.

Günümüzde kullanımdan düşmüş olan *berke* “kamçı” kelimesi ilk olarak Eski Uygur Türkçesinde *berke / berge / birke / birge* biçimlerinde görülür; Cafe-roğlu 1968, 39. Karahanlı Türkçesinde *berge* şeklindedir; Arat 1979, 75. Harezmi Türkçesinde de aynı biçimdedir; Ata 1997, 95. Eski Anadolu Türkçesinde görülmez.

Han: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. 1. Gök Han

Örnek: *şāhib-i kıpçaq ve deşt berke han* (بركه خان) *bin tūşī bin cengiz han gelip fasilyus elinden istanbulı alup ‘ızzü’ d-dīn keykāvusa salṭanat-ı kırımı ve sulhatı virdi* (12b). “Cengiz Han oğlu Tūşī oğlu ve Kıpçak bozkırlarının hâkimi Berke Han gelip Fasilyus’tan İstanbul’u alarak İzzeddin Keykavus’a Kırım ve Sulhat’ı verdi.”

Bulcas Han:

bulcas han < bulcas + kağan: isim kökü + isim kökü.

Bulcas < ?

Han: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. 1. Gök Han

Örnek: *bulcas han* (بولجاس خان) *bin yāfes bin nuḥ aleyhisselām evlādındandır* (2b).

“Bulcas Han bin Yafes bin Nuh aleyhisselamın çocuklarındandır.”

Cengiz Han:

cengiz han < çengiz + han < tengiz + kağan: isim kökü + isim kökü.

Moğolca *cengiz* / *çengiz* / *çingiz* kelimesinin Türkçe *teñiz* / *tengiz* kelimesiyle aynı olduğu kanaatindeyiz. Çünkü kimi Türkçe kelimelerdeki *t* sesinin Moğolcada *ç* sesine tekabül ettiği bilinmektedir. bk. *deñiz*

Han: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. 1. Gök Han

Örnek: *‘izzü’ d-dīn daḥi ‘alā ‘iyyeden gemiye binüp evlādıyla ve havaşıyla istanbula geçüp fasilyus yanında durdı tā şuña değin ki şāhib-i kıpçaq ve deşt berke han bin tūşī bin cengiz han* (جنکز خان) *gelip fasilyus elinden istanbulı alup ‘izzü’ d-dīn keykāvusa salṭanat-ı kırımı ve sulḥatı viridi* (12b). “İzzeddin de Alaiyye’den gemiye binip çocukları ve maiyetiyle İstanbul’a geçerek Kıpçak toprağının hükümdarı Cengiz Han oğlu Tuşi oğlu Berke Han gelip İstanbul’u Fasilyus’tan alıp Kırım ve Sulhat’ın yönetimini İzzeddin Keykavus’a verinceye kadar Fasilyus’un yanında kaldı.”

Çanak Han:

çanak han < çan - a - k + kağan: isim kökü - isimden fiil yapan ek - fiilden isim yapan ek + isim kökü.

Özellikle halk arasında yaygın olarak kullanılan *çanak* kelimesi “toprak, metâl gibi maddelerden yapılmış yayvan, çukurca kap” anlamındadır (Eren 1988, 276).

İlk olarak Eski Uygur Türkçesi metinlerinde görülür; Caferoğlu 1968, 59. Hazretm Türkçesinde de kullanılmış olduğu görülür; Ata 1998, 100. Eski Anadolu Türkçesinde *çanak*’a rastlanmamasına rağmen türevi olan *çanacuk* “küçük çanak” kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Bu lehçedeki *çanacuk* biçimi kelimenin kökünün *çanak* olmadığını gösterir. Kelimenin sonundaki *-cuk* eki çıkarıldığında geriye kalan *çana* kısmı *çan* ile ilgili görünmektedir. *çan*’ın içinin oyuk olması sebebiyle anlam bakımından iki kelime arasında ilgi kurulabilir. Diğer taraftan *çan* kelimesine *-ak* küçültme eki getirilerek de yapılmış olabilir.

Han: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. 1. Gök Han

Örnek: *aña çanak han* (چناق خان) *dirlerdi* (4b). “Ona Çanak Han derlerdi.”

Dingiz Han:

dingiz han < teñiz + kağan: isim kökü + isim kökü.

Günümüzün işlek kelimelerinden *deniz* “yer kabuğunun çukur bölümlerini kaplayan, birbiriyle bağlantılı, tuzlu su kütlesi; bu su kütesinin belirli bir parçası” anlamlarında kullanılmaktadır (Eren 1988, 355).

İlk olarak Eski Uygur Türkçesinde *teñiz* biçiminde rastlanır; Caferoğlu 1968, 233. Harezmi Türkçesinde de aynı biçimdedir; Ata 1997, 622. Eski Anadolu Türkçesinde *deñiz* şeklinde görülür; Ergin 1997, 81. Genel Türkçenin en yaygın kelimelerindedir; Ercilasun 1992, 162; 163.

Han: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. 1. Gök Han

Örnek: *oğuzıñ şulbünden altı oğlu oldu biri gün han ve biri ay han ve biri yıldız han ve biri gök han ve biri tağ han ve biri dingiz han (دينگيز خان) (4 a).*
“Oguz’un altı çocuğu oldu: Biri Gün Han, biri Ay Han, biri yıldız Han, biri Gök Han ve Dingiz Han.”

Gür Han:

gür han < *kür* + *kağan*: isim kökü + isim kökü.

Günümüzde *gür* “bol ve kuvvetli olarak çıkan, fıskıran, akan; çok, fazla, sık” anlamlarında kullanılmaktadır (Kardaş 1995, 1078).

İlk olarak Karahanlı Türkçesinde “yiğit, gözü pek” anlamında *kür* biçiminde rastlanır; Arat 1979, 302. Harezmi Türkçesinde de aynı biçimdedir; Ata 1997, 411. Eski Anadolu Türkçesinde ise *gür* biçimindedir; Dilçin 1983, 104.

Han: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. 1. Gök Han

Örnek: *şulbünden dört oğlu oldu birisi kara han ve birisi or han ve biri güz han ve biri gür han (گورخان) (2b).* “Soyundan dört oğlu oldu (soyu dört oğlu ile devam etti): Biri Kara Han, biri Or Han, biri Güz Han ve biri Gür Han.”

Güz Han:

güz han < *küz* + *kağan*: isim kökü + isim kökü.

Halk arasında yaygın olarak kullanılan *güz* “(kuzey yarım küre için) eylül, ekim ve kasım aylarını içine alan süre, sonbahar” anlamındadır (Eren 1988, 589).

Eski Türkçeden beri görülür. Eski Uygur Türkçesinde *küz* biçimindedir; Cafe-roğlu 1968, 124. Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde de aynıdır; Arat 1979, 305; Ata 1997, 412. Eski Anadolu Türkçesinde *güz* şeklindedir; Ergin 1997, 131.

Han: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. 1. Gök Han

Örnek: *şulbünden dört oğlu oldu birisi kara han ve birisi or han ve biri güz* (كوز خان) *han ve biri gür han* (2b). “Soyundan dört oğlu oldu (soyu dört oğlu ile devam etti): Biri Kara Han, biri Or Han, biri Güz Han ve biri Gür Han.”

İlig Han:

ilig han < il - lig + kağan: isim kökü – isimden isim yapan ek + isim kökü.

Günümüzde *il* kelimesi “merkezî yönetimin, coğrafya durumuna, ekonomik şartlara, kamu hizmetlerinin gereklerine göre, ülke üzerinde yayılmış, bir vali yönetimindeki en önemli bölümü, vilâyet” anlamında kullanılmaktadır (Eren 1988, 693). Ayrıca “memleket, ülke, yurt” anlamı da vardır (Kardaş 1995, 1367).

İlig kelimesi “il sahibi” anlamındadır. Kökünün *il* olduğu açıktır. Eski Türkçe döneminde “yurt, boylar üstü birlik, devlet” gibi günümüze göre daha çeşitli anlamları olan *il*, Köktürkçe metinlerde sık kullanılan kelimelerdendir; Tekin 1968, 334. Eski Uygur Türkçesi döneminde *el / il* biçimindedir; Caferoğlu 1968, 70; 92. Karahanlı Türkçesinde *il* biçiminde görülür; Arat 1979, 191. Harezmi Türkçesinde *él* şeklinde geçer; Ata 1998, 118. Eski Anadolu Türkçesinde *il* biçimindedir; Ergin 1997, 149.

Han: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. 1. Gök Han

Örnek: *memleketlerün tamgaç han ebu'l-işhāk ibrahīm bin naşr ilik han* (ایلیک خان) *kaşıl idüp aldı (5 b)*. “Tamgaç Han Ebu'l-İshak İbrahim bin Nasr ilik Han memleketlerini kasedip aldı.”

Kayı Han:

ıayı han < ıayı + ıağan: isim kökü + isim kökü.

Kelime anlamı bilinmeyen *kayı* “Oğuz Türklerinin 24 boyundan biri” anlamındadır (Parlatır 1998, 1248).

Eski Türkçe metinlerde geçmez. İlk olarak Eski Anadolu Türkçesinde görülür; Ergin 1997, 176. Reşidüddin, Yazıcıoğlu ve Ebu'l-Gazi Bahadır Hana göre “sağlam, muhkem” demektir; Sümer 1999, 320-231; Karabörk 2000.

Han: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. 1. Gök Han

Örnek: *anuñ dağı evlād-ı ekberi ıayı han* (قیی خان) *atası yerine kāyımmađam oldu (4 b)*. “Onun da büyük çocuğu Kayı Han babasının yerine geçti.”

Qazan Han:

ıazan han < ıazđan + ıağan: isim kökü + isim kökü.

Türkiye Türkçesinde *kazan* “çok miktarda yemek pişirmeye veya bir şey kaynatmaya yarar büyük, derin ve kulplu kap” anlamındadır (Eren 1988, 824). Etimolojisi için bk. 1. 2. 3. Qazancı Toğan

Ḥan: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. 1. Gök Ḥan

Örnek: *āḥir moğulda kazan ḥan (قزان خان) zamānında hicretüñ yedi yüzünden soñra müteveffū oldı (13a). “Sonra Moğolistan’da Kazan Han zamanında hicrî yedi yüz yılından sonra öldü.”*

Oğuz Ḥan:

oğuz ḥan < oğuz + қаған: isim kökü + isim kökü.

Hakkında çeşitli görüşler bulunan *oğuz* kelimesi Köktürk yazıtlarında etnik ad olarak kullanılmıştır; Tekin 1968, 357. Aynı kullanım Eski Uygur Türkçesinde de vardır; Caferoğlu 1968, 140. Eski Anadolu Türkçesinde de aynı şekilde kullanıldığı görülür; Ergin 1997, 228.

Nemeth’e göre *ok* “ok, boy” kelimesine *-z* ekinin getirilmesi ile türetilmiştir. Fakat Sinor böyle bir durumda *k* sesinin *g*’ye dönemeyeciğini belirterek bu görüşe karşı çıkmıştır. Sinor’a göre ise *oğuz*, Türkçe *öküz* “öküz, boğa” kelimesinden gelmektedir. Sinor görüşünü desteklemek için aynı kelimenin Türkçenin değişik lehçelerinde kalın ve ince ünlülü kullanımlarına rastlandığını belirtmiştir. Boodberg kelimeyi “boynuz” anlamındaki Altayca farazî bir *buğur* ~ *huğur* ~ *uğur* kelimesine dayandırmıştır. Pelliot kelimeyi önce “aile, klan” anlamındaki *oğuş*’a; daha sonra da Oğuz Han Destanında, Oğuz Hanın annesinin sadece ilk südünü emmesinden esinlenerek “ilk süt” anlamındaki *uğuz*’a dayandırmıştır. Bu konudaki tartışmalar ve ayrıntılı bilgi için bk. Sinor 1949.

Ḥan: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. 1. Gök Ḥan

Örnek: *evlād-ı oğuz ḥan (اوغوز خان) ve ensāb-ı oğuz ḥan beyānındadır (2b). “Oğuz Hanın çocukları ve nesebi hakkındadır.”*

Orhan:

orhan < or + kağan: isim kökü + isim kökü.

İlk olarak Eksi Uygur Türkçesinde rastlanan *or* kelimesi “yer, karargâh” anlamındadır; Caferoğlu 142. Köktürkçede kullanılmış olan *ordu* kelimesi de *or* kökünden geliyor olmalıdır. Kelimenin *ordu*, *orun* “yer, makam” gibi türevlerine daha sonraki dönemlerde de rastlanır; Arat 1979, Arat 345; Ata 1998, 332.

Han: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. 1. Gök Han

Örnek: *ben orhanuñ* (اورخان) *rikābdārına buluşdum pīr kişiyidi* (19 b). “Ben Orhan’ın rikabdarı (at uşağı) ile görüşüm; ulu kişi idi.”

Taş Han:

taş han < tağ + kağan: isim kökü + isim kökü.

Türkiye Türkçesinin işlek kelimelerinden biri olan *dağ* “yer kabuğunun çıkıntılı, yüksek, eğimli yamaçlarıyla çevresine hâkim ve oldukça geniş bir alana yayılan bölümlerine verilen ad” anlamındadır (Eren 1988, 327).

Eski Türkçeden beri *tağ* biçiminde kullanılmaktadır; Tekin 1968, 374; Caferoğlu 1968, 219; Arat 1979, 418; Ata 1998, 393; Ergin 1997, 281. Sondaki *ğ* sesinin sedasızlaşması açıklanmaya muhtaçtır.

Han: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. 1. Gök Han

Örnek: *oğuzıñ şulbünden altı oğlı oldı biri gün han ve biri ay han ve biri yıldız han ve biri gök han ve biri taş han* (طاق خان) *ve biri dingiz han* (4a).

Oguz'un altı çocuğu oldū Biri Gün Han, biri Ay Han, biri Yıldız Han, biri Gök Han ve biri Dingiz Han.”

Tamğaç Han:

tamğaç han < tam – ğaç + қаған: fiil kökü – fiilden isim yapan ek + isim kökü.

Günümüzde kullanılmayan *tam-* “yakmak, tutuşturmak, parlamak” fiilinden türemiş görünmektedir. Eski Uygur Türkçesinde *tam-* fiilinin yanında şahıs adı olarak kullanılan *tamğaç* kelimesi de vardır; Caferoğlu 1968, 222; 223. Karahanlı Türkçesinde de *tamdur-* şeklinde görülür; Arat 1979, 420. Aynı şekilde “damlamak, damla damla akmak” anlamında bir *tam-* fiili daha varsa da bu fiilden türemiş bir kelimenin hangi mantıkla şahıs adı olarak kullanıldığını açıklamak şimdilik mümkün görünmemektedir.

Diğer taraftan *tawğaç* kelimesiyle de ilgili olabilir. Karahanlı hükümdarlarının bu unvanı kullandıkları bilinmektedir. Bu kelime muhtemelen *tap-* “saygı göstermek” fiilinden türemiştir.

Han: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. 1. Gök Han

Örnek: *memleketlerün tamğaç han* (طمغاچ خان) *ebu'l-ışhāk ibrahīm bin naşr ilik han kaşıl idüp aldı* (5b). “Tamğaç Han Ebu'l-İshak İbrahim bin Nasr İlik Han memleketlerini kasd edip aldı.”

Temür Han:

temür han < temir + қаған: isim kökü + isim kökü.

Temür: Anlamı için bk. 1.1.3. Aқ Temür

Han: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. 1. Gök Han

Örnek: *rivayet iderler kim gelin almağa gidenler bursa kâzısı koca efendi ve kapu kullarından 'emîr-i 'âlem aķ sunķur aĝa kim anuñevlâdundan Şimdi daĝı vardur çavuş başı sũle çavuş oĝlı temũr ĥânı* (تمور خان) *ve kapu ĥalkından biñ yarar sipâhî bile gönderdiler* (64b). “Şöyle rivayet ederler: Gelin almaya gidenler Bursa kadısı Koca Efendi ve Kapı Kullarından -evlatları bugün de hayatta olan- emîr-i âlem Ak Sunkur Aĝa ve çavuş başı Sũle Çavuş oĝlu Temür Hanı Kapı halkından bin tane sipahi ile gönderdiler.”

1. 6. 3. 3. 2. Ad + Beg

Bay Beg:

bay beg < bay + beg: isim kökü + isim kökü.

Bay: Anlamı için bk. 1. 2. 3. Baybars

Beg: Anlamı için bk. 1. 1. 2. 1. Karaca Beg

Örnek: *bu neseb-i bũzũrgvâr oĝuz bin kara ĥana yitişür ki bulcas yâfeş bin nũĥ 'aleyhi's-selâm evlâdındandır işbu nesaķ üzerene /.../ bay beg* (باى بك) /.../ (18a). “Bu büyük soy, Kara Han oĝlu Oguz Hana kadar gider. Bulcas, Nuh aleyhisselam oĝlu Yafes’in çocuklarındandır. Bu yol üzerene /.../ Bay Beg /.../.”

Ece Beg:

ece beg < ece + beg: isim kökü + isim kökü.

Ece: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 6. 3. Ya'ķũb Ece

Beg: Anlamı için bk. 1. 1. 2. 1. Karaca Beg

Örnek: *ece beg* (اجه بك) *dirlerdi bir bahadır er varıdı* (55a). “Ece Beg denilen bir bahadır vardı.”

Eyne Beg:

eyne beg < eyne + beg: isim kökü + isim kökü.

Eyne < ?

Beg: Anlamı için bk. 1. 1. 2. 1. Karaca Beg

Örnek: *anı görüp firuz beg ve h^wāce beg ve kutluca beg ve eyne beg* (ايه بك) *şu başı hemān şağdan hücüm itdiler* (71a). “Firuz Beg, Hoca Beg, Kutluca Beg ve Eyne Beg Subaşı bunu görerek hemen sağdan hücumla geçtiler.”

Kutlu Beg:

kutlu beg < kut - luğ + beg: isim kökü – isimden isim yapan ek + isim kökü.

Kutlu: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 2. 3. Kutlu Boğa

Beg: Anlamı için bk. 1. 1. 2. 1. Karaca Beg

Örnek: *sağ kola kiçi oğlu ya'küb çelebiiyi koyup karesi begi eyne beg şubaşı ve eğirdir şubaşısını kutlu begle* (قوتلو بك) *şag cenāh idinüp harāc güzār saracile köstendili meymene ucın kıldı* (70b). “Sağ kola küçük oğlu Yakup Çelebiyi koyarak Karesi beyi Eyne Beg Subaşı ve Eğirdir Subaşısını Kutlu Begle birlikte sağına alıp haraçgüzar Saraç ile Köstendil’i sağ kanada yerleştirdi”

Ꞑutluca Beg:

Ꞑutluca beg < Ꞑut - luğ - ca + beg: isim kökü - isimden isim yapan ek - isimden isim yapan ek (küçültme eki) + isim kökü.

Ꞑutluca: *Ꞑutlu*'dan gelmektedir. Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 2. 3. Ꞑutlu Boğa

Beg: Anlamı için bk. 1. 1. 2. 1. Ꞑaraca Beg

rnek: *anı görüp firz beg ve h^wāce beg ve Ꞑutluca beg (Ꞑوتلوجه بك) ve eyne beg Şu başı hemān Şağdan hcm itdiler (71a). "Firuz Beg, Hoca Beg, Kutluca Beg ve Eyne Beg Subaşı bunu görerek hemen sağdan hücuma geçtiler."*

G Beg:

g beg < k + beg: isim kökü + isim kökü.

Günümüzde *g* kelimesi "fizik, düşünce ve ahlāk yönünden bir etki yapabilme veya bir etkiye direnebilme yeteneği, kuvvet; bir olaya yol açan her türlü hareket, kuvvet, takat" anlamlarında kullanılmaktadır (Eren 1988, 578; 579).

Bu kelime Köktürkçede *k* Őeklinindedir; Tekin 1968, 353. Daha sonraki dönemlerde de aynı biçimde görülür; Caferoğlu 1968, 120; Arat 1979, 296; Ata 1998, 270. Eski Anadolu Türkçesinde *g* Şeklinde görülür; Ergin 1997, 129.

Beg: Anlamı için bk. 1. 1. 2. 1. Ꞑaraca Beg

rnek: *bu neseb-i büzürgvār oğuz bin Ꞑara ĥana yitişür ki bulcas yāfeŐ bin nĥ 'aleyhi's-selām evlādındandır işbu nesak üzerine /.../ g beg (كوج بك) /.../ (18a). "Bu büyük soy, Kara Han oğlu Oguz Hana kadar gider. Bulcas, Nuh*

aleyhisselam oğlu Yafes'in çocuklarındandır. Bu yol üzerine /.../ Güç Beg /.../.”

Oruç Beg:

oruç beg < rûze + beg: isim kökü + isim kökü.

Türkiye Türkçesinde *oruç* “Tanrıya ibadet amacıyla yeme, içme gibi birçok şeylerden belli bir süre veya biçimlerde kendini alıkoyma” anlamındadır (Eren 1988, 1119).

Oruç < Far. rûze “gün”

Beg: Anlamı için bk. 1. 1. 2. 1. Karaca Beg

Örnek: *emîr süleymân katında hemân bellü beglerden karaca beg ve kara mukbil ve oruç beg (اوروج بك) kaldı (142a). “Emir Süleyman’ın yanında önemli beylerden Karaca Beg, Kara Mukbil ve Oruç Beg kaldı.”*

Tatar Beg:

tatar beg < tatar + beg: isim kökü + isim kökü.

Günümüzde *tatar* kelimesi “Tataristan, Kırım, Kuzey Kafkasya, Sibiry ve Balkanlarda yaşayan bir Türk boyu; bu kavimden olan kimse” anlamlarındadır (Fidan 1996, 2780).

Kelimeye Köktürkçede bugünkü biçimiyle rastlanır; Tekin 377. Eski Uygurca ve Orta Türkçede de aynı biçimdedir; Caferoğlu 1968, 228; Ergin 1997 286. Kelime anlamı bilinmemektedir.

Beg: Anlamı için bk. 1. 1. 2. 1. Karaca Beg

Örnek: *ol yıl ki sulṭān murād pādīṣāh oldı mıṣr sulṭānı şeyhî beg vefāt idüp tatar beg (تاتار بك) mıṣra sulṭān oldı (162a).* “O yıl Sultan Murad padişah oldu. Mısır sultanı Şeyhî Beg vefat etti, Tatar Beg Mısır’a sultan oldu.”

Toyuran Beg:

toyuran beg < to – d – u – r – an + beg: fiil kökü – fiilden fiil yapan ek – yardımcı ses – fiilden fiil yapan ek (ettirgenlik eki) – fiilden isim yapan ek (sıfat-fiil eki) + isim kökü.

Bu kelime sıfat-fiil ekiyle *doğur-* fiilinden türetilmiştir. Günümüzde *doğur-* fiili “açlığını gidermek; geçindirmek, yaşamasını sağlamak” anlamlarında kullanılmaktadır (Eren 1988, 401). Bu fiilin kökü de *to-* fiiline dayanır. Anlamı için bk. 1. 6. 3. Toğ Temür

Beg: Anlamı için bk. 1. 1. 2. 1. Karaca Beg

Örnek: *şehrüñ bir yanından dağı toyuran beg (طيوران بك) didükleri tatar çıkup illeri yıkup ve kanlar döküp harāmîlikler ide ide iline gitdi (134 b).* “Şehrin bir yanından da Toyuran Beg denilen Tatar, şehirleri yıkıp kan döküp haramîlik ede ede memleketine gitti.”

Tursun Beg:

tursun beg < tur – sun + beg: fiil kökü – emir kipi 3. teklik şahıs eki [kalıplaşmış] + isim kökü.

Tursun: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 6. 3. Tursun Faḫîh

Beg: Anlamı için bk. 1. 1. 2. 1. Karaca Beg

Örnek: *tursun begüñ* (طورسون بك) *bir vezîri varıdı ħācî ilbegi dirlerdi* (52b).

“Tursun Begin Hacı İlbegi denilen bir veziri vardı.”

Umur Beg:

umur beg < um – u – r + beg: fiil kökü – yardımcı ses – fiilden isim yapan ek (sıfat-fiil eki) + isim kökü.

Sözlüklerde Arapça kökenli olarak gösterilen *umur* Türkiye Türkçesinde “aldırış etme, önem verme” anlamında kullanılmaktadır (Eren 1988, 1514). Arapça *emr* kelmesinin çokluk şekli olan *umūr*, امور biçiminde yazılmaktadır. Fakat metinde kelime امور şeklinde yazılmıştır. Arapça ve Farsça asıllı kelimelerin yazımına azamî özeni gösteren müstensihlerin bu kelimeyi yanlış yazmış olabilecekleri ihtimali dikkate alınmamalıdır. Kelime Türkçe *um-* “ummak” fiilinden türemiş olmalıdır. Bu fiilin *umuğ* “umut, mesnet, sığınak”, *umunç* “umut” gibi türevleri Eski Uygur Türkçesinden beri kullanılmaktadır; Caferoğlu 1968, 265; Arat 1979, 495.

Beg: Anlamı için bk. 1. 1. 2. 1. Karaca Beg

Örnek: *bu ġazānuñ tafşılı ve anda olan mācerāyı ħara temür taşuñ oğlı umur hegden* (اومور بك) *istifsār olunup ol ħaber virdi ki anda ħāzırdı* (99b). “Bu gazanın ayrıntısı ve onda olan maceralar, Kara Temür Taş’ın bu savaşta bulunmuş olan oğlu Umur Begden öğrenilmiştir.”

Yancı Beg:

yancı beg < yan - çı + beg: isim kökü – isimden isim yapan ek + isim kökü.

Türkiye Türkçesinde kullanılmayan *yancı* kelimesi “düşmana karşı ilerleyen bir kuvvetin yandan yandan gelebilecek baskınlardan korunmak amacıyla çıkardığı emniyet birliği” anlamındadır (Eren 1988, 1589).

Kelimenin kökü *yan* kelimesidir. Bu kelime Eski Uygur Türkçesinden beri de-
ğişmeden kullanılarak günümüze kadar gelmiştir; Caferoğlu 1968 283; Arat
1979, 519; Ata 1998, 468; Ergin 1997, 318. Genel Türkçenin en yaygın ke-
limelerindendir; Erilasun 1992, 962-963.

Beg: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. 1. Karaca Beg

Örnek: *yancı begle* (يانچ بك) *kutlu buğaya daği ki uc begleridür ädem gönde-
rüp leşkerle paşa yanına gelmeğe ’emr oldı* (75a). “Uç beyleri olan Yancı Beg
ile Kutlu Buga’ya da adam gönderip askerleriyle Paşanın yanına gelmelerini
emretti.”

Yence Beg:

yence beg < yence + beg: isim kökü + isim kökü.

Taranılan sözlük ve indekslerde *yence* şeklinde bir kelimeye veya kökeniyle
ilgili bir ip ucuna rastlanamıştır. Bununla birlikte Karahanlı ve Harezmi Türk-
çesinde “koparmak, ezmek, dövmek, kesmek” anlamlarında kullanılmış olan
yenç- şeklinde bir fiil vardır; Arat 1979, 535; Ata 1997, 724. Bu fiilden
türemiş olabilir: *yence* < *yenç* – e: fiil kökü – fiilden isim yapan ek (zarf-fiil
eki [kalıplaşmış]).

Beg: Anlamı için bk. 1. 1. 2. 1. Karaca Beg

Örnek: *yence bege* (ينچ بك) *eytdi sen gemiyi bekle qazablarla bunda otur*
(76b). “Yence Beye şöyle dedi: Sen gemiyi bekle, azaplarla burada otur.”

1. 6. 3. 3. Ad + *Hatun*

Dādī Hatun:

dādī hatun < dādī + katun: isim kökü + isim kökü.

Günümüzde büyük ölçüde kullanımdan düşmüş olan *dadı* “çocukların bakımı ile görevlendirilmiş kadın” anlamındadır; Eren 1988, 327.

Dādī < Far. dādū

Günümüz Türkçesinde fazla işlek olmayan *hatun* “kadın; bayan, hanım” anlamlarındadır (Eren 1988, 619).

Kökünü tartışılan kelimelerdendir. Eren, sözlüğünde kelimeyi önce Farsçaya daha sonra da Türkçe *katun*'a göndermiştir (Eren 1988, 619). Kelimenin Türkçe *katun*'a dayandırılması bizce de doğrudur. Zira *katun* kelimesi Türkçenin en eski metinlerinde görülmektedir; Tekin 1968, 342; Caferoğlu 1968, 171. Bu iki kelime (*katun* ve *hatun*) ses ve yönünden de birbirleriyle çok benzeşmektedir. Fakat kelimenin önce Türkçeden Farsçaya sonra tekrar Farsçadan Türkçeye geçtiği yönündeki görüş tartışmaya açıktır. Çünkü daha Eski Uygur Türkçesinde *katun*'un yanında *hatun* da kullanılmıştır; Caferoğlu 1968, 82. Bu da bize kelimedeki ses değişikliğinin Türkçenin kendi bünyesinde gerçekleştiğini göstermektedir. Sonradan *hatun* biçiminin yaygınlaşmasında Farsçanın ses dizgesinin etkisi de olmuş olabilir.

Eski Türkçede *katun* kelimesi kağanların eşleri için kullanılmaktayken sonraki dönemlerde bütün kadınlar için kullanılır olmuştur. Böylece kelimenin anlamında genişleme olmuştur.

Örnek: *hatunlardan dahi koca efendi hatunı ve bāyezīd hanuñ dadısı dādī hatun* (دادی خاتون) ve *aķ sunķur hatunı ve bunlaruñ emşāli bir nice yüz hatun*

daği vardı (64b). “Kadınlardan da Koca Efendinin karısı, Bayezid Hanın dadısı Dadı Hatun, Ak Sunkur’un karısı ve bunlar gibi birkaç yüz kadın daha vardı.”

Lülüfer Hatun:

lülüfer hatun < lülüfer + katun: isim kökü + isim kökü.

Lülüfer < Rum.

Hatun: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 6. 3. 3. 3. Dādī Hatun

Örnek: *bu ol lülüfer hatundur ki* (لولوفر خاتون) *bursada kapluca kapusına yakın yerde hişār dibinde tekyesi vardur* (33b). “Bu, Bursa’da Kapluca Kapusu yakınındaki hisar dibinde tekkesi olan Lülüfer Hatun’dur.”

Māl Hatun:

māl hatun < māl + katun: isim kökü + isim kökü.

Māl < Ar.

Hatun: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 6. 3. 3. 3. Dādī Hatun

Örnek: *rivāyet iderlerkim āvān-ı şebābda ‘oşmān gūzī eski hişāra giderken it burnı nām kariyyede māl hatun* (مال خاتون) *nām bir mer ‘e ya ‘nī ‘avret görüp muhabbet itdi* (23b). “Osman Gazinin gece vakti Eski Hisar’a giderken İt Burnı adlı köyde Mal Hatun adlı bir kadın görüp âşık olduğunu rivayet ederler.”

Terken Hatun:

terken hatun < terken + hatun < tarhan + hatun: isim kökü – isim kökü.

Bu kelime çoğu araştırmacılar tarafından *türkân* şeklinde okunmaktadır (Unat 1995, 19). Fakat bazı araştırmacılara göre *terken* biçiminde okunmalıdır. Bu kelime Farsçada *Türk* kelimesinin çokluk şekli olarak tanımlanmıştır. Fakat Soyululuk ifade eden *terken*, köken olarak Köktürkçedeki *tarkan* kelimesine dayanır. Uygurcada hem erkek hem de kadın için kullanılmıştır. M. Kaşgarî, kelimenin hem kadın, hem de erkek için kullanılabileceğini söylerken, Kutadgu Bilig’de sadece kadınlar için kullanıldığını görüyoruz. Selçuklu’da “*Terken Hatun*” vardır. Bu dönemde *terken* bayanlar için, *tarkan* erkekler için kullanılmıştır. Doerfer, *tarkan*’ın *kan* kısmının *kağan* (>*kan*>*han*)’dan geldiği görüşündedir. *türkân* kelimesi, “*terken*” ya da “*tarkan*” kelimesinin yanlış okuma sonucu standartlaşmış şeklidir. Bu karışıklığın sebebi, Çağatay imlâsının yanlış yorumlanmasıdır. Kelime Çağataycada, *türkân* (ترکان) şeklinde okunmaya müsait olarak yazılmıştır. Çağatay imlâsını bilmeyenler kelimeyi yanlış okumuşlardır. Farsların Türkler için *Türkân* kelimesini kullanmaları da bu karışıklıkta etkili olmuştur (Uğurlu 1994, 79-87).

Yazı, kimi kelimelerin standartlaşmasında önemli rol oynamıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Uğurlu 1994.

Hatun: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 6. 3. 3. 3. Dādī Hatun

Örnek: *sultān melikšāh daḥi bunuñ hemşiresi terken hatun-ı* (ترکان خاتون) *celāliyyeyi tezevvüc itdi* (6a). “Sultan Melikşah da bunu kız kardeşi Terken Hatun-ı Celaliyye ile evlendi.”

1. 6. 3. 3. 4. Ad + Çavuş

Şamşa Çavuş:

şamşa çavuş < şamşa + çabış: isim kökü + isim kökü.

Dilimizde işlek olmamakla birlikte “baklavaya benzeyen bir tür hamur tatlısı” anlamında kullanılan Farsça asıllı bir *samsa* kelimesi vardır (Eren 1988, 1253). Fakat bu kelimenin şahıs adı olarak kullanılma sebebini açıklamak mümkün görünmemektedir. Bunun yanısıra taranılan eserlerde *samsa* kelimesinin anlamına ya da etimolojisine dair herhangi bir bilgiye rastlanamamıştır.

Günümüzde de işlek olarak kullanılan *çavuş* “onbaşından sonra gelen ve görevi manga komutanlığı olan er rütbesi; bir işin veya işçilerin başında bulunan ve onları yöneten kimse” anlamlarındadır. Osmanlı devleti zamanında ise devlet teşkilatında çeşitli hizmetler yapan görevli; orduda üst komutanların buyruklarını ast komutanlara ulaştıran görevli” anlamlarında kullanılmaktaydı (Eren 1988, 284-285).

Köktürkçede *çabış* biçiminde geçen kelime burada da hemen hemen günümüzdeki anlamında kullanılmıştır; Tekin 1968, 322. Daha sonra Eski Anadolu Türkçesinde “bekçi, hizmetkâr” anlamında *çavuş* biçiminde görülür; Ergin 1997, 71. Kelimenin anlamı dikkate alınırsa *çap-* fiilinden türemiş olabilir.

Örnek: *hem şamşa çavuş (صمصه چاوش) daği ol araya yakındur* (28b).

“Samsa Çavuş da o yerlere yakındır.”

Süle Çavuş:

süle çavuş < sü - le + çabış: isim kökü – isimden fiil yapan ek [emir kipi kalıplaşması] + isim kökü.

Fiil, emir kipi kalıplaşması sonucunda isim olarak kullanılmıştır. Bu tür isimlere günümüzde de rastlanır. Örnek: Sevil, Serpil, Birol, Gürol. *süle-* için bk. 1. 6. 2. 1. Sülemiş

Çavuş: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 6. 3. 3. 4. Şamşa Çavuş

Örnek: *rivayet iderler kim gelin almağa gidenler bursa kâzîsı koca efendi ve kapu kullarından 'emîr-i 'âlem ak sunğur ağa kim anuñevlâdundan şimdi daği vardur çavuş başı süle çavuş (سوله چاوش) oğlu temür hânı ve kapu halkından biñ yarar sipâhî bile gönderdiler (64b).* “Şöyle rivayet ederler: Gelin almaya gidenler Bursa kadısı Koca Efendi ve Kapı Kullarından -evlatları bugün de hayatta olan- emîr-i âlem Ak Sungur Ağa ve çavuş başı Süle Çavuş oğlu Temür Hanı Kapı halkından bin tane sipahi ile gönderdiler.”

1. 6. 3. 3. 5. Ad + *Çelebi*

Bâyezîd Çelebi:

bâyezîd çelebi < bâyezîd + çelebi: isim kökü + isim kökü.

Günümüzde kullanımdan düşmüş olan *çelebi* kelimesi “görgülü, terbiyeli, olgun kimse; Bektaşî ve Mevlevî pîrlerinin en büyüklerine verilen unvan” anlamlarındadır (Eren 1988, 290).

İlk olarak Eski Anadolu Türkçesinde görülür; Dilçin 1983, 52. Eren, Türkçe *çelep* “Tanrı” ve Arapça nispet ekinin (î) birleşmesinden oluştuğu görüşündedir (1988, 290).

Örnek: *rivâyet olunur ki sultân murâd han gâzî 'asker cem' idüp def'a-i sâniye hâyezîd çelebiyi (بايزيد چلبى) kara temür taşile anañolıda koyup kendü sürüp gelibolıdan geçüp miğalkaraya varup gâzî evrenoz ve şâhîñ lâlâ daği*

rum ilinün tamām 'askerin cem' idüp gelüp buluşdılar (65b). “Şöyle rivayet edilir: Gazi Sultan Murat Han asker toplayıp ikinci defa olarak Kara Temürtaş ile Bayezit Çelebiyi Anadolu’da bırakarak kendi Gelibolu’dan geçip Migalkara’ya vardı. Evrenoz Paşa ve Şahin Lala da Rumeli askerinin tamamını toplamış olarak gelip buluştular.”

1. 6. 3. 3. 6. Ad + *Tarhan*

Türk Tarhan:

türk tarhan < tür - ü - k + tarkan: isim kökü – isimden fiil yapan ek – fiilden isim yapan ek + isim kökü.

Türk: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 6. 1. Türk

İslâmiyet öncesinde kullanılmış olan *tarkan* kelimesi yüksek bir unvandır. Köktürkçede *tarhan* biçimindedir; Tekin 1968, 375. Eski Uygurcada hem *tarhan* hem de *tarhan* biçiminde kullanılmıştır; Caferoğlu 1968, 225; 226. Çokluk biçimi *tarhat* şeklindedir; Tekin 1968, 375. Buna bakarak *tarhan*’ın kökü daha gerilere götürülebilir. Fakat bu şimdilik mümkün görünmemektedir.

Örnek: *evrenozlu ve toyacalar ve türk tarhan (ترك تر خان) kaçmadılar (163 b).*
“Evrenozlu, Toyacalar ve Türk Tarhan kaçmadı.”

1. 6. 3. 3. 7. Ad + *Tekin*

Sebük Tekin:

sebük tekin < sebük + tekin: isim kökü + isim kökü.

Taranan metinlerde *sebük* kelimesinin anlamı ya da köküne dair herhangi bir şey bulunamamışsa da *sev-* < *seb-* fiiliyle ilgili olma ihtimali göz ardı edilme-

melidir. Köktürkçede *sebig*, Eski Uygurcada da *sevik* şahıs adı olarak kullanılmıştır; Tekin 1968, 367; Caferoğlu 1968, 201.

Tekin: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. 1. Kara Tekin

Örnek: *işitdüm ki maḥmūd-ı sebük tekin* (سبکتکین) *bir muḡannīye yüz biñ aqça bağışlarmış* (5b). “Mahmud-ı Sebük Tekin’in bir mugannîye yüz bin akçe bağışladığını işittim.”

1. 6. 3. 3. 8. Ad + *Voyvoda*

Kazıklı *Voyvoda*:

kazıklı *voyvoda* < *kaz - ğuq - lıĝ* + *voyvoda*: fiil kökü – fiilden isim yapan ek – isimden isim yapan ek + isim kökü.

Türkiye Türkçesinde *kazıklı* kelimesi “kızıĝı olan, kazıkla desteklenmiş olan” anlamındadır (Eren, 1988, 826).

Eski Türkçeden beri kullanılan bu kelime Eski Uygur Türkçesinde *kazĝuq* / *kazkuq* biçimindedir; Caferoğlu 1968, 173. Orta Türkçede *kazuq* biçimindedir. Anlamı düşünülduğünde *kaz-* kökünden geldiği anlaşılır. Eren, kelimenin tarihî ve modern lehçelerdeki durumuna baktıktan sonra *kaz-* köküne götürmüştür (1999, 224).

Günümüzde kullanılmayan *voyvoda* “Osmanlıların Eflâk ve Boğdan beylerine verdikleri unvan” anlamındadır; Eren, 1988, 1564.

Voyvoda < Sl. *voyevoda*

Örnek: *bunlar bir tarafta gāfilken dıraḳula oḡlı kazıklı voyvoda* (قازقلى ويوده) *didükleri mel‘ün nıṣfu‘l-leylde buzdun geḳüp ḥamza begüñ üzerine ṣebḥün eyledi* (211b). “Bunlar bir tarafta gafil vaziyetteyken Drakula oḡlu Kazıklı Voyvoda denilen mel‘un gece yarısında buzdun geḳerek Hamza Begin üzerine gece baskını yaptı.”

1. 6. 3. 4. Ad + Oḡlı

Aydın Oḡlı:

aydın oḡlı < ay - dın + oḡul - ı: isim kökü – uzaklaşma hâli eki [kalıplaşmış] + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki.

Türkiye Türkçesinde *aydın* “ışık alan, ışıklı, aydınlık” anlamındadır (Eren 1988, 112).

Kelimenin anlamına ve ses yapısına bakıldığında kökünün *ay* olduğu sonucuna varılmaktadır. Türkçenin en eski metinlerinden günümüze kadar işlek bir şekilde kullanılmış, günümüzde de bütün lehçelerde kullanılmaktadır; Tekin 1968, 306; Caferoḡlu 1968, 26; Arat 1979, 38; Ata 1998, 28; Ergin 1997, 26; Ercilasun 1992, 34-35.

Kelimenin sonundaki *-dın* kısmı açıklanmaya muhtaçtır. Bu kısım uzaklaşma hâli eki olmalıdır. Kalıplaşarak kalıcı isim yapmıştır. Bu bahiste günümüzde özel isim olarak kullanılan *Aydan*’ın aynı mantıkla yapılmış olduğu düşünülmelidir. Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde uzaklaşma hâli ekinin *-dın / -tın* şeklinde dar ünlülü kullanıldığı bilinmektedir.

Oḡul: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. Çil Oḡlı

Örnek: *aydın iline ve ol vilāyetde kışlayan türklere tamām aydın oğlu* (أيدین اوغلى) *mutaşarrıf oldı* (16a). “Aydın Oğlu, Aydın iline ve o vilayette yaşayan Türklere hâkim oldu.”

Balta Oğlu:

balta oğlu < balta + oğul - ı: isim kökü + isim kökü - 3. teklik şahıs iyelik eki.

Türkiye Türkçesinde yaygın olarak kullanılan *balta* “kesmek, yarmak, yontmak gibi işlerde kullanılan ağaç saplı demir araç” anlamındadır (Eren 1988, 139).

İlk olarak Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *balto / balto / baltur* biçimlerinde görülür; Caferoğlu 1968, 32. Karahanlı Türkçesinde *baldu* şeklindedir; Arat 1979, 54. Harezmi Türkçesinde *balta* şeklindedir; Ata 1998, 44. Kökenini bilmiyoruz.

Oğul: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. Çil Oğlu

Örnek: *andan balta oğlına* (بالتہ اوغلنه) *buyurdi ki tē tur bunuñ elin ayağın demürleyüp toqata gönder ki anda ħabs itsünler* (147a). “Ondan sonra Balta Oğluna, onun elini kolunu demirleyip hapsetmeleri için Tokat’a göndermesini emretti.”

Gözler Oğlu:

gözler oğlu < köz - le - r + oğul - ı: isim kökü - isimden fiil yapan ek - fiilden isim yapan ek (sıfat-fiil eki) + isim kökü - 3. teklik şahıs iyelik eki.

Türkiye Türkçesinde *gözle-* fiili “bir şeyin olmasını veya bir kimsenin gelmesini beklemek, intizar etmek; incelemek, araştırmak; gizlice bakmak, gözetlemek” anlamlarında kullanılmaktadır; Eren 1988, 575.

Bu kelimenin kökünün göz olduğu açıktır. Türkçenin en eski metinlerinde *köz* biçimindedir; Tekin 1968, 353. Eski Uygur Türkçesinde de aynı biçimindedir; Caferoğlu 1968, 119. Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde değişmeden kullanılmış olduğu görülür; Arat 1979, 287; Ata 1997, 264. Eski Anadolu Türkçesinde ise *göz* biçimindedir; Ergin 1997, 127. Genel Türkçenin en yaygın kelimelerindedir; Ercilasun 1992, 284; 285.

Oğul: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. Çil Oğlu

Örnek: *gözler oğlu* (كوزلر اوغلى) *ne kişidir ki benim ilüme girüp hisarum üstüne düşüp muhāşara ide didi* (118a). “Gözler Oğlu kim oluyor da benim ilüme girip hisarımın üzerine yürüyüp kuşatsın, dedi.”

İnal Oğlu:

inal oğlu < ina - l + oğul - ı: fiil kökü – fiilden isim yapan ek + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki.

Türkiye Türkçesindeki *inan-* fiili ile aynı köktendir. Bu fiil günümüzde “bir şeyi doğru olarak benimsemek; birini doğru sözlü olarak bilmek, güvenmek; bir şeyin varlığını doğruluğunu kabul etmek; sevecek, güvenecek ve bağlanacak en yüksek varlık olarak bilmek, iman etmek; kanarak aldanmak” anlamlarındadır (Eren 1988, 704).

İlk olarak Eski Uygur Türkçesinde *inan-* biçiminde rastlanan fiilin yanında bir rütbe adı olarak kullanılan *inal* kelimesi de vardır; Caferoğlu 1968, 85; 56. Karahanlı Türkçesinde de *inan-* biçiminde geçen fiilin yanında “anası hakan soyundan, babası halktan olan çocuklar” için kullanılan *inal* kelimesi vardır; Arat 1979, 182. Fiil, Harezmi Türkçesinde de aynı şekildedir; Ata 1998, 177. Eski Anadolu Türkçesinde bu fiilden türetilmiş olan *mağ* ve *inam* “inanılır, güvenilir kimse” gibi kelimeler vardır; Ergin 1997, 142; Dilçin 1983, 115.

Oğul: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. Çil Oğlu

Örnek: *şimdi inal oğlunuñ* (اینال اوغلی) *fıkr-i fāsidi bunuñ üzerindedür ki gelüp pādışāhla buluşup cenk ide* (115 a). “Şimdi İnal Oğlının bölücü fikri, gelip padişahla buluşarak savaşmaktır. “

Şal Oğlu:

sal oğlu meḥmed < sal + oğul- ı + meḥmed: isim kökü + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki + isim kökü.

Türkiye Türkçesinde “birçok kalın direk yan yana bağlanarak yapılan, düz ve korkuluksuz deniz veya ırmak taşıtı” anlamında kullanılan bir *sal* kelimesi vardır; Eren 1988, 1248. Fakat bu kelimenin hangi mantıkla şahıs adı olarak kullanılmış olabileceği açıklanmaya muhtaçtır. Eski Anadolu Türkçesinde “beli ve kolları uzun” anlamında kullanılan *salı uzun* tabiri vardır; Dilçin 1983, 178. Doğrudan insan bedeniyle ilgili bir kelimenin olduğu için bu kelime şahıs adı olmaya daha uygun olduğu görünmektedir.

Diğer taraftan, Firdevsî'nin eserinde geçen meşhur İranlı kahraman Zal Oğlu (Rüstem), bu adın verilmesinde etkili olmuş olabilir. Daha sonra *z* sedasızlaşarak *s*'ye, kelime de *Sal* biçimine dönmüştür.

Oğul: Anlamı için bk. 1. 1. 2. Çil Oğlu

Örnek: *sulṭan tarafından daḥi sal oğlı* (صال اوغلی) *meḥmed ve ḥoros oğlı 'uḥmed karavula çıkmışlardı* (137b). “Sultanın tarafından da Sal oğlu Mehmed ve Horoz oğlu Ahmed gözcülüğe çıktı.”

Savcı Oğlı:

şavcı oğlı < şab - çı + oğul - ı: isim kökü – isimden isim yapan ek + isim kökü
– 3. teklik şahıs iyelik eki.

Savcı: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 6. 3. 1. Şavcı Ağa

Oğul: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. Çil Oğlı

Örnek: *aña şavcı oğlı* (ساوچى اوغلى) *dirlerdi* (123a). “Ona Savcı Oğlı derlerdi.”

Tamacı Oğlı:

tamacı oğlı < tamğa – çı + oğul – ı: isim kökü – isimden isim yapan ek + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki.

Köktürkçedeki *tamğaçı* “kâtip, mühürdar” kelimesinden geliyor gibi görünmektedir. Fakat *tamğa* kelimesinde ğ sesi korunduğu hâlde *tamacı* kelimesinde düşmüş olması açıklanmaya muhtaçtır.

Oğul: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. Çil Oğlı

Örnek: *ol arada beglerini hıyānetleyüp tamacı oğlın* (تماچى اوغلن) ve *savcı oğlın katına okıyup bağlatdı* (150b). “O sırada beylerine ihanet edip Tamacı Oğlını ve Savcı Oğlını huzuruna çağırıp yakalattı”

Taşan Oğlı:

taşan han < taş – ı - ğan + kağan: fiil kökü – fiilden isim yapan ek (sıfat-fiil eki) + isim kökü.

Günümüzde *taş-* “sıvı maddeler, içinde buldukları kaba sığmayacak kadar çoğalma ve kabarma yüzünden kenarları aşmak; (akarsular için) Yatağından çıkarak çevresini kaplamak; bulunduğu yüzeyden geniş gelerek kenarları aşmak; mecazî olarak öfke, sabırsızlık veya heyecan yüzünden kendini tutamamak” anlamlarında kullanılmaktadır (Eren 1988, 1426).

Köktürkçede fiile kök durumunda rastlanmaz; *taşıq-* “çıkmaq”; Tekin 1968, 377. Eski Uygurcada *taş-* biçiminde ve “taşmak, kaçmak, çıkmak” anlamlarındadır; Caferoğlu 1968, 228. Harezmi ve Eski Anadolu Türkçesinde de *taş-* biçimindedir; Ata 1998 406; Ergin 1997, 286. Eski Türkçedeki anlamlarına bakıldığında *taş* “dış, dışarı” kelimesinden türemiş olduğu anlaşılmaktadır. İsimden fiil yapan *-ı* eki daha sonra vurgusuzluk sebebiyle düşmüş olmalıdır.

Oğul:

Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. Çil Oğlu

Örnek:

ķubad ođlı dađı tenhā zālālet šahrāsına dūšūp kaçūp tašan ođlına (اوغلنه طشن) *ilticā idūp ol ŧarafa deđin bašin ķurtardı gitti (113 a)*. “Kubad Ođlı da yanılarak tek başına kaçıp Tašan Ođlına sığınıp o tarafa dođru giderek kurtuldu.”

Yapa Oğlı:

yapa oğlı < yap – a + oğul – ı: fiil kökü – fiilden isim yapan ek (zarf-fiil eki [kalıplaşmış]) + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki.

Taranılan metinlerde *yapa* şeklinde bir kelimeye rastlanmamıştır. Kelime *yap-* fiili ile ilgili olabilir. Bu fiil ilk olarak Eski Uygur Türkçesinde “örtmek, kapamak, kurmak, yaratmak” anlamında görülür; bk. Caferoğlu 1968, 285. Karahanlı Türkçesinde “örtmek, kapamak” anlamındadır; bk. Arat 1979, 523. Harezmi Türkçesinde de aynı şekildedir; bk. Ata 1998 470. Eski Anadolu Türkçe-

sinde “kapamak” anlamını yanı sıra günümüzdeki anlamını da kazanmıştır; bk. Ergin 1997, 321.

Oğul: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. Çil Oğlu

Örnek: /.../ *anuñ ardınca yapa oğlu (بابا اوغلی) andan sâir halk ve begler yürüyüp /.../ (144b). “Onun ardından Yapa Oğlu, daha sonra halktan insanlar ve beyler yürüdü.”*

1. 6. 3. 5. Unvan + Ad

Baba İlyās:

baba ilyās < baba + ilyās: isim kökü + isim kökü.

Baba: Anlamı için bk. 1. 2. 2. 1. Geyikli Baba

İlyās < Ar.

Örnek: *dervîş eytdi baba ilyās (بابا الیاس) mürîdiyim ve seyyid elvân tarîķındayım (53b). “Dervîş, Baba İlyas’ın müridiyim ve Seyyid Elvan’ın tarikatındanım, dedi.”*

Big Dil:

big dil < big + dil: isim kökü + isim kökü.

Buradaki *big* kelimesi *beg* olabileceği gibi *berk* de olabilir. Şekil olarak *beg*’e daha çok benzemekle birlikte bir isimden önce gelmiş olması *berk* olma ihtimalini arttırmaktadır. *beg* için bk. 1. 1. 2. 1. Karaca Beg. *berk* için bk. 1. 6. 4. 1. Berkyaruk Şâh

Türkiye Türkçesinde *dil* kelimesi “ağız boşluğunda, tatmaya, yutkunmaya, sesleri boğumlamaya yarayan etli, uzun, hareketli organ, tat alma organı; insanların düşündüklerini ve duyduklarını bildirmek için kelimelerle veya işaretlerle yaptıkları anlaşma, lisan, zeban” anlamlarındadır. Bunun yanı sıra günümüzde kullanılmayan fakat Eski Anadolu Türkçesinde ve Osmanlı Türkçesinde işlek olarak kullanılmış olan “gönül, yürek” anlamında Farsça asıllı bir *dil* daha vardır (Eren 1988, 374; 376). Burada Türkçe olan *dil* kastedilmiş olmalıdır.

Türkçe asıllı olan *dil* kelimesi Köktürk yazıtlarında *til* biçiminde kullanılmıştır; Tekin 1968, 380. Eski Uygur, Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde de aynı biçimdedir; Caferoğlu 1968, 239; Arat 1979, 446; Ata 1998, 425. Eski Anadolu Türkçesinde *dil* şeklindedir; Ergin 1997, 90.

Reşididdün ve Yazıcıoğlu tarihlerinde “uluların, beylerin sözü gibi değerli” anlamı verilmiştir. Bk. Sümer 1999, 230-231.

Örnek: *evlād-ı yıldız han avşar kartık big dil* (بيك دل) *karqın* (4a). “Yıldız Hanın çocukları: Avşar, Kartık, Big Dil, Karkın.”

Dervîş Turgud:

dervîş turgud < dervîş + tur - ğud: isim kökü + fiil kökü – emir kipi eki [kalıplaşmış].

Farsça kökenli olan olan *dervîş* “bir tarikata girmiş, onun yasa ve törelerine bağlı kimse; mecazî olarak, alçak gönüllü” anlamlarındadır; Eren 1988, 362; 363.

Turgud: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1.6.1. Turgudlu

Örnek: *dervîş turgud* (درویش تورغود) *adlu şeyhün bir mürîdi varıdı* (26a). “Dervîş Turgud adlı şeyhin bir müridi vardı.”

Paşacuk Ağa:

paşacuk ağa < paşa – cık + ağa: isim kökü – isimden isim yapan ek + isim kökü.

Paşacuk: Kökü *paşa*'ya dayanmaktadır. Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2.

1. Şaruca Paşa

Ağa: Anlamı için bk. 1. 1. 3. 1. Aq Sunqur Ağa

Örnek: *paşacuk ağayı* (پاشاق اقا) *bāyezīd han kayın atasından dilek idüp koyuvirmede* (65a). “Bayezid Hanın kayın babasından izin alarak Paşacuk Ağayı göndermedi.”

Paşa Yigit:

paşa yigit: isim kökü + isim kökü.

Paşa: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. 1. Şaruca Paşa

Çok işlek olmamakla birlikte günümüzde de kullanılan *yigit* “çüçlü ve yürekli, kahraman, alp; delikanlı, genç erkek; gözü pek, düşüncelerini açıkça söylemekten çekinmeyen kimse” anlamlarındadır; Eren 1988, 1633.

İlk olarak Eski Uygur Türkçesinde görülen *yigit* bu lehçede günümüz anlamıyla kullanılmıştır; Caferoğlu 1968, 296. Sonraki dönemlerde de ses ve anlam yönünden değişmeden kullanılarak günümüze kadara gelmiştir; Arat 1979, 543; Ata 1998 486; Ergin 1997, 332. Günümüzde Türk lehçelerinde de “genç, delikanlı anlamlarında” *igid* / *yigit* / *jigit* gibi biçimlerde yaygın olarak kullanılmaktadır; Ercilasun 1992, 990-991.

Örnek: *andan temür taş oğlu yahşi beg ve rum ilinüñ yaya başısı ulu beg şu başı ki şaruca paşa dimekle ma'rüfdur ve kıara muķbil ve bāzārlu toğan ve incecük balaban ki yayabaşıdur ve sekbān başı müstecāb ve papas ođlışāhñ ve kıutluca ve lālāşāhñ ve paşa yiğit (پاشا یكیت) bunlar 'askerlerin derüp cümlesi paşa yanına cem' oldılar (75a). “Sonra Temürtaş oğlu Yahşi Beg, Saruca Paşa diye bilinen Rumeli yayabaşısı Ulu Beg subaşı, Kara Mukbil, Bazarlu Doğan, yayabaşı olan İncecik Balaban, sekbanbaşı müstecap, Papaz oğlu Şahin, Kutluca, Lala Şahin ve Paşa Yiğit'in hepsi askerlerini toplayıp paşanın yanına toplandılar.”*

1. 6. 4. Ad + Ad + Ad

1. 6. 4. 1. Ad + Ad + Unvan

Berkyaruk Şāh:

berkyaruk şāh < berk + yaru - ķ + şāh: isim kökü + fiil kökü – fiilden isim yapan ek + isim kökü.

Türkiye Türkçesinde fonetik olarak değişmiş hāliyle kullanılan *berk* “sert, katı; sağlam” anlamlarındadır (Eren. 1988, 173).

İlk olarak Eski Uygur Türkçesinde rastlanmaktadır; Caferoğlu 1968, 39. Karahanlı Türkçesinde *bek / berk* biçimindedir; Arat 1979, 72; 75. Harezmi Türkçesinde *berk* biçiminde görülür; Ata 1998, 59. Eski Anadolu Türkçesinde *bek / berk* olarak geçer; Ergin 1997, 42; 43. Türkiye Türkçesinde *pek* biçiminde kullanılmaktadır.

Günümüzde büsbütün kullanımdan düşmüş olan *yaruk* “parlak, aydınlık, ışık, nur” anlamındadır (Ata 1998, 473).

Bu kelimenin kökü *yaru-* / *yarı-* fiilidir. Hem bu fiilin çekimli hâline hem de *yaruğ* kelimesine ilk olarak Eski Uygur Türkçesinde rastlanır; Caferoğlu, 1968, 287; 288. Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde de aynı biçimdedirler; Arat 1979, 527; Ata 1998, 473. Bu kelimelere Eski Anadolu Türkçesinde rastlanmaz.

Şāh: Anlamı için bk. 1. 3. 2. 1. Argun Şāh

Örnek: *melik nāşırü'd-dīn berkyaruk šāh* (برکیارق) *šāhib-i niksārıdı* (9b).
“Melik Nasırüddin Berkyaruk Şah, Niksar’ın sahibiydi.”

Hācī İlbeği:

hācī ilbeği < hācī + il + beg - i: isim kökü + isim kökü + isim kökü - 3. teklik şahıs iyelik eki.

Günümüzde işlek olarak kullanılan *hacı* “din buyruklarını yerine getirmek için hacca gitmiş Müslüman” anlamındadır (Eren 1988, 592).

Hācī < Ar.

İl: Anlamı için bk. 1. 6. 3. 3. 1. İlig Han

Beg: Anlamı için bk. 1. 1. 2. 1. Karaca Beg

Örnek: *tursun begüñ bir vezīri varıdı hācī ilbeği* (حاجی ایلبگی) *dirlerdı* (52b). “Tursun Begin Hacı İlbeği denilen bir veziri vardı.”

İl Eri Hwāce:

ileri hwāce < il + er - i + qoca: isim kökü + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki + isim kökü.

İl: Anlamı için bk. 1. 6. 3. 3. 1. İlig Han

Er: Anlamı için bk. 1. 2. 3. Er Tana

Hwāce: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. 1. Kara Hwāce

Örnek: *il eri hwāce* (ایل اری خواجه) *dirlerdi bir kimesne varıdı* (44a). “İl Eri Hoca denilen bir kimse vardı.”

1. 6. 4. 2. Ad + Unvan + Unvan

Tur Han Beg:

turhan beg < tur + qağan + beg: fiil kökü (II. teklik şahıs emir kipi [kalıplaşmış]) + isim kökü + isim kökü.

Kelime *tur-* fiilinin emir kipi kalıplaşmasıyla kurulmuştur. *tur-* için bk. 1. 6. 1. Turaq. Bu tür isimlere her devirde rastlanmıştır. Günümüzde de bu yapıyla kurulan şahıs adları vardır.

Han: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. 1. Gök Han

Beg: Anlamı için bk. 1. 1. 2. 1. Karaca Beg

Örnek: *andan semendireyi tur han bege* (طورخان بك) *virüp vulq oğlınıñ iki oğlın tutup dimetokada habs idüp andan dañi çıkarup bulaban paşayla toqatda bedevî çardağa iledüp gözlerine mîl çekdiler* (183a). “Sonra Semendire’yi

Turhan Bege verip, Vulk oğlunun iki oğlunu yakalayarak Dimetoka'da hapsedti. Daha sonra da çıkarıp Balaban Paşayla Tokat'ta Bedevî Çardak'a gönderip gözlerine mil çektiler.”

Uruz Beg Ağa:

uruz beg ağa < uruz + beg + ağa: isim kökü + isim kökü + isim kökü.

Tür adı olarak tarihî metinlerde rastlanmayan *oruz* / *uruz* ilk defa Eski Uygur Türkçesinde *orus* biçiminde şahıs adı olarak rastlanır; Caferoğlu 1968, 143. Kelimenin kökü karışık olmakla birlikte *ur-* “vurmak” veya *or-* “biçmek, kesmek” fiilinden türetilmiş olabilir.

Beg: Anlamı için bk. 1. 1. 2. 1. Karaca Beg

Ağa: Anlamı için bk. 1. 1. 3. 1. Aq Sunğur Ağa

Örnek: *andan hādım reyhān aġayı oruz beg aġayı (اوروز بك اغا) kapudan üskübe gönderdiler ki varup işhāk begüñ hatunıyla gelini getüreler* (180a).

“Ondan sonra Hadım Reyhan Agayı ve Oruz Beg Agayı İshak Begin karısıyla gelinini getirmesi için Kapı'dan Üsküp'e gönderdiler.”

1. 6. 4. 3. Hanedan Adı + İsim + Unvan

Çandarlu Hayrū'd-dīn Paşa:

çandarlu hayrū'd-dīn paşa < Çandar – lıġ + Hayrū'd-dīn + Paşa: isim kökü – isimden isim yapan ek + isim kökü + isim kökü.

Sadece ağızlarda kullanılan *çandır* kelimesi “karışık, melez; aşılammamış, yabancı” anlamlarındadır (Eren 1988, 276). Türkçede bazı kelimelerde *a ~ ı* denkliliğinin varlığı bilinmektedir. Bu konuda *ağaç ~ ıgaç*, *ağla- ~ ıgla-* kelimeleri

örnek olarak verilebilir. Türkiyede *çandır* kelimesi aynı zamanda yer adı olarak da kullanılmaktadır. Bu kelimenin bir hanedana ad olarak verilmesi hanedanın veya o hanedanı çıkaran boyun muhtemelen diğer boylarla karışması sonucunda olmuştur.

Hayrū'd-dīn < Ar. hayr + dīn

Paşa: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. 1. Şaruca Paşa

Örnek: *ol zamānda çandarlı hayrū'd-dīn paşa* (چندرلو خيرالدين پاشا) *bilecük kâzısı idi* (50a). “O zaman Çandarlı Hayreddin Paşa Bilecik kadısı idi.”

1. 6. 5. Ad + Ad + Ad + Ad

Akbel Şubası:

ak bel şu başı < ak + bel + sü + baş - 1: isim kökü + isim kökü + isim kökü + isim kökü - 3. teklik şahıs iyelik eki.

Ak: Anlamı için bk. 1. 1. 2. Ak Baş

Türkiye Türkçesinin sesteş kelimelerinden olan *bel* halk arasında “işaret” anlamında kullanılmaktadır. Diğer kelime ise “insan bedeninde göğüsle kalça arasındaki dar bölüm; dağ sırtlarında geçit veren çukur yer” anlamlarında kullanılmaktadır; Eren 1988, 164. Bir şahsa ad olduğu dikkate alınırsa burada-kinin ikinci kelime olduğu düşünülmelidir.

İlk olarak Eski Uygurcada *bil* şeklinde görülmektedir; Caferoğlu 1968, 42. Kelimeye Karahanlı Türkçesinde *bil*, Harezmi Türkçesinde *bél* şeklinde rastlanmaktadır; Arat 1979, 77; Ata 1998, 53. Eski Anadolu Türkçesinde ise *bil* şeklindedir; Ergin 1997, 47.

Tarihî dönemlerde kullanılmış olan *subaşı*, “şehirlerin güvenlik işlerinden sorumlu görevlilerin başı; acemi ocaklarında küçük rütbeli subay; Osmanlılarda kapıkulu süvarileri arasından, savaş zamanı güvenlik işlerine bakmak, barış zamanı da vergi toplamak için seçilen kimse” anlamındadır (Eren 1988).

subaşı kelimesi iki ayrı kelimenin (*su* + *baş*) birleşmesiyle kurulmuştur. *su* kelimesine *sü* “ordu, asker” şeklinde Türkçenin en eski yazılı metinleri olan Köktürk Yazıtlarında rastlanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk.1. 6. 2. 1. Sülemiş

Baş: Anlamı için bk. 1.1.3. Aşk Baş

Örnek: *vezîrler dağı bu iki fikrde iken ki ‘aceb gidelüm mi kendümüzi bunlara uralum mı derken akbel subaşı (اقبل صوباشى) yerinden başın kaldırıp didi kim (134 a). “Vezirler de acaba bunlara saldırılım mı diye düşünürken, Akbel Subaşı başını kaldırıp şöyle dedi”*

Hâcî Bektaş Horāsānî:

hâcî bektaş horāsānî < *hâcî* + *berk* + *taş* + *horāsānî*: isim kökü + isim kökü + isim kökü + isim kökü.

Hâcî: Anlamı için bk. 1. 6. 4. 1. Hâcî İlbegi

bek kelimesi köken olarak *berk*'e dayanmaktadır. *berk* için bk. 1. 6. 4. 1.

Berkyaruk Şāh

Taş: Anlamı için bk. 1. 1. 3. Kara Temür Taş

Horāsān < Far. *hurāsān*

Örnek: *amasyada hācī bektāş-ı horāsānīden* (حاجى بكتاش خراسانى) *icāzet alup evvel kendi giyüp andan tevābi'i giydiler* (50a). “Amasya’da Hacı Bektaş-ı Horasanî’den icazet alıp önce kendi giydi, sonra adamları giydi.”

1. 6. 5. 1. Ad + Oğlı + Ad + Unvan

Biçer Oğlı Hamza Beg:

biçer oğlı hamza beg: < biç - er + oğul - ı + hamza + beg: fiil kökü – fiilden isim yapan ek (sıfat-fiil eki) + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki + isim kökü + isim kökü.

Türkiye Türkçesinde işlek olarak kullanılan *biç-* fiili “belli bir biçim vererek kesmek; ekini, otu orakla, tırpanla, makine ile kesmek” anlamlarındadır (Eren 1988, 184).

Kökü *biç-* fiine gider. Bu fiil Türkçenin en eski kelimelerindendir. Köktürk metinlerinde kullanılmış olduğu görülür; Tekin 1968, 313. Eski Uygur Türkçesinde *biç-* / *biç-* biçimindedir; Caferoğlu 1968, 40; 41. Karahanlı Türkçesinde de ikili biçimde kullanımıdır; Arat 1979, 76; 77. Harezmi Türkçesinde fiilin aktif kullanımına rastlanmaz. Bununla birlikte türevleri olan *bıçak* ve *biçkü* burada da ikili kullanıma işaret etmektedir; Ata 1998 60; 61. Eski Anadolu Türkçesinde *biç-* fiilinin yanında *bıçağ* kelimesi de vardır; Dilçin 1983, 32.

Oğul: Anlamı için bk. 1. 1. 2. Çil Oğlı

Hamza < Ar.

Beg: Anlamı için bk. 1. 1. 2. 1. Karaca Beg

Örnek: *ammā biçer oğlı hamza beg* (بچر اوغلى حمزه بك) *hişārdan gitmedi* (158a). “Ama Biçer oğlu Hamza Beg hisardan hiç gitmedi.”

2. BOY ADLARI

Bu bölümdeki adların büyük çoğunluğu Oğuz boylarına aittir. Bir kısmı ise değişik Türk boylarının adlarıdır. Bu tür etnik adların kökünü ve anlamını tespit etmek pek kolay olmamaktadır. Bu sebeple anlamlandırma konusunda çeşitli kroniklerden yararlanma yoluna gidilecektir. Özellikle Anadolu sahasında yazılan kroniklerde Oğuz boylarının adlarının anlamları verilmiştir. Anadolu sahasında yazılmamış olmasına rağmen Şecere-i Türk'te de çeşitli kelimelerinin anlamlarıyla birlikte bazı Oğuz boylarının anlamları da verilmiştir. Bu eserlerde verilen anlamlar çoğu kere halk etimolojisi ürünüdürler. Fakat en azından bir fikir vermesi açısından bunlara bakılabilir.

2. 1. Ad

Baranlu:

baranlu < baran – lıg: isim kökü – isim kökü.

Anlamı ve kökü bilinmiyorsa da *bar-* fiili ile ilgili olabileceği göz ardı edilmemelidir.

Örnek: *baranludan* (بارانلو) *emrze-i cihān-şāhı başıp başın kesdi* (229b). “Baranlu’dan Emrze-i Cihan Şahı basıp başını kesti.”

Bayat:

Türkiye Türkçesinde “taze olmayan” anlamındadır (Eren 1988, 158).

İlk olarak Karahanlı Türkçesinde rastlanır. Tanrı'nın “kadîm” sıfatı için kullanılmıştır; Arat 1979, 66. Öte yandan “önce, evvelce” anlamında kullanılan *baya* ve türevi olan *bayakı* “önceki” kelimelerinin Eski Uygur Türkçesinden beri kullanıldığı görülmektedir; Caferoğlu 1968, 36; Ata 1998, 51; Ergin 1997, 40.

Eski Anadolu Türkçesinde ise Oğuz boylarından biri için özel ad olarak kullanılmıştır. Ebu'l-Gazi Bahadır Hana ve Yazıcıoğlu'na göre "devletli, nimetli" anlamlarındadır; Sümer 1999, 231; Karabörk 2000. Reşidüddin'e göre ise "mutlu, yiyeceği bol" anlamlarındadır; Sümer 1999, 230.

Örnek: *bunlaruñ her biriniñ şulbünden dörder oğlı oldı evlād-ı gün han kayı bayat* (بايات) *alka evli kara evli* (4a). "Bunların her birinin dörder oğlu oldu. Gün Hanın çocukları: Kayı, Bayat, Alka evli, Kara evli."

Çavdarlılar:

Çavdarlılar < çavdar - lıg - lar: isim kökü – isimden isim yapan ek – çokluk eki.

Kökü *çavdar*'a dayanmaktadır. Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 6. 1. Çavdar

Örnek: *anlara çavdarlılar* (چودارلور) *dirler* (40a). "Onlara Çavdarlılar derler."

Kalac:

Türkiye Türkçesinde "İran'ın güneyinde yaşayan bir Türk topluluğu veya bu topluluktan olan kimse" anlamındadır (Parlatır 1998, 931).

Kelime anlamı bilinmemekle birlikte *kal-* fiilinden türemiş olanileceği düşünülmelidir: *kalaç* < *kal* – *aç* < fiil kökü – fiilden isim yapan ek. Fakat bu boyun hangi mantıkla *kal-* fiilinden türeme bir isim aldığı açıklanmaya muhtaçtır.

Örnek: *anlarke oğuzla 'adüv olup türkistāna geldiler yidi kabiledür uyğur kayıklı kıpçaq karluq kalac* (قلج) *agaçeri ay ferri* (4a). "Onlar Oguz ile

düşman olup Türkistan'a gelen yedi kabiledir: Uygur, Kayıklı, Kıpçak, Karluk, Kalaç, Ağaçeri ve Ayferi.”

Karluk:

karluk < kar - lığ: isim kökü – isimden isim yapan ek.

Eski Türk boylarından biri için kullanılmıştır (Eren 1988, 802). Köktürk yazıtlarında *karluk* biçiminde geçer; Tekin 1968, 342.

Kökünün *kar* olduğu açıktır. Türkiye Türkçesinde *kar* “havada beyaz ve hafif billurlar biçiminde donarak yağan su buharı” anlamındadır (Eren 1988, 789). Köktürkçeden beri değişmeden kullanılmaktadır; Tekin 1968, 342; Caferoğlu 1968, 166; Arat 1979, 222; Ata 1998, 200. Genel Türkçenin en yaygın kelimelerindendir; Ercilasun 1992, 436-437.

Ebu'l-Gazi Bahadır Hana göre Oğuz Han düzenlediği bir seferde Gür vilayetini aldı. Kış bitip yaz geldiğinde askerlerini saydırdı, birçok asker eksik çıktı. Bir müddet sonra eksik askerler Oğuz Hanın huzuruna çıktılar. Han onlara ne olduğunu sordu. Askerler kar yüzünden dağlarda kaybolduklarını söylediler. Oğuz Han “bu cemaate *Karluk* desinler” diye emretti. Bundan sonra o topluluğa *Karluk* dendi; Karabörk 2000.

Örnek: *anlarki oğuzla 'adüv olup türkistâna geldiler yidi kabîledür uygur kayıklı kıpçak karluk (قارلوق) kalac ağaçeri ay ferî (4a)*. Onlar Oguz ile düşman olup Türkistan'a gelen yedi kabiledir: Uygur, Kayıklı, Kıpçak, Karluk, Kalaç, Ağaçeri ve Ayferi.

Kayı:

Kayı: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 6. 3. 3. 1. Kayı Han

Örnek: *bunlaruñ her biriniñ şulbünden dörder oğlı oldı evlād-ı gün han kayı* (قايى) *bayat alka evli kara evli* (4a). “Bunların her birinin dörder oğlu oldu. Gün Hanın çocukları: Kayı, Bayat, Alka Evli, Kara Evli.”

Kayıklı:

kayıklı < kay - ğık - lığ: fiil kökü – fiilden isim yapan ek⁸ - isimden isim yapan ek.

Türkiye Türkçesinde *kayık* “kürek veya yelkenle yürütülen ufak tekne” anlamında kullanılmaktadır (Eren 1988, 820).

İlk olarak Divânü Lügâti’t-Türk’te *kaygık* / *kayguk* şeklinde görülür; Atalay 1999, 284. Kökünün *kay-* olduğu açıktır. Bu fiile ilk defa Eski Uygur Türkçesinde görülür; Caferoğlu 1968, 173. Günümüze kadar değirmeden kullanılmıştır; Arat 1979, 229; Ergin 1997, 175.

Örnek: *anlarki oğuzla ‘adüv olup türkistāna geldiler yidi kabiledür uygur kayıklı* (قايلى) *kıpçaq karluq kalac ağaçeri ay ferı* (4a). “Onlar Oguz ile düşman olup Türkistan’a gelen yedi kabiledir: Uygur, Kayıklı, Kıpçak, Karluk, Kalaç, Ağaçeri ve Ayferi.”

Kıpçak:

Kıpçak < kuba – aç – ak: isim kökü – isimden isim yapan ek (küçültme eki) – isimden isim yapan ek (topluluk eki).

Türkiye Türkçesinde “XI-XV. yüzyıllarda, Ural dağlarıyla Volga ırmağı arasında yaşamış bir Türk boyu, Kuman” için kullanılır; Eren 1988, 852.

⁸ -ğık eki için bk. Gabain 1995, 52.

İlk olarak Eski Uygur Türkçesinde *kıpçaq* biçiminde görülür; Caferoğlu 1968, 176. Dîvânü Lûgâti't-Türk'te *kıfçak* biçimindedir; Atalay 1999, 312.

Kononov, *kuba* “sarı” kelimesine küçültme ve topluluk anlamı veren *-aç* ve *-ak* eklerinin getirilmesiyle türediği görüşündedir (2000, 518; 526.) Burada “sarı” renkten ziyade yön bildirmektedir. bk. 2. 7. Renk Yön İlişkisi. Bunun yanı sıra *kuba* kelimesine yine küçültme fonksiyonlu *-çak* ekinin getirilmesiyle de kurulmuş olabilir. Ebu'l-Gazi Bahadır Hana göre *kıpçaq* “içi boş ağaç, kovuk” anlamındadır; Karabörk 2000.

Örnek: *anlarki oğuzla 'adüv olup türkistāna geldiler yidi kabiledür uygur kayıklı kıpçak (قپچاق) karluğ kalac ağaçeri ay ferî (4a)*. “Uygur, Kayıklı, Kıpçak, Karluk, Kalaç, Ağaçeri ve Ayferî, Oguz ile düşman olup Türkistan'a gelen yedi kabiledir.”

Tatar:

Tatar: Anlamı için bk. 1. 6. 3. 3. 2. Tatar Beg

Örnek: *karaman oğlı daħi işidüp tatar (تاتار) ve türkman ve varsak ve turğud ve bay burd çerisin bî kıyās cem' itdi (68a)*. “Karaman oğlu da işitip Tatar, Türkmen, Varsak, Turgut ve Bay Burt görülmemiş asker topladı.”

Ṭurğud:

ṭurğud < tur gut: fiil kökü – emir kipi eki [kalıplaşmış]

Ṭurğud: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1.6.1. Ṭurğudlu

Örnek: *karaman oğlı daħi işidüp tatar ve türkman ve varsak ve turğud (طورغود) ve bay burd çerisin bî kıyās cem' itdi (68a)*. Karaman Oğlu da işitip

Tatar, Türkmen, Varsak, Turgud ve Bay Burd görülmemiş çoklukta asker topladı.

Türkmen:

türkmen < tür - ü - k - men: isim kökü - isimden fiil yapan ek - fiilden isim yapan ek - isimden isim yapan ek.

İlk olarak Dîvânü Lûgâti't-Türk'te görülür. İmlâsı ترکمان biçimindedir. Kâşgarlı, Zülkarnenyn [= Büyük İskender]'in doğu seferi sırasında, rastladığı Türklere *türkmânend*" diye hitap ettiğini belirtmektedir. *türkmânend* "Türk'e benzer, Türk gibi" anlamına gelmektedir. Bu sebeple Türklerin bu bölüğüne *Türkmen* denmiştir (Atalay 1999, 412-416). Eski Anadolu Türkçesinde *türkmen* biçiminde görülür; Ergin 1997, 299. Kitâb-ı Cihân-nümâ'da *türkmen* şeklinin yanı sıra *türkman* (ترکمان) şekli de vardır. Mehmed Neşrî, kelimenin *türk* ve *îmân* kelimelerinin birleşmesinden oluştuğunu belirtmektedir (Unat 1995, 17). Neşrî'nin böyle bir etimolojiye gitmesinde muhtemelen, Oğuzların Müslüman olanlarına *Türkmen* denmesi etkili olmuştur.

Anlamı ve kökeni en çok tartışılan kelimelerdendir. Kafesoğlu, *türkmen* kelimesinin anlamı ve etimolojisini incelediği yazısında konuyla ilgili kendinden önceki araştırma ve nazariyeleri sıralamıştır: Vambéry, *Türk men* "(ben) Türküm" şeklinde; Hüseyin Hüsameddin, *türk* kelimesi ile büyüklük eki olan *-men*'in birleşmesinden oluştuğu biçiminde; Necib Asım, *türk* ile "adam" anlamındaki *man* kelimelerinin birleşmesinden oluştuğu şeklinde izah etmiştir. Deny, kelimenin anlamı ve kökenini incelerken Türkçedeki *-men / -man* ekine dikkat çekerek, *kocaman*, *şişman*, *karaman* vb. kelimelerde bu ekin birleştiği kelimeye fazlalık, büyüklük, üstünlük kattığını tespit edip *türkmen*'in de *türk*'e *-men* ekinin eklenmesiyle oluştuğu ve "koyu Türk, halis Türk" anlamına geldiği kanaatine varmıştır. Bu izah tarzı, Nemeth, Minorsky, Moravcsik ve Pritsak tarafından da kabul edilmiştir.

Kafesoğlu kendi izah tarzını Deny'nin görüşü üzerine bina etmiştir. Türkçede -*men/-man* ekinin kullanıldığı kelimeleri sıraladıktan sonra *türkmen* kelimesinin de bu ekle yapıldığını söylemiştir. Bu arada *man* “üç yaşında kuzu”, *man mang* “iri, koca başlı”, *Menkermen* “Kiev şehrinin eski adı”, *Bingöl, Binboğa, ming kara* “büyük, kudretli” gibi bir kısım kelimelerde bu ekin önek olarak bulunduğunu belirtmiştir. Kafesoğlu'nun bu görüşünün Türkçenin yapısına ne kadar ters olduğu açıktır. Bilindiği gibi Türkçede ekler daima kelime sonuna gelir. Özellikle de aynı ekin kimi kelimedede başa kimi kelimedede sona gelmesi Türkçenin düzenliliğiyle kesinlikle uyuşmamaktadır. Kafesoğlu, *Tuman, Kalkaman, Avukman, Tokman, Akman, İlmen, Korman, Azman, Karaman, Kuzman* gibi oymak, kabile ve kavim adlarının da bu ekle kurulmuş olduğu görüşündedir.

Kafesoğlu daha sonra *türkmen* kelimesinin kimler için ve hangi münasebetle kullanıldığı meselesini gündeme getirmiştir. Oğuzların Müslüman olanlarına 11. asırda *türkmen* adının verildiği yönündeki yaygın kanaati hatırlatmış ve bu görüşün meseleyi tam olarak izah edemediği kanaatine varmıştır. Bu bahiste *türkmen* kelimesinin 11. asırdan önce de mevcut olduğunu gösteren delillerin bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca din değiştirmenin ad değiştirmeyi gerektirmediğini belirterek bu kanaate göre Müslüman olan bütün Türk boylarının *Türkmen* adını alması gerektiğini söylemiştir. Maniheist Uygurların, Musevî Hazarların ve Hristiyan Bulgarların kendilerine has her şeylerini unuttukları hâlde Türkçe adlarını “unutmadıklarını” hatırlatmıştır.

Oğuzlar için *türkmen* kelimesinin kullanılmasından önce 9. asırda Karluklara *türkmen* dendiği yönünde çeşitli deliller sunan Kafesoğlu, bu tabirin çeşitli Türk boylarının kurduğu büyük Türk Kağanlığı için kullanılmış olan “Kök Türk” tabiri ile ilişkilendirmiştir. Bilinen hiçbir Türk boyunun adının Kök Türk olmadığını hatırlatan Kafesoğlu, bu tabirin geniş hudutlar içinde tam bir siyasî birlik kurmuş olan Türk boylarını topluca ifade etmek için kullanılmış olduğunu söylemektedir. Bu siyasî birlik dağıldıktan sonra Oğuzlar ve Uygurlar gibi diğer Türk boylarıyla husumet içinde olan Karlukların Kök Türk tabirini kullanamayacaklarını belirten Kafesoğlu, Kök Türk ile aşağı yukarı aynı

mefhumu ifade eden *türkmen*'i kullanmış olduklarının anlaşıldığını bildirmiştir. Daha sonra 10. asrın ikinci yarısından itibaren Hazar'ın kuzey düzlüklerinde büyük bir siyasî birlik vücuda getirmiş olan Oğuzların bu tabiri kullanmış olduklarını söylemektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Kafesoğlu 1958.

Örnek: *andan öturi buña türk-îmân dinildi lafzda tahfîf idüp türkmen* (ترکمان) *didiler* (5a). “Bundan dolayı ona Türk-iman dendi. Söyleyişte de kısaltıp Türkmen dediler.”

Uygur:

Türkiye Türkçesinde *uygur* kelimesi “Orta Asya’da büyük bir devlet ve uygarlık kurmuş, yazılı anıtlarla sanat eserleri bırakmış olan bir Türk kolu” anlamında kullanılmaktadır (Eren 1988, 1522).

Eski Uygur Türkçesinde *uygur* şeklinde geçmektedir; Caferoğlu 1968, 269. Kelime *uy-* fiili ile ilgili görünse de etimolojik olarak bu köke gitmek şimdilik mümkün görünmemektedir. Ebu’l-Gazi Bahadır Han, “yapışır” anlamında olduğunu söylemektedir; Karabörk 2000.

Örnek: *anlarke oğuzla ‘adüv olup türkistāna geldiler yidi kabiledür uygur* (اويغور) *ķayıķlı ķıpķaķ ķarluķ ķalac aģaķeri ay feri* (4 a). “Onlar Oguz ile düşman olup Türkistan’a gelen yedi kabiledir: Uygur, Kayıklı, Kıpçak, Karluk, Kalaç, Aģaķeri ve Ayferi.”

Varsaķ:

Eski Anadolu Türkçesinde “eski, savaş araçlarından bir çeşit yatağan, kısa kılıç; taşçıların taş kırdıkları büyük çekik” anlamlarında geçmektedir (Dilçin 1983, 228). Daha önceki metinlerde görülmez. Kökeni belli değildir.

Örnek: *ķaraman oğlı dağı işidüp tatar ve türkman ve varsak* (ورساق) ve *ķurđud ve bay burd ķerisin bī ķıyās cem' itdi* (68a). “Karaman Oğlı da işitip Tatar, Türkmen, Varsak, Turgut ve Bay Burt'tan görülmemiş çoklukta asker topladı.”

2. 2. Ad + Ad

Ağaçeri:

ağaçeri < ağaç + er - i: isim kökü + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki.

Türkiye Türkçesinin işlek kelimelerinden olan *ağaç*, “gövdesi odun veya ke-
reste olmaya elverişli bulunan ve uzun yıllar yaşayabilen bitki; direk; bu gibi
bitkilerin gövdesinden ve dallarından yapılan” anlamlarındadır (Eren 1988,
20).

Türkçenin en eski kelimelerindedir. Köktürkçede *ığaç* biçimindedir; Tekin
1968, 332. Eski Uygur Türkçesinde de aynı biçimdedir; Caferoğlu 1968, 85.
Karahanlı Türkçesinde *yığaç* biçiminde görülür; Arat 1979, 538. Harezmi
Türkçesinde *ağaç* ve *yığaç* olmak üzere ikili biçimde kullanılır; Ata 1998, 7;
482. Eski Anadolu Türkçesinde *ağaç* şeklindedir; Ergin 1997, 4.

Köktürkçede “ağaçlık, orman” anlamında *ı* kelimesi vardır; Tekin 1968, 332.
Tekin bu kelimeye –*đaç* ekinin getirilmesiyle *ığaç*'ın türetildiği görüşündedir
(1968, 103). Fakat isimden isim yapma eki –*đaç*'ın ikinci bir örneğini de ver-
memiştir.

Er: Anlamı için bk. 1. 2. 3. Er Tana

Örnek: *anlarki oğuzla 'adüv olup türkistāna geldiler yidi ķabiledür uygur
ķayıklı ķıpçak ķarlık ķalac ağaçeri* (اڭاجرى) *ay ferri* (4a). “Uygur, Kayıklı,

Kıpçak, Karluk, Kalaç, Agaçeri ve Ayferi, Oguz ile düşman olup Türkistan'a gelen yedi kabiledir.”

Akça Koyunlu:

akça koyunlu < ak - ça + koñ - luğ: isim kökü – isimden isim yapan ek + isim kökü – isimden isim yapan ek

Akça: Anlamı ve etimoloji için bk. 1. 1. 2. Akça Koca

Koyunlu: Kökü *koyun*'a dayanmaktadır. Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2.

2. Kara Koyunlu

Örnek: *bu uzun hasan aslda akça koyunludan* (اقچه قويونلو) *bir ednā kimse idi* (224 b). “Bu Uzun Hasan aslında Akkoyunlulardan çok alçak bir kimseydi.”

Alka Evli:

alka evli < alk - a + eb - lig: fiil kökü – fiilden isim yapan ek (zarf-fiil eki [kalıplaşmış]) + isim kökü – isimden isim yapan ek.

Günümüzde kullanılmayan *alka* “övgü” anlamındadır; Ata 1997, 97. Çeşitli tarihî lehçelerde hem isim hem de fiil şeklinde görülmektedir. Türkçede bir kelimenin hem fiil hem de isim olarak kullanılması mümkün değildir. Bu sebeple bu durum açıklanmaya muhtaçtır. Çeşitli ses düşmeleri ya da sesteş ekler bu durumun sebebi olabilir⁹. İlk olarak Eski Uygur Türkçesinde rastlanan *alka*- fiilinin yanında şahıs adı olarak kullanılan *alka* kelimesi de vardır; Caferoğlu 1968, 11. Karahanlı Türkçesinde *alka*- fiili varken Harezmi Türkçesinde

⁹ Türkçede fiilden fiil yapan *-a* eki (*tka* < *tık - a*) bulunduğu gibi zarf-fiil eki olan *-a* da kalıcı isimler yapmaktadır. Örneğin *öte* < *öt - e*, *geçe* < *geç - e* vs.

de *alka* ismi görülür; Arat 1979, 18; Ata 1997, 22. Eski Anadolu Türkçesi bu fiilden türediği anlaşılan *alkış* kelimesi görülür; Ergin 1997, 13.

Eski Anadolu Türkçesindeki *alkış* biçimi kelimenin kökü hakkında bilgi vermektedir. Sondaki *-ış* kısmı fiilden isim yapan ek kabul edilirse geriye *alk-* kısmı / fiili kalır. Kelimenin, Türkiye Türkçesinde de kullanılan *alkış* kelimesi aynı kökten geldiği anlaşılmaktadır.

Türkiye Türkçesinde *ev* “yalnız bir ailenin oturabileceği biçimde yapılmış yapı; bir kimsenin veya ailenin içinde yaşadığı yer, konut” anlamlarındadır (Eren 1988, 477).

Köktürk metinlerinde *eb* şeklinde görülür; Tekin 1968, 324. Uygur metinlerinde ise *eb*, *eb* şekillerindedir; Caferoğlu 1968, 68; 78. Karahanlı Türkçesinde *ev* biçiminde görülmektedir; Arat 1979, 163. Harezmi Türkçesinde de aynı şekildedir; Ata 1998, 139.

Eski Türklerde *eb* kelimesi “çadır” anlamındadır. Çünkü göçebe Türklerin hayatında bugünkü anlamda “ev”den bahsetmek mümkün değildir. Eski Türkler barınak olarak kullandıkları çadır için *eb* kelimesini kullanmışlardır. Daha sonra yerleşik hayata geçildiğinde de bu kelime bugünkü tarzda yapılmış barınaklar için aynı kelimeyi kullanılmıştır. Kelimenin “mahiyet”inde büyük değişiklikler olduğu hâlde “gösterge” aynı kalmıştır. Bu durum anlam değişmelerinin sebeplerinden biridir.

Yazıcıoğlu ve Reşidüddin *alka evli* kelimesi için “başarılı, muvaffak” anlamlarını vermişlerdir; Sümer 1999, 230-231.

Örnek: *bunlaruñ her biriniñ şulbünden dörder oğlı oldı evlād-ı gün han kayı bayat alka evli (القہ اولی) kara evli (4a)*. “Bunların her birinin dörder oğlu oldu. Gün Hanın çocukları: Kayı, Bayat, Alka evli, Kara evli.”

Ayferi:

ay ferī < ay + fer – i: isim kökü + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki.

Ay: Anlamı için bk. 1. 4. 1. Ay Toğdı

Günümüzde kullanım sıklığı azalmış olan *fer* “parlaklık, aydınlık, (gözde) canlılık, ışık” anlamlarındadır (Eren 1988, 495). Farsça asıllıdır.

Örnek: *anlarki oğuzla ‘adüv olup türkistāna geldiler yidi kabiledür uyğur kayıqlı kıpçak karluğ kalac ağaçeri ay ferī (ای فری) (4a)*. “Uygur, Kayıklı, Kıpçak, Karluk, Kalaç, Ağaçeri ve Ayferi, Oguz ile düşman olup Türkistan’a gelen yedi kabiledir.”

Bay Burd:

bayburd < bay + burd: isim kökü + isim kökü.

Bay: Anlamı için bk. 1. 2. 3. Baybars

Günümüzde kullanılmayan *burd* kelimesi *Dîvânü Lûgâti’t-Türk*’te *burt* biçiminde “kâbus, karabasan” anlamında geçmektedir; Atalay 1999, 118. Daha sonraki dönemlerde görülmez.

Kelime *bay böri* biçiminde de okunabilir. Arap alfabesindeki *ye* harfi *dal* olarak okunabilir. Fakat eserin tıpkıbasımını kullanma imkânı olmadığı için matbu metinden bu meseleyi aydınlatmak mümkün olamamaktadır.

Örnek: *karaman oğlı daği işidüp tatar ve türkman ve varsağ ve turğud ve bay burd (باى بورد) çerisin bî kıyās cem’ itdi (68a)*. Karaman Oğlu da işitip Tatar, Türkmen, Varsak, Turgut ve Bay Burt’tan görülmemiş çoklukta asker topladı.

Çavdar Tatar:

Çavdar: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 6. 1. Çavdar

Tatar: Anlamı için bk. 1. 6. 3. 3. 2. Tatar Beg

Örnek: *çavdar tatara* (چودر تاتار) *alduğın bitamāmiḥī birağdurup tataradan kimini tutup kimini kılıçdan geçürüp çavdar tataruñ oğlını tutup ‘oşmān ğāzī gelince ḥabs itdiler* (39b). “Çavdar Tatar’ın aldıklarının tamamını bıraktırarak Tatarlardan bazılarını yakalayıp bazılarını da kılıçtan geçirip Çavdar Tatar’ın oğlunu yakalayıp Osman Gazi gelinceye kadar hapsettiler.”

Kara Evli:

kara evli < kara + eb - lig: isim kökü + isim kökü – isimden isim yapan ek.

Kara: Anlamı için bk. 1. 1. 2. Kara Muğbil

Evli: Anlamı ve etimolojisi için bk. 2. 2. Alka Evli

Reşidüddin ve Yazıcıoğlu’na göre *kara evli* kelimesi “evi veya otağı kara olan” anlamındadır; Sümer 1999, 230-231.

Örnek: *bunlaruñher biriniñ şulbünden dörder oğlı oldı evlād-ı gün ḥan kayı bayat alka evli kara evli* (قرا اولی) (4a). “Bunların her birinin dörder oğlu oldu. Gün Hanın çocukları: Kayı, Bayat, Alka evli, Kara evli.”

Karlı Oğlanları:

karlı oğlanları < kar – lığ + oğul – an – lar – ı: isim kökü – isimden isim yapan ek + isim kökü – çokluk eki [kalıplaşmış] – çokluk eki – 3. teklik şahıs iyelik eki.

Türkiye Türkçesinde *karlı* kelimesi “üstünde kar bulunan; kar yağın” anlamlarında kullanılmaktadır (Eren 1988, 802).

Kökü *kar*'dır. Köktürkçeden beri fonetik ve semantik açıdan değişmeden kullanılmaktadır; Tekin 1968, 342; Caferoğlu 1968, 166; Arat 1979, 222; Ata 1998, 200; Ergin 1997, 167. Günümüzde de Genel Türkçenin en yaygın kelimelerindendir; Ercilasun 1992, 436; 437.

Oğlan: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. Kara Oğlan

Örnek: *ol hişārlaruñ beglerine karlı oğlanları* (قارلى اوغلنلرى) *derlerdi* (205a). “O hisarların beylerine “Karlı Oğlanları” derlerdi.”

‘Osmān Oğlu:

‘osmān oğlu < ‘osmān + oğul – ı: isim kökü + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki.

‘Osmān < Ar.

Oğul: Anlamı için bk. 1. 1. 2. Çil Oğlu

Örnek: *zīrā ‘osmān oğlunuñ* (عثمان اوغلنك) *çok nān u nemegin yemiş kuluyım* (227 a). “Zira Osman Oğlu’nın çok ekmeğini tuzunu yemiş kuluyum.”

Ulus-ı Tatar:

ulus << ül – ü - ş: isim kökü – isimden fiil yapan ek – fiilden isim yapan ek.

Türkiye Türkçesinde *ulus* “millet” anlamındadır (Eren 1988, 1513).

Köktürkçede *ulus* şeklinde geçmektedir; Tekin 1968, 390. Eski Uygur Türkçesinde *ulus* / *ulus* biçimindedir; Caferoğlu 1968, 265..

Kelimenin çıkış anlamında “millet” kavramı yoktur. Siyasî ve idarî yönetimle ilgili bir kelimedir. Yönetimde söz sahibi olan bir kimseye verilen vergi alma yerini karşılamak için “pay, hisse” anlamındaki bu kelime kullanılmıştır. Verilen toprak, üzerindeki insanlarla birlikte verilmektedir. Zaman içerisinde toprak üzerindeki insanlar toprağı yöneten insana bağılı duruma gelmekte ve bir müddet sonra da *ulus* / *ülüş* kelimesi toprak için değil, toprak üzerindeki insanlar için kullanılır hâle gelmiştir. Eski Uygurcadan beri “pay, hisse” anlamındaki *ülüş* kelimesinde rastlanmaktadır; Caferoğlu 1968, 272; Atalay 1999, 712; Ata 1998, 455. Bu kelime kelime *üleş-* fiili ile aynı kökten olmalıdır.

Tatar: Anlamı için bk. 1. 6. 3. 3. 2. Tatar Beg

Örnek: *ulus-ı tatar* (اولوس تاتار) *begi teberrük ve şamağar oğılı hızr beg ve barambay ve çaygazan ve şuga ve toşbağa cümlesi karaman oğılı ‘alāü’ d-dīn beg yanına cem’ oldılar* (68 a). “Tatar ulusunun beyi Teberrük, Samagar oğılu Hızr Beg, Barambay, Çaygazan, Suga, ve Tosbaga hep birlikte Karaman oğılu Alaeddin Begin yanına toplandılar.”

3. GÖREV VE İDARE ADLARI - TERİMLER

3. 1. Ad

Arslan:

arslan < ar – sıl + añ: isim kökü – isimden isim yapan ek + isiöm kökü.

Arslan: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 2. 2. 1. Arslan Han

Örnek: *arslan* (ارسلان) *mülük-i taberistāna dirler* (6b). “Taberistan meliklerine Arslan derler.”

Baltacılar:

baltacılar < balta – ç ı - lar: isim kökü – isimden isim yapan ek – çokluk eki.

Günümüzde *baltacı* kelimesi “balta yapan veya satan kimse; yangın söndürme kuruluşlarında balta kullanan er; anlamlarındadır (Eren 1988, 139).

Padişah sarayının dış hizmetlerinde kullanılan bir kısım müstahdemine verilen unvandır. Zülüfleri sebebiyle bir kısmına da “zülüflü baltacılar” denilirdi. Baltacılık vazifesi ikinci Murat zamanında kurulmuştur.

Baltacıların mevcudu yüz kişiden fazla olmuştur. Baltacılar kethüdası bunların birinci ve sayfiyeye nakli hümayun vukuunda başbaltacı ikinci zâbiti olup üçüncüsüne de divanhaneci denilirdi. Dördüncüsü kilercibaşı baltacısıydı. Buna başbaltacı da denirdi. Ocak usullerince baltacıların sekizi bıçaklı eski olup “sırmalı kuşak” kullanırdı. Bir neferine de bıçak mülâzımı denilip maa-dası “enli ve sade siyah sahtiyan kemer” kuşanırlar ve iki tarafını görmeyecek kadar “yakaları gayet enli lâcivert çuha dolama giyer ve sırmalı başlı zülûf terhil ederler ve tepesi yassıca yarım zirâ tulünde haymi deve tüyü külah giyerler, iç fesi iktisa ve ayasofya Cami-i Şerifindeki dersiam hoca efendilerden tahsil-i

ilim ve marifet ederler, okuyup yazmak iktisadında olanlardan on iki neferi “*halife*” tâbirine nailiyetle diğerlerinden mütehayyiz” olurlardı; Pakalın 1983, 154-155.

Örnek: *sulţān murāduñ kaşdı şöyle oldı kim baltacılar (بالتجیلر) sürüp taşa yol idüp kıaraman oğlını ele getire* (179b). “Sultan Murad, baltacıların Taş’a gidip Kıaraman oğlunu ele geçirmesini amaçladı.”

Haķan:

haķan < kağan

Türkiye Türkçesinde tür adı olarak kullanılmayan *hakan* “Türk, Moğol ve Tatar hanları için ‘hükümdarlar hükümdarı’ anlamında kullanılan bir unvan; Osmanlı padişahlarına verilen bir unvan” anlamlarındadır (Eren 1988, 597).

Eski Türkçe metinlerde devlet başkanlarının unvanı için kullanılan *kağan* kelimesinden gelmektedir. Günümüzde kullanılan *han*, *hakan*, *kağan* kelimelerinin hepsinin aslında Eski Türkçe *kağan* kelimesine dayanır. Eski Türkçe *kağan* kelimesindeki *ķ* sesi Genel Türkçenin normal ses denkliklerine göre *h* sesine, *đ* de *ķ* sesine dönüşebilir. krş. ve bk. *han* (1. 1. 2. 1. Gök Han)

Örnek: *meliklerine haķan (خاقان) dirler* (2b). “Meliklerine hakan derler.”

Sancaķ:

sancaķ < sanç - ak: fiil kökü - fiilden isim yapan ek.

Türkiye Türkçesinde *sancaķ* “bayrak, liva; çoğunlukla askerî birliklere verilen yazı işlemeli, kenarları saķaklı ve gönderli bayrak” anlamlarındadır (Eren 1988, 1254).

Devletin idarî bölümlerinden birine verilen addır. Bunu yerine liva da kullanılırdı. Osmanlı saltanatının sonuna kadar memleketin idarî bölümleri nahiyeye, kaza, sancak ve vilâyetti. Nahiyede nahiyeye müdürü, kazada kaymakam, sancakta mutasarrıf, vilâyette de vali adını taşıyan idare memurları bulunurdu. Sancakların müstakil olanları da vardı.

Sultan II. Mahmut zamanında merkezîyet usulünden önceki eyalet teşkilâtında da sancak adı altında teşekkül mevcuttu. Mirliya unvanını taşıyan sancak beyi beş on kazalık yerin yöneticisi ve sipahisinin de kumandanı idi. Rumeli eyaleti yirmi dört, Anadolu eyaleti on dört sancaktı; Pakalın III 1983, 116-119.

İlk olarak Eski Anadolu Türkçesinde görülür; Ergin 1997, 258. Kökü *sanç-* “batırmak, saplamak” fiiline gider. Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 6. 2. 2. Sançar

Örnek: *ikinci oğlu muştafâ çelebi hamîd ili sancağı* (سنجاغی) ve *teke ili sancağıyla gelmişdi* (105b). “İkinci oğlu Mustafa Çelebi, Hamid ili sancağı ve Teke ili sancağıyla gelmişti.”

Şolaklar:

Solaklar < sol – a - k - lar: isim kökü - isimden fiil yapan ek - fiilden isim yapan ek – çokluk eki.

Şolak: Etimolojisi için bk. 1. 1. 4. Şolak Karaca

Yeniçeri ocağını teşkil eden 196 ortadan 60, 61, 62 ve 63’üncü ortalara verilen addır. Bunların boylu poslularından seçilip padişahların hizmetlerinde bulunanlara da “Solakân-ı Hassa” denilirdi. Solakân-ı Hassa “Solak başı” adı verilen birinin emri altında bulunurdu. Solak teşkilatı Yıldırım Beyazıt zamanında kurulmuştur.

Hassa solakları gerek sefer ve gerek rikâb-ı hümayun resimlerinde padişahın etrafında yaya olarak yürürlerdi. Köprü geçilirken solak başı padişahın atının dizginlerini tutar, atın ürkmesi gibi bir durumun meydana gelmemesine dikkat ederdi.

Solakân-ı Hassa onar kişilik mangalara ayrılmakta, ve her mangaya bir çavuş kumanda etmekteydi. Manga çavuşları son zamanlardaki kademe-i hümayun gibi yürüyüş nizamını muhafaza ederlerdi. Hassa solaklarının sayısı hiç bir zaman dört yüzü geçmezdi. Eksiklik oldukça yeniçerilerin bu ad altında olan ortalarından alınırlardı; Pakalın III 1983, 254.

Örnek: *hemân bāyuzīd han kendü kapısı halkıyla kulları yeñiçeri ve solaklarıyla (صولقار) kaldı (106 a)*. “O esnada Bayezid Han kendi kapı halkı ile ve kulları Yeniçeri ve Solaklarla kaldı.”

Tangrı:

tangrı < teñri

Günümüzde *Tanrı* “Allah; çok tanrıçılıkta var olduğuna inanılan insan üstü varlıklardan her biri” anlamlarındadır (Eren 1988, 1414-1415).

Türkçenin en eski kelimelerindendir. Köktürkçede *teñri* biçiminde geçer; Tekin 1968, 379. Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesinde de aynı aynıdır; Caferoğlu 1968, 233; Arat 1979, 437. Harezmi Türkçesinde kalın sıraya geçtiği görülür; Ata 1998, 403. Eski Anadolu Türkçesinde de kalın sıradandır; Ergin 1997, 284. Günümüzde sadece Oğuz grubu lehçelerinde kalın sıradandır; Ercilasun 1992, 848; 849. Kalınlaşma kelimedeki *ñ* sesinin etkisinden kaynaklanmış olmalıdır.

Kelimenin çıkışında “Allah” anlamının olup olmadığı açık değildir. Köktürkçede açık bir şekilde “gökyüzü” anlamında kullanılmıştır. Bunun yanında birkaç yerde “Allah” anlamında da kullanıldığı görülür. Uygur döneminden

itibaren “Allah” anlamı yaygınlaşmaya başlamıştır. Sonraları “gökyüzü, sema” anlamı tamamen unutulmuştur. Bu değişiklikte Eski Türk dininin etkisi birinci plandadır¹⁰. Tanrı’nın gökte olduğuna ya da “gök”ün Tanrı olduğuna inanılan bir toplumda “gökyüzü”nü ifade eden kelimenin “Tanrı”nın yerine geçmesi beklenmeyen bir durum değildir. Ayrıca *gök* (< *kök*) ve *Tanrı* (< *Teñri*) kelimelerinin sürekli yanyana kullanılması da bu değişiklikte etkili olmuştur.

Örnek: *ammā deve daħi belüñleyüp ürkicek tanrı (تنکری) şavsun katı ürker* (86b). “Ama deve de korkup ürkünce Tanrı korusun çok kötü ürker.”

3. 2. Ad + Ad

Ahşid:

ahşid < aq + şad: isim kökü + isim kökü.

Kökeni bilinmiyorsa da *aq* ve *şad* kelimelerinin birleşmesinden oluşmuş olma ihtimali göz ardı edilmemelidir.

Ak: Anlamı için bk.1. 1. 2. Aq Baş

Günümüzde kullanılmayan *şad* Köktürklerde yüksek bir unvan için kullanılmıştır; Tekin 1968, 373. Köktürkçeden sonra görülmez. Dîvânü Lûgâti’t-Türk’te “cesur, yürekli” anlamında geçen bir *şat* kelimesi vardır; Atalay 1999, 556. İkisi arasında bir ilgi olabilir.

Örnek: *ahşid* (احشید) *mülük-i fergānaya dirler* (6b). “Fergana meliklerine Ahşid derler.”

¹⁰ Eski Türklerde dinî inanç hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İnan 1976.

'Azab Ağası:

'azab ağası < 'azab + ağa - sı: isim kökü + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki.

Arapça kökenli olan *azap* Anadolu'da "çiftlik uşağı" anlamında kullanılmaktadır. Beylikler zamanında ise "donanmadaki görevlerde kullanılan asker" anlamında kullanılmaktaydı (Eren 1988, 119).

'Azab < Ar. 'azzāb

Ağa: Anlamı için bk. 1. 1. 3. 1. Ağ Sunçur Ağa

Azab Ağası, azabların en büyük âmirine verilen addır. Her vilayette ayrı ayrı azab teşkilâtı vardı. Beylerbeyinin emri altında bulunan bu teşkilâtın başında "azab ağası" unvanlı bir âmir bulunduğu gibi "azab kâtibi" unvanlı ikinci derecede bir diğer bir âmir de vardı. Azab ağası teşkilâtın genel işlerine, azab kâtibi de kayıt ve hesap işlerine bakardı. Vilayetlerdeki azap teşkilâtı yedi orta veya odaya ayrılmıştı. Her ortanın reisi, odabaşı ve bayraktar unvanlarıyla ikinci derecede zâbitleri vardı. Savaş zamanlarında azablar "azab ağası"nın kumandası altında beylerbeyinin maiyetinde olarak savaşa katılırlardı; Pakalın I 1983, 131.

Örnek: '*azab ağası* (عزب اغاسی) *ğurd meymenede ğurdu* (89a). "Azap Ağası Kurd sağ kanatta durdu."

Begler Begi:

beglerbegi < beg – ler + beg - i: isim kökü - çokluk eki + isim kökü - 3. teklik şahıs iyelik eki.

Beg: Anlamı için bk. 1. 1. 2. 1. Karaca Beg

Beylerbeyi:

Osmanlılar, memleketi şimdiki vilâyet sistemine yakın bir surette eyaletlere ayırmışlar ve eyaletlerin başına beylerbeyi unvanını taşıyan askerî ve mülkî yetkilere sahip birer büyük memur koymuşlardır. Buna göre beylerbeyi demek vali demektir.

Osmanlı teşkilâtında çok önemli bir memuriyet olan beylerbeyilik çok eskidir. Padişahlardan hangisinin zamanında kurulduğunu ve ilk defa olarak kimin bu makama geçtiğini tarihler kaydetmiyorsa da I. Murat zamanında ölen Lâla Şahin Paşanın beylerbeyi olduğu ve Timurtaş Paşanın kedisinin halefi olduğu tarihen sabittir.

Beylerbeyi, Yıldırım'ın ilk zamanlarında bir taneydi. O zamanki beylerbeyi de Timurtaş Paşaydı. Karamanlılarla Osmanlıların düşmanca ilişkisi Anadolu'da kuvvetli bir kumandanın bulunmasını gerektirdiğinden Timurtaş Anadolu'ya getirilmiş ve Ankara beylerbeyilik merkezi yapılmıştı. Ankara bu tarihten itibaren 1451 senesine kadar Anadolu beylerbeyliğine merkez olmuş ve bu tarihte merkez Kütahya'ya kaldırılarak eyaletlerin ilgasına kadar orada kalmıştır.

Anadolu ve Rumeli beylerbeyliği ikili olarak on beşinci asrın ilk yarısından sonralara kadar devam etmiştir; Pakalın I 1983, 216.

Örnek: *ğara temür taşı edirne de komuşlardı zîrâ begler begiydi (بکدر بکی)* (94b). "Beglerbegi olan Kara Temürtaş'ı Edirne'de koymuşlardı."

Çakırcı Başı:

çakırcı başı < çakır - çı + baş - ı: isim kökü - isimden isim yapan ek + isim kökü - 3. teklik şahıs iyelik eki.

Günümüzde kullanılmayan *çakırcı* kelimesi *çakır*'dan gelmektedir. Bu kelime Türkiye Türkçesinde "(göz için) mavi hareli ela; çakır doğan" anlamlarındadır

(Eren 1988, 270). İlk olarak Dîvânü Lûgâti't-Türk'te "gök gözlü" anlamıyla rastlanır; Atalay 1999, 131. Muhtemelen rengi sebebiyle doğana böyle bir isim verilmiştir.

Baş: Anlamı için bk. 1.1.3. Aşk Baş

Çakırcıbaşı:

Padişahların maiyetlerinde şikâr ağaları da denilen ve rikâp ağalarının da başında gelenin unvanıydı. Bunlar derece sırasıyla yukardan aşağıya doğru çakırcı başı, şahinci başı ve atmacacı başıydılar. Bu üç ağa, sarayın erkân-ı birun denilen dış hizmetinde bulunan avcı başlılardı. Bunlardan başka bir de enderun erkânında ve erkân-ı havass-ı cuvanîden olan doğancı başı ile maiyeti olan doğancılar vardı.

Çakırcı başılığın kurulmasına dair bir kayıt veya bilgiye rastlanmamakla birlikte I. Murat'la oğlu Yıldırım Beyazıt zamanında avcı teşkilatının önemi dikkate alınırca çok eski olduğunda şüphe kalmaz. Fatih Kanunnamesindeki mevcudiyeti de bunun delilidir; Pakalın I 1983, 322.

Örnek: *hünkâr bu kâfirün hîlesin bilmeyüp sözüne i'timâd idüp çakırcı başı* (چاقرجى باشى) *hamza beg niğbolı sancağ begiydi anda gönderdi* (211b).
"Hünkâr bu kâfirin hilesini anlamayıp sözüne güvenerek Niğbolu sancak beyi olan Çakırcıbaşı Hamza Begi oraya gönderdi."

Kapı Kulları:

kapu kulları < kap - 1 - ğ + kul - lar - 1: isim kökü - isimden fiil yapan ek - fiilden isim yapan ek + isim kökü - çokluk eki - 3. teklik şahıs iyelik eki.

Türkiye Türkçesinin işlek kelimelerinden olan *kapı* "bir yere girip çıkarken geçilen ve açılıp kapanma düzeni olan duvar veya bölme açıklığı; bu açıklıktaki açılıp kapanan kanat" anlamlarındadır (Eren 1988, 785).

Köktürkçede *kapıg* şeklinde geçer; Tekin 1968, 341. Eski Uygurcada da aynı şekildedir; Caferoğlu 1968, 166. Karahanlı Türkçesinde *kapuğ* biçimindedir; Arat 1979, 221. Harezmi Türkçesinde de aynıdır; Ata 1998, 200. Eski Anadolu Türkçesinde *kapu* biçimindedir; Ergin 1997, 166. Kökü *kap*'tır. Aynı şekilde *kapu-* fiilide bu köke gider.

Türkiye Türkçesinde *kul* “Tanrı’ya göre insan” anlamındadır. Ayrıca “yabancı ülkelerden tutsak olarak getirilen ve alınıp satılabilen köle veya karavaş” anlamı da vardır (Eren 1988, 923).

Köktürkçede *kul* biçiminde ve bugünkü anlamıyla geçer; Tekin 1968, 347. Eski Uygur Türkçesinde de aynı biçimdedir; Tekin 1976, 420. Sonraki dönemlerde de değişmeden kullanılmıştır; Arat 1979, 289; Ata 1998, 266; Ergin 1997, 193.

Kapı Kulu Askeri:

Merkezî askerî teşkilat hakkında kullanılan bir tâbirdir. Yeniçerilerle sipahi bölükleri, kapı kulu askerlerini teşkil ederler; Pakalın II 1983, 173.

Örnek: *kapu kulları* (قبو قوللری) *daği hana cānların fedā kılmag için tulb tulb olup önünde turdular* (89a). “Kapı Kulları da hana canlarını feda etmek için küme küme olup önünde durdular.”

Çapu Ağaları:

çapu ağaları < *çap* – ı – ğ + *ağa* – lar – ı: isim kökü – isimden fiil yapan ek – fiilden isim yapan ek + isim kökü – çokluk eki – 3. teklik şahıs iyelik eki.

Çapu: Anlamı ve etimolojisi için bk. 3. 2. Çapu Kulları

Ağa: Anlamı için bk. 1. 1. 3. 1. Ağ Sunğur Ağa

Kapı Ağası:

Enderun ricalinin büyüklerinden birinin adıdır. Bâbü's-saade ağası da denilirdi. Saraydaki hadım ağalarının zâbiti, Enderun memuriyetlerinin âmiri olduğu gibi daire-i hümayunun idaresiyle de görevliydi; Pakalın II 1983, 166.

Örnek: *andan şoñra bir gün sila.ħdârlar ve kapu aġaları* (قبو اعالرى) *ġalebe idüp paşalaruñ üzerine ġulv itdiler eyitdiler* (161b). "Ondan sonra bir gün silahtarlar ve kapu ağaları azgınlaşarak paşaların üzerine saldırdılar."

Sancağ Begi:

sancağ begi < sanç – ağ + beg – i: fiil kökü – fiilden isim yapan ek + isim kökü - 3. teklik şahıs iyelik eki.

Sancağ: Anlamı ve etimolojisi için bk. 3. 1. Sancağ

Beg: Anlamı için bk. 1. 1. 2. 1. Karaca Beg

Sancak Beyi:

Eyalet teşkilâtıyla tımar usulünün geçerli olduğu zamanlarda beş on kazalık yerin mutasarrıfı ile sipahisinin kumandanına verilen addır. Osmanlıların ilk zamanlarında beylere ya da hükümdar çocuklarına has olarak verilen mıntıklara sancak denilir, bu sancakları yönetenlere de sancak beyi adı verilirdi.

Yıldırım Beyazıt zamanında oğullarından Ertuğrul, Süleyman, İsa ve Mehmet Çelebilerden her biri Anadolu beylerinden zaptedilen yerlerde sancak beyliği etmişlerdi.

Sancak beyleri, işgal ettikleri sancakların ehemmiyetlerine göre, derecelere ayrılmışlardı. Dirlikleri birbirinden farklı idi. Dirliği dört yüz bin akçaya varan sancak beyi, Beylerbeyi olurdu.

İkinci Sultan Mahmut zamanında vilâyet idaresinin uygulanması üzerine sancak beyleri mutasarrıf unvanını aldıkları gibi görev ve yetkileri de değişmiştir; Pakalın III 1983, 119-121.

Örnek: *ol kıızı bir sancak begine (سنجاق بگنه) verdi (154a).* “O kıızı, bir sancak beyine verdi.”

Şu Başı:

şubaşı < sü + baş - ı: isim kökü + isim kökü - 3. teklik şahıs iyelik eki.

şu < sü: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 6. 5. Aşbel Şubaşı

Baş: Anlamı için bk. 1.1.3. Aş Baş

Subaşı:

Günümüzdeki zabıta ve belediye memurlarının gördükleri işleri gören kişilerin başında bulunan memurun unvanıdır.

Osmanlılarda ilk kurulan memuriyetlerden biri de Subaşıdır. Osman Gazi Karahisar’ı fethettiği zaman hükümet işlerini oğlu Orhan Beye, Subaşılığı da kardeşi Gündüz Beye vermişti.

Subaşılık biri mirî, diğeri tımar subaşılıkları olmak üzere iki kısımdı. Mirî subaşılar şehirlerde hesap vazifesiyle mükellef olan subaşılardı. Bunların görevi gündüzleri kol gezerek çarşı, pazar ve mahalle aralarının temizliğini sağlamak, kaldırımları tamir ettirmek, yıkılma tehlikesine maruz evlerin yaptırılması için mimar başına haber vermek, geceleri ases başı ile kol gezerek uygunsuz takımının teftiş ve kontrolü ile meşgul olmak gibi zabıta ve belediyeye ilgili şeylerdi. Bunlar kadıların emri altında bulunurlar, hem belediye, hem de zabıta işlerine bakarlardı. Bunların ellerinde kırbaç ve kamçı bulunur ve şüphelendik-

leri kimseleri tutuklama ve mahkeme naibiyle beraber bazı evleri basıp arama yetkileri vardı.

Tımar subaşları, sipahilik ile sancak beyliği arasında bir vazifeydi. Bunlar eyalet ve sancak merkezlerine bağlı küçük şehir ve kasabaların idare âmirliğini yaparlardı. Tımar subaşlarına dirlik olarak tımar verilirdi. Bu subaşlar bütün tımar mutasarrıfları gibi tımarlarına tasarruf ederler, sipahi ve zaimler gibi savaşa katılmaktan başka mutasarrıf oldukları tımara göre cebelû götürürlerdi. Başında buldukları kasabaların hesap işlerini de görürlerdi. Bunlara kadılar gibi merkezden hüküm gönderilirdi; Pakalın III 1983 259-261.

Örnek: *ol zamānda eyne beg balıkesrinde su başı* (صو باشی) *idi* (125a). “O zaman Eyne Beg Balıkesri’nde subaşı idi.”

Uç Begi:

uç begi < uç + beg – i: isim kökü + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki.

Türkiye Türkçesinde *uç* “genellikle uzun bir nesnenin incelerek biten son ve sivri noktası; uzun bir şeyin baş veya son noktası; bir şeyin kenarı” anlamlarında kullanılmaktadır (Eren 1988, 1507).

Köktürkçede *uç* biçiminde görülür; Tekin 1968, 389. Eski Uygur Türkçesinde de aynıdır; Caferoğlu 1968, 261. Sonraki dönemlerde de değişmeden kullanıldığı görülür; Arat 1979, 486; Ata 1998, 444; Ergin 1997, 300.

Beg: Anlamı için bk. 1. 1. 2. 1. Karaca Beg

Uç Beyi:

Hudutlardaki Sancakbeyleri hakkında kullanılan bir tâbirdir. Ortaçağda Türk devletlerinin uçbeyleri yarı müstakildiler. Bağlı buldukları Devletler zayıfladıkça istiklâl dereceleri artar, sonunda müstakil devlet olarak ortaya çıkanlar

olurdu. Akkoyunlular, Karakoyunlular ve nihayet Osmanlılar bu şekilde müstakil birer devlet olarak ortaya çıkmışlardır, bk. Pakalın III 1983, 541.

Örnek: *bundan öñdin işitdüm kim uç begi* (اوج بگی) *işhāk beg vulk oğlınıñ şeyfānluğını hünkāra bildürmişdi* (180a). “Bundan önce şöyle işittim: Uç begi İshak Beg, Vulk Oglı’nın kurnazlığını hünkāra bildirmişti.”

Yaya Başı:

yaya başı < yadağ + baş - ı: isim kökü + isim kökü - 3. teklik şahıs iyelik eki.

Türkiye Türkçesinde *yaya* “yürüyerek giden (kimse)” anlamındadır (Eren 1988, 1609).

Eski Türkçeden beri kullanılır. Köktürkçede *yadağ* biçimindedir; Tekin 19968, 395. Eski Uygurcada da aynı şekildedir; Caferoğlu 1968, 297. Karahanlı Türkçesinde *yazağ* biçiminde görülür; Arat 1979, 512. Harezmi Türkçesinde de değişmediği görülür; Ata 1998, 465. Eski Anadolu Türkçesinde “piyade” için *yaya* kullanılırken “yürüyerek giden” anlamında *yadağ* ~ *yadağ* kelmesi kullanılmıştır; Dilçin 1983, 240.

Eren, kelimenin Orta Farsça *piyādağ*’dan alınmış olduğu görüşündedir (1999, 445). Eski Türklerin genellikle atlı olduğu düşünülürse böyle bir kavramı ve kelimeyi yabancı bir dilden almış olmaları mantıklı görünmektedir.

Baş: Anlamı için bk. 1.1.3. Ağ Baş

Yaya Başı:

“Yaya” adı verilen piyade askerî sınıfının komutanına verilen addır. Yayaların bunun bir üst komutanı *yaya sancak beyi*ydi. *Yaya başılar* *yaya ocaklarından buğday ve arpa akçesi* adı altında kırk akçe alırlardı. Sancak beylerinin daha

başka ücret alma yetkileri bulunduğu halde yaya başılar bundan başka bir şey alamazlardı.

Yeniçeri ocağının yaya beyler denilen 1-101 ortanın çorbacı da denilen bölük kumandanlarına da yaya başı denilirdi. Yüz askere komuta eden bu yaya başıların 24 akçe gündelikleri vardı; Pakalın III 1983, 611.

Örnek: *andan temür taş oğlu yahşi beg ve rum ilinüñ yaya başısı* (يايا باشى) *ulu beg şu başı ki şaruca paşa dimekle ma'rūfdur ve ka*ara muḳbil ve bāzārlu toğan ve incecük balaban ki yayabaşıdur ve sekbān başımüstecāb ve papas oğlışāhīn ve ḳutluca ve lālāşāhīn ve paşa yiğit bunlar 'askerlerin derüp cümlesi paşa yanına cem' oldılar (75a).* “Sonra Temürtaş oğlu Yahşi Beg, Saruca Paşa diye bilinen Rumeli yayabaşısı Ulu Beg subaşı, Kara Mukbil, Bazarlu Toğan, yayabaşı olan İncecük Balaban, sekbanbaşı müstecap, Papaz oğlu Şahin, Kutluca, Lala Şahin ve Paşa Yiğit’in hepsi askerlerini toplayıp paşanın yanına toplandılar.”

Yeniçeri:

yeniçeri < yeñi + ter - i - g: isim kökü + fiil kökü - yardımcı ses - fiilden isim yapan ek.

Türkiye Türkçesinin işlek kelimelerinden olan *yeni* “kullanılmamış olan; oluş veya çıkışından beri çok zaman geçmemiş olan; en son edinilen” anlamlarında kullanılmaktadır (Eren 1988, 1619).

İlk olarak Eski Anadolu Türkçesinde *yeñi* biçiminde görülür; Ergin 1997, 326. Genel Türkçenin yaygın kelimelerindedir; Ercilasun 1992, 984-985.

Günümüzde kullanılmayan *çeri* “asker” anlamındadır; Eren 1988. Eski Türkçeden beri kullanılır. Eski Uygurcada *çerig* biçimindedir; Caferoğlu 1968, 61.

Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde de aynı şekildedir; Arat 1979, 128; Ata 1998, 101. Eski Anadolu Türkçesinde *çeri* biçiminde geçer; Ergin 1997, 72.

Eren, *çer-* “savaşmak” fiilinden gelme ihtimalinden bahsetmiştir (1999, 86-87). Kaşgarlı Mahmud’a göre “asker, asker dizisi” anlamlarındadır; Atalay 1999, 142. Eski Türkçede “asker” için *sü* kullanılmaktaydı. Bu kelime unutulunca *çerig* anlam kaymasına uğrayarak onun yerini almıştır. Kaşgarlı Mahmud’un verdiği anlama bakarak Türkçe *ter-* “dermek, toplamak, bir araya getirmek” fiilinden türemiş olduğu söylenebilir. Önce Moğolcaya geçmiş, sonra tekrar Türkçeye *çerig* biçiminde geçmiştir. Bu bahiste Moğolca ve Türkçe arasındaki *t ~ ç* denkliliği hatırlanmalıdır.

Yeniçeri:

Hicri 1241 (miladi 1826) senesinden evvel Osmanlıların muvazzaf askerine verilen addır. Hükümdarın emri altında ve şahsına bağlı olduğu için “Kapı kulu” da denilirdi.

Anadolu Selçuklularıyla Mısır Memlûklerinde mevcut olan bu teşkilât Osmanlılar için örnek olmuştur. Fakat bu teşkilat onlar tarafından evvelkilerle kıyas edilemeyecek derecede geliştirilmiştir.

Çok düzenli bir teşkilâta sahip ve Osmanlıların başarılarında önemli bir etken olan Yeniçeri ocağının kurulması I. Murat zamanındadır. Bu teşkilât ondan önce de mevcuttu fakat yetersiz görülmeye başlanan yayalarla müsellemlerin bir miktar daha geliştirilmesinden meydana gelmişti.

Yeniçeri ocağına asker alınması iki devre geçirmiştir: Birincisi; ocağın ilk ihdasında esirlerin Türkçeyi ve Türk âdetlerini öğrenmeleri için Anadolu’daki çiftçiler yanında bulundurulup maksat ve ihtiyaç olunca getirilerek iki akçe yevmiye ile ocağa kaydedilmeleridir. İkincisi; acemi ocağı bir kışla halinde tesis edildikten sonra esirlerin ve daha sonra devşirmelerin orada yetiştirilmelelerinin ardından ocağa kayıt ve kabulleri şeklindedir.

Askerlik sürekli olduğu için yeniçeriler evlenemezdi. Onun için bunlara mahsus odalar yani kışlalar yapılmıştı. Her Yeniçeri ortasının bir odası vardı. İlk Yeniçeri odaları Edirne’de kurulmuştu. Edirne’deki bu odalar İstanbul’un başkent olduğu zamana kadar orada kalmıştır; Pakalın III 1983, 617-620.

Örnek: *hemān bāyezīd han kendü kapısı halkıyla kulları yeniçeri (یکچری) ve solaklarıyla kaldı* (106a). “O esnada Bayezid Han kendi kapı halkı ile ve kulları Yeniçeri ve Solaklarla kaldı.”

3. 3. Ad + Ad + Ad

Yeniçeri Ağası:

yeniçeri ağası < yeñi + ter – i - g + ağa – sı: isim kökü + fiil kökü - yardımcı ses - fiilden isim yapan ek + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki.

Yeniçeri: Anlamı ve etimolojisi için bk. 3. 2. Yeñiçeri

Ağa: Anlamı için bk. 1. 1. 3. 1. Ağ Sunğur Ağa

Yeniçeri Ağası:

Yeniçeri ocağının başına verilen addır. Ağalık, ocağın kurulması ile başlamış ve kaldırılmasına kadar devam etmiştir.

Yeniçeri ağası, ocağın bütün işlerinden ve acemi ocağının durumundan sorumluydu. Yeniçeri ağalarının oturdukları yere ağa kapısı denilirdi. Ağa kapısı, Süleymaniye Camii civarında Osmanlı hükümetinin ilgasına kadar şeyh-ül-islâm kapısı denilen ve şimdi İstanbul Müftülüğü olan yerd. Hâlâ duran Tekeli köşkü, ocak meclisinin toplandığı sonradan da Şeyh-ül-islâmların arz odası olarak kullandıkları yerd.

Yeniçeri ağası padişahın atının yanında yürümek imtiyazına sahip olan rikâb-ı hümayun ağalarından ve bunların da en büyüklerinde sayılırdı.

Yeniçeri ağaları vezir olmak zorunda değillerdi. Kapıcı başı veya çeşitli rütbede olanlardan ağa seçilirdi. Mamafih vezir olanlar ya da sonradan o rütbeyi kazananlar da vardı. Bununla beraber rütbeleri ne olursa olsun memuriyetleri gereğince ağalar, divanın üyesydiler. Ancak divanda yalnız ocağa ait meselelerde oy kullanırlardı; Pakalın III 1983, 624-626.

Örnek: *hasan ağa ol vaqt yeñiçeri ağası (يکيچري اغاسی) idi (142a). “Hasan Aga o zaman Yeniçeri Agası’ydi.”*

4. YER ADLARI

4. 1. YERLEŞİM BİRİMİ ADLARI

4. 1. 1. RENK ADLARIYLA KURULANLAR

4. 1. 1. 1. Renk Adı

Ꞑulaca:

Ꞑulaca < Ꞑula - ca: isim kökü – isimden isim yapan ek (küçültme eki).

Kökünün *kula* olduğu açıktır. Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. 2. Ꞑula Şāhīn

Örnek: *ine göle gelüp yanında kulaca (قولا) nām kal ‘ayı oda urup kâfirini ğardı (26b). “İnegöl’e gelerek yanındaki Kulaca adlı kaleyi yakıp kâfirini öldürdü.”*

4. 1. 1. 2. Renk Adı + Ad

a. İsim Tamlaması

Ꞑoñur Hişārı:

Ꞑoñur hişārı < Ꞑoñur + hişār – ı: isim kökü + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki.

Ꞑoñur: Anlamı için bk. 1. 1. 2. Ꞑoñur Alp

Günümüzde pek kullanılmayan *hisar* “bir şehrin veya önemli bir yerin korunması için taştan yapılmış yüksek duvarlı ve kuleli, çevresinde hendekler bulunan küçük kale, kermen, germen” anlamındadır (Eren 1988, 647).

Hişār < Ar.

Örnek: rivāyet olunur ki bu koñur hişārınıñ (قوكر حصارى) tekvurına *kala konya dirlerdi* (57a). “Bu Konur Hisarının tekvuruna Kalakonya dendiği rivayet edilir.”

b. Sıfat Tamlaması

Akça Hişār:

akça hişār < ak - ça + hişār: isim kökü – isimden isim yapan ek (küçültme eki) + isim kökü.

Akça: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. Akça Koca

Hişār: Anlamı ve etimolojisi için bk. 4. 1. 1. 2. Koñur Hişāri

Örnek: *andan sürüp koca ilinden akça hişāru* (اقچه حصار) *geldi* (187b).

“Ondan sonra sürüp Kocaeli’nden Akçahisar’a geldi.”

Akça Liman:

akça liman < ak - ça + liman: isim kökü – isimden isim yapan ek (küçültme eki) + isim kökü.

Akça: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. Akça Koca

Günümüzde işlek olarak kullanılan *liman* “gemilerin barınarak yük alıp boşaltmalarına, yolcu indirip bindirmelerine uygun kuruluşları olan doğal veya yapay sığınak” anlamındadır (Eren 1988, 965).

Liman < Yun. limen

Örnek: *ece beg hişaruñ atlarına binüp bolayır yanında akça limanda* (أقچه لمان) *olan gemileri yaqup yine hişara geldi (56 a).* “Ece Beg hisarın atlarına binip Bolayır’ın yanındaki Akça Liman’da bulunan gemileri yakarak tekrar hisara döndü.”

Ak Çay:

ak çay < ak + çay: isim kökü + isim kökü.

Ak: Anlamı için bk. 1. 1. 2. Ak Baş

Türkiye Türkçesinde çay “dereden büyük, ırmaktan küçük akarsu” anlamındadır (Eren 1988, 285).

İlk olarak Eski Anadolu Türkçesinde görülür; Ergin 1997, 71. Çince asıllı olan “içecek” anlamındaki çay ile karıştırılmamalıdır.

Örnek: *‘alāü’-d-dīn beg daḥi ḡayret idüp ne deñlü varsaḵ ve turḡudlu ve bayburdlı ve şamaḡarlı varise cem’ idüp gelüp ak çayda* (اق چای) *ḥünkārile uğraşup fāḵat getürmeyüp kaçup ehl-i islām ardına düşicek nā ḡāh ḵazā-yı āsumānī yetişüp atı sürçüp yıḵılunca merdāneler yetişüp tutup muḥkem bend irdiler (96b).* “Aladdin Beg de gayret edip ne kadar Varsak, Turgutlu, Bayburtlu ve Samagarlı varsa toplayarak gelip Akçay’da hükârla savaştı; güç yetiremeyip kaçtı. Ehl-i İslâm peşine düşünce ansızın bir kazaya uğrayıp atının ayağı tökezleyerek yıkılınca yiğitler yakalayıp sıkıca bağladılar.”

Ak Hişār:

ak hişār < ak + hişār: isim kökü + isim kökü.

Ak: Anlamı için bk. 1. 1. 2. Ak Baş

Hişār: Anlamı ve etimolojisi için bk. 4. 1. 1. 2. Koñur Hişārı

Örnek: *oğlana dañi eyü tımar idüp geyve yöresinde ak hişār (أق حصار) derler bir kâfir köyün verdi (154a).* “Oğlana da Geyve yöresinde Akhisar denen bir hisarı tımar olarak verdi.”

Aksarāy:

aksarāy < ak + sarāy: isim kökü + isim kökü.

Ak: Anlamı için bk. 1. 1. 2. Ak Baş

Türkiye Türkçesinde *saray* “hükümdarların veya devlet başkanlarının oturduğu büyük yapı; kamu işlerinin yürütüldüğü büyük yapı; anlamlarında kullanılmaktadır (Eren 1988, 1259).

Sarāy < Far. serāy

Örnek: *pādişāhdan hüküm geldi kim aksarāydan (اقسرای) istanbula ev süresin deyü (222a).* “Aksaray’dan İstanbul’a aile gönder, diye padişahdan emir geldi.”

Ak Şehir:

ak şehir < ak + şehir: isim kökü + isim kökü.

Ak: Anlamı için bk. 1. 1. 2. Ak Baş

Türkiye Türkçesinin işlek kelimelerinden olan *şehir* “nüfusunun ticaret, sanayi veya yönetimle ilgili işlerde uğraşan, tarımsal etkinliklerin olmadığı yerleşim alanı, kent” anlamındadır (Eren 1988, 1376).

Şehr < Far.

Örnek: *pes ak şehri* (أق شهر) ve *beg şehri* ve *seydî şehri* ve *yalvacı ve kara ağacı ve ispardayı bu altı pāre şehri şer‘î mektübla şatu bāzār itdiler* (65a). “Böylece Akşehir, Begşehir, Seydişehir, Yalvaç, Karaağaç ve Isparta olmak üzere altı tane şehir mektupla sattılar.”

Ak Yazı:

ak yazı < ak + yaz - ı: isim kökü + fiil kökü – fiilden isim yapan ek (zarf-fiil eki [kalıplaşmış]).

Ak: Anlamı için bk. 1. 1. 2. Ak Baş

Günümüzde sadece ağızlarda kullanılan *yazı* “düz yer, ova, kır” anlamındadır (Eren 1988, 1612).

Eski Türkçeden beri kullanılmaktadır. Köktürkçede *yazı* biçimindedir; Tekin 1968,399. Eski Uygur Türkçesinde de aynı şekildedir; Caferoğlu 1968, 291. Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde de değişmeden kullanıldığı görülür; Arat 1979, 534; Ata 1997, 719. Eski Anadolu Türkçesinde *yazı* / *yazu* biçimindedir; Ergin 1997, 326.

Kökünün *yaz-* “yaymak, açmak, düzleştirmek” olduğu açıktır. İlk bakışta fiilden isim yapan *-ı* ekiyle yapılmış gibi görünmektedir. Eren de böyle düşün-

mektedir (1999 448). Fakat bu görüşe göre Köktürkçe ve Eski Uygurcada *yazıġ* biçiminde geçmesi gerekirdi. Bilindiği gibi *-ġ* eki ancak Orta Türkçe döneminde ve sadece Oğuzcada düşmüştür. Köktürkçede bu ekin korunduğu bir çok örnekten kolaylıkla anlaşılabilir¹¹. Zarf-fiil ekinin kalıplaşarak kalıcı isim yapması sonucunda oluşmuş olmalıdır.

Diğer taraftan Eren'in görüşü de dikkate alınmalıdır. Zira Köktürkçedeki *yazı* biçiminin Oğuzca kökenli olduğu düşünülebilir. Fakat Korkmaz, Oğuzcada *ġ* sesinin düşmesinin 11. asırda bile henüz tamamlanmadığı görüşündedir (1995 b). Buna rağmen bir kısım kelimelerde bu sesin düşmesi çok önceleri başlamış olabilir. Köktürk Devletinin büyük bir federasyon olduğu dikkate alındığında diğer boylardan etkilenmesi çok doğaldır. Oğuzcanın Köktürkçeye etkisi eskiden beri araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Korkmaz 1995 a. Ayrıca Tekin, Köktürkçenin grameri üzerine yazdığı eserinde fiilden isim yapan ekler kısmında *-g* ekinin yanında *-ı* ekini de vermiştir (1968, 111). Burada verilen örnekler *-ı* zarf-fiile ekinin kalıplaşması sonucu türemiş olabilir; diğer taraftan Tekin'in belirttiği gibi Türkçede kalıcı isimler yapan ayrı bir *-ı* fiilden isim yapma eki de olabilir.

Örnek: *pādişāh urudan yürüyüp ak yazıya* (آق یازیه) *ıdı* (206a). "Padişah karadan yürüyerek Akyazı'ya ıktı."

Alaca Hişār:

alaca hişār < ala - ca + hişār: isim kökü – isimden isim yapan ek (küçültme eki) + isim kökü.

Özellikle ağızlarda kullanılan *alaca* "birkaç rengin karışımından oluşan renk; iki veya daha çok renkli" anlamlarındadır (Eren 1988, 44).

¹¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Tekin 1968, 111.

Kökünün *ala* olduğu açıktır. Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. 2. Ala Yundlı

Hişār: Anlamı ve etimolojisi için bk. 4. 1. 1. 2. Koñur Hişāri

Örnek: *alaca hişārdan* (الاجه حصان) *tā kendünñ vilāyetine varınca teslīm etdi* (176 b). “Alaca Hisar’dan tã kendi vilayetine kadar olan yerleri teslim etti.”

Ala Şehr:

ala şehir < ala + şehr: isim kökü + isim kökü.

Ala: Anlamı için bk. 1. 1. 2. 2. Ala Yundlı

Şehr: Anlamı ve etimolojisi için bk. 4. 1. 1. 2. Aq Şehr

Örnek: *ala şehr* (الا شهر) *ıvladıisundan kızil sancaqları olurdı* (47b). “Alaşehir ıvladıisından yapılmış kızil sancakları olurdu.”

Qara Aqaç:

qara aqaç < qara + aqaç: isim kökü + isim kökü.

Qara: Anlamı için bk. 1. 1. 2. Qara Muqbil

Aqaç: Anlamı ve etimolojisi için bk. 2. 2. Aqaçeri

Örnek: *pes aq şehri ve beg şehri ve seydi şehri ve yalvacı ve qara aqacı* (قرا آغاج) *ve ispardayı bu altı päre şehri şer‘i mektūbla şatu bāzār itdiler* (65a). “Böylece Akşehir, Begşehir, Seydişehir, Yalvaç, Karaaqaç ve Isparta olmak üzere altı tane şehri mektupla sattılar.”

ara Bağ:

ara bāđ < ara + bāđ: isim kökü + isim kökü.

ara: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. ara Mubil

Farsça kökenli olan *bağ* kelimesi Türkiye Türkçesinde “zm kütüklerinin di-kili olduğu toprak parçası; meyve bahçesi” anlamında kullanılmaktadır (Eren 1988, 126).

rnek: *andan dönüp ara bāđa* (ره باء) *gelüp ıı anda ıqladı* (105a).
“Sonra dönüp Karabag’a gelerek ıı orada geçirdi.”

ara Boğdan:

ara boğdan < ara + boğdan: isim kökü + isim kökü.

ara: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. ara Mubil

Boğdan < ?

rnek: *andan ara boğdan* (ره بوءان) *tekvuruna dağı ādam gönderüp eytdi* (231b). “Ondan sonra Kara Boğdan tekvuruna da adam gönderip şöyle dedi”

ara Burun:

ara burun < ara + bur – u – n: isim kökü + fiil kökü – yardımcı ses – fiilden isim yapan ek.

ara: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. ara Mubil

Türkiye Türkçesinde *burun* “ alınla üst dudak arasında bulunan, çıkıntılı, iki delikli koklama ve solunum organı; bazı şeylerin ön ve sivri bölümü; karanın, özellikle yüksek ve dağlık kıyılarda, türlü biçimlerde denize uzanmış bölümü” anlamlarındadır (Eren 1988, 232).

İlk olarak Eski Uygur Türkçesinde rastlanır. Günümüzdeki anlamını yanı sıra “önce, evvel” anlamı da vardır; Caferoğlu 1968, 54. Karahanlı Türkçesinde de aynı şekilde iki anlamda kullanılmıştır; Arat 1979, 116; 117. Harezmi Türkçesinde sadece “önce, evvel” anlamıyla görülür; Ata 1998, 89. Eski Anadolu Türkçesinde “önce” anlamını kaybetmiş, organ olarak kullanılmıştır; Ergin 1997, 62.

Eren, *bur-* “koklamak, koku vermek” fiilinden türediğini belirtmiştir (1999, 64). Eren’e dayanarak kelimenin çıkış anlamının “koklama organı” olduğu, “önce, evvel” anlamının ise “burun”un önde bulunması sebebiyle ortaya çıktığı söylenebilir.

Örnek: *bunlar daği kara buruna* (قره بورونه) *gelüp mübālağa ceng etdiler* (159a). “Bunlar da Karaburun’a gelip çok şiddetli cenk ettiler.”

Karaca Hişār:

karaca hişār < kara - ca hişār: isim kökü – isimden isim yapan ek (küçültme eki) + isim kökü.

Karaca: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. Karaca Hızır

Hişār: Anlamı ve etimolojisi için bk. 4. 1. 1. 2. Koñur Hişāri

Örnek: *ol vağt karaca hişār* (قرجه حصار) *feth olunmamıştı* (20b). “O zaman Karaca Hisar fethedilmemişti.”

Qara Feriye:

qara feriyeye < qara + feriyeye: isim kökü + isim kökü.

Qara: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. Qara Muqbil

Feriyeye < Rum. (?)

Örnek: *andan qara feriyeye (قره فرییه) varup cemi' nevāhisiyle fetḥ itdiler* (67a). “Ondan sonra Kara Feriyeye’ye varıp her tarafını fethettiler.”

Qara Hişār:

qara hişār < qara + hişār: isim kökü + isim kökü.

Qara: Anlamı için bk. 1. 1. 2. Qara Muqbil

Hişār: Anlamı ve etimolojisi için bk. 4. 1. 1. 2. Koñur Hişārı

Örnek: *şāhibūñ qara hişāra (قره حصار) bıraḳdı* (15a). “Sahibini Kara Hisar’a bıraktı.”

Qara Qurum:

qara qurum < qara + qurum: isim kökü + isim kökü.

Qara: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. Qara Muqbil

Ağızlarda kullanılan *qurum* “ocak bacalarında biriken veya çevreye savrulan kalın is” anlamındadır (Eren 1988, 935).

Eski Uygur Türkçesinde “kurumlu” anlamında *ķurunluĝ* biçiminde görülür; Tekin 1976, 421. Dîvânü Lûĝâti’t-Türk’te de *ķurun* şeklindedir; Atalay 1999, 385. Eski Anadolu Türkçesinde *ķurum* biçiminde görülür; Dilçin 1983, 149. Sondaki *n* sesinin mi yoksa *m* sesinin mi aslî olduĝu belli deĝildir.

Örnek: *ķürtak ve ortak taĝlarının űzre ķara evlerle yaylayup ve ķışın bursun ve ķakıyar ve karakurum (قارقوم) ve ķari ve şayram nām yerlerde ķışlarlardı* (2b). “Kürtak ve Ortak daĝlarının üzerinde büyük çadırlarda yaylayıp kışın Bursun, Kakyar, Karakurum, Kari ve Sayram adlı yerlerde kışlarlardı.”

Ķara Mürseller:

ķara mürseller < ķara + mürsel – ler: isim kökü + isim kökü – çokluk eki.

Ķara: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. Ķara Muķbil

Mürsel < Ar.

Örnek: *ol yire ķara mürseller (قره مرسلر) dirler* (49b). “Oraya “Kara Mürseller” denir.”

Ķızılca Ķüle:

ķızılca ķule < ķız – ı – l - ca + ķule: isim kökü – yardımcı ses – isimden isim yapan ek – isimden isim yapan ek (küçültme eki) + isim kökü.

Türkiye Türkçesinde *ķızılca* “kızıla çalar, az kızıl; kızıla çalan bir çeşit buĝday” anlamlarındadır (Eren 1988, 868). Burada kastedilen birinci anlamı olmalıdır. Kökünün *ķızıl* olduĝu açıktır. Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2.

Ķızıl Aħmed

Günümüzde de kullanılan *kule* “çoğunlukla kare veya silindir biçimindeki yüksek yapı” anlamındadır (Eren 1988, 925)

Ꞥule < Ar. Ꞥulle

Örnek: *Ꞥaraman oğlı selāmlıꞤdan yürüyüp oğlı Ꞥızılca Ꞥūleden* (فزلجه قوله) *yürüyüp* /.../ (185b). “Karaman ođlu Selamlık’tan, ođlu da Kızılca Kule’den yürüdü.”

Ꞥızılca Ꞥuzla:

Ꞥızılca Ꞥuzla < *kız - ı - l - ca + Ꞥuz - la - ğ:* isim kökü – yardımcı ses – isimden isim yapan ek – isimden isim yapan ek (küçültme eki) + isim kökü – isimden fiil yapan ek – fiilden isim yapan ek.

Ꞥızılca: Anlamı ve etimolojisai için bk. 1. 1. 2. AꞤça Ꞥoca

Türkiye Türkçesinde *tuzla* “kıyılarda, tava denilen havuzlara deniz veya göl suyu akıtıldıktan sonra kurutularak tuz çıkarılan yer, memleha; davarlara kırdan tuz verilen düz, taşlık ve kayalık yerler” anlamlarındadır (Eren 1988, 1500).

Kökünün *tuz* olduğu açıktır. Eski Uygur Türkçesinde *tuz* biçimindedir; Cafe-roğlu 1968, 256. Sonraki dönemlerde de aynı şekilde değişmeden kullanılmıştır; Arat 1979, 476; Atalay 1999, 665; Ergin 1997, 298.

Eren, *tuz* köküne getirilen *-la* ekiyle yapıldığı görüşündedir (1999, 420). Fakat isimden isim yapan *-la* ekinin başka örneklerini bulmak mümkün görünmemektedir. Fiilden isim yapan *-g* ekinin düşmesi sonucunda fiil gövdesi ile ad sesteş olmuştur. Bu şekilde daha başka kelimeler de vardır. Örnek: *boya-* / *boya*, *kuru-* / *kuru*.

Örnek: *baña hemân kızılca tuzla* (قزله توزله) ve *maḥrem tarafı yeter dedi* (52b). “Bana şimdilik Kızılca Tuzla ve Mahrem tarafı yeter, dedi.”

Ƙızıl Ƙışār:

Ƙızıl Ƙışār < Ƙız - ı - l + Ƙışār: isim kökü – yardımcı ses – isimden isim yapan ek + isim kökü.

Ƙızıl: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. Ƙızıl Aḥmed

Ƙışār: Anlamı ve etimolojisi için bk. 4. 1. 1. 2. Ƙoñur Ƙışārı

Örnek: *bu fetḥūñ kızıl hisārla* (قزل حصار) *tārīḥi hicretūñ sekiz yüz yetmiş dördünde vāḳı‘ oldı* (221a). “Buranın ve Kızıl Hisar’ın fethi Hicrî 874 tarihinde gerçekleşti.”

Şaru Ƙamuş:

şaru Ƙamuş < sarıĝ + kamış: isim kökü + isim kökü.

Şaru: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1.1.3. Şaru Yatı

Günümüzde *kamış* “buğdaygillerden, sulak, sulak, nemli yerlerde yetişen, boğumlu, sert gövdesi olan bitkilere verilen ad; bu bitkiden yapılmış” anlamlarında kullanılmaktadır (Eren 1988, 774).

Eski Türkçeden beri kullanılır. Eski Uygur Türkçesinde *Ƙamış* / *Ƙamuş* biçimindedir; Caferoĝlu 1968, 164. Harezmi Türkçesinde *Ƙamış* şeklindedir; Ata 1997, 290. Eski Anadolu Türkçesinde de aynıdır; Ergin 1997, 164. Genel Türkçede oldukça yaygındır; Ercilasun 1992, 430-431.

Örnek: /.../ temürle saru kamuşa (صارو قامش) *değın bile gelüp bir gıce sıvişe haber idüp yine kaştamonıya geldi* (105a). “Sarukamış’a kadar Timur ile birlikte gelip gece gizlice haber göndererek tekrar Kastamonu’ya geldi.”

Şaru Kaya:

şaru kaya < şarığ + kaya: isim kökü + isim kökü.

Şaru: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1.1.3. Şaru Yatı

Kaya: Anlamı için bk. 1. 6. 3. 2. Kaya Alp

Örnek: *şorğun üzerinden ve saru kayadan* (صرو قیا) *ve biş taşdan geçelüm ki şakarya şuyını geçmeğe āsān ola* (28b). “Sakarya Suyunu geçmemizin kolay olması için Sorkun üzerinden, Sarı Kaya’dan ve Beş Taş’tan geçelim.”

4. 1. 1. 3. Renk Adı + Ad + Ad

Aķsarāylı maħallesi:

aķsaraylı maħallesi < aķ + saray – lığ + maħalle - si: isim kökü + isim kökü – isimden isim yapan ek + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki.

Ak: Anlamı için bk. 1. 1. 2. Aķ Baş

Sarāy: Anlamı ve etimolojisi için bk. 4. 1. 1. 2. Aķsarāy

Türkiye Türkçesinde işlek olarak kullanılan mahalle “bir şehrin, bir kasabanın, büyükçe bir köyün bölündüğü parçalardan her biri” anlamındadır (Eren 1988, 976). Arapça kökenlidir.

Örnek: *şimdiki hâlde istanbulda aksarâyılı mahallesi* (اقسرائیلی محلهسى) *ki vardır ishâk paşa sürüp getürdügüdür* (222a). “Şu anda İstanbul’daki Aksaraylı mahallesi, İshak Paşanın sürüp getirdiğidir.”

Ƙara Çepiş Hişârı:

Ƙara çepiş hişârı < Ƙara + çepiş + hişâr – ı: isim kökü + isim kökü + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki.

Ƙara: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. Ƙara Muğbil

Günümüzde sadece ağızlarda kullanılan *çebiç* “bir yaşında keçi yavrusu” anlamındadır (Eren 1988, 286).

İlk olarak Dîvânü Lûgâti’t-Türk’te *çepiş* biçiminde geçer; Atalay 1999, 141. Eski Anadolu Türkçesinde *çebiş* / *çepiş* biçimindedir; Dilçin 1983. 52. Kültür tarihi açısından Türkçe olması gerekir. Kökeni belli değildir.

Hişâr: Anlamı ve etimolojisi için bk. 4. 1. 1. 2. Ƙoñur Hişârı

Örnek: *tekvur kaçarak varup Ƙara çepiş hişârına* (قره چپش حصارى) *girdi* (39b). “Tekfur kaçarak varıp Kara Çebiş Hisarı’na girdi.”

Ƙızıl Ağaç Yeñicesi:

Ƙızıl ağaç yeñicesi < Ƙız – ı - l + ağaç + yeñi – ce – si: isim kökü – yardımcı ses – isimden isim yapan ek + isim kökü + isim kökü – isimden isim yapan ek (küçültme eki) + 3. teklik şahıs iyelik eki.

Ƙızıl: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. Ƙızıl Ağmed

Ağaç: Anlamı ve etimolojisi için bk. 2. 2. Ağaçeri

Türkiye Türkçesinde *yenice* “oldukça yeni; (zaman için) yakın günlerde” anlamlarındadır; Eren 1988, 1619. Kökünün *yeñi* olduğu açıktır. Anlamı ve etimolojisi için bk. 3. 2. Yeñiçeri

Örnek: *āhir kızıl ağaç yeñicesinde* (قزل اغاج يكيجه سنده) *ardın başup futup edirne de sultan murāda getürdiler* (164b). “Sonra Kızıl Ağaç Yenicesi’nde arkadan saldırarak yakalayıp Edirne’de Sultan Murad’a getirdiler.”

4. 1. 2. HAYVAN ADLARIYLA KURULANLAR

4. 1. 2. 1. Hayvan Adı

Gügercinlük:

gügercinlük < gügercin – lik: isim kökü – isimden isim yapan ek.

Türkiye Türkçesinde *güvercin* “güvercingillerden, hızlı uzun zaman uçabilen, kısa vücutlu, sık tüylü, birçok türleri bulunan, yemle beslenen kuş” anlamındadır (Eren 1988, 588).

Eski Türkçeden beri kullanılır. Eski Uygur Türkçesinde *kögürçgün*, *kögürçken*, *kögürçün* biçimlerinde; Caferoğlu 1968, 114. Karahanlı Türkçesinde *kögerçgün* biçiminde geçer; 1998, 377. Eski Anadolu Türkçesinde *gögerçin* şeklindedir; Ergin 1997, 123. Kökünün *kök* olduğu açıktır. Fakat sonraki kısımları açıklamak şimdilik mümkün görünmemektedir. Eren de aynı görüştedir; ona göre kelime *kök*’ten gelmektedir fakat morfolojik bakımdan açıklanmaya muhtaçtır (1999, 168).

Örnek: *gügercinlükden* (كوكرجنلك) *aşağa cimbeni hişaruñ muqābelesindedür* (55b). “Gügercinlük’ten aşağı Cimbeni Hisar’ın karşısındadır.”

avşanlı:

avşanlı < tab - ı - ş - ğan - lıĝ: isim kökü (taklid ses) - isimden fiil yapan ek - fiilden fiil yapan ek (işteşlik eki) - fiilden isim yapan ek (sıfat-fiil eki) - isimden isim yapan ek.

Türkiye Türkçesinde *tavşan* "tavşangillerden, uzunluĝu 70 cm, eti yenen, hızlı koşan, postundan yararlanılan bir memeli tr" anlamında kullanılmaktadır (Eren 1988, 1431).

Eski Türkçe döneminden beri kullanılır. Köktürkçede *abışgan* biçimindedir; Tekin 1968, 374. Eski Uygur Türkçesinde *taviřĝan / tavişkan, tavşan* biçimlerinde görülür; Caferoĝlu 1968, 229. Harezmi Türkçesinde *avişkan* şeklindedir; Ata 1998, 603. Eski Anadolu Türkçesinde *tavşan* biçimini almıştır; Ergin 1997, 287. Kökünün *tav* şeklinde taklid bir ses olduĝu anlaşılmaktadır. Eren, kökünü *taviş-* "koşmak, atlamak, zıplamak" fiiline kadar indirmiştir (1999, 397; 398). Bu fiilin de *tav* köküne gittiĝi açıktır.

rnek: *andan eytdi kızımızu sultānum oĝlı bāyezide revā görürse karavařluĝa alı vırsn ve bir kaç ĝiřār daĝı cihāzına ıtuta bile verelm ktahyayı ve simavı ve eĝri gzi ve tavşanlıyı (طوشنلی) didi (63 b)*. "Sonra şöyle dedi: Sultanım oĝlu Bayezid'e kızımızı lāyık görürse hizmetiliĝe alıversin ve Kütahya, Simav ve Eĝri Gz gibi birkaç hisarı da çeyiz olarak verelim."

oņuzlu:

oņuzlu < oņuz - lıĝ: isim kökü - isimden isim yapan ek.

Türkiye Türkçesinde işlek olarak kullanılan *domuz* "pisliĝi, inadı, hiinliĝi ile tanınan yabanisi ve evcili olan bir hayvan" anlamındadır (Kardaş 1995, 700).

Eski Türkçeden beri kullanılır. Eski Uygur Türkçesinde *toñuz* biçimindedir; bk. Caferoğlu 1968, 246. Orta Türkçede de aynı şekildedir; bk. Arat 1979, 460; Ata 1998, 430; Ergin 1997, 292.

Bu ad daha sonra güzel adlandırma yoluyla *Denizli*'ye çevrilmiştir¹².

Örnek: *şırtık tekele dañi toñuzlu* (طكزلو) *bezinden olurdu* (47b). “Sırtık tekele de Toñuzlu bezinden olurdu.”

4. 1. 2. 2. Hayvan Adı + Ad

At Bāzārı:

at bāzārı < at + bāzār – ı: isim kökü + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki.

Türkiye Türkçesinde işlek olarak kullanılan *at* “binme, yük çekme veya taşıma gibi hizmetlerde kullanılan memeli hayvan” anlamındadır (Eren 1988, 99).

Türkçenin en eski kelmelerindedir. Köktürkçeden beri değişmeden *at* biçiminde kullanılmıştır; Tekin 1968, 304; Caferoğlu 1968, 24; Arat 1979, 32; Ata 1998, 25; Ergin 1997, 22. Çağdaş lehçelerin hepsinde kullanılır; Ercilasun 1992, 32; 33.

Bāzār: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 2. 3. Bāzar:lu Toğan

Örnek: *şonradan derenün çaydan yaña tarafına at bāzārı* (أت بازارى) *olıcağ* *hişārdan yaña bir az emīn oldı* (59a). “Sonradan derenin çaydan tarafına at bāzārı kurulunca hisar tarafı bir miktar emin oldu.”

¹² Güzel Adlandırma hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Aksan 1995, 422 - 424.

Balık Bāzārı:

balık bāzārı < ba - l - l - k + bāzār - ı: fiil kökü - fiilden fiil yapan ek (edilgenlik eki) - yardımcı ses - fiilden isim yapma eki + isim kökü - 3. teklik şahıs iyelik eki.

Günümüzde *balık* kelimesi “omurgalılardan, suda yaşayan, solungaçla nefes alan ve yumurtadan üreyen hayvan” anlamındadır (Eren 1988, 136).

Köktürkçede *balıq* biçiminde ve “şehir” anlamındadır; Tekin 1968, 307. Eski Uygurcada *balıq* / *balıg* biçimindedir. Bu dönemde “şehir” anlamının yanı sıra günümüzdeki anlamıyla da kullanılmıştır; Caferoğlu 1968, 32. Karahanlı Türkçesinde “şehir” anlamının unutulduğu görülür; Arat 1979, 55. Sonraki dönemlerde de *balıq* şeklinde ve sadece günümüzdeki anlamıyla kullanılmıştır; Ata 1998, 44; Ergin 1997, 37.

Kökü *ba-* olmalıdır. Tarihi ve modern lehçelerde böyle bir fiile rastlanmıyorsa da *bat-* ve *ban-* fiilerinin *ba-* gibi bir ortak şekilden geldikleri açıktır.

Bāzār: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 2. 3. Bāzar:lu Toğan

Örnek: *zīrā gök dere şuyı ol eyyāmda balık bāzārında* (بالق بازارنده) *aşardı* (58b). “Zira Gök Dere suyu o günlerde Balık Bazarı’na akardı.”

İt Burnı:

it burnu < it + bur - u - n - ı: isim kökü + fiil kökü - yardımcı ses - fiilden isim yapan ek - 3. teklik şahıs iyelik eki.

Türkiye Türkçesinde *it*, “köpek” anlamındadır (Eren 1988, 733).

Köktürkçeden beri kullanılır; Tekin 1968, 333; Caferoğlu 1968, 100. Karahanlı Türkçesinde *it* / *it* biçimindedir; Arat 1979, 183; 207. Sonraki dönemlerde *it* biçiminde görülür; ba. Ata 1998, 190; Ergin 1997, 155.

Burun: Anlamı ve etimolojisi için bk. 4. 1. 1. 2. Kara Burun

Türkiye Türkçesinde *it burnu* “yaban gülünün meyvesi” anlamındadır; Eren 1988, 733. Eski Uygur Türkçesinde de aynı şekilde görülür; Caferoğlu 1968, 100.

Örnek: *rivāyet iderler kim āvān-ı şebābda ‘oşmān gāzī eski hişāra giderken it burnı (ایت بورنی) nām kariyyede māl hatun nām bir mer’e ya ‘nī ‘avret görüp muḥabbet itdi (23b).* “Osman Gazinin gece vakti Eski Hisar’a giderken İt Burnı adlı köyde Mal Hatun adlı bir kadın görüp âşık olduğunu rivayet ederler.”

Ḳartal Hişāri:

Ḳartal hişāri < Ḳarta - l + hişār - ı: fiil kökü – fiilden isim yapan ek + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki.

Günümüzde işlek olarak kullanılan *kartal* kelimesi “kartalgillerden, genel olarak kızıl siyah tüylü, çok güçlü, yuvasını yüksek kayalıklar üzerine kuran, iri yırtıcı bir kuş” anlamındadır (Eren 1988, 508).

Dîvānū Lûgāti’t-Türk’te *Ḳarta-* “tırmalamak” biçiminde bir fiil vardır; Atalay 1999, 274. Aynı yerde “parçalanmış et” anlamında *Ḳartal et* tabiri de vardır. Kartal’ın özellikleri düşünüldüğünde bu fiilden türemiş olduğu anlaşılacaktır. Korkmaz da aynı kanaattedir (1995 d; 1995 e).

Hişār: Anlamı ve etimolojisi için bk. 4. 1. 1. 2. Ḳoñur Hişāri

Örnek: *kâfir gördi kim üzerine leşker gelür hişârın bırağup istanbula kaçdı biri daği eski gegibzedür anuñ kâfirleri kaçmayup haylî zamân ceng etdiler âhir anı yağmayla alup evlerini müslümânlara virdiler biri daği tarucı derler ol 'ahdle 'fû'at idüp virdi anı sulţün meħmed 'imâretine vakf etdi ve biri daği pendikdür kâfiri kaçup istanubla gitdi ve kartal hişârı (قرتال حصارى) daği yine öyle etd (160a). “Kâfirler üzerlerine askerın geldiğini görüp hisarı bırakarak İstanbul'a kaçtılar. Eski Gebze'nin kâfirleri kaçmayarak uzun bir süre cenk ettiler. Sonra orayı alıp yağmalayarak evlerini Müslümanlara verdiler. Birine de Tarucı derler. O, anlaşarak verdi. Sultan Mehmed onu imaretine vakfetti. Biri de Pendik'tir. Onun kâfiri kaçıp İstanbul'a gitti ve Kartal Hisarı da aynı şeyi yaptı.”*

Çoyun Hişârı:

çoyun hişârı < çon + hişâr – ı: isim kökü + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki.

Çoyun: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. 2. Çara Çoyunlı

Hişâr: Anlamı ve etimolojisi için bk. 4. 1. 1. 2. Çonur Hişârı

Örnek: *koyun hisarı (قيون حصارى) adlu yere gelüp küffâra buluşup cenk iderek dinboza geldiler (37a). “Koyun Hisarı adlı yere gelerek kâfirlerle karşılaşp cenk ederek Dinboz'a geldiler.”*

Teke İli:

teke ili < teke + il – i: isim kökü + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki.

Teke: Anlamı için-bk. 1. 2. 1. Teke

İl: Anlamı için bk. 1. 6. 3. 3. 1. İlig Hjan

Örnek: *ikinci oğlu muřtafũ ĉelebi ĥamĩd ili sancağı ve teke ili* (تکه ایلی) *sancağıyla gelmişdi* (105b). “İkinci oğlu Mustafa Hamid İli sancağı ve Teke İli sancağıyla gelmişti.”

4. 1. 2. 3. Renk Adı + Hayvan Adı + Ad

Qara Ćepiř Hiřarı:

qara ĉepiř ĥiřarı < qara + ĉepiř + ĥiřar – ı: isim kũkũ + isim kũkũ + isim kũkũ
– 3. teklik şahıs iyelik eki.

Qara: Anlamı için bk. 1. 1. 2. Qara Muķbil

Ćepiř: Anlamı için bk. 4. 1. 1. 3. Qara Ćepiř Hiřarı

Hişar: Anlamı ve etimolojisi için bk. 4. 1. 1. 2. Koņur Hişarı

Örnek: *tekvur kaĉarak varup qara ĉepiř ĥiřarına* (قره ĉepiř ĥıřarı) *girdi* (39
b) “Tekfur kaĉarak varıp Kara Ćepiř Hisarı’na girdi.”

4. 1. 3. DİĞERLERİ

4. 1. 3. 1. Ad

Aydın:

aydın < ay - dın: isim kũkũ – uzaklaşma hâli eki [kalıplaşmış].

Aydın: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 6. 3. 4. Aydın Oğlu

Örnek: *aydın* (ايد ين) *iline ve ol vilāyetde kışlayan türklere tamām aydın oğlu mutaşarrıf oldı* (16a). “Aydın Oğlu, Aydın iline ve o vilayette yaşayan Türklerle hâkim oldu.”

Aydıncuq:

aydıncık < ay – dın - cık: isim kökü – uzaklaşma hâli eki [kalıplaşmış] – isimden isim yapan ek (küçültme eki).

Kökü *aydın*'a dayanmaktadır. Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 6. 3. 4. Aydın Oğlu

Örnek: *haylî ādem daḥi aydıncukdan* (ايدنجق) *gemiyle geldiler* (56b). “Bir çok insan da Aydıncuk'tan gemiyle geldi.”

Azaq:

azaq < adak

Günümüzdeki *ayak* kelimesinin eski şeklidir. Türkiye Türkçesinde *ayak* “bacakların bilekten aşağıda bulunan ve yere basan bölümü; bacak; büyük bir ırmağa karışan ikinci dereceki akarsuların her biri; göl ayağı” anlamlarındadır (Eren 1988, 108).

Köktürkçede *adaq* biçimindedir; Tekin 1968, 299. Eski Uygur Türkçesinde de aynıdır; Caferoğlu 1968, 3. Karahanlı Türkçesinde *azak* biçimini almıştır; Arat 1979, 4. Harezmi Türkçesinde *azaq*'ın yanında *ayaq* da kullanılmıştır; Ata 1998, 5; 35. Eski Anadolu Türkçesinde tamamen *ayaq*'ın yanında az da olsa *ayağ* biçiminde kullanılmıştır; Ergin 1997, 26.

Ayak kelimesinin “son” anlamı vardır. Ayrıca akarsuların göle veya denize döküldüğü yere “ayak” denilir. Don nehrinin döküldüğü yer olması sebebiyle böyle bir isim verilmiş olmalıdır. Kelimenin *azağ* şeklinde söylendiği zamanlarda verilmiş ve özel ad olduğu için de o şekilde kalıplaşmıştır. Erken zamanlarda Türklerin Karadeniz’in kuzeyinde hâkimiyet kurdukları bilinmektedir. Bu sebeple buralara Türkçe ad verilmiş olması tabiidir.

Örnek: *etrafına gemiler gönderip azağı (ازاغی) ve yapu kirmānı ol kenārlarda olan hişārları tā çerkese varınca fetḥ oldu* (231a). “Etrafa gemiler göndererek Azak, Yapı Kirmen ve o civarda Çerkes bölgesine kadar olan hisarları fethetti.”

Bursun:

bursun < bur – sun: fiil kökü – 3. teklik şahıs emir kipi eki [kalıplaşmış].

Anlamı ve kökeni çok belirgin değilse de *bur-* fiilinden türemiş olabilir. Türkiye Türkçesinde *bur-* “bir şeyi iki ucundan tutup eksenini çevresinde çevirerek bükme; hadım etmek, iğdiş etmek” anlamlarındadır; Eren 1988, 232. Ayrıca “kokmak, koku vermek” anlamındaki *bur-* fiili ile de ilgili olabilir.

Örnek: *kürtak ve ortak tağlarının üzre kara evlerle yaylayup ve kışın bursun (بورسون) ve kaqyar ve karaqurum ve kari ve şayram nām yerlerde kışarlardı* (2b). “Kürtak ve Ortak dağlarında yaylayıp kışın Bursun, Kakyar, Karakurum, Kari ve Sayram adlı yerlerde kışarlardı.”

Çatalca:

çatalca < çat – al – ca: fiil kökü – fiilden isim yapan ek – isimden isim yapan ek (küçültme eki).

Türkiye Türkçesinde *çat-* fiili “değnek, kılıç tüfek gibi uzun şeylerden birkaç tanesini, tepelerinden birbirine çaprazlama dayayara durdurmak; birbirine tutturmak; yükü hayvanın iki yanına yüklemek” anlamlarındadır (Eren 1988, 284). Günümüzde kullanılmayan *çatalca* kelimesi ise Eski Anadolu Türkçesinde “bazlama pişirmek için kullanılan bir çeşit sacayağı” anlamındadır (Dilçin 1983, 51). Daha önceki dönemlerde görülmez. Kökünün *çat-* olduğu açıktır. Fakat *-l* biçiminde fiilden isim yapan ek olduğu halde *-al'*ın örneklerini bulmak zor görünmektedir. Yardımcı ses olan *ı* genişlemiş olabilir. Belki de *a* sesi fiilden fiil yapan ek olarak alınmalıdır. Günümüzde *tıka-* (< *tık - a-*) fiilinde de bu ek vardır.

Örnek: *hünkâra tazarru' idüp nâliş eyleyüp hünkâr dañi andan kalkıp çatalca* (جتالجه) *üzerine düşmüşdi* (66a). “Hünkâra yalvarıp yakarmış, hünkâr da kalkıp oradan Çatalca üzerine yürümüşü.”

Egirdir:

Egirdir < ? *eğir-* (< *eğ-i-r-*) fiili ile ilgili olabilir.

Örnek: *sağ kola kiçi oğlı ya 'küb çelebiyi koyup karesi begi eyne beg şubaşı ve* *eğirdir* (اكيردين) *şubaşısını kutlu begle sağ cenâhidinüp harâc güzâr saracile köstendili meymene ucın kıldı* (70b). “Sağ kola küçük oğlu Yakup Çelebiyi koyarak Karesi beyi Eyne Beg Subaşı ve Eğirdir Subaşısını Kutlu Begle birlikte sağına alıp haraçgüzar Saraç ile Köstendil'i sağ kanada yerleştirdi”

Gemilik:

gemilik < kemi - lik: isim kökü – isimden isim yapan ek.

Türkiye Türkçesinde *gemilik* “gemi yapılan yer, tersane” anlamındadır (Eren 1988, 537).

Kelimenin kökünün kökünün *gemi* olduğu açıktır. Eski Uygur Türkçesinde *kemi* biçimindedir; Caferoğlu 1968, 105. Harezmi Türkçesinde de aynı şekilde görülür; Ata 1998, 219. Eski Anadolu Türkçesinde *gemi* biçimindedir; Dilçin 1983, 91.

Örnek: *andan gemilike* (كميليك) *iledüp andan istanbula geçti* (43a). “Sonra Gemilik’e gönderdiler. Daha sonra İstanbul’a geçti.”

Göynük:

göynük < kö – d – ü – n – ü - k: fiil kökü – fiilden fiil yapan ek – yardımcı ses – fiilden fiil yapan ek (dönüşlülük eki) – yardımcı ses – fiilden isim yapan ek.

Günümüzde kullanım sıklığı iyice azalmış olan *göynük* “yanık; orman yakılarak açılan tarla” anlamlarındadır; Eren 1988,568.

Eren, kelimenin *göynü-* “yanmak” fiilinden türediği görüşündedir (1999, 163; 164). Fakat Türkçede böyle bir fiilin varlığı şüphelidir. Ancak *göyün-* şeklinde olabilir fakat bu da fiilin kökü değildir. Kökü *kö-* fiiline kadar indirilebilir. Bu fiile tarihî metinlerde rastlanmaz. Fakat *kömür* (< *kö-mür*) kelimesine bakıldığında kökün *kö-* olduğu görülür. Ancak bu fiil kullanımdan düşmüş, sadece birkaç kelimedede kendini saklamıştır¹³. Bu köke *-y* < *-d* eki getirilerek *köy-* fiili yapılmıştır. Bu fiilin Eski Türkçeden beri kullanıldığı görülür. Eski Uygur Türkçesinde *köy-* biçimindedir; Caferoğlu 1968, 118. Harezmi Türkçesinde de aynıdır; Ata 1998, 264. Eski Anadolu Türkçesinde *göy-* biçiminde görülür; Ergin 1997, 127.

Örnek: *pes hemân ol aradan seğirdim idüp göynük* (كوينك) *vilâyetini urup tarakçı yiñicesini talan idüp andan gül kalanoza çıktılar* (29a). “Sonra hemen o yerden saldırıya geçerek Göynük vilayetini vurup Tarakçı Yenicesini talan edip daha sonra Gül Kalanoz’a çıktılar.”

¹³ köruk < kö – r – ü – k: fiil kökü – fiilden fiil yapan ek – yardımcı ses – fiilden isim yapan ek.
kömür < kö – mür: fiil kökü – fiilden isim yapan ek.

Hıtay:

Günümüzde kullanılmayan *hıtay* Köktürkçede *kıtań* biçiminde geçer; Tekin 1968, 345. Güney Çin için kullanılmıştır. Karahanlı Türkçesinde *hıtay* şeklinde görülür; Arat 1979, 178.

Örnek:

vaqtāki oġuz bilād-ı arzı şarķan ve ġarban ve çin ve hıtay (خطای) ve ġūr ve ġuzne ve hind ve sind ve türkistān ve deylem ve bābil ve rūm ve efrenc ve rūs ve şām ve hicūz ve habeş ve yemen ve berber çün bu kadar illere müstevlī oldı (4a). “Vaktiyle Oguz yeryüzünü doğudan ve batıdan Çin, Hıtay, Gur, Gazne, Hint, Sind, Türkistan, Deylem, Babil, Rum, Efrenç, Rus, Şam, Hicaz, Habeş, Yemen ve Berber’i istilâ etti.”

Ilıca:

ılıca < ılı - ġ - ca: fiil kökü – fiilden isim yapan ek – isimden isim yapan ek (küçültme eki).

Günümüzde kullanım sıklığı iyice azalmış olan *ılıca* “suyu sıcak olarak yerden hamam, kaplıca, kudret hamamı” anlamındadır (Eren 1988, 662).

Eski Türkçede rastlanmaz. İlk olarak Eski Anadolu Türkçesinde görülür; Dilçin 1983, 109. Kökünün *ılı-* fiili olduğu anlaşılmaktadır. Fiilden isim yapan *-ġ* (*ılıġ*) ekiyle yapılmıştır. Oğuzcada bu ek düştükten sonra *ılı* şeklini almıştır. Kaşgarlı’nın Oğuzca olarak gösterdiği *ılıġ* ve Eski Anadolu Türkçesinde görülen *ılı* şekilleri buna örnektir; Atalay 1999, 216; Dilçin 1983, 109.

Örnek: *undan sulţān murād bir kaç ġün içinde ılıcaya (إلجیه) geldiler* (82a). “Ondan sonra Sultan Murad birkaç gün içinde Ilıca’ya geldi.”

İncegüz:

incegüz < in - cegiz: isim kökü – isimden isim yapan ek (küçültme eki).

Günümüzde aktif olarak kullanılan *in* “yaban hayvanlarının kendilerine yuva edindikleri kovuk; mağara” anlamlarındadır (Eren 1988, 703).

Kelimenin kökü *in*'dir. İlk olarak Karahanlı Türkçesinde görülür, günümüzdeki anlamının yanında “ev” anlamı da vardır; Arat 1979, 197. Harezmi Türkçesinde günümüzdeki anlamıyla geçer; Ata 1998, 186.

Örnek: *andan hünkâr tolanup gelüp anda incegüzün (اینجوز) üzerinde polonya dirlerdi bir hişâr varıdı şimdi aña tañrı yıķduđı dirler murâd han anuñ üzerine varup ol vilâyetün halkı kaçup aña girmişıdi (66a).* “Sonra hünkâr dolanıp gelerek İncegüz’ün üzerindeki şimdi Tanrı Yıkduğı denilen hisarın üzerine gitti. O vilayetin halkı kaçıp ona girmişti.”

Kakyar:

Ƙakyar < ?

Örnek: *kürtak ve ortak tađlarınıñ üzre Ƙara evlerle yaylayup ve Ƙışın bursun ve kakyar (قاقيار) ve ƘaraƘurum ve Ƙari ve şayram nâm yerlerde Ƙışarlardı (2b).* “Kürtak ve Ortak dağlarının üzerinde büyük çadırlarda yaylayıp kışın Bursun, Kakyar, Karakurum, Kari ve Sayram adlı yerlerde kışarlardı.”

Ƙapluca:

Ƙapluca < Ƙaplı + ılıca < Ƙap – lığ + ılı – ğ - ca: isim kökü + isimden isim yapan ek + fiil kökü – fiilden isim yapan ek – isimden isim yapan ek (küçültme eki).

Türkiye Türkçesinde *kaplıca* “sıcak suyu tabii olarak çıkan hamam, üzeri örtülü ılıca, banyo” anlamındadır (Kardaş 1995, 1541).

Eren, *kaplı* ve *ılıca* kelimelerinin birleşip hece yutumuna uğraması sonucunda oluştuğu kanaatindedir (1999, 209). bk. *ılıca* 4. 1. 3. 1. İlica

Örnek: *buña şabr gerekdür deyü varup tarafeynine havâle yapdurmağa kaşd idüp kapluca (قبلوچه) tarafına bir hisâr yapup içine karındaşı oğlu aķ temüri kodı* (38 a). “Bu iş için sabretmek gerek, diyerek varıp iki tarafına set yaptırmak istedi. Kapluca tarafına bir hisar yapıp içine kardeşinin oğlu Ak Temür’ü koydu.”

Ķapu:

Ķap – ı – ğ: isim kökü – isimden fiil yapan eki – fiilden isim yapan ek.

Ķapu: Anlamı ve etimolojisi için bk. 3. 2. Ķapu Ķulları

Örnek: *andan hādım reyhān aĝayı oruz beg aĝayı Ķapudan (قبو) üskübe gönderdiler ki varup ishāk begüñ hatunıyla gelini getüreler* (180a). “Ondan sonra Hadım Reyhan Agayı ve Oruz Beg Agayı İshak Begin karısıyla gelinini getirmesi için Kapı’dan Üsküp’e gönderdiler.”

Ķari:

Ķari < ?

Örnek: *kürtak ve ortak taĝlarınınñ üzre Ķara evlerle yaylayup ve Ķışın bursun ve Ķakyar ve Ķarakurum ve Ķari (قاری) ve sayram nām yerlerde Ķışlarlardı* (2b). “Kürtak ve Ortak daĝlarının üzerinde büyük çadırlarda yaylayıp kışın Bursun, Kakyar, Karakurum, Kari ve Sayram adlı yerlerde kışlarlardı.”

Kırım:

Kırım < ?

Örnek: 'izzü'd-dîñ dağı 'alā 'iyyeden gemiye binüp evlādıyla ve ħavaşıyla istanbula geçüp fasilyus yanında durdı tā şuña değin ki şāĥib-i kıpçak ve deşt berke ħan bin tūşī bin cengiz ħan gelip fasilyus elinden istanbulı alup 'izzü'd-dîñ keykāvusa salġanat-ı kırımı (قرم) ve sulġatı virdi (12b). "İzzeddin de Alâ-iyye'den gemiye binip çocukları ve maiyetiyle İstanbul'a geçerek Kıpçak toprağının hükümdarı Cengiz Han ođlu Tuşı ođlu Berke Han gelip İstanbul'u Fasilyus'tan alıp Kırım ve Sulhat'ın yönetimini İzzeddin Keykavus'a verinceye kadar Fasilyus'un yanında kaldı."

Şayram:

Divânü Lûgâti't-Türk'te topuktan yukarı çıkmayan sığ su" anlamında görülür (Atalay 1999, 501). Daha sonraki dönem metinlerinde rastlanmaz.

Örnek: kūrtađ ve ortağ tađlarınıñüzre ħara evlerle yaylayup ve kışın bursun ve ħakıyar ve ħarađurum ve ħari ve şayram (صيرم) nām yerlerde kışarlardı (2b). "Kürtak ve Ortak dağlarının üzerinde büyük çadırlarda yaylayıp kışın Bursun, Kakyar, Karakurum, Kari ve Sayram adlı yerlerde kışarlardı."

Sivriler:

sivriler < sivri - ler: isim kökü – çokluk eki.

Kelimenin kökü *sivri*'ye dayanır. Günümüzde aktif olarak kullanılan *sivri* "ucu keskin ve batıcı olan; ucuna doğru gittikçe incelen" anlamlarındadır (Eren 1988, 1316).

Oğuz lehçelerine has bir kelimedir; Ercilasun 1992, 784; 785. Eski Türkçede rastlanmaz. İlk olarak Eski Anadolu Türkçesinde *sivri* biçiminde görülür; Ergin 1997, 189.

Hişār: Anlamı ve etimolojisi için bk.

Örnek: /.../ *engürüde sivrilerde (سوريلر) temüre muķābil olup ķondi (105b).*
“Ankara’da Sivrilere’de Temür’ün karşısına kondu.”

Şorkun:

Sadece ağızlarda kullanılan *şorkun* “sepetçi söğüdü” anlamındadır (Eren 1988, 1328).

Eski Türkçede görülmez. İlk olarak Eski Anadolu Türkçesinde *şorgun*, *şorhun*, *şorkun* biçimlerinde görülür; Dilçin 1983, 190. Söğüdün suyu sevdiği düşünülürse *sor-* “emmek” fiilinden türemiş olabilir.

Örnek: *ammū şorkun (صورقون) üzerinden ve şaru kayadan ve biş taşdan geçelim ki şakarya şayını geçmeğe āsān ola (28b).* “Ama Sakarya Suyunu geçmemizin kolay olması için Sorkun üzerinden, Saru Kaya ve Beş Taş’tan geçelim”

Söğüd:

Türkiye Türkçesinde *söğüt* “söğütgillerden, akar su kenarlarında yetişen, yaprakları almaşık ve alt yüzleri havla örtülü büyük bir ağaç” anlamında kullanılmaktadır (Eren 1988, 1331).

Türkçenin en eski kelimelerindendir. Eski Uygur Türkçesinde *söğüt* biçimindedir; Caferoğlu 1968, 209. Dîvānū Lûgāti’t-Türk’te *söğüt* ve *söküt* şekillerinde geçer; Atalay 1999, 532; 534.

Örnek: *bunun üzerine bir kaç yıl geçdi söğüdi (سوگود) kışlayıp tomanici yayladılar (20b)*. “Bunun üzerine birkaç yıl geçti, Söğüt’te kışlayıp Tomanıç’te yayladılar.”

Sugdağ:

sugdak < soğd – ak < isim kökü – isimden isim yapan ek (küçültme eki).

Orta Asya’da İran kökenli bir milete Soğd dendiği bilinmektedir. Soğdların tüccar olması münasebetiyle sürekli Türklerle ilişkileri olmuştur. Bu sebeple buradaki şehir adının Soğd adıyla ilgili olduğu düşünülebilir.

Örnek: *bunuñ eyyāmına müslümānlar sinobdan kıpçaq tarafına geçüp medīne-i sugdağı (سغداق) fetḥ idüp nevāḥīsine mālīk oldılar (11a)*. “Bunun zamanından Müslümanlar Sinob’dan Kıpçak tarafına geçip Sugdak şehrini fethedip civarına hâkim oldular.”

Tarak:

tarak < tara - k: fiil kökü – fiilden isim yapan ek.

Günümüzde aktif olarak kullanılan *tarak* “saçların, sakalın, hayvan tüylerinin karışıklığını gidermeye veya kadınların saçlarını tutturmaya yarayan dişli araç; bahçıvanlıkta toprağın taşını ayıklamak için kullanılan, ucu bu biçimde olan araç; dokuma tezgâhlarında, dişleri arasından arış iplerinin geçtiği tarak biçiminde araç” anlamlarındadır (Eren 1988, 1417).

İlk olarak Dîvânü Lûgâti’t-Türk’te *tarğak* biçiminde görülür; Atalay 1979, 577. Harezmi Türkçesinde de aynı şekildedir; Ata 1998, 405. Eski Anadolu Türkçesinde *tarak* biçiminde geçer. Kökünün *tara-* “dağıtmak, parçalamak, ayırmak” fiiline dayandığı açıktır. Eski Türkçeden beri kullanılır. Eski Uygur Türkçesinde *tara-* ~ *tarı-* biçimindedir; Tekin 1976, 468. krş. *tar-* Caferoğlu

1968, 226. Sonraki dönemlerde de kullanılmıştır; Arat 1979, 426; Ata 1997, 599. Genel Türkçenin en yaygın kelimelerindendir; Ercilasun 1992, 850-851.

Günümüzdeki *tarak* şeklinin eski *tarğak* (< tar – ğak)’ın devamı mı yoksa *tara-* fiilinin *-k* ekiyle yapılmış türevi mi olduğu tam olarak belli değilse de Karahanlı Türkçesinden beri *tara-* fiiline rastlanıyor olması ikinci ihtimali kuvvetlendirmektedir.

Örnek: *rivāyet olunur ki ol eṣnāda tarakdan* (طراق) *bir kaç kâfir paşaya gelüp eytdiler* (78a). “O esnada birkaç kâfirin Tarak’tan gelerek paşaya şöyle dedikleri rivayet olunur.”

Ṭarucı:

ṭarucı < ṭarı - ğ - çı: fiil kökü – fiilden isim yapan ek – isimden isim yapan ek.

Günümüzde kullanımdan düşmüş olan *darıcı* (<*tarığcı*) “çiftçi, ekinci” anlamındadır (Atalay 1999, 577). Kökü *ṭarı-* fiiline dayanır. Anlamı için bk. 4. 1.

3. 1. tarak

Örnek: *kâfir gördi kim üzerine leşker gelür hişārın birağup istanbula kaçdı biri daḡi eski gegibzedür anuñ kâfirleri kaçmayup ḡaylī zamān ceng etdiler āḡir anı yağmayla alup evlerini müslümānlara virdiler biri daḡi tarucı* (طروجی) *derler ol ‘ahdle ‘itā‘at idüp virdi anı sulṭān meḡmed ‘imāretine vakf etdi ve biri daḡi pendikdür kâfiri kaçup istanubla gitdi ve kırtal ḡşarı daḡi yine öyle etdi.* (160a). “Kâfirler üzerlerine askerini geldiğini görüp hisarı bırakarak İstanbul’a kaçtılar. Eski Gebze’nin kâfirleri kaçmayarak uzun bir süre cenk ettiler. Sonra orayı alıp yağmalayarak evlerini Müslümanlara verdiler. Birine de Tarucı derler. O, anlaşmayla alındı. Sultan Mehmed onu imaretine vakfetti. Biri de Pendik’tir. Onun kâfiri kaçıp İstanbul’a gitti, Kartal Hisarı da aynı şeyi yaptı.”

Taş:

Türkçede “kaya parçası” anlamında bir *taş* kelimesi vardır. Anlamı için bk. 1. 1. 3. Kara Temür Taş. Bunun yanı sıra günümüzdeki *dış* kelimesinin eski şekli olan *taş* vardır. Bu iki kelime arasındaki anlam ilişkisi karışıktır. “Kaya parçası” anlamındaki *taş* evin veya çadırın dışında bulunduğu için böyle bir kullanıma gidilmiş olduğu düşünülebilir. Fakat “kaya parçası” anlamındaki kelimenin uzun ünlülü, diğerinin kısa ünlülü olması bu ihtimâlin aleyhindedir.

Eski Türkçeden beri kullanılır. Köktürkçede *taş* biçimindedir; Tekin 1968, 376. Eski Uygur Türkçesinde de aynı biçimdedir; Caferoğlu 1968, 227. Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde de değişmemiştir; Arat 1979, 427; Ata 1998, 406. Eski Anadolu Türkçesinde *Taş Oğuz* tabirinde kalıplaşmış olarak saklanmıştır; Ergin 1997, 286. Türkiye Türkçesinde de *taşı-* (< *taş - ı-*) fiilinde saklanmıştır. Günümüzde Özbek, Türkmen ve Yeni Uygur Türkçesinde geniş ünlülü şekli korunmaktadır; Ercilasun 1992, 171.

Örnek: *ķaraman oğlı bunlar ile muķābele idemiyeceğin bilüp kaçup taşa* (طاش) *girdi* (179b). “Karaman oğlu bunlarla baş edemeyeceğini anlayıp Taş’a girdi.”

Tokat:

Günümüz Türkçesinde *tokat* “(insana) el içi ile vuruş” anlamında kullanılır. ayrıca ağızlarda “hayvan ağılı; tarla, bahçe veya mandıra kapısı” anlamlarında kullanılan bir *tokat* daha vardır (Eren 1988, 1480).

Örnek: *melik rüknü'd-dīn süleymān šāh šāhib-i tokatdı* (توقات) (9b). “Melik Rükneddin Süleyman Şah, Tokat’ın sahibiydi.”

Türkistān:

Türkistān < T. tür - ü - k + Far. istān: isim kökü – isimden fiil yapan ek – fiilden isim yapan ek + yer adı yapan ek.

Türk: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 6. 1. Türk

Örnek: *bunlaruñ menāzili ceyhunla çin arasında bilād-ı türkistāndur (ترکستان)* (2b). “Bunların durduğu yer Ceyhun ile Çin arasındaki Türkistan’dır.”

Varsağ:

Varsağ: Anlamı ve etimolojisi için bk. 2. 1. Varsak

Örnek: *ermenāk civārında mütemekkin olup kefere-i varsagla (وارساغ) müdārā idüp şol arucuğda turalum* (14a). “Ermenak civarına yerleşip Varsak kâfirine dost görünerek orada yaşayalım.”

Yalvaç:

Yalvaç: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 6. 1. Yalvaç

Örnek: *pes aq şehri ve beg şehrini ve seydi şehri ve yalvacı (یلواج) ve kara ağacı ve ispardayı bu altı päre şehri şer‘î mektübla şatu bāzār itdiler* (65a). “Böylece Akşehir, Begşehir, Seydişehir, Yalvaç, Karaağaç ve Isparta olmak üzere altı tane şehri mektupla sattılar.”

Yeñice:

yeñice < yeñi – ce: isim kökü – isimden isim yapan ek (küçültme eki).

Yeñice: Anlamı ve etimolojisi için bk. 4. 1. 1. 3. Kızıl Ağaç Yeñicesi

Örnek: *yeñiceye* (يکجه) ve *göynüke ve mudurnıya havāle itmişdi* (52a). “Yeni-ce’ye, Göynük’e ve Mudurnı’ya saldırmıştı.”

Yıldız:

yıldız < yıl – ı – t – ı - z: fiil kökü- yardımcı ses - fiilden fiil yapma eki (ettirgenlik eki) – yardımcı ses – fiilden isim yapma eki.

Yıldız: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 4. 1. 1. Yıldız Han

Örnek: /.../ *mesurei velundurayı ve yıldızı* (یلدن) *feth etdiler* (205a). “Mesure’yi, Velundura’yı ve Yıldız’ı fethettiler.”

4. 1. 3. 1. 1. Ad + -II

Bayburdlı:

bayburdlı < bay + burt – lıg: isim kökü + isim kökü – isimden isim yapan ek.

Bay: Anlamı için bk. 1. 2. 3. Baybars

Burd: Anlamı için bk. 2. 2. Bayburd

Örnek: ‘*alāü’-d-dīn beg daḥi ḡayret idüp ne deñlü varsak ve turgudlu ve bayburdlı* (بایبردلی) ve *şamağarlı varise cem’ idüp gelüp ak çayda hünkârile uğraşup fâkat getürmeyüp kaçup ehl-i islâm ardına düşicek nâ gâh kazâ-yı âsumânî yetişüp atı sürçüp yıqılunca merdâneler yetişüp futup muhkem bend irdiler* (96b). “Aladdin Beg de gayret edip ne kadar Varsak, Turgutlu, Bayburtlu ve Samagarlı varsa toplayarak gelip Akçay’da hükârla savaşarak güç yetiremeyip kaçtı. Ehl-i İslâm peşine düşünce ansızın bir kazaya uğrayıp atının ayağı tökezleyerek yıkılınca yiğitler yakalayıp sıkıca bağladılar.”

Çamurlı:

çamurlı < çam – mur – luğ: fiil kökü – fiilden isim yapan ek – isimden isim yapan ek.

Türkiye Türkçesinde *çamurlu* “çamur bulaşmış, üstünde çamur bulunan” anlamındadır (Eren 1988, 276).

Eski Türkçe metinlerde görülmez. Eski Anadolu Türkçesinde *çamır* biçimindedir; Dilçin 1983, 50. Kökü *çam-* “suya girmek, suya dalmak, suya gömülmek” fiiline dayanır. Bu fiil Dîvânü Lûgâti’t-Türk’te *çum-* biçimindedir; Atalay 1999, 160. Ağızlarda çoğunlukla *çim-* şeklindedir. Dilimizde yaygın olarak kullanılan *yağmur* (< *yağ - mur*), *kömür* (< *kö - mür*) gibi kelimelerde de olan *-mur* ekiyle yapılmıştır.

Örnek: *andan kalkıp çamurlınuñ (چامورلنك) ortasına kondı* (150b). “Daha sonra kalkıp Çamurlı’nın ortasına kondu.”

Çorlu:

çorlu < çor - luğ: isim kökü – isimden isim yapan ek.

Sadece ağızlarda kullanılan *çor* “hastalık, dert; sığır vebası” anlamlarındadır (Eren 1988, 320).

Eren, kelimenin önce Türkçe olduğunu sonra da Ermenice kökenli olduğunu söylemiştir (1988, 320; 1999, 98). Bunun yanı sıra Dîvânü Lûgâti’t-Türk’te “avret yeri bitişik olan kadın; sarılgan bitki” anlamlarında geçen bir *çor* kelimesi daha vardır; bk. Atalay 1999, 157. Bunun yanısıra yerel ağızlarda kullanılan *şor* “tuz, tuzlu” kelimesi ile de ilgili olabilir.

Örnek: *süleymân paşa dağı hayre bolı ve çorlı (چورلی) vilāyetini kapup kazup yine gelioliya gelürdi (58a)*. Süleyman Paşa da Hayrebolı ve Çorlı'yı istila edip tekrar Gelibolı'ya geldi.

Develi:

develi < teve - li: isim kökü – isimden isim yapan ek.

Günümüzde *deve* “geviş getiren memelilerden, boynu uzun, sırtında bir veya iki hörgücü olan, yük taşımakta kullanılan hayvan” anlamında kullanılmaktadır (Eren 1988, 365).

Türkçenin en eski kelimelerindendir. Eski Uygurcada *teve* biçiminde geçer; Caferoğlu 1968, 235. Karahanlıca da aynı şekildedir; Ata 1998, 424. Eski Anadolu Türkçesinde *deve* şeklinde görülür; Ergin 1997, 84.

Örnek: /.../ *aķ sarayı ve develinün (دوولنك) kara hışarını hünkāra teslim itdiler (96b)*. “Aksaray'ı ve Develi'nin Karahisarını hünkara teslim ettiler.”

Kurşunlu:

kurşunlu < kurşun - luğ: isim kökü – isimden isim yapan ek.

Günümüz Türkçesinde *kurşunlu* kelimesi “içinde kurşun bulunan; kurşunlanmış olan; kubbesi kurşunla örtülü” anlamlarında kullanılmaktadır; Eren 1988, 932.

Kelimenin kökü *kurşun*'dur. İlk olarak Dîvânü Lûgâti't-Türk'te *kuşun* biçiminde görülür; Atalay 1999, 388. Kaşgarlı, *kuşun*'un Oğuzca olduğunu belirtmiştir. Bunun yanısıra yine Dîvânü Lûgâti't-Türk'te *kurugjin* biçiminde de geçer; Atalay 1999, 384. Eren, içindeki *j* sesi dolayısıyla yabancı bir dilden alınmış olduğu görüşündedir (1999, 268).

Örnek: *andan kursunlu* (قورشونلو) *öñüne yetişdi* (150a). “Ondan sonra Kurşunlu önüne yetişti.”

Ṭurğudlu:

ṭurğudlu < ṭur – ğud – luğ: fiil kökü – emir kipi eki [kalıplaşmış] – isimden isim yapan ek.

Ṭurğud: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1.6.1. Ṭurğudlu

Örnek: ‘*alāū’d-dīn beg daḥi ğayret idüp ne deñlü varsaḳ ve turğudlu* (طورغودلو) *ve bayburdlı ve şamağarlı varise cem’ idüp gelüp aḳ çayda ḥünkā-rile uğraşup fāḳat getürmeyüp kaçup ehl-i islām ardına düşicek nā ğāh kazā-yı āsumānī yetişüp atı sürçüp yıkılunca merdāneler yetişüp tutup muḥkem bend irdiler* (96b). “Aladdin Beg de gayret edip ne kadar Varsak, Turgudlu, Bayburtlu ve Samagarlı varsa toplayarak gelip Akçay’da hükârla savaşarak güç yetiremeyip kaçtı. Ehl-i İslâm peşine düşünce ansızın bir kazaya uğrayıp atının ayağı tökezleyerek yıkılınca yiğitler yakalayıp sıkıca bağladılar.”

Uşaklı:

uşaklı < uşa - ḳ - lığ: fiil kökü – fiilden isim yapan ek – isimden isim yapan ek.

Türkiye Türkçesinde *uşak* “çocuk; (isim tamlamalarında belirtilen durumunda) herhangi bir bölgenin halkından olan erkek; erkek hizmetçi” anlamlarında kullanılır (Eren 1988, 1519).

Eski Uygur Türkçesinde *uşaḳ* biçiminde “ufak, küçük” anlamında geçer; Cafferoglu 1968, 268. Karahanlı Türkçesinde de “küçük” anlamında geçer; Arat

1979, 499. Harezmi Türkçesinde de aynı anlamda görülür; Ata 1998, 449. Eski Anadolu Türkçesinde “çocuk” anlamını kazanmıştır; Ergin 1997, 304. Kökü Eski Uygurcadan Orta Türkçeye kadar kullanılmış olan *uša-* “ufalamak, parçalamak” fiiline dayanır. bk. *uša-* Caferoğlu 1968, 268; Arat 1979, 499; Ata 1998, 449. Buna göre temel anlamı “ufak, küçük” olmalıdır. Diğerlerini sonradan kazanmıştır.

Örnek: *biri temür taş paşa ki uşaklı* (اشقلى) ve *şanduklı ve kütahya vilāyeti-ne ’emīr idi* (76a). “Biri Sanduklı ve Kütahya vilayetine emir olan Temür Taş Paşa idi.”

4. 1. 3. 2. Ad + Ad

a. İsim Tamlaması

Ab Şuyı:

ab şuyı << ab + şub – ı: isim kökü + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki.

Dilimize Farsçadan girmiş olan olan *ab*, “su” anlamındadır (Kardaş 1995, 2).

Türkiye Türkçesinin işlek kelimelerinden olan *su* “yağmur, dolu, kar şeklinde bulutlardan yağın, bayağı sıcaklıkta sıvı hâlinde olup tadı, rengi, kokusu olmayan, iki molekül hidrojen ve bir molekül oksijenden meydana gelmiş bulunan denizleri, gölleri, ırmakları, pınarları oluşturan şeffaf madde, âb, mâ; bu sıvıdan meydana gelen göl, deniz, akarsu, çay, dere, ırmak” anlamlarındadır (Fidan 1996, 2607).

Köktürkçede *şub* şeklinde geçer; Tekin 1968, 369. Eski Uygurcada *şuv* biçimindedir; Caferoğlu 1968, 212. Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde de aynıdır; Arat 1979, 410. Eski Anadolu Türkçesinde sondaki *v* sesi düşerek *şu* şeklini almıştır; Ergin 1997, 273.

Örnek: *ab suyu* (اب صوی) *dirlerdi bir hişār daği varıdı* (41a). “Ab Suyı denilen bir hisar daha vardı.”

Bacı Hişārı:

bacı hişārı < bacı + hişār – ı: isim kökü + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki.

Ağızlarda kullanılan *bacı* “büyük kız kardeş, abla; kız kardeş; anlamlarındadır. Daha önceden “bir evde uzun zaman çalışmış yaşlı kadınlara (daha çok yaşlı zenci kadınlara) verilen unvan; tarikat şeyhlerinin karısı” anlamlarında da kullanılırdı (Eren 1988, 125).

İlk olarak Eski Anadolu Türkçesinde görülür; Dilçin 1983, 22.

Hişār: Anlamı ve etimolojisi için bk. 4. 1. 1. 2. **Çoñur Hişārı**

Örnek: *bacı hişārı* (باجی حصاری) *didükleri hişārı geçdükdən soñra yine ‘oşmān ilin yağa yağa gitti* (156a). “Bacı Hisarı denilen hisarı geçtikten sonra yine Osmaneli’ni yakarak gitti.”

Bakır Küresi:

bakır küresi < bakır + küre – si: isim kökü + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki.

Türkiye Türkçesinde ilik olarak kullanılan *bakır* “ısı ve elektriği iyi ileten, kolay dövülür ve işlenir olduğundan eski çağlardan beri türlü işlerde kullanılan, kızıl renkli maden; bakırdan yapılmış kap” anlamlarındadır (Eren 1988, 133).

Eski Türkçeden beri kullanılır. Eski Uygur Türkçesinde *bakır* biçimindedir; Caferoğlu 1968, 31. Karahanlı Türkçesinde de aynıdır; Arat 1979, 54. Sonraki dönemlerde de değişmeden kullanılmıştır; Ata 1998, 44; Ergin 1997, 36.

Türkiye Türkçesinde *küre* kelimesi “(geometride) yüzünün her noktası, merkezinden aynı uzaklıkta bulunan cisim, toparlak şey; yuvarlak, toparlak şey, top; dünya, yer yüzü” anlamlarında kullanılmaktadır; Kardaş 1995, 1829.

Küre < Ar.

Örnek: *iktidarı olduğu kadar kaştamonı ve bakır küresi* (بقر کوره سی) ve *toşya ve kağırı ve kal'acük ve canik 'askerin cem' idüp selāsil kal'asından yaña müteveccih olup yürüdiler* (130b). “Gücü yettiği kadar Kastamonu, Bakır Küresi, Tosya, Çankırı, Kalecük ve Canik askerini toplayıp Selasil kalesinden tarafa yönelerek yürüdüler.”

Beg Bazarı:

beg + bazarı < beg bazar – 1: isim kökü + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki.

Beg: Anlamı için bk. 1. 1. 2. 1. Karaca Beg

Bazar: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 2. 3. Bazar:lu Toğan

Örnek: *andan kır şehri ve sivri hişarı ve beg bazarını* (بك بازارنی) *karaman oğluna verdi* (108a). “Ondan sonra Kırşehir’ni, Sivrihisar’ı ve Begbazarı’nı Karaman Oğlu’na verdi.”

Beg Sancağı:

beg sancağı < beg + sanç - aq - 1: isim kökü + fiil kökü – fiilden isim yapan ek - 3. teklik şahıs iyelik eki.

Beg: Anlamı için bk. 1. 1. 2. 1. Karaca Beg

Sancağ: Anlamı ve etimolojisi için bk. 3. 1. Sancağ

Örnek: *izniğ alınınca bursayı bir oğlı murād gāzîye virdi adını beg sancağı* (بك سنجاغى) *ğodı* (52a). “İznik alınınca Bursa’yı oğlu Murad Gaziye verdi, adını Beg Sancağı koydu.”

Beg Şehri:

beg şehri < beg + şeh - i: isim kökü + isim kökü - 3. teklik şahıs iyelik eki.

Beg: Anlamı için bk. 1. 1. 2. 1. Karaca Beg

Şehr: Anlamı ve etimolojisi için bk. 4. 1. 1. 2. Ak Şehr

Örnek: *pes ağ şehri ve beg şehri (بك شهرنى) ve seydi şehri ve yalvacı ve kara ağacı ve ispardayı bu altı päre şehri şer‘î mektübla şatu bāzār itdiler* (65a). “Böylece Akşehir, Begşehir, Seydişehir, Yalvaç, Karaağaç ve Isparta olmak üzere altı tane şehri mektupla sattılar.”

Bıñar Başı:

bıñar başı < bıñar + baş - ı: isim kökü + isim kökü - 3. tekil şahıs iyelik eki.

Türkiye Türkçesinde işlek olarak kullanılan *pınar* “yerden kaynayarak çıkan su, kaynak; bu suyun çıktığı yer, kaynak, memba” anlamlarındadır; Eren 1988, 1183.

Eski Türkçe metinlerde görülmez. İlk olarak Eski Anadolu Türkçesinde *bıñar / buñar* biçiminde görülür (Ergin 1997, 32).

Baş: Anlamı için bk. 1.1.3. Aşk Baş

Örnek: *bînar başında* (بیکار باشنده) *hişaruñ taş yanında bir göl vardır* (152a). “Bînarbaşı’nda hisarın dış tarafında bir göl vardır.”

Çakır Bînarı:

çakır bînarı < çakır + bînar – ı: isim kökü + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki.

Çakır: Anlamı ve etimolojisi için bk. 3. 2. Çakırcı Baş

Bînar: Anlamı ve etimolojisi için bk. 4. 1. 3. 2. Bînar Baş

Örnek: *pes maşlahat oldur ki ol kişiyi yeñi şehrde karşılayup çakır bînarı* (چاقربیکاری) *yöresini alalum* (137a). “Öyleyse, o kişiyi Yenişehir’de karşılayıp Çakırbinarı yöresini almak, işin doğrusudur.”

Çavuşlar Köyi:

çavuşlar köyi < çabış – lar + köy – i: isim kökü – çokluk eki + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki.

Çavuş: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 6. 3. 3. 4. Şamşa Çavuş

Günümüzde yaygın olarak kullanılan *köy* “yönetim durumu, toplumsal ve ekonomik veya nüfus yoğunluğu yönünden şehirden ayırt edilen, genellikle tarımsal alanda çalışmak gibi işlevlerle belirlenen, konutları ve öteki yapıları bu hayatı yansıtan yerleşme birimi” anlamındadır (Eren 1988, 917).

Köy < Far. kŭy

Örnek: *şimdi dağı ol aranın adına çavuşlar köyi* (چاوشلر کوی) *dirler* (39a).

“Şimdi o yere Çavuşlar Köyi derler.”

Düğünci İli:

düğüncü < tğ - ü - n - çi + il - i: fiil kökü - yardımcı ses - fiilden isim yapan ek - isimden isim yapan ek + isim kökü - 3. teklik şahıs iyelik eki.

Daha çok ağızlarda kullanılan *düğüncü* tabiri “düğün sahibi; düğün çağrıcısı; düğüne katılanlar” anlamlarındadır (Eren 1988, 417).

Kelimenin kökü *düğün*'e dayanır. Bu kelime ilk olarak Karahanlı Türkçesinde *tüğün* biçiminde görülür; Arat 1979, 477. Eski Anadolu Türkçesinde *düğün* biçimindedir; Ergin 1997, 98. Anlamı (birleştirmek, bir araya getirmek) düşünlüğünde *düğüm* / *düğün* “düğüm” kelimesiyle aynı kökten geliyor olmalıdır. Bu durumda kökü *tğ-* “dügümlemek, bağlamak”fiiline gider.

İl: Anlamı için bk. 1. 6. 3. 3. 1. İlig Han

Örnek: *bir yere irdiler ki aña düğünci ili* (دوکنجی ایلی) *derlerdi* (142b).

“Düğünci İli denen bir yer ulaştılar.”

Ergene Köprüsi:

ergene köprüsü < ergene + köprü - si: isim kökü + isim kökü - 3. teklik şahıs iyelik eki.

Günümüzde kullanımdan düşmüş olan *ergene* “maden yeri” anlamındadır (Eren 1988, 461). Kökenine dair herhangi bir bulguya rastlanmamıştır.

Türkiye Türkçesinde işlek olarak kullanılan *köprü* “herhangi bir engelle ayrılmış iki yakayı birbirine bağlayan veya trafik akımının, başka bir trafik akımını

kesmeden üstten geçmesini sağlayan, ahşâ, kâğır, beton veya demir yapı” anlamındadır (Eren 1988, 911).

Köktürkçede *köbürge* şeklindedir; Tekin 1968, 351. Eski Uygurcada *köprüg* biçimindedir; Caferoğlu 1968, 117. Harezmi Türkçesinde de aynı şekildedir; Ata 1998, 260. Eski Anadolu Türkçesinde *köpri* biçiminde görülür; Ergin 1997, 207.

Eren, *köpür-* fiiliyle ilişkilendirmiş fakat bu ikisi arasında anlam bağı kurmanın kolay olmadığını belirtmeden de edememiştir (1999, 258; 259). Köktürkçede ve Eski Uygurcada *köbürge* ve *köprüg* şekillerde görülmesi aynı kökten iki ayrı ekle türetilmiş izlenimi vermektedir.

Örnek: *şöyle rivāyet iderler ki bu ergene köprüsinüñ (اركنه كوثرسنك) yeri evvel ormanlık ve balçık ve çökeklik idi (175b)*. “Ergene Köprüsünün yerinin eskiden ormanlık, balçık ve bataklık olduğunu rivayet ederler.”

Ermeni Bili:

ermenî bili < ermeni + bel - i: isim kökü + isim kökü - 3. tekil şahıs iyelik eki.

Türkiye Türkçesinde *Ermeni* “birçok ülkede dağınık olarak yaşayan bir topluluk ve bu topluluktan olan kimse; bu soyla ilgili, bu soya özgü olan” anlamlarında kullanılmaktadır (Eren 1988, 464).

Ermeni < ?

Türkiye Türkçesinde *bel* “dağ sırtlarında geçit veren çukur yer” anlamındadır (Eren 1988, 164).

Eski Uygurcada *bil* şeklinde görülmektedir; Caferoğlu 1968, 42. Kelimeye Karahanlı Türkçesinde *bil*, Harezmi Türkçesinde *bél* şeklinde raslanmaktadır; Arat 1979, 77; Ata 1998, 53. Eski Anadolu Türkçesinde ise *bil* şeklindedir; Ergin

1997, 47. İnsan organıyla ilgili olan *bel* ile aynı olmalıdır. Dağdaki geçidin şekliyle insan bedeni arasında bir benzerlik kurularak böyle bir kullanıma gidilmiş olmalıdır.

Örnek: *ceng 'azîm olup 'oşmānuñ birāderi şaru yatı oğlı bay h^wāce andu şehîd olup ermeni bili* (ارمنى بىلى) *dükendügi yerde hamza beg küyinuñ nevā-ħisinde defn olundu* (25b). “Cenk şiddetli geçti. Osman’ın kardeşi Saru Yatı’nın oğlu Bay Hoca şehid olup Ermeni Bili’nin bittiği yerdeki Hamza Beg Köyi’nin yanına defnedildi.”

Göl Başı:

göl başı < köl + baş – ı: isim kökü + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki.

Günümüzde *göl* “oluşması genellikle tektonik, volkanik, vb. olaylara bağlı olan, toprakla çevrili, derin ve geniş, tuzlu veya tuzsuz durgun su örtüsü” anlamında kullanılır (Eren 1988, 558).

Eski Türkçeden beri kullanılır. Köktürkçede *köl* biçimindedir; Tekin 1968, 352. Eski Uygurcada da aynı şekildedir; Caferoğlu 1968,115. Harezmi Türkçesinde de değişmediği görülür; Ata 1997, 379. Eski Anadolu Türkçesinde *göl* biçimindedir; Ergin 1997, 122.

Baş: Anlamı için bk. 1.1.3. Aşk Baş

Ayrıca *göl başı* tabiri “göle akan çay” anlamında kullanılır (Eren 1988, 559)

Örnek: *ol sebebden toğru göl başından* (كول باشندن) *yürüyüp bal yozı ve abolyondı alup kirmastıya çıkdı* (52b). “Bu sebeple doğru Gölbaşı’ndan yürüyüp Balyoz’u ve Abolyond’u alarak Kirmastı’ya çıktı.”

Gümüş Hişarı:

gümüş hişarı < kümüş + hişār – ı: isim kökü + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki.

Türkiye Türkçesinin işlek kelimelerinden olan *gümüş*, “para basmakta, kuyumculukta ve süslemecilikte kullanılan, paslanmaz, parlak, beyaza yakın renkte, kolay işlenebilen maden; gümüştan yapılmış kap kakak; gümüştan yapılmış, gümüş renginde olan” anlamlarındadır (Kardaş 1995, 1071).

Türkçenin en eski metinlerinden itibaren görülür. Köktürkçede *kümüş* biçimindedir; Tekin 1968, 354. Eski Uygur Türkçesinde de aynıdır; Caferoğlu 1968, 122. Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde de değişmediği görülür; Arat 1979, 300; Ata 1998, 271. Eski Anadolu Türkçesinde *gümüş* şeklini almıştır; Ergin 1997, 129.

Hişār: Anlamı ve etimolojisi için bk. 4. 1. 1. 2. Koñur Hişārı

Örnek: ‘azāmetle gelüp *gümüş hişārı* (كومش حصارى) önünde kondular (84b).

“Azametle gelerek Gümüş Hisarı’nın önüne kondular.”

Hamīd İli:

Hamīd ili < hamīd + il – i: isim kökü + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki.

Hamīd < Ar.

İl: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 6. 3. 3. 1. İlig Han

Örnek: *bi’l-cümle kendüsi dañi hamīd ilinden* (حميد ايلندن) geçüp *kendü vilāyetine vardı* (153b). “Kendisi de olmak üzere herkes Hamid İli’nden geçip kendi vilayetine vardı.”

İN HİŞĀRİ:

in hişārı < in + hişār - ı: isim kökü + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki.

Günümüzde aktif olarak kullanılan *in* “yaban hayvanlarının kendilerine yuva edindikleri kovuk; mağara” anlamlarındadır (Eren 1988, 703).

İlk olarak Karahanlı Türkçesinde görülür, günümüzdeki anlamının yanında “ev” anlamı da vardır; Arat 1979, 197. Harezmi Türkçesinde günümüzdeki anlamıyla geçer; Ata 1998, 186.

Hişār: Anlamı ve etimolojisi için bk. 4. 1. 1. 2. Koñur Hişārı

Örnek: /.../ *in öñinde in hişārı* (این حصارى) *elinde harābe hişār yerleri vardur* /.../ (24 a). “İnönü’de, İnhisarı yöresinde harabe hisarlar vardır.”

İN ÖÑİ:

in öñi < in + öñ - i: isim kökü + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki.

İN: Anlamı için bk. 4. 1. 3. 2. İn Hişārı

Günümüzde oldukça işlek olarak kullanılan *ön* “bir şeyin esas tutulan yüzü, arka karşıtı; bir şeyin esas tutulan yüzünün baktığı yer, karşı” anlamlarındadır (Eren 1988, 1137).

Köktürkçede “doğu” anlamında kullanılmıştır; Tekin 1968, 364. Eski Uygur Türkçesinde “ön taraf, doğu” anlamlarında görülür; Caferoğlu 1968, 151. Karahanlı Türkçesinde “doğu” anlamını kaybetmiş; tamamen günümüzdeki anlamını kazanmıştır; Arat 1979, 363. Sonraki dönemlerde aynı anlamda kullanılmıştır; Ata 1998, 338; Ergin 1997, 245. Eski Türklerde “doğu” anlamında da

kullanılmış olması Türklerin dış dünyaya bakışı ve yorumlayışı hakkında bilgi vermektedir. Eski Türklerde “doğu” her zaman önemli olmuştur.

Örnek: *ol vaqt sulṭān ‘alāū’ d-dīn-i ṣānīnūñ sulṭān öyüginūñ eski şehrinde ve in öñinde (این اوکنده) nāibleri varıdı (22b).* “O zaman Sultan ikinci Alaadin’in Sultan Öyügi, Eskişehir ve İnöni’de naipleri vardı.”

İncir Bıñarı:

incir bıñarı < encir + bıñar – 1: isim kökü + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik iyelik eki.

Türkiye Türkçesinde işlek olarak kullanılan *incir* “dutgillerden, asıl yurdu Akdeniz kıyıları olan, yaprakları geniş dilimli bir ağaç; bu ağacın etli, tatlı yemişi” anlamlarındadır (Eren 1988, 706).

İncir < Far. encir

Bıñar: Anlamı için bk.4. 1. 3. 2. Bıñar Başı

Örnek: *andan ‘oṣmān gāzī iḳdāmīle varup köpri ḥiṣūrı muḥāşara idüp fetḥ kılup tekvurını depeleyüp bilecük tekvurı şād olup geçüp muḳābelesinde incir bıñarı (انجیر بیکاری) nām köyin bıñarı üzerinde ‘oṣmāna ‘azīm ziyāfet idüp fāḥir ḥil‘at giyürüp gāzīlere daḥi en‘āmlar idüp elin öpdürdi (29b).* “Sonra Osman Gazi kararlılıkla gidip Köprü Hisar’ı kuşatıp fethederek tekvurunu öldürdü. Bilecik tekfurunu sevinerek İncir Pınarı adlı köyün çeşmesi üzerinde Osman Gaziye büyük bir ziyafet verip hilat giydirdi. Gazilere de ganimetler verip elini öptürdü.”

apluca apusı:

apluca + apusı < çaplı + ılıca + kapusı < çap – lıg + ılı – g - ca + kap – ı – g - sı: isim kökü + isimden isim yapan ek + fiil kökü – fiilden isim yapan ek – isimden isim yapan ek (kultme eki) + isim kökü – isimden fiil yapan ek – fiilden isim yapan ek – 3. teklik şahıs iyelik eki.

aplıca: Anlamı ve etimolojisi için bk. 4. 1. 3. 1. apluca

apu: Anlamı ve etimolojisi için bk. 3. 2. apu ulları

rnek: *bu ol lülüfer atundur ki bursada apluca kapusına* (بلوجه قپوسنه) *yakın yerde iar dibinde tekyesi vardır* (33b). “Bu, Bursa’da Kapluca Kapusı yakınındaki hisar dibinde tekkesi olan Lülüfer Hatundur.”

arlı Eli:

arlı eli < ar – lıg + il - i: isim kökü – isimden isim yapan ek + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki.

arlı: Anlamı ve etimolojisi için bk. 2. 2. arlı Oglanları

El ~ il: Anlamı için bk. 1. 6. 3. 3. 1. İlig an

rnek: *ol ile arlı eli* (قرلى الى) *derlerdi* (205a). “O ile ‘Karlı Eli’ derlerdi.”

ır şehri:

ır şehri < ır + ehr – i: isim kökü + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki.

Türkiye Türkçesinde *kır* kelimesi “şehir ve kasabaların dışında kalan, çoğu boş ve geniş yer” anlamındadır (Eren 1988, 852).

İlk olarak Karahanlı Türkçesinde görülür; Arat 1979, 251. Bunun yanı sıra Eski Uygurcada “tarla, ekin yeri” anlamında *kıra* şeklinde bir kelime vardır; Caferoğlu 1968, 176. Ayrıca aynı yerde *Qır Çeçek* şeklinde bir şahıs adı vardır. Bunlardan anlaşıldığına göre eski Uygurcada da *kır* kelimesinin kullanılmış olduğu kuvvetle muhtemeldir. Eski Anadolu Türkçesinde de *kır* biçimindedir; Ergin 1997, 181. Ayrıca Türkçede renk bildiren bir *kır* kelimesi daha vardır. bozkırın rengi düşünüldüğünde bu iki kelimenin aynı olma ihtimâli ortaya çıkmaktadır.

Şehr: Anlamı ve etimolojisi için bk. 4. 1. 1. 2. Aş Şehr

Örnek: *andan kır şehrini* (قیر شهرنی) ve *sivri hişarı ve beg bazarını karaman oğluna verdi* (108a). “Ondan sonra Kırşehir’ni, Sivrihisar’ı ve Begbazarı’nı Karaman Oğlu’na verdi.”

Qoca İli:

qoca ili < qoca + il – i: isim kökü + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki.

Qoca: Anlamı için bk. 1. 1. 2. Aşça Qoca

İl: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 6. 3. 3. 1. İlig Han

Örnek: *koca ilinüñ* (قوجه النوك) ve *koñurpanuñ ve bolı vilāyetinüñ fethinüñ aşı budur* (49b). “Kocaeli’nin, Konurpa’nın ve Bolu vilayetinin fethinin aslı budur.”

Ꞑoca Kayası:

Ꞑoca kaya – sı: isim kökü + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki

Ꞑoca: Anlamı için bk. 1. 1. 2. AꞐça Ꞑoca

Ꞑaya: Anlamı için bk. 1. 6. 3. 2. Ꞑaya Alp

Örnek: şöyle rivāyet olunur ki ‘osmāncuꞐ nevāhīsinde zeytūnda bir hişār vardır ki aña Ꞑoca kayası (قوجه قياسي) derlerdi (174b). “Osmancık civarında Zeytin’de Koca Kayası denilen bir hisarın olduğu rivayet edilir.”

Ꞑoñurpa İli:

koñurpa ili < koñurpa + il – i: isim kökü + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki.

Ꞑoñurpa:

Anlamı ya da etimolojisiyle ilgili bir bulguya rastlanamamıştır. Geniz n’si kullanılmış olması Türkçe olma ihtimalini arttırmaktadır. Türkçe *koñur* ile ilgili olabilir. Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. Ꞑoñur Alp

İl: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 6. 3. 3. 1. İlig Hān

Örnek: rivāyet iderler kim koñur alp aꞐ yazıyı ve *koñurpa ilini* (قوكرپه ايلنى) ve mudurnıyı temāmet musahḥar idüp ili kendüye döndürdi (44b). “Şöyle rivayet ederler: Konur Alp Ak Yazı’yı, Konurpa İlini ve Mudurnu’yu tamamen fethedip kendine bağladı.”

Ꞑonuş Hişārı:

Ꞑonuş hişārı < Ꞑo - n - u - ş + hişār - ı: fiil kökü - fiilden fiil yapan ek (dönüşlülük eki) - yardımcı ses - fiilden isim yapan ek + isim kökü - 3. teklik şahıs iyelik eki.

Türkiye Türkçesinde *konuş* “konmak işi veya biçimi; bütün imkânlar göz önünde tutularak kara, hava ve deniz birliklerinin yerleştirilmesi biçimi” anlamlarındadır (Eren 1988, 895).

Kökünün *Ꞑo-* fiili olduğu açıktır. Eski Türkçeden beri kullanılmaktadır. Kök-türkçede *kon-* fiili “yerleşmek, yer tutmak” anlamlarında kullanılır; Tekin 1968, 346. Sonraki dönemlerde de *ko-* fiili ve türevleri kullanılmıştır.

Hişār: Anlamı ve etimolojisi için bk. 4. 1. 1. 2. Koñur Hişārı

Örnek: *Ꞑonuş hişarınıñ* (قونش حصارنك) yöresine dañi Ꞑodular (158b). “Konuş Hisarı’nın yöresine de yerleştirdiler.”

Ꞑonuş Şehri:

Ꞑonuş şehri < Ꞑo - n - u - ş + şehr - i: fiil kökü - fiilden fiil yapan ek (dönüşlülük eki) - yardımcı ses - fiilden isim yapan ek + isim kökü - 3. teklik şahıs iyelik eki.

Ꞑonuş: Anlamı ve etimolojisi için bk. 4. 1. 3. 2. Ꞑonuş Hişārı

Şehr: Anlamı ve etimolojisi için bk. 4. 1. 1. 2. AꞐ Şehr

Örnek: *minnet oğlı meħmed beg Ꞑonuş şehrinde* (قونش شهرنده) bir kārṽān sarāy yapup yerlenüp bir ‘imāret dañi yapup ol arayı maꞐām idindi (158b).

“Minnet oğlu Mehmed Beg Konuş Şehri’nde bir kervansaray yaparak yerleşti. Bir de imaret yapıp orayı makam edindi.”

Ꞑuvaç İli:

Ꞑuvaç ili < Ꞑuvaç + il – i: isim kökü + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki.

Ꞑuvaç < ?

İl: Anlamı için bk. 1. 6. 3. 3. 1. İlig Han

Örnek: *birine Ꞑuvaç ili* (قواج ایلی) *dirlerdi* (214b). “Birine Ꞑuvaç İli derlerdi.”

Köklük Hişarı:

köklük hişarı < kök - lük + hişār – ı: isim kökü – isimden isim yapan ek + isim kökü.

Türkiye Türkçesinde *kök* kelimesi “bitkileri toprağa bağlayan ve onların, topraktaki besi maddelerini emmesine yarayan klorofilsiz bölüm; (bazı şeylerde) dip bölüm; (köküyle çıkarılan bitkilerde) tane; dip, temel, esas; kaynak, köken” anlamlarındadır (Eren 1988, 907).

İlk olarak Karahanlı Türkçesinde görülür; Arat 1979, 274. Eski Türkçedeki “yeşil, mavi” anlamındaki *kök* kelimesiyle karıştırılmamalıdır. Eski Anadolu Türkçesinde de *kök* biçimindedir; Ergin 1997, 207.

Diğer taraftan *göklük hişarı* biçiminde de okunabilir. Yeşillik yerler için *göklük* kelimesinin kullanıldığı bilinmektedir. Buraya da yeşil olduğu için veya meyve ve sebze yetiştirilgi için böyle bir ad verilmiş olabilir. *gök* (< *kök*) için bk. 1. 1. 2. Gök Alp

Hişār: Anlamı ve etimolojisi için bk. 4. 1. 1. 2. Koñur Hişārı

Örnek: *andan süleymān paşa dañi tekvur tağna varup bulduğı hişāları kimin müdürā ile ve kimin yağma ile fetħ idüp köklük hişārını* (كوكلك حصارنى) *uc idindi* (57a). “Ondan sonra Süleyman Paşa da Tekvur Tağı’na varıp bulduğu hisarları bazen savaşmadan bazen de savaşarak fethedip Köklük Hisarı’nı sınır yaptı.”

Lülüfer Köprisi:

lülüfer köprisi < lülüfer + köpri – si: isim kökü + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki.

Lülüfer < Rum.

Köpri: Anlamı ve etimolojisi için bk. 4. 1. 3. 2. Ergene Köprüsi

Örnek: *lülüfer köprisin* (لولوفر كوېرسن) *dañi ol yapdurdı* (33b). “Lülüfer Köprisi’ni de o yaptırdı.”

Mezār-ı Türk:

Farsça usûllere göre kurulmuş bir isim tamlamasıdır.

Günümüzde işlek olarak kullanılan *mezar* “ziyaret yeri, ziyaret edilen yer” Ölünün gömülü olduğu yer, kabir, sin, makber, gömüt (Eren 1988, 1020).

Türk: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 6. 1. Türk

Örnek: *şimdiki ģinde ol yire mezār-ı türk* (مزار ترك) *dirler* (19a). “şu an oraya Mezār-ı Türk derler.”

Okluk Hişarı:

okluk hişarı < ok - luk + hişār - ı: isim kökü – isimden isim yapan ek + isim kökü.

Türkiye Türkçesinde kullanımdan düşmüş olan *okluk* kelimesi “içine ok konulan ve sırtta taşınan meşinden yapılmış ok kılıfı, sadak” anlamındadır (Eren 1988, 1101).

Kökü *ok*'a dayanır. Eski Türkçeden beri yaygın olarak kullanılmıştır. Köktürk yazıtlarında *ok* biçiminde görülür; Tekin 1968, 358. Sonraki dönemlerde de ses bakımından değişmeden kullanılmıştır; Caferoğlu 1968, 140; Arat 1979, 335; Ata 1998, 320. Eski Anadolu Türkçesinde *ok*'un yanında *oh* da kullanılmıştır; Ergin 1997, 229; 230.

Hişār: Anlamı ve etimolojisi için bk. 4. 1. 1. 2. Koñur Hişārı

Örnek: *andan beg şehrin ve seydi şehrin ve okluk hisārın* (اوقلق حصارن) ve *sa'id ilin fetḥ idüp andan varup konyayı muḥāşara idüp ve gāyet katı sil gelüp çok yerleri ḥarāb idüp ve orduyu daḥi sil aldı* (154b). “Ondan sonra Begşehir'i, Seydişehir'i, Okluk Hisarını ve Said ilini fethedip daha sonra gidip Konya'yı kuşattı. Gayet çok sel geldi, birçok yeri harap etti ve orduyu da sel aldı.”

'Osmān İli:

'osmān ili < 'osmān + il – i: isim kökü + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki.

'Osmān < Ar.

İl: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 6. 3. 3. 1. İlig Hın

Örnek: *bacı hişarı didükleri hişarı geçdükden sonra yine 'osmān ilin (عثمان الين) yağa yağa gitti (156a). "Bacı Hisarı denilen hisarı geçtikten sonra yine Osmaneli'ni yaka yaka gitti."*

Oynaş Hişarı:

oynaş hişarı < oyun - a - ş + hişār - ı: isim kökü - isimden fiil yapan ek - fiilden isim yapan ek + isim kökü - 3. teklik şahıs iyelik eki.

Sadece ağızlarda kullanılan *oynaş* kelimesi "aralarında toplumca hoş karşılanmayan ilişkiler bulunan kadın veya erkekten her biri" anlamındadır (Eren 1988, 1126).

Kökü *oyun-* kelimesine dayanır. Eski Uygurcada hem *oyun* hem de *oyna-* kelimesinin kullanıldığı görülür; Caferoğlu 1968, 145. Karahanlı Türkçesinde de her iki kelime kullanılmıştır; Arat 1979, 348; 349. Sonraki dönem metinlerinde de her iki kelimenin işlek olarak kullanıldığı görülmektedir; Ata 1998, 334; Ergin 1997, 239; 240.

Hişār: Anlamı ve etimolojisi için bk. 4. 1. 1. 2. Koñur Hişārı

Örnek: /.../ *oynaş hişārı (اويناش حصارى) dirler tağ arasında bir virāne hişār vardur /.../ (39b). "Dağ arasında Oynaş Hisarı denen bir hisar vardır."*

Rūm İli:

rūm ili < rūm + il - i: isim kökü + isim kökü - 3. teklik şahıs iyelik eki.

Türk tarihi boyunca *rum* "Müslüman ülkelerde oturan Yunan asıllı kimse; Rumlara ilişkin, Rumlarla ilgili; Doğu Roma İmparatorluğu sınırları içinde ya-

şayan, Roma Yurttaşı haklarına sahip halk” anlamlarında kullanılmıştır (Eren 1988, 1231).

Rum < Ar. rûm

İl: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 6. 3. 3. 1. İlig Hân

Örnek: /.../ *süleymân paşa rum iline* (روم ايلنه) *geçti* /.../ (56b). “Süleyman Paşa Rumeli’ye geçti.”

Sa’îd İli:

sa’îd ili < sa’îd + il - i: isim kökü + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki.

Sa’îd < Ar.

İl: Anlamı için bk. 1. 6. 3. 3. 1. İlig Hân

Örnek:

andan beg şehrin ve seydi şehrin ve okluk hişârın ve sa’îd ilin (سعيد الن) *feth*
idüp andan varup konyayı muhâşara idüp ve güyet katı sil gelüp çok yerleri
harâb idüp ve orduyı dahi sil aldı (154b). “Ondan sonra Begşehir’i, Seydişehir’i, Okluk Hisarı’nı ve Said İli’ni fethedip daha sonra gidip Konya’yı kuşattı. Gayet çok sel geldi, birçok yeri harap etti ve orduyu da sel aldı.”

Seydî Kavagı:

seydî kavagı < seydi + kavak - ı: isim kökü + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki

Türkiye Türkçesinde *kavak* “söğütgillerden, sulak bölgelerde yetişen, boyu bazı türlerinde 30 veya 40 metreye değin çıkan, kerestesinden yaralanılan bir ağaç” anlamındadır (Eren 1988, 815).

Eski Türkçe metinlerde kullanılmadığı görülür. İlk olarak Eski Anadolu Türkçesinde *kavak* biçiminde görülür; Ergin 1997, 175. Oğuzcaya has bir kelime olduğu anlaşılmaktadır; Ercilasun 1992, 454-455.

Örnek: *bir gün bolayır birle seydi kavagı* (سیدی قواغی) *arasında bir kaza toğan atup kendi ardınca seğirdüp giderken at kendüyle bile yıkılup kazâ yitişüp 'allâh rahmetine kavuşdı* (58 b). “Bir gün Bolayır ile Seydi Kavagı arasında bir kazın peşine doğan gönderip kendi de arkasında giderken kaza sonucu atının yıkılmasıyla Hakkın rahmetine kavuştu.”

Sultân Öyügi:

sultân öyügi < sultân + öyüg – i: isim kökü + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki.

Arapça kökenli olan *sultan* kelimesi “Müslüman, özellikle sünî hükümdarların kullandıkları unvan, padişah; padişahların kız ve erkek çocukları ile anne ve eşlerine verilen unvan” anlamlarındadır (Eren 1988, 1346).

Öyük: Anlamı ya da etimolojisine dair bir bulguya rastlanamadı.

Örnek: *ol vakt sultân 'alâü'd-dîn-i şânînüñ sultân öyüginün* (سلطان ایوکی) *eski şehrinde ve in öninde nâibleri varıdı* (22b). “O zaman Sultan ikinci Alaadin’in Sultan Öyügi, Eskişehir ve İnöni’de naibleri vardı.”

Tahta Yolu:

tahta + yolu < tahta + yol – 1: isim kökü + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki.

Türkiye Türkçesinde aktif olarak kullanılan *tahta* “düz, enlice, uzun ve az kalın biçilmiş ağaç; bu parçalardan oluşmuş yüzey” anlamlarındadır (Eren 1988, 1402).

Tahta < Far. tahte

Günümüzde işlek olarak kullanılan *yol* “karada, havada, suda bir yerden bir yere gitmek için aşılacak uzaklık, tarık; karada insan ve hayvanların geçmesi için açılan veya kendi kendine oluşmuş, yürümeye uygun yer; genellikle yerleşim alanlarını bağlamak için düzeltilerek açılmış ulaşım şeridi” anlamlarındadır (Eren 1988, 1637).

Türkçenin en eski kelimelerindendir. Köktürkçeden beri *yol* biçiminde kullanılmıştır; Tekin 1968, 406; Caferoğlu 1968, 301; Arat 1979, 551; Ata 1998, 488; Ergin 1997, 337. Genel Türkçenin en yaygın kelimelerindendir; Ercilasun 1992, 992; 993.

Örnek: /.../ *taht* ve ‘alemlerle hāy u hüyla tahta yolundan (تخته یولندن) *aşağı indiler* (152b). “Davul ve bayraklarla gürültülü bir şekilde Tahta Yolu’ndan aşağı indiler.”

Tañrı Yıkduğı:

tañrı yıkduğı < teñri + yıq - dıq - ı: isim kökü + fiil kökü – fiilden isim yapan ek (sıfat-fiil eki) – 3. teklik şahıs iyelik eki.

Tañrı: Anlamı ve etimolojisi için bk. 3. 1. Tanrı

Türkiye Türkçesinde *yık-* fiili “kurulu bir şeyi parçalayarak dağıtmak; bozmak, tahrip, etmek; (insan, hayvan ve ağaç için) devirmek” anlamlarında kullanılmaktadır (Eren 1988,1630).

Eski Uygur Türkçesinde *yık-* biçimindedir; Caferoğlu, 294. Sonraki dönemlerde de değişmeden kullanılarak günümüze kadar gelmiştir; Arat 1979, 538; Ata 1998, 484; Ergin 1997, 329.

Örnek: *andan hünkâr tolanup gelüp anda inceğüzüñ üzerinde polonya dirlerdi bir hişâr varıdı şimdi aña tañrı yıkdugı (تکری یقدوغی) dirler murād han anuñ üzerine varup ol vilāyetüñ halkı kaçup aña girmişdi (66a).* “Sonra hünkâr dolanıp gelerek İnceğiz’in üzerindeki şimdi Tanrı Yıkduğı denilen hisarın üzerine gitti. O vilayetin halkı kaçıp ona sığınmıştı.”

Ṭaraqçı Yeñicesi:

ṭaraqçı yenicesi < ṭar – a – k – çı + yeñi – ce – si: fiil kökü – fiilden fiil yapan ek – fiilden isim yapan ek – isimden isim yapan ek.

Türkiye Türkçesinde *tarakçı* “tarak yapan veya satan kimse; taraklama işi yapan kimse” anlamlarındadır (Eren 1988, 1417). Kökü *ṭaraq*’a dayanır. Anlamı ve etimolojisi için bk. 4. 1. 3. 1. Ṭaraq

Yeñice: Anlamı ve etimolojisi için bk. 4. 1. 1. 3. Kıızıl Ağaç Yeñicesi

Örnek: *köse miḥāle eyitdi tarakçı yeñicesine (طرقچی یکهسنه) seğirdim itmek isterüm (28b).* “Köse Mihāl şöyle dedi Tarakçı Yenicesine saldırmak isterim.”

Ṭurgud İli:

ṭurgud ili < ṭur – ğut + il – i: fiil kökü – emir kipi eki [kalıplaşmış] + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki.

Ṭurgud: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 6. 1. Ṭurgudlu

İl: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 6. 3. 3. 1. İlig Han

Örnek: *şimdi dağı ol ile turgud ili* (طورغود ایلی) *dirler* (36 a). “O yere şimdi de Turgud İli derler.”

Ŧuz Bāzārı:

Ŧuz bāzārı < Ŧuz + bāzār – ı: isim kökü + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki.

Ŧuz: Anlamı için bk. 4. 1. 1. 2. Kızılca Ŧuzla

Bāzār: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 2. 3. Bāzārly Toğan

Örnek: /.../ *iki gün iki gece duruşup kâfiri dönderüp yine Ŧuz bazarına* (طوز بازارنه) *geldi* (41b). “İki gün iki gece savaşıp kâfiri geri çevirerek tekrar Tuz Pazarı’na geldi.”

Vartar Yeñicesi:

vartar yeñicesi < vartar + yeñi – ce – si: isim kökü + isim kökü – isimden isim yapan ek (küçültme eki) – 3. teklik şahıs iyelik eki.

Vartar:

Anlamı ya da kökeniyle ilgili bir bulguya rastlanmamıştır.

Yeñice: Anlamı ve etimolojisi için bk. 4. 1. 1. 3. Kızıl Ağaç Yeñicesi

Örnek: *andan evvel vartar yeñicesine* (ورطر یکیجسنه) *yürüdi* (162b). “Ondan evvel Vartar Yenicesi’ne yürüdü.”

Yalak Hişarı:

yalak hişarı < yalğa -  + hişār - ı: fiil kökü – fiilden isim yapan ek + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki.

Türkiye Türkçesinde *yalak* “hayvanların su içtikleri taştan veya ağaçtan oyma kap; çeşme, musluk vb.nin altına akan suyun çevreye sıçramasını veya akıp gitmesini önlemek için konulan delikli taş tekne” anlamlarındadır (Eren 1988, 1583).

İlk olarak Eski Anadolu Türkçesinde *yalak* biçiminde görülür; Ergin 1997, 317. Kökünün *yala-* fiili olduğu açıktır. Eski Türkçeden beri kullanılır. Eski Uygur Türkçesinde *yala-* ve *yalğa-* biçimlerindedir; Caferoğlu 1968, 281. İlk olarak Dîvânü Lûgâti't-Türk'te *yalğa-* ve *yalva-* şekillerinde geçer; Atalay 1999, 734; 737. Eski Anadolu Türkçesinde *yala-* biçimindedir; Dilçin 1983, 231.

Hişār: Anlamı ve etimolojisi için bk. 4. 1. 1. 2. Koñur Hişārı

Örnek: /.../ ‘*osmān gāzī yalak hişārından* (بلاق حصارندن) *dil alup kâfirüñ gâfletin bilüp* /.../ (34a-b). “Osman Gazi Yalak Hisarı’ndan tutsak alarak kâfirlerin gâflet içinde olduğunu öğrendi”

Yalı Kapusu:

yalı kapusu < yalı + kap – ı – ğ - sı: isim kökü + isim kökü – isimden fiil yapan ek – fiilden isim yapan ek - 3. teklik şahıs iyelik eki.

Günümüzde *yalı* “deniz, göl veya ırmak kenarı, düz ve açık su kıyısı, sahil; su kıyısında yapılmış büyük, görkemli ev” anlamlarında kullanılmaktadır (Eren 1988, 1585).

Yalı < Yun. gialı

Çapu: Anlamı ve etimolojisi için bk. 3. 2. Çapu Çulları

Örnek: *köse mihal oğlı meħmed beg leşkeriyle yetişüp ĩşarı muħşara idüp tolayı kuşatdı andan kendüsi sürüp yalı çapusına (یالی قپوسنه) gelüp şehir halkı dağı yalı çapusını açup ceng etmeğe ikdām etdiler (166b).* “Köse Mihal oğlu Mehmed Beg, askeriyle yetişip hisarı çevreleyerek etrafını kuşattı. Sonra kendisi sürüp Yalı Kapusu’na geldi. Şehir halkı da Yalı Kapusu’nı açıp cenk etmeye çalıştı.”

Yañı Bıñarı:

yañı bıñarı < yañı + bıñar – ı: isim kökü + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki.

Yañı < ?

Bıñar: Anlamı için bk. 4. 1. 3. 2. Bıñar Başı

Örnek: *temürlengi sıfri ĩşārda yañı bıñarında (یاکی بیکارنده) konup otururken cāsüsladup temür ‘askeri ģāfilken hemān koyulup yıldırım ĩan çādırında otururken çapdı (110a).* “Timurlenk’in Sivrihisar’da Yanı Pınarı’nda konakladığını öğrenip Timur’un askeri gafilken hemen Yıldırım Hanı çadırında otururken alıp kaçırđılar. ”

b. Sıfat Tamlaması

Ağaç ĩşār:

ağaç ĩşār < ağaç + ĩşār: isim kökü + isim kökü.

Ağaç: Anlamı ve etimolojisi için bk. 2. 2. Ağaçeri

Hişār: Anlamı ve etimlojisi için bk. 4. 1. 1. 2. Koñur Hişārı

Örnek: /.../ ‘alī begden ulağ geldi ki bosna kralı agaç hisārı (اغاچ حصار) yaqdı deyü (213a). “Ali Begden, Bosna kralı Agaç Hisar’ı yaktı diye haberci geldi.”

Ağrı Boz:

ağrı boz < ağır – ı – g +boz: isim kökü – isimden fiil yapan ek – fiilden isim yapan ek + isim kökü.

Günümüzde de yaygın olarak kullanılan *ağrı* “vücudun herhangi bir yerinde duyulan sürekli ve şiddetli acı” anlamındadır (Eren 1988, 28).

Eski Uygur Türkçesinde *ağrığ*, *ağrağ* biçimlerinde geçer; Caferoğlu 1968, 7. Karahanlı Türkçesinde *ağrığ* şeklindedir; Arat 1979, 11. Harezmi Türkçesinde de aynıdır; Ata 1998, 8. Eski Anadolu Türkçesinde *ağrı* biçimini almıştır; Ergin 1997, 7. Vücudun ağırlaşması dikkate alınarak *ağır* “hafif olmayan” kelimesinden türetilmiş olmalıdır.

Boz: Anlamı için bk. 1. 1. 2. Boz Luğan

Her ne kadar iki kelimenin de anlamları kolaylıkla tespit edilebilmekteyse de bunların hangi mantıkla bir araya gelip kelime grubu oluşturduklarını anlamak güçtür.

Örnek: *andan gelüp ağrı boz (اغر بوز) nevāhīsine uğradılar* (205a). “Sonra gelip Ağrıboz bölgesine uğradılar.”

Bakır Dere:

bakır dere < bakır + dere: isim kökü + isim kökü.

Bakır: Anlamı için bk. 4. 1. 3. 2. Bakır Kūresi

Günümüzde de işlek olarak kullanılan *dere* “genellikle yazın kuruyan küçük akarsu ve bunların yatağı; iki dağ arasındaki uzun çukur” anlamlarındadır (Eren 1988, 359).

Eski Türkçede kullanılmaz. İlk olarak Eski Anadolu Türkçesinde *dere* biçiminde görülür; Ergin 1997, 83.

Örnek: *ugurlı mehmedüñ turuğı yerüñ altında mehmed bakır dere* (باقر درده) *bulunup /.../* (288b). “Mehmed, Ugurlı Mehmed’in durduğu yerin alt tarafındaki Bakır Dere’de idi.”

Ballu Badra:

ballu badra < bal - lıg + badra: isim kökü – isimden isim yapan ek + isim kökü.

Türkiye Türkçesinde *ballı* kelimesi “içinde bal bulunan” anlamındadır (Eren 1988, 138). Kökünün *bal*’a dayandığı açıktır.

Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 6. 1. Balcuğ

Badra < ?

Örnek: *şöyle rivāyet iderler ki bir gün sirezden bir kişi āmānla ballu badraya (باللو بادريه) varup gördi ki niçe müslümān ‘avretlerini küffār kullanup zecr iderler (202b). “Şöyle rivayet ederler: bir gün Sirez’den bir kişi Ballu Badra’ya giderek kâfirlerin Müslüman kadınlarını kullanıp zorla çalıştırdıklarını gördü.”*

Biş Taş:

biş taş < beş + taş: isim kökü + isim kökü.

Türkiye Türkçesinin kelimelerinden olan *beş*, “dörtten sonra gelen sayının adı ve bu sayıyı gösteren rakam” anlamındadır (Eren 1988, 175).

Türkçenin en eski kelimelerindendir. Köktürkçede *beş* ~ *biş* biçimindedir; Tekin 1968, 312; 316. Eski Uygur Türkçesinde *biş* şeklinde geçer; Caferoğlu 1968, 45. Karahanlı Türkçesinde de aynıdır; Arat 1979, 93. Harezmi Türkçesinde *beş* şeklinde görülür; Ata 1998, 59. Eski Anadolu Türkçesinde *biş* biçimin-

de kullanılmıştır; Ergin 1997, 53. Sayı adı olması sebebiyle çağdaş lehçelerin hepsinde kullanılır; Ercilasun 1992, 62-63.

Taş: Anlamı için bk. 1. 1. 3. Kara Temür Taş

Örnek: *ammā şorkun üzerinden ve şaru kayadan ve biş taşdan (بيش طاش) geçelüm ki şakarya şuyını geçmeğe āsān ola* (28b). “Ama Sakarya Suyı’ni geçmemizin kolay olması için Sorkun üzerinden, Saru Kaya’dan ve Biş Taş’tan geçelim.”

Egri Göz:

egri göz < eg – i – r – i – g + kö - z: fiil kökü – fiilden fiil yapan ek (ettirgenlik eki) – yardımcı ses – fiilden isim yapan ek + fiil kökü – fiilden isim yapan ek.

Günümüzde eğri *eğri* “doğru, düz olmayan, bir noktasında yön değiştiren, Çarpık; yay gibi kavislenmiş, eğmeçli, mukavves; yatay veya düşey olmayan, bütünüyle bir yana eğilmiş bulunan, eğik, mail; yanlış” anlamlarında kullanılır (Eren 1988, 436; 437).

Eski Türkçeden beri kullanılır. köktürkçede *egri* biçimindedir; Tekin 1968, 325. Eski Uygur Türkçesinde de aynıdır; Caferoğlu 1968, 70. Sonraki dönemlerde de değişmeden kullanılmıştır; Arat 1979, 144; Ata 1997, 179; Ergin 1997, 102. Kelimenin kökeni *eğ-* “bükme” fiiline dayanmaktadır.

Göz: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 6. 3. 4. Gözler Oğlu

Örnek: *andan eytdi kızımızı sulţānum oğlı bāyezide revā görürse qaravaşluğa alı virsün ve bir kaç hişār daħi cihāzına tuta bile verelüm kütahyayı ve simavı ve eğri gözi (اكرى كوز) ve tavşanlıyı didi* (63b). “Sonra şöyle dedi: Sultanım,

oğlu Bayezid'e kızımızı lâıyk görürse hizmetçiliğe alıversin ve Kütahya, Simav ve Eğri Göz gibi birkaç hisarı da çeyiz olarak verelim.”

Eski Gegibze:

eski gegibze < eski – g + gegibze: fiil kökü – fiilden isim yapan ek + isim kökü.

Türkiye Türkçesinin işlek kelimelerinden olan *eski* “çoktan beri var olan, üzerinden çok zaman geçmiş bulunan; çok kullanılmaktan yıpranmış, harap olmuş; geçmiş çağlardaki” anlamlarındadır (Eren 1988, 466-467).

Eski Uygurcada *eski* biçimindedir; Ceferoğlu 1968, 77. Sonraki dönemlerde de değişmeden kullanılmıştır; Arat 1979, 160; Ata 1998, 137; Ergin 1997, 107. Çağdaş Türk lehçelerinde de yaygın olarak kullanılır; Ercilasun 1992, 222-223.

Gegibze < ?

Örnek: *kâfir gördi kim üzerine leşker gelür hişârın bırağup istanbula kaçdı biri daği eski gegibzedür* (اسكى ككى بزه) *anuñ kâfirleri kaçmayup haylî zamân ceng etdiler âhir anı yağmayla alup evlerini müslümânlara virdiler biri daği tarucu derler ol ‘ahdle ‘iğâ‘at idüp virdi anı sulfân meħmed ‘imâretine vakf etdi ve biri daği pendikdür kâfiri kaçup istanbula gitdi ve kartal hişârı daği yine öyle etdi.* (160a). “Kâfirler üzerlerine askerin geldiğini görüp hisarı bırakarak İstanbul’a kaçtılar. Eski Gegibze’nin kâfirleri kaçmayarak uzun bir süre savaştılar. Sonra orayı alıp yağmalayarak evlerini Müslümanlara verdiler. Birine de Tarucu derler. O, anlaşmayla alındı. Sultan Mehmed onu imaretine vakfetti. Biri de Pendik’tir. Onun kâfiri kaçıp İstanbul’a gitti ve Kartal Hisarı da aynı şeyi yaptı.”

Eski Hışār:

eski hışār < eski – g + hışār: fiil kökü + fiilden isim yapan ek + isim kökü.

Eski: Anlamı ve etimolojisi için bk. 4. 1. 3. 2. Eski Gegibze

Hışār: Anlamı ve etimolojisi için bk. 4. 1. 1. 2. Qoñur Hışārı

Örnek: *rivāyet iderlerkim āvān-ı şebābda ‘oşmān gāzī eski hisāra (اسكى حصار) giderken it burnı nām qariyyede māl hatun nām bir mer ‘e ya ‘nī ‘avret görüp muḥabbet itdi (23b).* “Osman Gazinin gece vakti Eski Hisar’a giderken İt Burnı adlı köyde Mal Hatun adlı bir kadın görüp âşık olduğunu rivayet ederler.”

Eski Sarāy:

eski sarāy < eski – g + sarāy: fiil kökü – fiilden isim yapan ek + isim kökü.

Eski: Anlamı ve etimolojisi için bk. 4. 1. 3. 2. Eski Gegibze

Sarāy: Anlamı ve etimolojisi için bk. 4. 1. 1. 2. Aqşarāy

Örnek: *eski sarāyı (اسكى سراي) yapup qal ‘a-veş bir ḥarem çevirdi (197a).*

Eski Saray’ı inşa edip kule gibi bir duvarla çevirdi.

Eski Şehr:

eski şehir < eski – g + şehir: fiil kökü – fiilden isim yapan ek + isim kökü.

Eski: Anlamı ve etimolojisi için bk. 4. 1. 3. 2. Eski Gegibze

Şehr: Anlamı ve etimolojisi için bk. 4. 1. 1. 2. Aq Şehr

Örnek: *ol vaqt sulṭān ‘alāū’-d-dīm-i ṣānīmūñ sulṭān öyüginūñ eski şehrinde* (اسكى شهر) *ve in öninde nāibleri varıdı* (22b). “O zaman Sultan ikinci Alaadin’in Sultan Öyügi, Eskişehir ve İnöni’de naibleri vardı.”

Gümüşlü Kubbeler:

gümüşlü kubbeler < kumüş – lüg + kubbeler: isim kökü – isimden isim yapan ek + isim kökü.

Türkiye Türkçesinde *gümüşlü* “gümüşle süslü, gümüşü olan” anlamındadır (Kardaş 1995, 1071). Kökü *gümüş*’tür. anlamı ve etimolojisi için bk. 4. 1. 3. 2. Gümüş Hişarı

Günümüzde *kubbe* “yarım küre biçiminde olan ve yapıyı örten dam; kubbe biçiminde olan” anlamlarında kullanılır (Eren 1988, 920).

Kubbeler < Ar.

Örnek: *ben vefāt idicek beni bursada şol gümüşlü kubbenuñ* (گمشلو قبنك) *altında koyasın didi* (47a). “Ben vefat edince beni Bursa’da şu Gümüşlü Kubbeler’nin altına koy, dedi.”

Güzelce Hişar:

güzelce hişar < güzel - ce + hişar: isim kökü – isimden isim yapan ek (küçültme eki) + isim kökü.

Türkiye Türkçesinde *güzelce* “güzele yakın” anlamındadır (Eren 1988, 589). Kökü *güzel* kelimesidir. Günümüzde işlek olarak kullanılan *güzel* “biçimindeki uyum ve ölçülerindeki güzel denge ile hoş giderek hayranlık uyandıran; iyi; hoş” anlamlarıdadır (Eren 1988, 589).

Eski Türkçe metinlerde rastlanmaz. İlk olarak Eski Anadolu Türkçesinde *gözel* biçiminde görülür; Ergin 1997, 128. Günümüzde Eski Türkçedeki *-k* sesini koruyan lehçelerde de *g*'li söylenmektedir. Ayrıca ilk ünlüsü *ö* olmalıdır. Kıpçak lehçelerinde *ü*'ye çevrilmiştir; Ercilasun 1992, 296-267. Türkiye Türkçesinde de Balkanlardaki Kıpçak lehçelerinin etkisiyle darlaşma olmuştur. Ağızlarda hâlâ *gözel* şeklinde söylenir.

Hişār: Anlamı ve etimolojisi için bk. 4. 1. 1. 2. Koñur Hişārı

Örnek: /.../ *boğaz kesenüñ üzerinde bir hişār yaptı güzelce hişār* (كوزلجه حصار) *dirler* (100a). “Bogaz Kesen’in üzerinde Güzelce Hisar denilen bir hisar yaptı.”

Harman Kaya:

harman kaya < *harman* + *kaya* : isim kökü + isim kökü

Günümüzde ağızlarda kullanılan *harman* “tahıl demetlerinin üzerinden döven geçirilerek tanelerin başaklarından ayrılması işi; bu işin yapıldığı yer veya mevsim” anlamlarındadır (Eren 1988, 613).

Harman < Far. *hırmen*

Kaya: Anlamı için bk. 1. 6. 3. 2. Kaya Alp

Örnek: *eski şehir beginüñ halkını münhezim kılap harman kaya* (خرمن قيا) *kāfirlerinüñ tekvurı köse miñalı futdılar* (24b). “Eskişehir Beyinin halkını bozguna uğratarak Harman Kaya kâfirlerinin tekfuru Köse Mihal’i yakaladılar.”

İç İl:

iç il < *iç* + *il*: isim kökü + isim kökü.

Türkiye Türkçesinde işlek olarak kullanılan *iç* “herhangi bir durumun, cismin veya alanın sınırları arasında bulunan bir yer, dahil, dış karşıtı; oyuk olan veya oyuk sayılabilen şeylerin boşluğu; cisimlerin yüzeyleri arasında kalan her nokta” anlamlarındadır (Eren 1988, 673).

Türkçenin en eski kelimelerindendir. Köktürkçeden beri değişmeden *iç* biçiminde kullanılmıştır; Tekin 1968, 333; Caferoğlu 1968, 88; Arat 1979, 185; Ata 1998, 180; Ergin 1997, 147. Genel Türkçenin en yaygın kelimelerindedir; Ercilasun 1992, 364-365.

İl: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 6. 3. 3. 1. İlig Han

Örnek: *el-ḥāşıl kıramanuñ iç ilden* (ايچ ايل) *ğayrısı hep gelüp sulṭān murāda iṭā‘at itdiler* (179b). “Kısacası, Karaman’ın İçil hariç tamamı gelip Sultan Murad’a itaat etti.”

İnegöl:

inegöl < ine + göl: isim kökü + isim kökü.

İne < ?

Göl: Anlamı için bk. 4. 1. 3. 2. Göl Başı

Örnek: *şöyle rivāyet olunur ki ine göl (اينه گول) tekvurı ayā nikōla nām kāfir ‘oşmānuñ ḥalkı yaylağa gidüp gelürken üşendürürdi* (25a). “İnegöl tekvuru Aya Nikola adlı kâfirin, Osman’ın halkını yaylaya gidip gelirken rahatsız ettiği rivayet edilir.”

Kırk Dilim:

kırk dilim < kırk + dil – i - m: isim kökü + fiil kökü – uyardımcı ses < fiilden isim yapan ek.

Türkiye Türkçesinde *kırk* “otuz dokuzdan sonra gelen sayının adı; mecazî olarak pek çok” anlamlarındadır (Eren 1988, 855).

Eski Türkçeden beri kullanılır. Köktürkçede *kırk* biçimindedir; Tekin 1968, 344. Sonraki dönemlerde fonetik olarak değirmeden kullanılmıştır; Caferoğlu 1968, 176; Arat 1979, 251; Ata 1998, 239; Ergin 1997, 182.

Günümüzde işlek olarak kullanılma *dilim* “bir bütünden kesilmiş veya ayrılmış ince, yassı parça” anlamında kullanılır (Eren 1988, 377).

Kökü *dil-* fiilidir. İlk olarak Harezmi Türkçesinde *til-* şeklinde görülür; Ata 1997, 633. Eski Anadolu Türkçesinde *dil-* biçimindedir; Dilçin 1983, 68.

Örnek: *bundan öñdin kırk dilim* (فرق دلم) *adlu bir yerde hünkârile kâzî burhânü'd-dîñüñ bir vâkı'ası olmuşdı* (97a). “Bundan önce Kırk Dilim adlı bir yerde hünkâr ile Kadı Burhaneddin’in bir hadiseleri olmuştu.”

Kos Ova

kos ova < kos + ova: isim kökü + isim kökü.

Kos kelmesi Türkçe *kaz* kelmesinden gelmektedir. Günümüzde *kaz*, “perde ayaklılardan, uzun beyaz veya gri boyunlu, suda ve karada yaşayan, uçan, yabancı veya evcil bir kuş” anlamındadır (Eren 1988, 24).

Günümüz Türkçesinde *ova* “çevrelerine göre çukurda kalmış, çoğunlukla alüvyonla örtülü, eğimi az, akarsuların derine gömülmemiş olduğu, genellikle geniş veya dar düzlük, yazı” anlamında kullanılmıştır (Eren 1988, 1123).

Eski Türkçe metinlerde görülmez. Bunun yerine *yazı* kullanılmıştır. Eski Anadolu Türkçesinde *oba* kelimesinin “boy, oymak; büyük çadır” anlamlarının yanında “kır, dışarıdaki yer, oymağın oturduğu yer” anlamı da vardır; Dilçin 1983, 159. Fakat Eren, bu iki kelime arasında ilişki kurmanın doğru olmadığı kanaatindedir (1999, 311).

Kosova, Almandada da *Ganzefeld* “kaz ovası” biçiminde kullanılmaktadır.

Örnek: *ol al‘alaru ularca adları budur enge ve pıravadi madara vefen dopri meka efleka gözke kirepe kirastava eski istanbullı umnu ernoz migloc eymenoz kos ova (كوس او) yrk ova tırnavı ki omanozu tahtghıydı nika bolı ton birgoz zıt ova nkesri tıraa silistire ki bu ıarlaru ekseri tuna kenrına dmdr (75b). “O kalelerin Bulgarca adları oyledir: enge, Pıravadi, Madara, Vefen, Dopri, Meka, Efleka, Gözke, Krapene, Kirastava, Eski İstanbulluk, umnu, ernoz, Migloc, Kos Ova, yrk Ova, Sasmnoz’un tahtghı olan Tırnavı, Nik-bolı, Ton-Birgoz, Zıt-Ova, Nkesri, Tıraa, Silistre. Bu kalelerin çoğu Tuna kenarındadır.”*

Kpri ır:

kpri ırı < kpri + ır – ı: isim kökü + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki.

Kpri: Anlamı ve etimolojisi için bk. 4. 1. 3. 2. Ergene Kpri

ır: Anlamı ve etimolojisi için bk. 4. 1. 1. 2. Kfur ırı

Örnek: *andan ‘oṣmān gāzī iḳdāmīle varup köpri hisārı (كوپرى حصارى) muḥā-
şara idüp fetḥ ḳılup tekvurını depeleyüp bilecük tekvurı şād olup geḳüp muḳā-
belesinde incīr bınarı nām köyin bınarı üzerinde ‘oṣmāna ‘azīm ziyāfet idüp
fūḥir ḥil‘at giyürüp gāzīlere daḥi en‘āmlar idüp elin öpdürdi (29b). “Sonra
Osman Gazi kararlılıkla gidip Köpri Hisar’ı kuşatıp fethederek tekvurunu
öldürdü. Bilecik tekvuru sevinerek İncir Bınarı adlı köyün çeşmesi üzerinde
Osman Gaziyeye büyük bir ziyafet verip hilat giydirdi. Gazilere de ganimetler
verip elini öptürdü.”*

Ḳurşunlu Kilise:

ḳurşunlu < ḳurşun – luḡ + kilise: isim kökü – isimden isim yapan ek + isim kökü.

Ḳurşun: Anlamı ve etimolojisi için bk. 4. 1. 3. 1. 1. Ḳurşunlu

Türkiye Türkçesinde *kilise* “hristiyan tapınağı; hristiyan mezheplerinden her biri; hristiyanlıkla ilgili dinî kuruluş” anlamlarında kullanılır (Eren 1988, 871).

Kilise < Yun. ekklesia

Örnek: *ḳurşunlu kiliseye (قورشونلى كليسا) varıcaḳ küffa.ruñ kos ovaya gelüp
cem‘ olduḡın bilüp hemān üzerine sürüp cum‘a gün gün toḡarken küffārla bu-
luşdı (191a). “Kurşunlu kiliseye varınca kâfirlerin Kosova’ya gelip toplan-
dığını anlayıp hemen üzerine giderek Cuma günü gün doğarken kâfirlerle
karşılaştı.”*

Oğrun Kapu:

oğrun kapu < oğru - n + kap - ı - ğ: isim kökü - vasıta hali eki + isim kökü - isimden fiil yapan ek - fiilden isim yapan ek.

Günümüzde sadece ağızlarda kullanılan *uğrun* “gizlice” anlamındadır (Eren 1988, 1511).

Eski Türkçeden beri kullanılır. Eski Uygurcada *oğrun* biçimindedir; Caferoğlu 1968, 139. Karahanlı Türkçesinde de aynıdır; Arat 1979, 334. Kökü *oğrı* “hırsız” kelmesine dayanır. Eski Türkçeden beri kullanılır; Caferoğlu 1968, 139; Arat 1979, 334; Ata 1998, 319; Ergin 1997 226.

Kapu: Anlamı ve etimolojisi için bk. 3. 2. Kapu Kulları

Eski Anadolu Türkçesinde *uğrun kapu* “yapının asıl kapısından başka, göze çarpmayan bir yerindeki kapı, gizli kapı” anlamında kullanılmıştır (Dilçin 1983, 217).

Örnek: *oğrun kapuya* (اوغرون قپو) *geldiler ki kızı ve gelini alıp kaçalar* (185b). “Kızı ve gelini alıp kaçmak için Ogrun Kapu’ya geldiler.”

Ordı Bâzâr:

ordı bâzâr < ordı + bâzâr: isim kökü + isim kökü.

Türkiye Türkçesinde *ordu* “bir devletin silahlı kuvvetlerini tümü” anlamındadır (Eren 1988, 1114).

Köktürkçeden beri kullanılır. Bu dönemde “kağanın karargâhı” anlamındadır; Tekin 1968, 360. Eski Uygur Türkçesinde “saray, ordugâh” anlamlarındadır; Caferoğlu 1968, 142. Karahanlı Türkçesinde “saray, şehir” anlamlarında görü-

lür; Arat 1979, 345. Eski Anadolu Türkçesinde “karargâh; beyliğin merkezi; beyliğin halkı, ülkesi; boy; bey çadırı” gibi çeşitli anlamlarda kullanılmıştır; Ergin 1997, 237. Bugünkü anlamına geçmesi, daha sonraki dönemlerde olmuş olmalıdır.

Bāzār: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 2. 3. Bāzārlu Toğan

Örnek: *yalnuz ordı bāzār* (اوردی بازار) *halkı on biñ miqdārı varıdı* (80a). “Sadece Ordı Bazar’ın insanı on bin kadar vardı.”

Sazlu Dere:

sazlu dere < saz - lıg + dere: isim kökü – isimden isim yapan ek + isim kökü.

Türkiye Türkçesinde *saz* “ince kamış, hasır otu, kiliz, kofa” anlamındadır (Eren 1988, 1270).

Kökü *saz*’dır. Eski Türkçede görülmez. İlk olarak Eski Anadolu Türkçesinde *saz* biçiminde görülür; Ergin 1997, 261.

Dere: Anlamı için bk. 4. 1. 3. 2. Bakır Dere

Örnek: *sazlu dereye* (سازلو دريه) *ķondı* (163a). “Sazlu Dere’ye yerleşti.”

Sivri Hişār:

sivri hişār < sivri + hişār: isim kökü + isim kökü.

Sivri: Anlamı ve etimolojisi için bk. 4. 1. 3. 1. Sivrililer

Hişār: Anlamı ve etimolojisi için bk. 4. 1. 1. 2. Koñur Hişārı

Örnek: /.../ *aḥmed çavuşla sivri hişār (سوری حصان) şu başısı temür taşı çeriniñ ardına qodı* (70b). “Ahmed Çavuş ile Sivrihisar subaşı Temürtaş’ı askerin arkasına koydu.”

Taş Hişār:

taş hişār < taş + hişār: isim kökü + isim kökü.

Buradaki *taş* “kaya parçası” anlamındaki kelime olabileceği gibi “dış” anlamındaki kelime de olabilir. Her ikisinin anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 3. Kara Temür Taş; 4. 1. 3. 1. Taş

Hişār: Anlamı ve etimolojisi için bk. 4. 1. 1. 2. Koñur Hişārı

Örnek: *hüseyn beg atları sovuqdan esirgeyüp niçün geldüklerin bilmeyüp taş hişāra (طاش حصان) koydı* (76a). “Hüseyn Beg atları soğuktan koruyup, niçin geldiklerini anlamayarak onları Taş Hisar’a aldı.”

Üç Ağızlı:

üç ağızlı < üç + ağız – lıg: isim kökü + isim kökü – isimden isim yapan ek.

Türkiye Türkçesinde *üç* “ikiden sonra gelen sayının adı ve bu sayıyı gösteren rakam” anlamındadır (Eren 1988, 1531).

En eski yazılı metinlerde görülür. Köktürkçede *üç* biçimindedir; Tekin 1968, 391; sonraki dönemlerde de değişmeden kullanılmıştır; Caferoğlu 1968, 270; Arat 1979, 503; Ata 1998, 452; Ergin 1997, 306. Sayı adı olması sebebiyle çağdaş lehçelerin tamamında kullanılır; Ercilasun 1992, 926-927.

Türkiye Türkçesinin işlek kelimelerinden olan *ağız* “yüzde, avurtlarla iki çene arasında, ses çıkarmaya, soluk alıp vermeye ve besinleri almaya yarayan boş-

luk; bir akarsuyun denize veya göle döküldüğü yer; koy, körfez, liman, yol gibi yerlerin açık yanı; birkaç yolun birbirine kavuştuğu yer, kavşak” anlamlarındadır (Eren 1988, 24).

İlk olarak Eski Uygur Türkçesinde *ağız* ~ *ağaz* biçiminde görülür; Caferoğlu 1968, 7. Karahanlı Türkçesinde *ağız* şeklindedir; Arat 1979, 10. Harezmi ve Eski Anadolu Türkçesinde de fonetik olarak aynıdır; Ata 1998, 8; Ergin 1997, 5. Yaygın kanaate göre *-z* ekiyle yapılmış türevidir (Eren 1999, 4; 5).

Örnek: *altı köç dağı göçüp çehârşenbe günü üç ağızlı* (اوج آغزلی) *dimekle ma ‘rûf yere yetişüp qonmaq tedârikinde iken otluq beli didükleri yerden nâgâh depe başından hasan dırâz ‘askerinden kâfir işhâk na.m kimse öyle vaqtinde göründi* (227a). “Altı göç de göçüp Çarşamba günü Üç Ağızlı diye bilinen yere konmak niyetindeyken Otlukbeli denilen yerden, aniden, tepe başından, Uzun Hasan’ın askerlerinden Kâfir İshak isimli kişi göründü.”

Yalaq Ova:

yalaq ova < yalga – q + ova: fiil kökü – fiilden isim yapan ek + isim kökü.

Yalaq: Anlamı ve etimolojisi için bk. 4. 1. 3. 2. Yalaq Hişarı

Ova: Anlamı için bk. 4. 1. 3. 2. Kos Ova

Örnek: *yalak ovanuñ* (بلاق اوا) *şâhibiydi* (48b). “Yalakova’nın sahibiydi.”

Yapu Kirmen:

yapu kirmen << yap – ı - ğ + eg – i – r – men: fiil kökü – yardımcı ses - fiilden isim yapan ek + fiil kökü – yardımcı ses – fiilden fiil yana ek (ettirgenlik eki) – fiilden isim yapan ek.

Türkiye Türkçesinde *yapı* kelimesi “barınmak veya başka amaçlarla kullanılmak için yapılmış her türlü mimarlık eseri, bina; yapılmakta olan konut, yol, köprü vb., inşaat” anlamlarında kullanılır (Eren 1988, 1593).

Kökünün *yap-* fiiline dayandığı açıktır. Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 6. 3. 4. Yapa Oğlu

Sadece ağızlarda kullanılan *kirmen* “yün eğirmeye yarayan tahtadan yapılmış araç” anlamındadır (Eren 1988, 877).

Anlamı düşünüldüğünde *eğir-* (< eg – i – r-) fiilinden *-men* ekiyle türetilmiş olduğu anlaşılır. Baştaki ünlüsü düşmüştür. Köktürkçede *egir-* fiili “kuşatmak, çevirmek” anlamındadır; Tekin 1968, 325. Eski Uygurcada *egir-* fiilin yanı sıra kökü olan *eg-* fiili de vardır; Caferoğlu 1968, 69; 70.

Örnek: *etrafına gemiler gönderip azakı ve yapu kirmeni (يابو کرمن) ol kenarlarda olan hisşarları tâ çerkese varınca feth oldu* (231a). “Etrafa gemiler göndererek Azak, Yapu Kirmen ve o civarda Çerkes bölgesine kadar olan hisarlar fethedildi “

Yar Hişār:

yar hişār < yar + hişār: isim kökü + isim kökü.

Sadece ağızlarda kullanılan *yar* “deniz, göl, ırmak gibi su kıyılarında veya karada dik yer, uçurum” anlamındadır (Eren 1988, 1596):

İlk olarak Dîvânü Lûgâti’t-Türk’te *yar* görülür; Atalay 1999, 747. Eski Anadolu Türkçesinde de aynıdır; Dilçin 1983, 234. Bunun yanı sıra Eski Uygurcada bir yer adı olarak geçer; Caferoğlu 1968, 285.

Hişār: Anlamı ve etimolojisi için bk. 4. 1. 1. 2. Koñur Hişāri

Örnek: *eydürler ki bilecük tekvurı yar hisār (يار حصار) tekvurınıñ kızın alsa gerekdi* (31a). “Şöyle söylerler: Bilecik tekfuru Yarhisar tekvurunun kızını alacaktı.”

Yellü Yurd:

yellü yurd < yel - lig + yurt: isim kökü – isim yapan ek + isim kökü.

Türkiye Türkçesinde *yel* “havanın yer değiştirmesinden oluşan esinti, rüzgâr”, *yelli* ise “yeli çok olan, rüzgârlı” anlamındadır (Eren 1988, 1616).

Kökünün *yel* olduğu açıktır. Eski Türkçeden beri kullanılır. Eski Uygur Türkçesinde *yil* biçimindedir; Caferoğlu 1968, 296. Karahanlı Türkçesinde de aynıdır; Arat 1979, 544. Harezmi Türkçesinde *yel* biçiminde görülür; Ata 1998, 478. Eski Anadolu Türkçesinde *yil* şeklinde kullanılmıştır; Ergin 1997, 333.

Günümüzde yaygın olarak kullanılan *yurt* “bir halkın üzerinde yaşadığı, kültürünü oluşturduğu toprak parçası; vatan; insanın doğup büyüdüğü, yaşadığı yer, memleket; yörüklerin yazın veya kışın oturdukları yer” anlamlarındadır (Eren 1988, 1647).

Köktürkçede *yurt* biçimindedir; bugünkü anlamının yanı sıra “karargâh, kamp yeri” gibi anlamlarda kullanılmıştır; Tekin 1968, 408. Eski Uygur Türkçesinden itibaren bugünkü anlamının ağır bastığı görülür; Caferoğlu 1968, 305. Sonraki dönemlerde de benzer anlamlarda kullanılmıştır; Arat 1979, 559; Ata 1998, 491; Ergin 1997, 341.

Örnek: *andan yürüyüp yellü yurda (يللو يورد) varup andan üskübe gelüp hün-kârla buluşdı* (203b). “Sonra yürüyüp Yellü Yurd’a vardı. Daha sonra Üsküp’e gelip hünkârla buluştu.”

Yeñi Sāle:

yeñi sāle < yeñi + sāle: isim kökü + isim kökü.

Yeñi: Anlamı için bk. 3. 2. Yeñiçeri

Sāle < ?

Örnek: /.../ *isakçı ve yeñi sāleyi* (يکى سالة) *ma'mūr idüp* /.../ (157a). "İsakçı ve Yeni Sale'yi imar etti."

Yeñi Şehr:

yeñi şehr < yeñi + şehr: isim kökü + isim kökü.

Yeñi: Anlamı için bk. 3. 2. Yeñiçeri

Şehr: Anlamı ve etimolojisi için bk. 4. 1. 1. 2. Aq Şehr

Örnek: 'oşmān gāzī bilecūgi ve yar hişāri ve ine göli ve *yeñi şehri* (يکى شهر) *tevābı'ıyla ve levāhıkiyla fetḥ itdi* (34a). "Osman Gazi, Bilecik, Yarhisar, İne-göl ve Yanışehir'in her tarafını fethetti."

Yeñice Qal'a:

yeñice qal'a < yeñi - ce + qal'a: isim kökü – isimden isim yapan ek + isim kökü.

Yeñice: Anlamı ve etimolojisi için bk. 4. 1. 1. 3. Kızıl Aqay Yeñicesi

Günümüzde işleklğini yitirmiş olan *qale* "düşmanın gelmesi beklenebilne yollar üzerinde, askerî önem taşıyan şehirlerde, geçit ve dar boğazlarda güvenliği

sağlamak için yapılan duvarlı, burçlu, mazgallı yapı” anlamındadır (Eren 1988, 766).

Қал‘a < Ar.

Örnek: /.../ *tīz zamān içinde yeñice қал‘a (يکيجہ قلعه) ki aña boğaz kesen қал‘ası derler yaptırdılar (195 b).* “Kısa süre içinde Bogaz Kesen Kalesi denilen Yenice Kale’yi yaptılar.”

Yer Kapu:

yer kapu < yer + kap – ı – ğ: isim kökü + isim kökü – isimden fiil yapan ek – fiilden isim yapan ek.

Türkiye Türkçesinde *yer* “bir şeyin, bir kimsenin kapladığı veya kaplayabileceği boşluk, mahâl, mekân; gezinilen, ayakla basılan taban; toprak” anlamlarındadır (Eren 1988, 1621).

Eski Türkçeden beri kullanılır. Köktürkçede *yer* ~ *yir* biçiminde bugünkü anlamıyla kullanılmıştır; Tekin 1968, 401; 403. Eski Uygur Türkçesinde *yir* biçimindedir; 1968, 298. Karahanlı Türkçesinde de aynı şekildedir; Arat 1979, 546. Harezmi Türkçesinde *yer* biçiminde kullanılmıştır; Ata 1998, 479. Eski Anadolu Türkçesinde *yir* biçiminde görülür; Ergin 1997, 334. Çağdaş Türk lehçelerinde yaygın olarak kullanılmaktadır; Ercilasun 1992, 984-985.

Кapu: Anlamı ve etimolojisi için bk. 3. 2. Kapu Kulları

Örnek: /.../ *ol gelenler dañi yer kapuya (ير قپو) gelmedin bunlar yine gelüp hisāra girdiler (152b).* “O gelenler daha Yer Kapu’ya girmeden bunlar tekrar gelerek hisara girdiler.”

Yörük Ova:

yörük ova < yörü - k + ova: fiil kökü - fiilden isim yapan ek + isim kökü.

Günümüzde işlekliliğini yitirmiş olan *yörük* “çok çabuk yürüyen, iyi yol alan, hızlı giden; Osmanlı İmparatorluğunda otuzar kişilik ocaklar olarak Rumeli’ye yerleştirilen ve savaş zamanlarında geri hizmetlerde çalıştırılan tımarlı asker; göçebe” anlamlarındadır (Eren 1988, 1654).

Kökünün *yörü-* fiiline dayanır. Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 6. 1. Yörgüç

Ova: Anlamı için bk. 4. 1. 3. 2. Kos Ova

Örnek: *ol al‘alaruñ ulğarca adları budur çenge ve pıravadi madara vefçen dopriç meçka efleka gözke kirepçe kirastavça eski istanbullık şumnı çernoz migloc eymenoz kos ova yörük ova (يورك او) fırnavi ki şoşmanozuñ tahtgāhıydı nika bolı fon birgoz zışt ova nükesri fıraa silistire ki bu ıřarlaruñ ekşeri tuna kenārına dūřmūřdūr (75b).* “O kalelerin Bulgarca adları şöyledir: Çenge, Pıravadi, Madara, Vefçen, Dopriç, Meçka, Efleka, Gözke, Krapçene, Kirastavça, Eski İstanbulluk, Şumnı, Çernoz, Migloc, Kos Ova, yörük Ova, Sasma- noz’un tahtgāhı olan Tırnavı, Nikā-bolı, Ton-Birgoz, Zışt-Ova, Nükesri, Tıra- ka, Silistre. Bu kalelerin çoğu Tuna kenarındadır.”

c. Sıfat-fiil Grubu

Boğaz Kesen:

boğaz kesen < boğ - u - z + kes - gen: fiil kökü - yardımcı ses - fiilden isim yapan ek + fiil kökü - fiilden isim yapan ek (sıfat-fiil eki).

Günümüzde işek olarak kullanılan *boğaz* “boynun ön bölümü ve bu bölümü oluşturan organlar, imik; iki dağ arasında dar geçit, derbent; iki kara arasındaki dar deniz” anlamlarındadır (Eren 1988, 204).

Köktürkçede *boğuz* şeklindedir; Tekin 1968, 317. Eski Uygur Türkçesinde *boğaz* ~ *boğuz* biçiminde geçer; Caferoğlu 1968, 46. Karahanlı Türkçesinde *boğuz* şeklinde görülür; Arat 1979, 96. Harezmi Türkçesinde *boğuz* / *boğuz* biçimindedir; Ata 1998, 73; 74. Eski Anadolu Türkçesinde *bogaz* şeklindedir; Ergin 1997, 55. Kökünün *boğ-* olduğu açıktır. Fiilden isim yapan *-z* ekiyle yapılmıştır. Buna göre *boğuz* şekli aslî olmalıdır.

Türkiye Türkçesinde *kes-* fiili “bıçak, makas gibi bir araçla bir şeyi ikiye ayırmak; dibinden bir şeyi ikiye ayırmak; düzgün aprçalara ayırmak; kesici bir araçla yaralamak; geçişi önlemek” anlamlarındadır (Eren 1988, 844).

Bu fiil Eski Türkçeden beri kullanılır. Eski Uygur Türkçesinde *kes-* biçimindedir; Caferoğlu 1968, 107. Sonraki zamanlarda da işlek olarak kullanılır; Arat 1979, 241; Ata 1998, 221; Ergin 1997, 201.

Ayrıca *boğazkesen* kelime grubu “bir boğazı savunmak için deniz kıyısında yapılan hisar” anlamındadır (Eren 1988, 205)

Örnek: *boğaz kesenüñ* (بوغاز كسن) *üzerinde bir hişār yapıdı güzelce hişār dirler* (100a). “Bogaz Kesen’in üstünde Güzelce Hisar denilen bir hisar yaptı.”

İl Başan:

il basan < *il* + *bas* - *ğan*: isim kökü + fiil kökü – fiilden isim yapan ek (sıfat-fiil eki).

İl: Anlamı için bk. 1. 6. 3. 3. 1. İlig Han

Günümüzde *bas-* fiili “ayak tabanını vücudun veya bacağın ağırlığını verecek biçimde bir yere veya bir şeyin üstüne koymak; örtmek, bürümek, kaplamak; baskın yapmak” anlamlarındadır (Eren 1988, 146). Burada kastedilen üçüncü anlamı olmalıdır.

Eski Türkçeden beri kullanılır. Köktürkçede *bas-* biçimindedir; Tekin 1968, 309. Eski Uygur Türkçesinde de aynı biçimdedir; Caferoğlu 1968, 34. Sonraki dönemlerde de ses bakımından değişmediği görülür; Arat 1979, 60; Ata 1998, 49; Ergin 1997, 38. Eski Türkçe ve Orta Türkçede “yenmek” anlamı daha berriz görülmektedir.

Örnek: *andan hünkâr arnavuduñ ortasında bir hişâr yapup adını il başan* (ایل بسان) *ğodı* (218a). “Sonra Hünkâr, Arnavut’un ortasında bir hisar yapıp adını İl Basan koydu.”

4. 1. 3. 3. Ad + Ad + Ad

a. İsim Tamlaması

Hamza Beg Köyi:

hamza beg köyi < hamza + beg + köy – i: isim kökü + isim kökü + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki.

Hamza < Ar.

Beg: Anlamı için bk. 1. 1. 2. 1. Karaca Beg

Köy: Anlamı ve etimolojisi için bk. 4. 1. 3. 2. Çavuşlar Köyi

Örnek: *ceng ‘azîm olup ‘osmānuñ birāderi şaru yatı oğlı bay h^wāce anda şehîd olup ermeni bili dükendügi yerde hamza beg köyinüñ (حمزه بك كوينك) ne-*

vāh̄isinde defn olundu (25b). “Cenk şiddetli geçti. Osman’ın kardeşi Saru Ya-tı’nın oğlu Bay Hoca şehid olup Ermeni Bili’nin bittiği yerdeki Hamza Beg Köyi’nin yanına defnedildi.”

b. Sıfat Tamlaması

Devletlü Kaba Ağaç:

devletli kaba ağaç < devlet - lig + kaba + ağaç: isim kökü – isimden isim yapan ek + isim kökü + isim kökü.

Günümüzde pek kullanılmayan *devletli* tabiri “mutluluk ve refah içinde olan (kimse); Osmanlı imparatorluğunda paşa, vezir gibi devlet adamlarına verilen unvan” anlamlarındadır (Eren 1988, 367).

Devlet < Ar.

Türkiye Türkçesinde *kaba* “hacmi büyük, iri; kalın, geniş; taneleri, parçaları iri olan, iri taneli; şişkin, kabarık” anlamlarındadır (Kardaş 1995, 1463).

İlk olarak Harezmi Türkçesinde bugünkü şekliyle görülür; Ata 1997, 280. Eski Anadolu Türkçesinde de aynı biçimdedir; Ergin 1997, 159.

Ağaç: Anlamı ve etimolojisi için bk. 2. 2. Ağaçeri

Örnek: *andan yürüyüp gelüp devletlü kaba ağaç* (دولتلو قبا اعاچ) *didükleri yere kondular* (66a). “Ondan sonra yürüyüp gelerek Devletlü Kaba Ağaç denilen yere kondular.”

Afyon Kara Hişār:

afyon kara hişār < afyon + kara + hişār: isim kökü + isim kökü + isim kökü.

Türkiye Türkçesinde *afyon* “olgunlaşmamış haşhaş kapsüllerine yapılan çizim-tilerden sızan, sonradan katılaştıran süt; içinde morfin gibi uyuşturucu maddeler bulunan, güçlü bir zehir olmakla birlikte, hekimlikte kullanılan değerli bir ilaç” anlamındadır (Eren 1988, 19).

Afyon < Yun.

Qara: Anlamı için bk. 1. 1. 2. Qara Muqbil

Hişār: Anlamı ve etimolojisi için bk. 4. 1. 1. 2. Qoñur Hişārı

Örnek: *şāhibūñ kara hişārdan* (قره حصار) *bir nice biñ halk mu‘āvenete varalar* (34a). “Afyon Karahisar’dan birkaç bin kişi yardıma gitsin.”

4. 2. AQARSU ADLARI

4. 2. 1. Renk Adlarıyla Kurulanlar

4. 2. 1. 1. Renk Adı + Ad

Gök Dere:

gök dere < kök + dere: isim kökü + isim kökü.

Gök: Anlamı için bk. 1. 1. 2. Gök Alp

Dere: Anlamı için bk. 4. 1. 3. 2. Baqır Dere

Örnek: *zīrā gök dere* (كوك دره) *şuyı ol eyyāmda balıq bāzārında aqardı* (58b).

“Zira Gök Dere suyu o günlerde Balık Bazarı’na akardı.”

ara Şu:

ara Şu < ara + Şub: isim kökü + isim kökü.

ara: Anlamı için bk. 1. 1. 2. ara Mubil

Şu: Anlamı ve etimolojisi için bk. 4. 1. 3. 2. Ab Şuyı

rnek: *andan 'oŐmna haber oldu ki urı deresi ya'nı ara su (ره صو) derbendi didükleri yerde kfirler bicene olup oturur deyü (39b).* “Sonra kfirlerin Kori Deresi (Kara Su derbendi) denilen yerde gizlenip beklediğini Osman'a haber verdiler. “

4. 2. 2. Diğerleri

4. 2. 2. 1. Ad

Ceyhun:

Ceyhun < ?

rnek: *bunlaruŐmenzili ceyhunla (يحو ن) Çin arasında bild-ı trkistndur (2b).* “Bunların durduğu yer Ceyhun ile Çin arasındaki Türkistan'dır.”

Dil:

dil < til

Dil: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 6. 3. 5. Big Dil

rnek: *istanbuldan kfir gelüp dilden (د) geçmeğe başladı (34a).* “İstanbul'dan kfirler gelerek dilden geçmeye baŐladılar.”

Tunca:

Tunca: Anlamı veya etimolojisiyle ilgili bir bilgiye rastlanamadı. Türkçe *tunç* ile ilgisi olabilir (?).

Örnek: *hasan ve orhan edirne de fevt olup tunca (تونجه) kenarında dârü'l-ħadîde defn olundu* (194a). “Hasan ve Orhan Edirne’de ölüp Tunca kenarında Dârü’l-hadis’te defnedildiler.”

4. 2. 2. 2. Ad + Ad

a. İsim Tamlaması

Çehârşenbe Şuyı:

çehârşenbe şuyı << çehârşenbe + şub – ı: isim kökü + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki.

Türkiye Türkçesinde işlek olarak kullanılan *çarşamba* “haftanın dördüncü günü, salı ile perşembe arasında bulunan gün” anlamındadır (Eren 1988, 281).

Çehârşenbe < Far.

Şu: Anlamı ve etimolojisi için bk. 4. 1. 3. 2. Ab Şuyı

Örnek: /.../ *çehârşenbe suyından* (چهارشنبه صویندن) *ötesi kendünüñ olup berisi hünkârüñ olmasını kabül idüp eytdi* (95b). “Çehârşenbe Suyı’nın öte tarafının kendisin, beri tarafının da hünkârın olmasını kabul ederek şöyle dedi:”

ƘaldırayıƘ Deresi:

Ƙaldırayık deresi < Ƙaldır – a – y – ık + dere – si: isim kökü (ses yansıması) – isimden fiil yapan ek – yardımcı ses – fiilden isim yapan ek - isim kökü - 3. teklik şahıs iyelik eki.

Ƙaldırayık: Anlamı veya etimolojisiyle ilgili bir bilgiye rastlanamadı. Kelimenin *kaldır* kısmı ses taklidi olabilir. Özellikle dere akarken suyun çıkardığı ses dikkate alınmalıdır. Türkçede –ık biçiminde bir fiilden isim yapma eki yoktur. Ancak burada yardımcı ses eke dahil edilip tekrar bir yardımcı ses almış olmalıdır.

Dere: Anlamı için bk. 4. 1. 3. 2. BaƘır Dere

Örnek: *dirler ki tekvur bu bu ĥāle vāƘıf olmayup gelüp bilecük civārında Ƙaldırayık deresindeki (قادرهيق درسندهکی) bınarda şoĥbet idüp ‘oşmānı yine da ‘vet itmiş (30a). “Şöyle anlatılır: Tekfur bu durumu anlamayıp gelip Bilecik civarında Kaldırayık Deresi’ndeki pınarda sohbet edip Osman’ı tekrar davet etmiş.”*

Ƙorı Deresi:

Ƙorı deresi < Ƙorı - ğ + dere – si: fiil kökü – fiilden isim yapan ek + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki.

Türkiye Türkçesinde *koru* “bakımlı küçük orman” anlamında kullanılır (Eren 1988, 9019).

İlk olarak Harezmi Türkçesinde *Ƙorıĝ* biçiminde rastlanır; Ata 1997, 373. Eski Anadolu Türkçesinde *Ƙoru* şeklindedir; Ergin 1997, 191. Kökü *Ƙorı-* fiiline dayanır. Eski Uygurcada *Ƙorı-* biçiminde görülür; Tekin 1976, 415. Karahanlı

Türkçesinde *koru-* şeklindedir; Arat 1979, 272. Harezmi Türkçesinde *korı-* biçimindedir; Ata 1997, 373.

Dere: Anlamı için bk. 4. 1. 3. 2. Bağır Dere

Örnek: *andan 'oşmāna haber oldı ki korı deresi (قوری دره سی) ya 'nī kara şu derbendi didükleri yerde kâfirler bicene olup oturur deyü* (39b). “Sonra kâfirlerin Kori Deresi (Kara Su derbendi) denilen yerde gizlenip beklediğini Osman'a haber verdiler.”

Şakarya Şuyı:

şakarya şuyı < şub - ı: isim kökü + isim kökü – yardımcı ses - 3. tekil şahıs iyelik eki.

Şakarya < ?

Şu: Anlamı ve etimolojisi için bk. 4. 1. 3. 2. Ab Şuyı

Örnek: *ammā şorkun üzerinden ve şaru kayadan ve biş taşdan geçelim ki sakarya (سقری صوینی) şuyını geçmeğe āsān ola* (28b). “Ama Sakarya Suyı'nı geçmemizin kolay olması için Sorkun üzerinden, Saru Kaya'dan ve Biş Taş'tan geçelim”

b. Sıfat Tamlaması

Kiçi Morava:

kiçi < kiçig + morava: isim kökü – isim kökü.

Günümüzde kullanılmayan *kiçi* “küçük” anlamındadır (Diçin 1983, 140). Günümüzdeki *küçük* ile aynı köktendir. Köktürkçede *kiçig* biçimindedir; Tekin

1968, 350. Eski Uygurcada da aynıdır; Caferoğlu 1968, 109. Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde de değişmeden kullanılmıştır; Arat 1979, 255; Ata 1998, 241. Eski Anadolu Türkçesinde *kiçi* biçimindedir; sonundaki *g* sesi düşmüştür; Ergin 1997, 203.

Morava < ?

Örnek: *laz ilinde iki şu vardır birine ulu morava birine kiçi morava* (کچی موراه) *dirler* (80 b). “Laz ilinde iki tane akarsu vardır: Birine Ulu Morava, birine Kiçi Morava derler.”

Kozlıca Dere:

kozlıca dere < koz – lığ - ca + dere: isim kökü – isimden isim yapan ek – isimden isim yapan ek (küçültme eki) + isim kökü.

Kökü *koz*'dur. Türkiye Türkçesinde *koz* “ceviz” anlamındadır; Eren 1988, 906.

Koz < Far. gavz

Dere: Anlamı için bk. 4. 1. 3. 2. Bakır Dere

Örnek: *yetmiş pāre gemi daği kal'anuñ üstün yanından kozlıca bınar ve kozlıca dere* (قوزلیجه دره) *daği dirler galağanuñ üst yanından depeden aşığa yelken açıp savaşçıları içinde ayağın dururken bir taşnıfle kurudan yürüdüp hişār dibine deñize indirdiler* (196a). “Yetmiş parça gemi de kalenin üst yanından Kozlıca Bınar ve Kozlıca Dere de denen Galata'nın üst yanından, askerler içinde olduğu hâlde tepeden aşağı yelken açıp bir sıra hâlde karadan hisar dibinde denize indirdiler.”

Ƙozlu Dere:

Ƙozlu dere < Ƙoz - luğ + dere: isim kökü - isimden isim yapan ek + isim kökü.

Ƙoz: Anlamı ve etimolojisi için bk. 4. 2. 2. 2. Kozlıca Dere

Dere: Anlamı için bk. 4. 1. 3. 2. BaƘır Dere

Örnek: *andan varup ħalkı Ƙozlu dere (قوزلو دره) ayağına döküp dönicek düzme muştafa bunlaruñ üzerine gelüp ceng etdi (164a). “Ondan sonra gidip insanları Kozlu Dere’nin ayağına döküp dönünce Düzme Mustafa bunların üzerine gelip cenk etti.”*

Ulu Morava:

ulu morava < uluğ + morava: isim kökü + isim kökü.

Ulu: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 3. 2. 1. Ulu Beg

Morava < ?

Örnek: *laz ilinde iki şı vardır birine ulu morava (اولو مورابه) birine kiçi morava dirler (80b). “Laz elinde iki tane su vardır: Birine Ulu Morava, birine Kiçi Morava derler.”*

Yellü Dere:

yellü dere < yel - lig + dere: isim kökü – isimden isim yapan ek + isimden isim yapan ek.

Yellü: Anlamı ve etimolojisi için bk. 4. 1. 3. 2. Yellü Yurd

Dere: Anlamı için bk. 4. 1. 3. 2. Bakır Dere

Örnek: *sulṭān daḥi bunlaruñ kemāl-i ‘izzet ve ikrām neyse yerine getürdükden soñra andan kalkıp yellü dereye (يللو دريه) kondı (150a). “Sultan da bunlara karşı gerekli itibar ve ikramı yerine getirdikten sonra oradan kalkıp Yellü Dere’ye kondu.”*

4. 3. DAĞ ADLARI

4. 3. 1. Renk Adlarıyla Kurulanlar

4. 3. 1. 1. Renk Adı + Tag

Karaca Tag:

karaca tag < kara - ca + tag: isim kökü – isimden isim yapan ek (küçültme eki) + isim kökü.

Karaca: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. Karaca Hızır

Tag: Anlamı için bk. 1. 6. 3. 3. 1. Tağ Han

Örnek: *gelüp engüriyyeye karīb karaca tağa (قرجه طاغ) nüzül itdiler (19b). “Gelerek Ankara yakınındaki Karaca Tag’a kondular.”*

Kara Tag:

kara tag < kara + tag: isim kökü + isim kökü.

Kara: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 1. 2. Kara Muğbil

Tag: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 6. 3. 3. 1. Tak Han

Örnek: /.../ kara tuğ (قره طوغ) *alayı çoğnaşup gūh-ı āhenīn mānend tururken toplar atılınca harekete başladı* (91b). “Kara Tag alayı çoğalıp demirden dağ gibi dururken toplar atılınca harekete geçti.”

4. 3. 1. 2. Renk Adı + Ad + Tag

Kara Tonlu Tagı:

ğara tonlu tagı < ğara + ton – lığ + tag - ı: isim kökü + isim kökü – isimden isim yapan ek + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki.

Ğara: Anlamı etimolojisi için bk. 1. 1. 2. Ğara Muğbil

Türkiye Türkçesinde *don*, “giysi; vücudun belden aşağısına giyilen uzun veya kısa iç giysisi, külot; at tütünün rengi” anlamlarındadır (Eren 1988, 397).

Türkçenin en eski kelimelerindendir. Köktürkçede *ton* (*tonluğ*, *tonsız*) biçiminde “elbise” anlamında geçer; Tekin 1968, 384. Eski Uygur, Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde aynı biçim ve anlamdadır; Caferoğlu 1968, 246; Arat 1979, 459; Ata 1998, 430. Eski Anadolu Türkçesinde hâlâ *t* sesini koruduğu görülür; Ergin 1997, 292. Ayrıca bu dönemde “renk” anlamını da kazanmıştır; Dilçin 1983, 210. Osmanlı Türkçesi zamanında *don* biçimini almış olmalıdır.

Tag: Anlamı için bk. 1. 6. 3. 3. 1. Tak Han

Örnek: *üsküpden beri kara tonlu tagından* (قره طونلی تاغندن) *aşdı* (199b). “Üsküp’ten bu tarafta Kara Tonlu Tagı’ndan aştı.”

4. 3. 2. Diğerleri

4. 3. 2. 1. Ad + *Tag*

a. İsim Tamlaması

Bulgar Tagı:

bulgar tagı < bulga - r + tag -: fiil kökü – fiil den isim yapan ek (sıfat-fiil eki)
+ isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki.

Türkiyen Türkçesinde *bulgar* kelimesi “Slâvların güney kolundan olan bir halk veya bu halkın soyundan olan kimse; Bulgaristan’a özgü olan, Bulgaristan’la ilgili olan” anlamlarında kullanılmaktadır (Eren 1988, 228).

Kökü *bulğa-* “karışmak” fiiline dayanır. Avrupa Hunları zamanında Hun grupları ile başka Türk topluluklarının karışması sonucunda *Bulgar* adını taşıyan yeni grup ortaya çıkmıştı (Kafesoğlu 1998, 197). Daha sonra Bulgarlar bugünkü Bulgaristan’a yerleşip devlet kurmuşlar ve bu bölgeye kendi adlarını vermişlerdir. Sonradan Slavların eline geçen bölge hâlâ Bulgarların adıyla anıldığı gibi oradaki Slav kökenli topluluk da *Bulgar* adını almıştır.

Tag: Anlamı için bk. 1. 6. 3. 3. 1. Tag Han

Örnek: *turgudlu daği bulgar tagına* (بولغار طاغنه) *çıkıştı* (219 a). “Turgudlu da Bulgar Tagı’na çıkmıştı.”

Emir Tagı:

emir tagı < emir + tag - ı: isim kökü + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki.

Türkiye Türkçesinde kullanımdan düşmüş olan *emîr* “Araplarda ve daha başka Müslüman ülkelerde bir kavim, şehir veya ülkenin başı” anlamındadır (Eren 1988, 454).

Emîr < Ar.

Tag: Anlamı için bk. 1. 6. 3. 3. 1. Tağ Han

Örnek: *çün karaman oğlu ’ibrāhīm beg işitdi kim kâfirler ehl-i ’islāmı şımışlar ferāh-nāk olup hemān yürüyüp ’emîr tağına (امیر طاغنه) yaylaya gelen ili urup müslümānlaruñ ’avretlerini oğlanlarını çeküp andan sürüp beg bāzārına anı dañi andan beter eyledi (185b). Karaman oğlu İbrahim Bey kâfirlerin Müslümanları yendiklerini işittiği için sevinip hemen harekete geçerek Emirtağı’na yaylaya gelen halka saldırıp Müslümanların kadınlarını çocuklarını esir aldıktan sonra Beypazarı’na (geldi) orayı da daha kötü yaptı.*

Keşiş Tagı:

keşiş tagı < keşiş + tag - ı: isim kökü + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki.

Günümüzde kullanımdan düşmüş olan *keşiş* “Hristiyanlarda, manastırda yaşayan, hiç evlenmemiş papaz, karabaş, rahip” anlamındadır (Eren 1988, 845).

Keşiş < Far.

Tag: Anlamı için bk. 1. 6. 3. 3. 1. Tağ Han

Örnek: *ine göl yöresinde keşiş tağı (کشیش طاغی) yanında bir nice dervişler gelüp karar tutmuşlardı (53b). “İnegöl yöresinde Keşiş Tağı yanına bir çok derviş gelerek yerleşmişti.”*

Tekvur Tağı:

tekvur tağı < tekvur + tağ - ı: isim kökü + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki.

Günümüzde kullanılmayan *tekvur* “Bizans İmparatorluğu zamanında vali düzeyinde olan yöneticilerle Anadolu ve Rumeli’deki Hıristiyan beylerine verilen ad” anlamındadır (Eren 1988, 1441).

Tekvur < Erm. takavor

Tağ: Anlamı için bk. 1. 6. 3. 3. 1. Tağ Han

Örnek: *andan süleymān paşa daği tekvur tağına (تکور طاعنه) varup bulduğı hişārları kimin müdürā ile ve kimin yağma ile fetḥ idüp köklük hişārını uc idindi (57a)*. “Ondan sonra Süleyman Paşa da Tekvur Tağı’na varıp bulduğı hisarları bazen savaşmadan bazen de savaşarak fethedip Köklük Hisarı’nı sınır yaptı.”

b. Sıfat Tamlaması

Kürtağ:

kürtağ < kür + tağ: isim kökü + isim kökü.

Kür: Anlamı için bk. 1. 6. 3. 3. 1. Gür Han

Tağ: Anlamı ve etimolojisi için bak. 1. 6. 3. 3. 1. Tağ Han

Örnek: *kürtak (کرتاق) ve ortağ tağlarınıñ üzre kara evlerle yaylayup ve qışın bursun ve kaqyar ve karaqurum ve qari ve sayram nām yerlerde qışarlardı*

(2b). “Kürtak ve Ortak dağlarının üzerinde büyük çadırlarda yaylayıp kışın Bursun, Kakyar, Karakurum, Kari ve Sayram adlı yerlerde kışarlardı.”

Ortak:

ortak < or + tak: isim kökü + isim kökü.

Or: Anlamı için bk. 1. 6. 3. 3. 1. Or Hın

Tak: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 6. 3. 3. 1. Tak Hın

Örnek: *kürtak* ve *ortak* (اورتاق) *tağlarının* üzere *ğara evlerle yaylayup ve kışın bursun ve kakyar ve karakurum ve kari ve sayram nâm yerlerde kışarlardı* (2b). “Kürtak ve Ortak dağlarının üzerinde büyük çadırlarda yaylayıp kışın Bursun, Kakyar, Karakurum, Kari ve Sayram adlı yerlerde kışarlardı.”

4. 3. 2. 2. Ad + Ad + Tağ

Ğalkın Delen Tağı:

ğalkın delen tağı < ğalkın + del - gen + tağ - ı: isim kökü + fiil kökü – fiilden isim yapan ek (sıfat-fiil eki) + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki.

Günümüzde *kalkan* kelimesi “oktan veya kılıçtan korunmak için savaşçılının kullandığı korunmalık” anlamındadır (Eren 1988, 769).

İlk olarak Eski Uygur Türkçesinde görülür; *ğalkın* biçimindedir; Caferoğlu 1968, 163. Sonraki dönemlerde de değışmeden kullanıldığı görülür; Arat 1979, 218; Ata 1998, 198; Ergin 1997, 164. Genel Türkçenin en yaygın kelimelerindedir; Ercilasun 1992, 428-429.

Türkiye Türkçesinde *del-* fiili “delik açmak, delik duruma getirmek” anlamındadır (Eren 1988, 350).

Köktürkçede *tel-* biçimindedir; Tekin 1998, 110. Eski Uğur Türkçesinde de aynı şekildedir; Caferoğlu 1968, 232. Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde bunun yerine *teş-* fiili kullanılır; Arat 1979, 439; Ata 1998, 423. Muhtemelen bu ikisi aynı fiildir. Bu bahiste Türkçedeki *l ~ ş* denkliği hatırlanmalıdır. Eski Anadolu Türkçesinde *del-* biçiminde geçer; Ergin 1997, 80.

Tag: Anlamı için bk. 1. 6. 3. 3. 1. Tağ Han

Örnek: *vesāvis-i şeytānī dimāğın fesāda virüp gelüp kalkan delen tagında*
(قلقان دهن طاعنده) *yaylağdan haylī koyun sürüp nice ādamlar hasāret etdi*
(218a). “Şeytanın vesvesesi aklını çelip gelerek Kalkan Delen Tagı’ndaki yaylaktan bir hayli koyun sürüp götürdü; birçok adam esir etti.”

4. 4. OVA ADLARI

4. 4. 1. Renk Adlarıyla Kurulanlar

4. 4. 1. 1. Renk Adı + Ova / Yazı

Ak Ova:

ak ova < ak + ova: isim kökü + isim kökü.

Ak: Anlamı için bk. 1. 1. 2. Ak Baş

Ova: Anlamı için bk. 4. 1. 3. 2. Kos Ova

Örnek: *akça koca daği ak temürle ak ovaya (آق اوا) seğürdür oldılar* (42a).

“Akça Koca da Ak Temür ile Ak Ova’ya saldırır oldular.”

Ak Yazı:

ak yazı < ak + yaz – ı: isim kökü + fiil kökü – fiilden isim yapan ek (zarf-fiil eki [kalıplaşmış]).

Ak: Anlamı için bk. 1. 1. 2. Ak Baş

Yazı: Anlamı ve etimolojisi için bk. 4. 1. 1. 2. Ak Yazı

Örnek: *ammā koñur alp gāh gāh çıķup ak yazıya* (اق یازی) *seğirdürdi* (41a).

“Ama Konur Alp zaman zaman Ak Yazı’ya saldırırdı.”

4. 4. 2. Diğerleri

4. 4. 2. 1. Ad + Ova / Yazı

a. İsim Tamlaması

Artuğ Ovası:

artuğ ovası < art – u – k + ova – sı: fiil kökü – yardımcı ses – fiilden isim yapan ek + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki.

Artuğ: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 6. 1. Artuğ

Ova: Anlamı için bk. 4. 1. 3. 2. Kos Ova

Örnek: *kendüsi devlet ve sa‘âdetle süvâr olup rum merdânelerin yanına alup gice ve gündüz dimeyüp yürüyüp bir şabâhın artuğ ovasında* (آرتو اواسنده) *köpek oğluna irdi* (119b). “Kendisi devlet ve saadetle atlanarak Rum kahramanla

rını yanına alıp gece gündüz demeden yürüyerek bir sabah Artuk Ovası'nda Köpek Oğlu'na yetişti”.

Ece Ovası:

ece ovası < ece + ova – sı: isim kökü + isim kökü – 3. teklik şahıs iyelik eki.

Ece: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 6. 3. Ya‘küb Ece

Ova: Anlamı için bk. 4. 1. 3. 2. Kos Ova

Örnek: *ammā ece ovasını* (أجه اواسنى) *gāzîler daħi tutmuşdı* (58a). “Ama gaziler de Ece Ovası'nı tutmuştu.”

Firenk Yazusu:

firenk yazusu < firenk + yaz – ı - sı: isim kökü + fiil kökü – fiilden isim yapan ek (zarf-fiil eki [kalıplaşmış]) - 3. tekil şahıs iyelik eki.

Günümüzde işlekliliğini yitirmiş olan *frenk* “Anglosakson, Cermen veya Lâtin ırklarından birinden olan kimse; Osmanlıların Avrupalılara, özellikle Fransızlara verdikleri ad” anlamlarındadır (Eren 1988, 515).

Frenk < Far. fireng

Yazu: Anlamı ve etimolojisi için bk. 4. 1. 1. 2. Aķ Yazı

Örnek: /.../ *firenk yazusına* (فرنك يازوسنه) *varup kondılar* (70a). “Firenk Yazusu'na varıp yerleştiler.”

Karın Ovası:

karın ovası < karın + ova - sı: isim kökü + isim kökü - 3. tekil şahıs iyelik eki.

Türkiye Türkçesinde *karın* kelimesi “insan ve hayvanlarda gövdenin kaburga kenarlarından kasıklara kadar olan ön bölgesi; (bazı şeylerde) şiş ve içi boş bölüm” anlamlarındadır (Eren 1988, 800).

Eski Türkçeden beri kullanılır. Eski Uygur Türkçesinde *karın* biçimindedir; Caferoğlu 1968, 168. Sonraki dönemlerde de fonetik olarak değişmemiştir; Arat 1979, 225; Ata 1998, 202; Ergin 1997, 172. Genel Türkçenin en yaygın kelimelerindendir; Ercilasun 1992, 442-443.

Ova: Anlamı için bk. 4. 1. 3. 2. Kos Ova

Örnek: *ol sebebden oğlan daħi istanbuldan gidüp karın ovasına* (قرن اواسنه) *vardı kim çıkup eflâka gideydi* (153b). “Bu sebeple oğlan da Eflak’a gitmek için İstanbul’dan Karın Ovası’na gitti.”

Kaz Ovası:

kaz ovası < kaz + ova – sı: isim kökü + isim kökü – 3. tekil şahıs iyelik eki.

Kaz: Anlamı için bk. 1. 2. 2. 1. Kaz Han

Ova: Anlamı için bk. 4. 1. 3. 2. Kos Ova

Örnek: /.../ *kendüsi kaz ovasında* (قاز اواسنده) *halqıyla konup oturur* (115a).

“Kendisi maiyetiyle Kaz Ovası’nda oturuyor.”

Ṭaşak Yazusu:

taşak yazusu < taş - ak + yaz - ı - sı: isim kökü - isimden isim yapma eki (küçültme eki) + fiil kökü - fiilden isim yapan ek (zarf-fiil eki [kalıplaşmış]) - 3. teklik şahıs iyelik eki.

Türkiye Türkçesinde *taşak* “er bezi, erkeklik bezi, haya” anlamındadır (Eren 1988, 1424).

İlk olarak Dîvânü Lûgâti't-Türk'te *taşak* biçiminde görülür; Atalay 1999, 582. Daha sonraki dönem metinlerinde görülmez. Bu durum kelimenin müstehcenliğinden ileri gelse gerektir. Bu ismin verilmiş sebebi örnek olarak alınan metinde anlatılmaktadır. *Taş* kelimesine küçültme eki getirilerek kurulmuş olmalıdır.

Yazu: Anlamı ve etimolojisi için bk. 4. 1. 1. 2. Ak Yazı

Örnek: *dirler ki sulṭān 'alāü'd-dīn kaḫıduğından buyurdı tatarlaruñ hayaların kesüp derilerini birbirine diküp bir sāyebān itdiler şimdiki hālde daḫi ol şah-rāya taşak yazusu (طشق یازوسی) dirler (21b).* “Şöyle söylerler: Sultan Ala-addin sinirlendiği için emretti. Tatarların hayalarını keserek derilerini birbirine dikip gölgelik yaptılar. Şimdi de oraya Taşak Yazusu derler.”

b. Sıfat Tamlaması

Ulu Ova:

ulu ova < ulu + ova: isim kökü + isim kökü.

Ulu: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 3. 2. 1. Ulu Beg

Ova: Anlamı için bk. 4. 1. 3. 2. Kos Ova

Örnek: *andan göçüp hünkâr ulu ovaya* (اولو او) *konıcağ 'alî paşaya eytdi* (82a).

“Daha sonra hünkâr göçüp Ulu Ova’ya konunca paşaya şöyle dedi:”

4. 5. DENİZ ADLARI

4. 5. 1. Renk Adlarıyla Kurulanlar

4. 5. 1. 1. Renk Adı + *Deñiz*

Ak Deñiz:

ak deñiz < ak + teñiz: isim kökü + isim kökü.

Ak: Anlamı için bk. 1. 1. 2. Ak Baş

Deñiz: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 6. 3. 3. 1. Dingiz Han

Örnek: *ğara deñiz ve ak deñiz* (أق دکن) *boğazı kesilüp ğara deñiz boğazı bağlandı* (195b). “Karadeniz ve Akdeniz Bogazı kesilerek Akdeniz Bogazı bağlandı.”

Ğara Deñiz:

ğara deñiz < ğara + teñiz: isim kökü + isim kökü.

Ğara: Anlamı için bk. 1. 1. 2. Ğara Muğbil

Deñiz: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 6. 3. 3. 1. Dingiz Han

Örnek: *şanasun ki ğara deñizüñ* (قره دکن) *biñarın deşdük ya şaruca arunuñ* *inin eşdük güm güm gümledi* (91b). “Kardeniz’in pınarı deşildi ya da sarıca arının yuvası eşildi sanacak kadar gümledi”.

4. 5. 2. DİĞERLERİ

4. 5. 2. 1. Ad + Deñiz

Ağaç Deñizi:

ağaç deñizi < ağaç + teñiz - i: isim kökü + isim kökü - 3. tekil şahıs iyelik eki.

Ağaç: Anlamı ve etimolojisi için bk. 2. 2. Ağaçeri

Deñiz: Anlamı ve etimolojisi için bk. 1. 6. 3. 3. 1. Dingiz Hın

Örnek: *simavne kazısı oğlı anı işidicek kaçup isfendiyāra varup andan ağaç deñi-zine* (اڭاج دكيزنه) *varup maķām tutdı* (159a). “Simavne kadısının oğlu bunu duyunca kaçıp İsfendiyar’a vardı. Ondan sonra Ağaç Denizi’ne gidip oraya yerleşti.”

4. 6. GEÇİT ADLARI

4. 6. 1. Ad + Boğaz / Bel

a. İsim Tamlaması

İskender Boğazı:

iskender boğazı < iskender + boğ - u - z - ı: isim kökü + fiil kökü – yardımcı ses – fiilden isim yapan ek – 3. tekil şahıs iyelik eki.

İskender < Far. Sikender

Boğaz: Anlamı ve etimolojisi için bk. 4. 1. 3. 2. Boğaz Kesen

Örnek: *iskender boğazına* (اسکندر بوغازنه) *gelince müstevlî oldı* (11a). “İskender Bogazı’na kadar olan yerleri istilâ ettiler.”

Otluk Beli:

otluk beli < ot – luk + bel – i: isim kökü – isimden isim yapan ek + isim kökü
– 3. teklik şahıs iyelik eki.

Türkiye Türkçesinde *otluk* kelimesi “otu bol olan yer; kış için kurutulmuş ot yığını; ot konulan yer” anlamlarındadır (Eren 1988, 1121).

Kökünün *ot* olduğu açıktır. İlk olarak Eski Uygur Türkçesinde *ot* biçiminde görülür; Caferoğlu 1968, 144. Sonraki dönemlerde fonetik ve semantik olarak değişmeden kullanılmıştır; Arat 1979, 347; Ata 1998, 332; Ergin 1997, 238.

Bel: Anlamı için bk. 4. 1. 3. 2. Ermeni Bili

Örnek: *altı köç daği göçüp çehârşenbe günü üç ağızlı dimekle ma‘rûf yere yetişüp konmaq tedârikinde iken otluk beli* (اوتلق بلی) *didükleri yerden nâgâh depe başından hasan dirâz ‘askerinden kâfir işhâk na.m kimse öyle vaqtinde göründi* (227a). Altı göç de göçüp çarşamba günü Üç Ağızlı diye bilinen yere konmak niyetindeyken Otlukbeli denilen yerden, aniden, tepe başından, Uzun Hasan’ın askerlerinden Kâfir İshak isimli kişi görüldü.”

b. Sıfat Tamlaması

Uzunca Bil:

uzunca bil < uz – ı – n - ca + bel: isim kökü – isimden fiil yapan ek – fiilden isim yapan ek – isimden isim yapan ek (küçültme eki) + isim kökü.

Türkiye Türkçesinde *uzun* “iki ucu arasında fazla uzaklık olan” anlamındadır (Eren 1988, 1528).

Eski Türkçeden beri metinlerde görülür. Köktürkçede *uzun* biçimindedir; Tekin 1968, 391. Sonraki dönemlerde de aynı şekildedir; Caferoğlu 1968, 270; Atalay 1999, 706; Ergin 1997, 305. Ancak Harezmi Türkçesinde *uzun*’un yanında *uzın* da vardır; Ata 1998, 451. Kökü *uz*’a dayanır. önce *-ı* ile fiil; daha sonra da *-n* ile isim yapılmıştır.

Bil: Anlamı için bk. 4. 1. 3. 2. Ermeni Bili

Örnek: *koñur alp aq yazıda tuz bazarını alup uzunca bilde (اوزنجه بیل) kâfirlerle buluşup /.../ (41b). “Konur Alp Akyazı’da Tuz Bazarı’nı alarak Uzunca Bil’de kâfirlerle buluştu.”*

SONUÇ

Mehmed Neşri'nin *Kitâb-ı Cihân-nümâ* adlı eserindeki özel adlar üzerine yaptığımız çalışmanın sonuçları şöyle özetlenebilir:

Eserde tespit edilen ve Türklere ait olan şahıs adlarının % 70'i Türkçe; % 30'u Arapça veya Farsça kökenlidir. Türkler, Rumca vb. dillerden alınan şahıs adlarını ise hiç kullanmamıştır.

Metinde, Farsçayı resmî dil olarak kullanmış olan Büyük Selçuklu Devleti döneminin anlatıldığı bölümlerde, Arapça veya Farsça kökenli şahıs adlarının oranı artmaktadır. Bunlar; *İzzeddin, Kutbeddin, Keykûbât, Keyhüsrev, Gıyâseddin, Ferâmürz, Firûz* gibi halk arasında kullanımı yayılmamış ve bir müddet sonra tamamen unutulmuş olanlardır. Bunların sadece okuryazar kesim ve saray çevresi tarafından kullanıldığı söylenebilir. Osmanlı döneminin anlatıldığı bölümlerdeki yabancı kökenli şahıs adları ise daha çok, halkın da tercih ettiği *Hasan, Hüseyin, Mehmed, Mustafa, İbrahim, Ali* gibi din büyüklerinin isimleridir.

Şahıs adlarının yanı sıra askerî, idarî ve dinî konularda çeşitli unvan, makam, görev ve kurum adlarının da % 66'sı Türkçe kökenlidir. Örnek: *Tanrı, bey, hakan, yeniçeri, kapıkulu, yeniçeri ağası, beylerbeyi, sancak*. Kalan % 34'ü ise Arapça veya Farsça kökenlidir. Bunlara da *melik, sultân, hünkâr, emîr, kadiasker, devlet* gibi kelimeler örnek olarak gösterilebilir.

Türk boylarının adlarının tamamının Türkçe kökenli olduğu kuvvetle muhtemeldir. Ancak bunların bir kısmının etimolojisini ve anlamını ilmî yollardan açıklamak şu an için mümkün değildir; fakat bu tür kelimelerin yabancı bir dilden alınmış olduğu yönünde de en ufak bir işaret yoktur.

Anadolu'nun Türkleşmesi sürecini aydınlatmada kullanılabilecek en önemli dil malzemesi yer adlarıdır. Bunlara bakılarak Anadolu'nun o günkü nüfus yapısı hakkında fikir yürütülebilir. Yer adlarının kökenleri bu konuda önemli bir kıs-

tastır. Tespit edilen yer adlarının % 64'ü Türkçe, % 3'ü Arapça veya Farsça kökenlidir. Arapça veya Farsça kökenlilerin de ancak Türkler tarafından verilmiş olacağı düşünülerek bu oran, % 67'ye çıkarılabilir. Türklerin kendi kurdukları yerleşim birimlerine yeni adlar verdikleri düşünülürse Anadolu'daki yerleşim birimlerinin % 67'sinin Türkler tarafından kurulmuş olduğu ve Türklerce meskûn olduğu söylenebilir. Türkçe kökenli yer adlarının sonradan Türkçeleştirildiği, buraların aslında Rumlar ya da daha önceki kavimlerden kalma yerler olduğu iddia edilebilir. Fakat, yer adlarında yapılacak bir Türkçeleştirme hareketi sadece milliyetçi bir devlet politikasının ürünü olabilir. Bilindiği üzere, bu anlamda bir milliyetçilik hem çok yeni bir kavramdır hem de bünyesinde birçok milleti barındıran bir devletin politikasına uygun değildir. Burada, Türklerin çok önem verdikleri İstanbul, Edirne gibi şehirlerin adlarını bile Türkçeleştirmemiş oldukları hatırlanmalıdır. Anadolu'daki yerleşim birimlerinin kalan % 33'ü de Rumca ya da Anadolu'nun daha önceki sakinlerinin dillerindedir. Bu da, kanaatimizce Türkler tarafından kurulmayan yerleşim birimlerinin oranını göstermektedir. Ancak bu durum, adı Türkçe olmayan ve Türklerin Anadolu'ya geldiklerinde meskûn olan yerlerde, nüfus çoğunluğunun Türklerde olmadığını göstermez.

Toprağa bağlı bir hayat süren Anadolu'nun yerli halkının, doğudan gelen yeni hâkim unsur karşısında daha güvenli merkezlere toplanmış olduğu tahmin edilebilir. Dolayısıyla küçük yerleşim birimlerinin tamamen terkedilmiş olduğu veya nüfuslarının oldukça azaldığı; Türklerin eline hiç de azımsanamayacak miktarda boş arazilerin geçtiği yönünde bilgiler vardır; bk. Köprülü 1998. Anadolu'nun toprağı işleyen yerli insanların, hayvancılık yapan hâkim unsur karşısında bağının, bahçesinin, tarlasının zarar göreceği endişesiyle küçük yerleşim birimlerini terk edip belirli merkezlere toplanması kadar tabii bir şey olamaz. Böylece kırlık kesim neredeyse tamamen Türk nüfus tarafından iskân edilmiştir. Bu, küçük yerleşim birimlerinin adının tamamına yakınının Türkçe kökenli olmasından da anlaşılmaktadır. *Engüriyye* (Ankara), *Kayseriyye* (Kayseri), *Sivas*, *Konya* gibi yabancı kökenli ada sahip olan yerleşim birimleri devrinin de büyük merkezleridir. Fakat bu tür yerlerin nüfuslarının günümüzle kıyaslanamayacak kadar az olduğu kolayca tahmin edilebilir. Burada,

günümüzde nüfusu milyonlarla ölçülen bazı şehirlerin orta çağda eli silah tutan herkesin toplanmasına rağmen ancak birkaç bin kişilik bir ordu hazırlayabildiği hatırlanmalıdır. Mesela, eski bir Rum yerleşim merkezi olan Akdağmadeni'nde Rumlara ait ancak 150-200 kişinin sığabileceği bir tane kilise vardır. Buradan, Hristiyanların bütün aile efradıyla kiliseye gittikleri de dikkate alınarak 12. yüzyılda Akdağmadeni'ndeki Rumların en fazla 250-300 kişi civarında olabileceği sonucu çıkar. Aynı yerin günümüzdeki nüfusu ise dışarıya sürekli göç vermesine rağmen 20.000'i aşmıştır.

Bazı araştırmacılar, Anadolu'ya Türkler geldikten sonra, yerleşik Rumların kitleler halinde İslâmiyet'e girdiğini, bunun da Anadolu'da yeni bir kültürün ortaya çıkmasında önemli rolü olduğunu iddia etmişlerdir (Gibbons 1998). Fakat bu iddialar tarihî vesikalarla etraflı bir şekilde cevaplandırılarak çürütülmüştür (Köprülü 1998).

Türklerin, Anadolu'nun yerleşik halkın kültüründen büyük ölçüde etkilendikleri yolundaki iddiaların da geçerli olmadığı açıktır. Nitekim Türklerin eski sakinlere imrenmesinin ve onları taklit etmesinin söz konusu olmadığı, gayrimüslimlere *çorbacı* diye hafif alayla hitap etmesinden de anlaşılabilir.

Türklerin bölgenin hâkim unsuru olmaları sebebiyle eski sakinlerin kurdukları yerleşim birimlerine tedricen yerleşerek çoğunluğu ele geçirdikleri varsayılabilir. Meselâ; İstanbul'un fethinden sonra şehrin Türkleşmesi için Anadolu'nun çeşitli yerlerinden Türk grupları getirilerek yerleştirilmiştir. Günümüzdeki İstanbul'un Aksaray semtine Aksaray'dan gelen insanlara atfen bu adın verildiği; o zamanki adının da Aksaraylı Mahallesi olduğu bilinmektedir¹⁴. Ayrıca Anadolu'nun Türkleşmesi ve yeni Türk şehirlerinin kurulmasında anavatandan gelen dervişlerin de önemli rolleri olmuştur¹⁵. Meselâ; Seydişehir, Seyyid Harun tarafından kurulmuştur; Uğurlu 2000.

¹⁴ Bu konuda metnimizde de bilgi verilmektedir: *Çünkü İshak Paşa dahi Aksaray'a geldi, padişahın hükmü geldi kim "Aksaray'dan İstanbul'a ev süresin" diyi. Şimdiki hâlde İstanbul'da Aksaraylı Mahallesi ki vardır, İshak Paşa sürüp getürdüğüdür*, Unat 1995, 790; 791.

¹⁵ Bk. Barkan 1942.

Kısacası; Anadolu'daki ilk dönem Türklerinin kullanmış oldukları özel adlar, Türklerin kendi kültürlerini koruduklarını ve eski sakinlerden büyük ölçüde etkilenmediklerini göstermektedir.

ÖZEL ADLARIN TEMEL TİPLERİ

1. ŞAHIS ADLARI

1. 1. Renk Adlarıyla Kurulanlar

1. 1. 1. Renk Adı

Karaman

1. 1. 2. Renk Adı + Ad

Ak Baş

1. 1. 2. 1. Renk Adı + Unvan

Gök Han

1. 1. 2. 2. Renk Adı + Hayvan Adı

Kızıl Buğa

1. 1. 3. Renk Adı + Ad+ Ad

Kara Temür Taş

1. 1. 3. 1. Renk Adı + Hayvan Adı + Unvan

Ak Sunçur Ağa

1. 1. 3. 2. Renk Adı + Unvan +Oğlu

Saru Han Oğlu

1. 1. 4. Ad + Renk Adı

Şolak Karaca

1. 1. 5. Ad + Renk Adı + Ad

1. 1. 5. 1. Yer Adı + Renk Ad + Ad

Karamanlu Kara Rüstem

1. 2. Hayvan Adlarıyla Kurulanlar

1. 2. 1. Hayvan Adı

Იurd

1. 2. 2. Hayvan Adı + Ad

a. İsim Tamlaması

Teke Oğlı

b. Sıfat Tamlaması

Balabancık Bahadır

1. 2. 2. 1. Hayvan Adı + Unvan

Იuđrul Beg

1. 2. 3. Ad + Hayvan Adı

a. İsim Tamlaması

Იarman Იanası

b. Sıfat Tamlaması

Alp Arslan

1. 3. Özellik Bildiren Kelimelerle Kurulanlar

1. 3. 1. Ad

Arđun

1. 3. 2. Ad + Ad

a. İsim Tamlaması

Იubad Oğlı

b. Sıfat Tamlaması

Uğurlı MeᲘmed

1. 3. 2. 1. Ad + Unvan

Uyuz Beg

1. 3. 3 Ad + Ad + Ad

1. 3. 3. 1. Ad + Ad + Unvan

Ditrik Sinān Beg

1. 4 Gök Cisimlerinin Adlarıyla Kurulanlar

1. 4. 1. Gök Cismi Adı + Ad

Ay Kutluğ

1. 4. 1. 1. Gök Cismi Adı + Unvan

Yıldız Han

1. 5 Meslek Adlarıyla Kurulanlar

1. 5. 1. Meslek Adı + Ad

a. İsim Tamlaması

Dilenci Oğlu

b. Sıfat Tamlaması

Qazanacı Toğan

1. 5. 2. Ad + Meslek Adı

‘Alī Kuşçı

1. 6 Diğerleri

1. 6. 1. Ad

Doğak

1. 6. 2. Kalıplaşmış Sıfat-fiil

1. 6. 2. 1. Fiil Tabanı + -mİş

Sülemiş

1. 6. 2. 2. Fiil Tabanı + -r / -Ar

Sançar

1. 6. 2. 3. Fiil Tabanı + -mAz

Çomas

1. 6. 3. Ad + Ad

Toğ Temür

1. 6. 3. 1. Ad + Ağa

Şavcı Ağa

1. 6. 3. 2. Ad + Alp

Çaya Alp

1. 6. 3. 3. Ad + Unvan

1. 6. 3. 3. 1. Ad + Han

Oğuz Han

1. 6. 3. 3. 2. Ad + Beg

Çutlu Beg:

Çursun Beg

1. 6. 3. 3. 3. Ad + Hatun

Terken Hatun

1. 6. 3. 3. 4. Ad + Çavuş

Süle Çavuş

1. 6. 3. 3. 5. Ad + Çelebi

Bāyezīd Çelebi

1. 6. 3. 3. 6. Ad + Tarhan

Türk Tarhan

1. 6. 3. 3. 7. Ad + Tekin

Sebuk Tekin

1. 6. 3. 3. 8. Ad + Voyvoda

Kazikli Voyvoda

1. 6. 3. 3. Ad + Oglu

Balta Oglu

1. 6. 3. 4. Unvan + Ad

Paşa Yigit

1. 6. 4. Ad + Ad + Ad

1. 6. 4. 1. Ad + Ad + Unvan

Berkyaruk Şah

1. 6. 4. 2. Ad + Unvan + Unvan

Tur Han Beg

1. 6. 4. 3. Hanedan Adı + İsim + Unvan

Çandarlu Hayrû'd-dîn Paşa

1. 6. 5. Ad + Ad + Ad + Ad

Akbel Şubaşı

1. 6. 5. 1. Ad + Oglu + Ad + Unvan

Biçer Oglu Hamza Beg

2. BOY ADLARI

2. 1. Ad

Kıpçak

2. 2. Ad + Ad

Kara Evli

3. GÖREV VE İDARE ADLARI - TERİMLER

3. 1. Ad

Şolaklar

3. 2. Ad + Ad

Begler Begi

3. 3. Ad + Ad + Ad

Yeñiçeri Ağası

4. YER ADLARI

4. 1. YERLEŞİM BİRİMİ ADLARI

4. 1. 1. Renk Adlarıyla Kurulanlar

4. 1. 1. 1. Renk Adı

Kulaca

4. 1. 1. 2. Renk Adı + Ad

a. İsim Tamlaması

Koñur Hişārı

b. Sıfat Tamlaması

Kızılca Tuzla

Kızıl Hişār:

Şaru Kamuş

4. 1. 1. 3. Renk Adı + Ad + Ad

ızıl Ağaç Yeñicesi

4. 1. 2. Hayvan Adlarıyla Kurulanlar

4. 1. 2. 1. Hayvan Adı

Gügercinlük

4. 1. 2. 2. Hayvan Adı + Ad

İt Burnı

4. 1. 2. 3. Renk Adı + Hayvan Adı + Ad

ara epiş Hişarı

4. 1. 3. Diğerleri

4. 1. 3. 1. Ad

Göynük

4. 13. 1. 1. Ad + -II

Develi

4. 1. 3. 2. Ad + Ad

a. İsim Tamlaması

Biñar Başı

b. Sıfat Tamlaması

Oğrın apu

c. Sıfat-fiil Grubu

Boğaz Kesen

4. 1. 3. 3. Ad + Ad + Ad

a. İsim Tamlaması

amza Beg Köyi

b. Sıfat Tamlaması

Devletlü Kıba Ağaç

4. 2. AĞARSU ADLARI

4. 2. 1. Renk Adlarıyla Kurulanlar

4. 2. 1. 1. Renk Adı + Ad

Gök Dere

4. 2. 2. Diğerleri

4. 2. 2. 1. Ad

Dil

4. 2. 2. 2. Ad + Ad

a. İsim Tamlaması

Korı Deresi

b. Sıfat Tamlaması

Yellü Dere

4. 3. DAĞ ADLARI

4. 3. 1. Renk Adlarıyla Kurulanlar

4. 3. 1. 1. Renk Adı + Tağ

Karacu Tağ

4. 3. 1. 2. Renk Adı + Ad + Tağ

Kara Tonlı Tağı

4. 3. 2. Diğerleri

4. 3. 2. 1. Ad + Tağ

a. İsim Tamlaması

Bulđar Tağı

b. Sıfat Tamlaması

Kürtak

4. 3. 2. 2 Ad + Ad + Tag

Kalkan Delen Tagı

4. 4. OVA ADLARI

4. 4. 1. Renk Adlarıyla Kurulanlar

4. 4. 1. 1. Renk Adı + Ova / Yazı

Ak Yazı

4. 4. 2. Diğerleri

4. 4. 2. 1. Ad + Ova / Yazı

a. İsim Tamlaması

Kaz Ovası

b. Sıfat Tamlaması

Ulu Ova

4. 5. DENİZ ADLARI

4. 5. 1. Renk Adlarıyla Kurulanlar

4. 5. 1. 1. Renk Adı + Deniz

Ak Deniz

4. 5. 2. Diğerleri

4. 5. 2. 1. Ad + Deniz

Ağaç Deñizi

4. 6. GEÇİT ADLARI

4. 6. 1. Ad + *Bogaz / Bel*

a. İsim Tamlaması

Otluk Beli

b. Sıfat Tamlaması

Uzunca Bil

KAYNAKLAR

Aalto, P., E. Aydın [Çeviren], 2000, Orhon Yazıtlarındaki At İsimleri Üzerine, *Türk Dili* 587, s. 453-457.

Akalın, M. [Hazırlayan], 1988², *Tarihî Türk Şiveleri*, (= Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları 73), Ankara.

Aksan, D., 1974, Anadolu'da Yer Adları Üzerine En Yeni Araştırmalar, *TDAY-Belleten-1973-1974*, (=Türk Dil Kurumu Yayınları 406), s. 185-193.

Aksan, D., 1995, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, (= Türk Dil Kurumu Yayınları 439), Ankara.

Aksan, D., 1999, *Anlambilim - Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, Engin Yayınevi, Ankara.

Arat, R. R., 1979, *Kutadgu Bilig III*, (= Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları 47), İstanbul.

Arat, R. R., 1987, Türkçede Cihet Mefhumu ve Bununla İlgili Tabirler, *Makaleler I*, (= Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları 65), Ankara, s. 180-203,.

Ata, A., 1997, *Kısâsü'l-Enbiyâ II*, (= Türk Dil Kurumu Yayınları 681-2), Ankara.

Ata, A., 1998, *Nehcü'l-Ferâdis III*, (= Türk Dil Kurumu Yayınları 518), Ankara.

Atalay, B., 1935², *Türk Büyükleri ve Türk Adları*, İstanbul.

Atalay, B., 1998⁴, *Divânü Lûgâti't-Türk II*, (= Türk Dil Kurumu Yayınları 521), Ankara.

Atalay, B., 1999⁴, *Divânü Lûgâti't-Türk III*, (= Türk Dil Kurumu Yayınları 523), Ankara.

Atalay, B., 1999⁴, *Divânü Lûgâti't-Türk IV*, (= Türk Dil Kurumu Yayınları 524), Ankara.

Atsız, N. – A. Naci, 1928, Anadolu'da Türklere Ait Yer İsimleri, *Türkiyat Mecmuası I*, s. 242-259.

Barkan, Ö. L., 1942, Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I. İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler, *Vakıflar Dergisi 2*, s. 279-304.

Başkan, Ö., 1989², Türkiye Köy Adları Üzerine Bir Deneme, *TDAY-Belleten-1970*, (= Türk Dil Kurumu Yayınları 319), s. 237-251.

Caferoğlu, A., 1968, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, (= Türk Dil Kurumu Yayınları 260), Ankara.

Caferoğlu, A., 1988², Türk Onomastiğinde Köpek Kültü, *TDAY-Belleten-1961*, (= Türk Dil Kurumu Yayınları 188), s. 1-11.

Caferoğlu, A., 1989², Türkçemizdeki –gıl ve –gil Emir Eki Üzerine, *TDAY-Belleten-1971*, (= Türk Dil Kurumu Yayınları), s. 1-10.

Clauson, S. G., 1972, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford.

Çağatay, S., 1988², Türkçede Kadın İçin Kullanılan Sözcükler, *TDAY-Belleten-1962*, (= Türk Dil Kurumu Yayınları 217), s. 13-49.

Çağatay, S., 1988², Türk Halk Edebiyatında Geyiğe Dair Bazı Motifler, *TDAY-Belleten-1956*, (= Türk Dil Kurumu Yayınları 162), s. 153-177.

Çınar, A. A., 1998, Türkmen Atı, *Avrasya Etütleri 13*, s. 103-119.

Devellioğlu, F., 1996¹³, *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara.

Dilçin, C., 1983, *Yeni Tarama Sözlüğü*, (= Türk Dil Kurumu Yayınları 503), Ankara.

Divitçioğlu, S., 1996, *Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu*, İstanbul.

Doerfer, G., 1990, Die Stellung des Osmanischen im Kreise des Oghusischen und seine Vorgeschichte, *Handbuch der türkischen Sprachwissenschaft I*, (= Bibliotheca Orientalis Hungarica XXXI), Budapest, s. 13-34.

Eckmann, J., 1995, *Nehcü'l-Ferâdis*, (= Türk Dil Kurumu Yayınları 518), Ankara.

Ercilasun, A. B. ve diğerleri, 1992, *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*, (= Kültür Bakanlığı Yayınları 1371), Ankara.

Ercilasun, A. B. ve diğerleri, 1996, *İmlâ Kılavuzu* (= Türk Dil Kurumu Yayınları 525), Ankara.

Erdal, M., 1979, *Old Turkic word formation. A functional approach to the lexicon I-II*, (= *Turcologica* 7), Wiesbaden.

Eren, H. ve diğerleri, 1988, *Türkçe Sözlük I-II*, (=Türk Dil Kurumu Yayınları 549), Ankara.

Eren, H., 1989² a, Türk Yer Adları Sökü, *TDAY-Belleten-1965*, (= Türk Dil Kurumu Yayınları 246), s. 149-153.

Eren, H., 1989² b, Yer Adlarımızın Dili, *TDAY-Belleten-1965*, (= Türk Dil Kurumu Yayınları 246), s. 155-165.

Eren, H., 1999, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara.

Eren, H., 2000, Yeni Bir Ek: -sal / -sel, *Türk Dili 580*, s. 291-305.

Ergin. M., 1993²⁰, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul.

Ergin, M., 1994¹⁴, *Orhun Abideleri*, İstanbul

Ergin. M., 1997⁴, *Dede Korkut Kitabı I*, (= Türk Dil Kurumu Yayınları 169), Ankara.

Ergin. M., 1997³, *Dede Korkut Kitabı II, İndeks – Gramer*, (= Türk Dil Kurumu Yayınları 219), Ankara.

Fidan, A. ve diğerleri, 1996, *Türkçe Sözlük III*, (= Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları 2967), Ankara.

Fidan, A. ve diğerleri, 1996, *Türkçe Sözlük IV*, (= Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları 3046), Ankara.

Gabain, A., 1968, Renklerin Sembolik Anlamları, *Türkoloji Dergisi C. III*, Ankara, s.107-113.

Gabain, A., M., M. Akalın [Çeviren], 1995², *Eski Türkçenin Grameri*, (= Türk Dil Kurumu Yayınları 532), Ankara.

Gencosman, K. Z., 1975, *Türk İsimleri Sözlüğü*, İstanbul.

Gülensoy, T., 1995, *Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, (= Türk Dil Kurumu Yayınları 618), Ankara.

Gülsevin, G., 1997, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, (= Türk Dil Kurumu Yayınları 673), Ankara.

Gürsoy – Naskali, E. - M. Duranlı, 1999, *Altayca – Türkçe Sözlük* (= Türk Dil Kurumu Yayınları 725), Ankara.

Hamilton, J. R., 1998, *İyi ve Kötü Prens Öyküsü* (= Türk Dil Kurumu Yayınları 682), Ankara.

Herbert, H. A., 1998, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, (= 21. Yüzyıl Yayınları 4), Ankara.

İnan, A., 1976, *Eski Türk Dini*, (= Kültür Bakanlığı yayınları 9), Ankara.

Kafesoğlu, İ., 1958, *Türkmen Adı, Manası ve Mahiyeti, Jean Deny Armağanı*, (= Türk Dil Kurumu Yayınları 172), Ankara, s. 121-133.

Kafesoğlu, İ., 1987, *Türk Adı, Belgelerle Türk Tarihi*, s. 34-40, Ankara.

Kafesoğlu, İ., 1998¹⁷, *Türk Milli Kültürü*, (= Ötüken Yayınları 376), Ankara.

Karaağaç, G., 2001, *Özel Ad Bilgisi, Türk Dili 593*, s. 520-525.

Karabörk, K., 2000, *Şecere-i Türk'te Geçen Çeşitli Etimolojiler, Hasan Eren Armağanı*, (= Türk Dil Kurumu Yayınları 773), Ankara, s. 211-225.

Kardaş, N. ve diğerleri, 1995, *Türkçe Sözlük I*, (= Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları 2798), Ankara.

Korkmaz, Z., 1995 d, Türkçede –l eki (-al / -el, -ıl / -il, -sal / -sel) I, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I*, (= Türk Dil Kurumu Yayınları 629), Ankara, s. 133-138.

Korkmaz, Z., 1995 e, Türkçede –l eki (-al / -el, -ıl / -il, -sal / -sel) II, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I*, (= Türk Dil Kurumu Yayınları 629), Ankara, s. 139-144.

Köprülü, M. F., 1925, Oğuz Etnolojisine Ait Tarihî Notlar, *Türkiyat Mecmuası I*, s. 185-211.

Köprülü, M. F., 1998, H. A. Gibbons'un Eseri Üzerine ve P. Wittek'in "Osmanlıların Kayı'lardan Olmadığı" Nazariyesi; ve Bu Nazariyenin Tenkıydi, *H. A. Gibbons - Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, (= 21. Yüzyıl Yayınları 4), Ankara, s. 277-293.

Li, Y. - S., 1999, *Türk Dillerinde Akrabalık Adları* (= Simurg, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 15), İstanbul.

Nadelyaev, V. M. ve diğerleri [Yay.], 1969, *Drevnetyurkskiy Slovar'*, Leningrad.

Oy, A., 1959, Dede Korkut Kitabında Kahramanların Ad Almaları, *Türk Dili* 99, s. 150-152.

Ögel, B., 1997, *Türk Mitolojisi I - II*, (= Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları 2205), Ankara.

Ögel, B., 2000, *Türk Kültür Tarihine Giriş VI*, (= Kültür Bakanlığı Yayınları 638), Ankara.

Önder, A., 1982, Türklerde Renk Geleneği, *Türk Folkloru Araştırmaları*, Ankara, s. 125-131.

Örnek, S. V., 1975, *Türk Folklorunda Ad Seçme ve Ad Koyma*, İstanbul.

Paçacıoğlu, B., 1996², *Orta Türkçe*, Sivas.

Pakalın, M., Z., 1983³, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I-II-III*, İstanbul.

Parlatır, İ., 1998⁹, *Türkçe Sözlük*, (= Türk Dil Kurumu Yayınları 549), Ankara.

Räsänen, M., 1969, *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen*, Helsinki.

Sattorov, G., N. Devlet [Çeviren], 1983, Yerli Coğrafi Adlar Sözlüğü, *Türk Dünyası Araştırmaları* 25, s. 188-199.

Scheinhardt, H., 1979, *Typen türkischer Ortsnamen*, Heidelberg.

Sertkaya, O. F., 1994, Kâğıda Yazılı Göktürk Metinleri ve Kâğıda yazılı Göktürk Alfabeleri, *TDAY-Belleten-1990*, (= Türk Dil Kurumu Yayınları 554), s. 167-181.

Sertkaya, O. F., 1995 a, Türk Adı, *Göktürk Tarihinin Meseleleri*, (= Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları 131), s. 1-4, Ankara

Sertkaya, O. F., 1995 b, Yenisey Yazıtlarının Yayınlarındaki Bazı Okuma ve Anlamlandırmaların Düzeltilmesi, Yeni Okuma ve Anlamlandırma Teklifleri, *TDAY-Belleten-1993*, (= Türk Dil Kurumu Yayınları 613), s. 67-75.

Sevinç, N. 1983, Gaziantep'te Yer Adları ve Türk Boyları, Türk Aşiretleri, Türk Oymakları, *Türk Dünyası Araştırmaları* 25, s. 1-138.

Sevortyan, E. V., 1974, *Etimologiçeskiy slovar' tyurkskih yazıkov. Obşçetyurkskiye i mejtyurkskiye osnovı na glasniye.*, Moskva.

Sinor, D., A. Ateş [Çeviren], 1949, Oğuz Kağan Destanı Üzerinde Bazı Mülâhazalar, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi IV*, sayı 1-2, s. 1-14.

Sümer, F. 1960, Anadolu'ya Yalnız göçebe Türkler mi Geldi, *Türk Tarih Kurumu-Belleten* 24, 96, s. 567-594.

Sümer, F. 1999⁵, *Oğuzlar (Türkmenler). Tarihleri – Boy Teşkilatı – Destanları*, İstanbul.

Sümer, F., 1999, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları I - II*, İstanbul.

Şçerbak, A. M., 2000, Arslan Kelimesinin Etimolojisine Dair Bazı Mülâhazalar, *Hasan Eren Armağanı*, (= Türk Dil Kurumu Yayınları 773), Ankara, s. 200-295.

Tekin, Ş., 1976, *Uygurca Metinler II. Maytrisimit. Burkancıların Mehdisi Maitreya İle Buluşma, Uygurca İptidaî Bir Dram, Burkancılığın Vaibhâşika Tarikatine Ait Bir Eserin Uygurcası*, (= Atatürk Üniversitesi Yayınları 263), Erzurum.

Tekin, T., 1968, *A Grammar of Orkhon Turkic*, (= Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series, 69), Bloomington – The Hague.

Tekin, T., 1998 *Orhon Yazıtları*, (= Simurg Yayınevi 1), İstanbul.

Tuna, O., N., 1994, Eski Doğu Türk Yazısında Ligatürler, *TDAY-Belleten-1990*, (= Türk Dil Kurumu Yayınları 554), s. 207-222.

Tural, S. – E. Kılıç, 1996, *Nevruz ve Renkler*, (= Atatürk Kültür Merkezi Yayınları 116), Ankara.

Turan, Ş., 2000⁵, *Türk Kültür Tarihi, Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrenselliğe*, Ankara.

Uğurlu, M., 1994, Zur Rolle der Schrift bei der Standardisierung der Sprache, *Dialog*, s.79-87.

Uğurlu, M., 2000, Anadolu'ya Gelen Türklerin Şehircilik Anlayışı, *Türk Dili* 584, s.144-150.

Unat, F. R.- M. A. Köymen, 1995³, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, (= Türk Tarih Kurumu Yayınları III.-2a1), Ankara.

Unat, F. R.- M. A. Köymen, 1995³, *Kitâb-ı Cihan-nümâ II*, (= Türk Tarih Kurumu Yayınları III.-2c1), Ankara

Yaman, E. – M. Mahmud, 1998, Özbek Türkçesi – Türkiye Türkçesi ve Türkiye Türkçesi – Özbek Türkçesi Karşılıklar Kılavuzu, (= Türk Dil Kurumu Yayınları 695), Ankara.

Yudahin, K. K. – A. Taymas [Çeviren], 1988, Kırgız Sözlüğü I, (= Türk Dil Kurumu Yayınları 93), Ankara.

Yudahin, K. K. – A. Taymas [Çeviren], 1988, Kırgız Sözlüğü II, (= Türk Dil Kurumu Yayınları 121), Ankara.

Zieme, P., - G. Kara, 1978, *Ein uigurisches Totenbuch. Nāropas Cehre in uigurisches Übersetzung*, (= Bibliotheca orientalis Hungarica XXII), Budapest.

ÖZEL ADLAR DİZİNİ

- Ab Suyı 253
Abaka Han 142
Afyon Kara Hisar 302
Ağaç Deñizi 322
Ağaçeri 190
Ağaç Hisar 278
Ağrı Boz 279
Ahşid 201
Ak Baş 31
Akbel Subaşı 179
Akça Hisar 215
Akça Koca 33
Akça Koyunlu 191
Akça Liman 215
Ak Çay 216
Ak Deñiz 321
Ak Hisar 217
Ak Ova 316
Ak Saray 217
Aksaraylı Mahallesi 227
Ak Sunkur Aga 54
Ak Şehr 217
Ak Temür 32
Ak Yazı 218, 317
Alaca Hisar 219
Ala Şehr 220
Ala Yundlı 49
Ali Dede 133
Ali Kuşçı 103
Alka Evli 191
Alp Arslan 72, 84
Argun 82
Argun Şah 90
Arslan 197
Arslan Han 65
Artuk 104
Artuk Ovası 317
At Bazarı 231
Ay Han 97
Ay Kutlug 97
Ay Togdı 95
Ayas 105
Aydın 235
Aydın Oğlu 166
Aydıncuk 236
Ayferi 193
Azab Agası 202
Azak 236
Baba İlyas 172
Bacı Hisarı 254
Bakır Dere 279
Bakır Küresi 254
Balabancık Bahadır 63
Balcuk 105
Balık Bazarı 232
Ballu Badra 280
Balta Oğlu 167
Baltacılar 197
Baranlu 182
Baş Buga 73
Bayat 182
Bay Bars 73

Bay Beg 152
Bay Burd 193
Bayburdlı 249
Bayezid Çelebi 163
Bay H^wace 134
Bayındır 106
Bayındır Han 143
Bay Soy 134
Bay Temür 135
Bazarlu Togan 79
Beçene 107
Beg Bazarı 255
Begler Begi 202
Beg Sancığı 255
Beg Şehri 256
Berke Han 143
Berkyaruk Şah 175
Bıñar Başı 256
Biçer Oğlu Hamza Beg 181
Big Dili 172
Biş Taş 281
Bogaz Kesen 299
Boz Lugan 33
Börklüce Mustafa 136
Bugra Han 66
Bulcas Han 144
Bulgar Tağı 312
Bulgay 107
Bulgur Aga 139
Bursun 237
Büldür 108
Cengiz Han 144
Ceyhun 304
Çakır Bıñarı 257
Çakırcı Başı 203
Çakmak 108
Çamurlı 250
Çanak Han 145
Çandarlu Hayrü'd-din Paşa 178
Çar Buga 74
Çatalca 237
Çavdar 109
Çavdar Tatar 194
Çavdarlılar 183
Çavundur 109
Çavuşlar Köyi 257
Çeharşenbe Suyı 305
Çepni 109
Çil Oğlu 34
Çorlı 250
Dadı Hatun 159
Delü Balaban 74, 85
Delü Paşa 91
Derviş Turgud 173
Develi 251
Devletlü Kaba Agaç 302
Dil 304
Dilenci Oğlu 100
Dingiz Han 145
Ditrik Sinan Beg 94
Dokak 110
Dorduga 110
Döger 111
Dügünci İli 258
Düzme Mustafa 85
Ece Beg 152
Ece Ovası 318

Egirdir 238	Hadım Reyhan Aga 94
Egri Güz 282	Hakan 198
Emir Tagı 312	Hamid İli 261
Ergene Köprüsi 258	Hamza Beg Köyi 301
Ermeni Bili 259	Harman Kaya 286
Er Tana 75	Harman Tanası 71
Er Tugrul 76	Hasan Alp 140
Eski Gegibze 283	Hıtay 240
Eski Hisar 284	İlıca 240
Eski Şehr 284	İç İl 286
Eymür 111	İl Basan 300
Eyne Beg 153	İl Eri H ^w ace 177
Frenk Yazusu 318	İlig Han 147
Gedik Ahmed 86	İN Hisarı 262
Gemilik 238	İN Öñi 262
Geyikli Baba 67	İnal Oglı 168
Gök Alp 35	İncecük Balaban 76, 86
Gök Dere 303	İncegüz 241
Gök Han 44	İncir Bıñarı 263
Göl Başı 260	İne Göl 287
Göynük 239	İngdir 112
Gözler Oglı 167	Kakyar 241
Güç Beg 154	Kalac 183
Gügercinlik 229	Kalavun 113
Gümüş Hisarı 261	Kaldırayık Deresi 306
Gümüşlü Kubbe 285	Kalkan Delen Tagı 315
Gündüz 112	Kapı Kulları 204
Gün Han 98	Kapluca 241
Gün Togdı 96	Kapluca Kapusu 264
Gür Han 146	Kapu 242
Güz Han 146	Kapu Agaları 205
Güzelce Hisar 285	Kara Agaç 220
Hacı Bektaş Horasanî 180	Kara Bag 221
Hacı İlbeği 176	

Kara Bogdan 221
Kara Burun 221
Karaca Beg 45
Karaca Hızır 36
Karaca Hisar 222
Karaca Tag 310
Kara Çepiş Hisarı 228, 235
Kara Deñiz 321
Kara Evli 194
Kara Feriye 223
Kara Han 46
Kara Hisar 223
Kara H^wace 46
Kara Koyunlu 50
Kara Kurum 223
Karaman 31
Karamanlu Kara Rüstem 57
Kara Mukbil 37
Kara Mürsel 38
Kara Mürseller 224
Kara Rahman 39
Karasi 113
Kara Su 304
Kara Tag 310
Kara Tay 51
Kara Tekin 47
Kara Temür Taş 53
Kara Tonlu Tagı 311
Karaytu 113
Kara Yülük 40, 87
Karın Ovası 319
Kari 242
Karkın 114
Karlı Eli 264
Karlı Oğlanları 194
Karluk 184
Karta Oğlan 38
Kartal Hisarı 233
Kartık 114
Kaya Alp 141
Kayı 184
Kayı Han 148
Kayıklı 185
Kaz Han 68
Kaz Ovası 319
Kazan Han 148
Kazancı Togan 77, 102
Kazıklı Voyvoda 165
Keşiş Tagı 313
Kılıç Arslan 78
Kınık 114
Kıpçak 185
Kır Şehri 264
Kırım 243
Kırk Dilim 288
Kızıl Ağaç Yeñicesi 228
Kızıl Ahmed 40
Kızıl Buga 51
Kızılca Koca 41
Kızılca Kule 224
Kızılca Tuzla 225
Kızıl Hisar 226
Kiçi Morava 307
Koca Efendi 91
Koca İli 265
Koca Kayası 266
Komas 133

Koñur Alp 42	Lülüfer Köprüsi 269
Koñur Hisarı 214	Mal Hatun 160
Koñurpa İli 266	Mezar-ı Türk 269
Konuş Hisarı 267	Niş Toganı 72
Konuş Şehri 267	Ogrun Kapu 291
Korhav 115	Oguz Han 149
Korhulu 115	Okluk Hisarı 270
Korı Deresi 306	Olcaytu 116
Kos Ova 288	Ordı Bazar 291
Koyun Hisarı 234	Or Han 150
Koyun Musası 61	Ortak 315
Kozlıca Dere 308	Oruç Beg 155
Kozlu Dere 309	Osman İli 270
Köklük Hisarı 268	Osman Oğlu 195
Köpek Oğlu 61	Otluk Beli 323
Köprü Hisar 289	Oynaş Hisarı 271
Kötürüm Bayezid 87	Pars Beg 70
Kubad Oğlu 83	Paşacuk Aga 174
Kulaca 214	Paşa Yigit 174
Kula Şahin 52	Rum İli 271
Kurd 58	Said İli 272
Kurd Hasan 64	Sakarya Suyı 307
Kurşunlu 251	Sakur 131
Kurşunlu Kilise 290	Sal Oğlu 169
Kurtulmuş 128	Saltuk Alp 141
Kutalmış 129	Salur 131
Kutlu Beg 153	Samsa Çavuş 162
Kutlu Buga 79	Sancak 198
Kutluca Beg 154	Sancak Begi 206
Kuvaç 116	Sançar 132
Küçük Mustafa 88	Saruca Paşa 48
Küpelü Oğlu 84	Saru Han 49
Kürtak 3144	Saru Han Oğlu 55
Lülüfer Hatun 160	Saru Kamış 226

Saru Kaya 227
Saru Yatı 43
Savcı Aga 139
Savcı Oğlu 170
Sayram 243
Sazlu Dere 292
Sebük tekin 164
Sebütey Bahadır 136
Selçuk 116
Sevinç 117
Seydi Kavagı 272
Sivri Hisar 292
Sivriler 243
Solak Karaca 56, 88
Solaklar 199
Sorkun 244
Sögüd 244
Subaşı 207
Sugdak 245
Sultan Öyügi 273
Sunkur Tekin 70
Süle Çavuş 162
Sülemiş 129
Tahta Yolu 273
Tak Han 150
Tamacı Oğlu 170
Tamgaç Han 151
Tangrı 200
Tanrı Yıkduğı 274
Tarak 245
Tarakçı Yeñicesi 275
Tarucı 246
Taş 247
Taş Hisar 293
Taşak Yazusu
Taşan Oğlu 170
Tatar 186
Tatar Beg 155
Tavşanlı 230
Tayı Karaca 56
Teke 59
Teke İli 234
Teke Oğlu 62
Tekfur Tagı 314
Temür Han 151
Terken Hatun 161
Toga 117
Togan 59
Togmuş 130
Tok Temür 137
Tokat 247
Toñuzlu 230
Topçı Haydar 102
Torıca Balaban 80
Torlak Hû Kemal 64
Tosbaga / Tosbuga 60
Tovuca Balaban 81
Toyuran Beg 156
Tuda 118
Tugra 118
Tunca 305
Tundar 118
Turaç 119
Turak 119
Turgud 186
Turgud Alp 142
Turgud İli 275
Turgudlu 120, 252

Tur Han Beg 177
Tursun Beg 156
Tursun Fakih 138
Turutmuş 130
Tutuş 121
Tuz Bazarı 276
Türk 121
Türkistan 248
Türkmen 187
Türk Tarhan 164
Uç Begi 208
Ugurlı Mehmed 89
Ulu Beg 92
Ulu morava 309
Ulu Ova 320
Ulus-ı Tatar 195
Umur Beg 157
Uruz Beg Aga 178
Uşaklı 252
Uygur 186
Uyuz Beg 93
Uzunca Bil 323
Uzun Hasan 90
Üç Agızlı 293
Üregir 124
Varsag 248
Vartar Yeñicesi 276
Yahşı Beg 93
Yahşılı 82
Yakub Ece 138
Yalak Hisarı 277
Yalak Ova 294
Yalavaç 124, 248
Yalı Kapusu 277
Yamak 125
Yancı Beg 157
Yañı Bıñarı 278
Yapa Oğlu 171
Yaparlu 124
Yapu Kirman 294
Yar Hisar 295
Yasak 125
Yasuv 126
Yaya Başı 209
Yazıcı Oğlu 101
Yazır 126
Yellü Dere 309
Yellü Yurd 296
Yence Beg 158
Yeñi Sale 297
Yeñi Şehr 297
Yeñice 248
Yeñice Kal'a 297
Yeñiçeri 210
Yeñiçeri Agası 212
Yer Kapu 298
Yıldırım Han 98
Yıldız 249
Yıldız Han 99
Yive 127
Yörgüç 127
Yörük Ova 299

ÖZGEÇMİŞ

1976 yılında Yozgat'ın Akdağmadeni ilçesinde doğdu. İlk, orta ve lise tahsilini memleketinde tamamladı. 1994 yılında Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümüne girdi. 1998 yılında mezun oldu. Aynı yıl Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans eğitimine başladı. İki yıl, Millî Eğitim Bakanlığına bağlı çeşitli okullarda öğretmenlik yaptı. Şu anda Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Dili Ana Bilim Dalında araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır.